G. POPA-LISSEANU

IZVOARELE ISTORIEI ROMÂNILOR

FONTES
HISTORIAE DACO-ROMANORUM

FASCICULUS XI

CHRONICON PICTUM VINDOBONENSE

EDIDIT

G. POPA-LISSEANU

BUCUREȘTI
TIPOGRAFIA «BUCOVINA», I. E. TOROUȚIU
1937

IZVOARELE
ISTORIEI ROMÂNILOR

VOLUMUL XI

CRONICA PICTATĂ DELA VIENA

TEXT, TRADUCERE ŞI COMENTARII DE

G. POPA-LISSEANU

BUCUREŞTI
TIPOGRAFIA «BUCOVINA», I. E. TOROUŢIU
1 9 3 7

Amico dilecto

Georgio Cioriceanu

Rerum historicarum amantissimo

d. d. d.

Ilustraţiunile colorate sunt luate după copiile Academiei Române, procurate de regretatul I. Bianu.

PREFAȚĂ

Deşi, publicând această colecţie de Izvoare ale Istoriei Românilor, scopul nostru nu este de a rezolva, noi înşine, marile probleme istorice, mai ales cele din epoca atât de întunecată a evului mediu, ci mai mult de a procura altora materialul necesar pentru rezolvirea lor, totuşi nu ne putem reţinea, cel puţin, de a semnala aceste probleme, dându-ne, în acelaşi timp, şi părerea noastră personală. Această părere care ar putea, uneori, să nu fie şi cea a cetitorului sau a criticului, noi o socotim, când nu o prezentăm subt formă de hipoteză, ca singură cea întemeiată.

Ne găsim, deci, ispitiţi să semnalăm în «Introducerile» noastre principalele chestiuni ce se referă la istoria noastră naţională, cu toate că avem teamă să nu influenţăm prea mult pe cetitor cu părerile noastre şi să nu-l abatem dela judecata sa proprie. Dacă totuşi o facem, o facem aceasta mai mult cu gândul de a-l ajuta în aprecierea datelor procurate de lectura acestor izvoare.

Că punctul nostru de vedere, ce l-am exprimat şi altă dată în aceste studii introductive, este cel just, o deducem aceasta din judecata favorabilă, aproape unanimă, ce s'a făcut acestei publicaţiuni.

Cât priveşte critica străină, că ar trebui mai întâi să dovedim — este vorba de Notarul anonim — că Vlachii cronicilor sunt aceiaşi cu Românii din secolele XIX şi XX, credem că ne putem dispensa de a face această dovadă, ca fiind de prisos, şi să ne mulţumim cu constatarea că traducerea noastră este ireproşabilă — einwandfreie Uebersetzung[1]).,

---

1) *Ungarische Jahrbücher*, XVI, 1 anul 1936. De altfel, prin faptul că în cronica pictată se vorbeşte în ultimul capitol de Vlachi, despre cari autorul vorbise şi în primele capitole, rezultă că el cunoştea vechia tradiţie şi o admitea. Căci, altfel, ar fi avut un cuvânt de spus în capitolul final şi ar fi arătat, dacă sunt sau nu sunt aceiaşi Vlachii lui Basarab cu Vlachii tradiţiei.

Am publicat textele în întregime, în original şi în traducere, fiindcă am pornit dela ideea că, pe de o parte, o operă, fie ea literară fie ea ştiinţifică, nu poate să fie apreciată decât în totalitatea ei, iar, pe de altă parte, fiindcă se găsesc, în aceste texte, o mulţime de date cari, deşi, în aparenţă, n'ar putea fi considerate ca izvoare ale istoriei noastre naţionale, un observator mai atent totuşi le descopere ca având, uneori, chiar pentru istoria noastră, o importanţă capitală. Astfel, bunăoară, Menumorut din cronica lui Anonymus, considerat de mulţi istorici ca un principe slav, dă trimişilor generalului Tuhutum cari îi cereau moştenirea regelui Attila următorul răspuns: «Attila n'a putut să cucerească această ţară decât dela strămoşul meu şi graţie stăpânului meu, împăratul din Constantinopol, nimeni nu poate să o smulgă din mâinile mele». Acel strămoş al lui Menumorut, dela care Attila a cucerit ţara, nu poate fi decât împăratul roman. Un alt exemplu. In cronica lui Nestor, vorbindu-se despre războaele dintre Ruşi şi Cumani, ni se aminteşte într'un pasagiu care, în aparenţă, n'are de a face cu istoria noastră naţională, despre principele Asen sau Osen. Ei bine, numele acestui principe este, în acelaşi timp, numele glorios al familiei domnitoare din imperiul româno-bulgar.

Spunem toate acestea ca răspuns la o observaţie a recensentului nostru din «Dacoromania» care se întreabă dacă «pentru un pasagiu ori două, care pot interesa istoria românească, merită să se producă şi traducă cu mare muncă şi jertfă de timp o carte întreagă [1])».

In ce priveşte imputarea din «Revista Istorică» [2]), anume că această colecţie de izvoare istorice nu o publicăm pe bază de manuscripte, mărturisim că, în împrejurările de astăzi şi cu mijloacele reduse ce ne stau la îndemână, ne găsim în imposibilitate de a face, prin noi înşine, colaţionarea atâtor codice — numai Vopiscus şi Eutropius se găsesc în câte opt — ce se află risipite prin diferitele biblioteci din Roma, Paris Petrograd etc., ci ne mulţumim să reproducem textele noastre după cele mai nouă şi cele mai bune ediţii critice.

G. POPA-LISSEANU.

---

1) *Dacoromania*, VIII, p. 236; vezi aceeaşi observaţie şi în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, VI, p. 697.

2) *Revista Istorică* XXI, p. 400, XXII, p. 91 şi 357.

AVANT PROPOS.

Vers la fin du IX-me siècle, les Hongrois, d'origine turco-mongole, entraînant après eux toute une cohue de Finnois, de Slaves ou d'autres fractions de peuples barbares qu'ils avaient rammassés en cours de route vers l'Europe Centrale, plantèrent leurs tentes dans le Nord de la plaine de la Tissa; plus tard, ils iront s'établir dans la Pannonie de l'Est. Pendant plus de trois cents ans, ils s'efforceront d'étendre leur dommination sur les pays voisins, habités par de peuples différents, mais principalement par les Roumains, descendants des Thraces romanisés et par les mélanges de Slaves et de restes des Huns et des Avars, maîtres ephémères du début du Moyen-Age d'une bonne partie de l'Europe Centrale.

Les Roumains de la plaine de la Tissa et de la Transylvanie de plus tard, organisés en petits duchés ou „**Tsĕri**" (= terres, terrae) depuis une date très ancienne, et, dépendant en fait de croyance religieuse de l'Eglise de Constantinople, essayèrent de résister les armes aux mains à ces envahisseurs; mais, à la suite des combats sanglants, ils finirent par céder. Les rois hongrois, purent ainsi, jusqu'à la fin du XII-me siècle, reporter les frontières de leur Etat à l'Est sur les crêtes des Carpates, du Danube jusqu'aux sources du Prut.

Pour s'assurer contre les attaques des Barbares se produisant de l'Est et du Sud-Est, ces rois, qui, depuis la conversion de Saint Etienne, se considéraient au service du pape et en quelque sorte le bouclier du catholicisme vers l'Est, contre les Barbares payens, voire contre les chrétiens orthodoxes, organisèrent militairement les débouchés des passages carpatiques vers la Transylvanie; ils y firent bâtir des châteaux forts gardés par leurs hommes et les mercenaires étrangers. Ils

firent également venir des paysans, et peut-être des artisans, de l'Europe Centrale et du Nord-Ouest des Flandres, aux XII-me et XIII-me siècles, qu'ils colonisèrent dans la Transylvanie, dans les régions propices aux occupations agricoles, mais presque toujours au voisinage de ces localités fortifées. Ils voulaient par là atteindre un double but: la mise en valeur de ce nouveau pays davantage que ne l'avait fait la population indigène, les Roumains, qui pratiquait pour la plupart l'élevage, en particulier l'élevage du mouton, ainsi que de constituer des réserves d'hommes où seraient venus puiser, en cas de nécessité, les commandants militaires des châteaux forts en question. Ces colons seront appelés par la suite du nom générique de Saxons.

Au début du XII-me siècle, en 1211, le roi André II concéda aux Chevaliers Teutoniques la Tsara de Borsa ou Barsa du Sud-Est de la Transylvanie, à la condition que ceux-ci défendissent les possessions hongroises contre les incursions des Coumans nomadisants du Sud-Est et de l'Est des Carpates. Cependant, ces moines-soldats, qui s'étaient donnés pour mission de convertir au christianisme les Barbares par la parole, mais surtout par l'épée, manifestèrent quelque temps après des velléités d'y fonder un Etat à eux et d'en étendre les limites sur le versant Sud des Carpates Méridionales. A cette nouvelle, le roi hongrois ordona le bannissement de ses Etats des Chevaliers Teutoniques et révoqua la donation qu'il avait faite en leur faveur (1225). Dorénavant il assurera la garde des Carpates avec ses propres soldats et mercenaires. Il se proposa également d'annexer au moment opportun les pays où les Coumans exerçaient une vague domination et de fixer les nouvelles frontières de son royaume le long du Danube inférieur et du Prut, voire du Nistru. Les Hongrois n'ont jamais pu réaliser se plan grandiose; par contre, les tentatives qu'ils ont faites dans ce sens leur causèrent bien des déboires.

Presque à la même époque, les Roumains de la Péninsule Thrace, ou plus exactement les Roumains de la Moesie inférieure et de la Thrace proprement dite, s'étaient révoltés contre le gouvernement grec de Byzance, abusif et cupide, dont rien ne les rattachait plus; sous la conduite des deux frères, Pierre et Jean Assan, ils aboutirent, après avoir infligé des

défaites sanglantes aux armées impériales envoyées pour étouffer leur révolte, à fonder un Etat, **„Empire“**, à eux, ayant Haemus (le Balcan) comme épine dorsale. La majorité des annalystes et historiographes grecs, allemands, français et italiens de cette époque-là s'accordent à reconnaître au nouvel Etat un caractère roumain, c'est-à-dire habité en majorité par les Roumains et ayant des chefs nationaux roumains. Les Bulgares — mixture de Bulgares touraniens et de Slaves immigrés au Sud du Danube aux VI-me et VII-me siècles dont le dernier Csarat ou Empire avait été anéanti par Basile II, le Bulgaroctone, tueur de Bulgares, (976—1025), qui établit à nouveau les frontières de la monarchie byzantine sur le Danube inférieur où resteront jusqu'en 1185, c'est-à-dire jusqu'à la révolte des Roumains, — s'y trouvaient en moindre nombre.

L'allégation de maints auteurs modernes, voire contemporains, que les Bulgares l'eussent emporté numériquement sur les Roumains de cet Etat ne tient pas debout; une multitude de documents historiques prouvent le contraire. Cette allégation est dûe pour la plupart à une information insufisante sur la composition ethnique de la Péninsule Thrace au Moyen-Age.

Il est également à ajouter que l'ancien terme germanique de Woloh, Wloch, Wloh, etc., qui désignait les populations d'origine romaine, était devenu Vlah, Valah, Valaque dans la langue des Slaves qui le leur avaient emprunté, et qu'ils appliquèrent à leur tour aux Thraces romanisés, puis à leurs descedants, les Roumains. Avec l'extension des Slaves dans les pays carpatiques et la Péninsule Thrace, ce terme devint d'emploi courant; il se substitua progressivement aux dénominations régionales de Daces, Gètes, Moesiens, Thraces, Bessi, etc. La chancellerie et les chroniqueurs byzantins l'adoptèrent, eux-aussi, à partir du début du X-me siècle; cent ou deux cents ans plus tard, les annalistes n'usaient qu'exceptionellement des mots de Moesiens, Thraces, Daces, etc., à la place de celui de Vlah, Valaque ou Blachus.

Cependant, les Roumains proprement dits n'ont jamais cessé de s'appeler eux-même **„Roumains“**, c'est-à-dire anciens sujets romains ou citoyens romains; ils ont toujours considéré le mot de Valaque étranger à leur langue; son emploi dans la correspondence et les actes officiels des organes administratifs

des Principautés roumaines ou de l'étranger ne les ont guère empêchés de le considérer injurieux à leur adresse.

Enfin, fidèle à l'alliance traditionnelle des Hongrois avec les empereurs d'Orient, puis avec les empereurs latins qui s'étaient substitués à ceux-ci, à Constantinople, de 1204 à 1261, André II, roi de Hongrie, décida d'attaquer l'Empire roumain de la Péninsule Thrace, rival des Byzantins. Pretextant l'appel qui lui aurait été adressé par un compétiteur à la conduite de cet Etat, il fit franchir le Danube à son armée formée principalement de Saxons, de Roumains et de Szeklers de Transylvanie ainsi que de mercenaires pétchénègues, en 1210 ou 1211; une pareille expédition fut répétée en 1230, quand ce roi instala une garnison hongroise dans la forteresse de Vidine C'est alors qu'il retint sous sa domination l'Olténie, pays qui s'étend à l'Ouest de l'Olt inférieur, entre les Carpates méridionales et le Danube inférieur, et qui avait appartenu jusqu'alors à l'Empire roumain en question. Peu après, en 1232 ou 1233, André II fut obligé de retirer sa garnison de Vidine, mais il se maintint dans l'Olténie, surnommée par la suite le pays de Severin, et qu'il considéra désormais partie intégrante de son royaume.

Afin d'être informé à temps des agissements de Jean Assan II (1218—1241), qui avait étendu sa domination de la Mer Noire, de la Thrace proprement dite, jusqu'à Durazzo, sur l'Adriatique, du Danube jusqu'en Thessalie, et d'en rapporter, bien entendu, à l'empereur latin de Constantinople, ainsi qu'à l'empereur byzantin réfugié dans l'Asie mineure, André II fit bâtir un château fort sur la rive gauche du Danube à sa sortie des Carpates Méridionales; et, suivant une coutume médievale, il le mit sous la protection de Saint Séverin et le dota d'un domaine s'étendant tout autour de quelques kilométres carrés. Le commandant de ce château fort reçut le titre de „**Ban**" (du joupan, chef d'un youpa, pays en slave). Ce fut là l'origine du Banat de Severin, qui sera élargi par la suite en englobant une bonne partie de l'Olténie de l'Ouest; il acquit ainsi le caractère d'un confin militaire, destiné à prévenir toute ataque contre les Hongrois se produisant de l'Est, de la vallée du Danube inférieur. Plus tard, ce Banat, après avoir été disputé à plusieurs reprises entre les Hongrois et les Roumains, appartiendra à

ces derniers; il sera incorporé dans la Principauté de Monténie ou Valachie.

Pressentant une grande attaque innopinée contre eux entreprise par les Tartares ou Tatares, Mongols, la majorité des Coumans nomades, en voie d'être convertis au christianisme par des missionaires catholiques, abandonnent en hâte la Monténie de l'Est et la Moldo-Bessarabie méridionale où ils avaient longtemps vécu, et chargent leurs femmes, enfants, infirmes et le peu de biens meubles qu'ils possedaient sur leurs chariots rudimentaires tout en bois, couverts de peaux et entraînnés par plusieurs paires de boeufs; et amenant avec eux leurs esclaves, prisonniers de guerre, leurs troupeaux de bêtes à cornes et leurs haras de chevaux, ils gagnèrent sous la conduite de leur chef Coutan la plaine de la Tissa, en 1239; ils s'y mirent sous la protection des Hongrois.

Les Tartares, qui avaient préalablement ravagé la Russie méridionale, envahirent en effet les pays carpatiques et la Pannonie en 1241—1242; le système de défense militaire que les rois hongrois avaient organisé pendant plus de cent ans le long des Carpates se révéla incapable de leur résister. Ces Barbares saccagèrent la Transylvanie et presque toute la Hongrie, en y tuant un grand nombre d'hommes. Le roi hongrois, Béla IV, fils d'André II, tout en étant le buoclier du catholicisme contre les Barbares de l'Est, défenseur de la chrétieneté, leur échapa par la fuite. Ce fut une question de succession à leur Khanat qui décida le retrait brusque de ces envahisseurs de l'Europe Centrale et le retour dans leur pays de départ, mais sans avoir rennoncé d'en revenir au moment opportun.

Dans sa collection de chroniques, le Persan Fazel-Oullah Rachid, en décrivant cette invasion des Tartares mentionne la Cara-Ulah, la Valachie Noire ou la future Monténie où il y avait un prince ou voévode appelé Mislav, (Séneslav), qui essaya de leurs résister; mais son armée fut anéantie et il trouva son salut en se cachant dans les immences forêts séculaires, d'une couleur verte foncée en été, ce qui avait valu à ce pays la dénomination de Cara-Ulah ou Ulaghi, devenue Cara-Iflac pour les Turcs Ottomans, et Cara-Vlascaïa, pour les Slaves.

Revenant de son refuge et se disant peut-être qu'„**à quelque chose malheur est bon**", Béla IV s'estima le maître de

droit des pays délaissés par les Coumans de Coutan, mais qui n'avaient pas été occupés effectivement par les Tartares; néamoins il n'eut pas le courage et la force nécéssaires de passer les Carpates et de s'en saisir. Mais craignant le retour offensif des Tartares qui s'étaient emparés de presque toutes les steppes eurasiatiques, des embouchures du Danube jusque dans l'Asie occidentale, ce roi agit à l'instar de son père André II, qui avait concédé le pays de Barsa aux Chevaliers Teutoniques; il fit donation, en 1247, du Pays de Séverin, en entendant par là toute l'Olténie y compris le Banat de Séverin proprement dit, aux Chevaliers Hospitaliers ou Johanites, à la condition que ceux-ci défendissent la Hongrie contre les attaques des Barbares venant du Sud-Est; il leur permit également de repporter, s'ils pouvaient le faire, bien entendu, leurs possessions à l'Est de l'Olt, dans la Cara-Coumanie, c'est-à-dire dans l'ancien pays assujeti aux Coumans et d'y diffuser la foi catholique.

Dans l'acte officiel qui consacre cette donation, Béla IV mentionne deux de ses vassaux, Jean et Farcas à la tête des deux duchés ou cniazats en slave, qui faisaient partie du Pays de Séverin, ainsi que le Voévode Lithuan ou Lythovoï. Les possessions de celui-ci, qui resta sous la dépendance directe du roi hongrois, occupaient le Nord de l'Olténie ainsi que le pays de Hatseg d'au-delà des Carpates. Également, Béla IV interdisait aux Chevaliers Hospitaliers de s'emparer du voévodat de Séneslav, son vassal, du Nord-Est de l'Olt inférieur.

Il est à noter que ce même roi avait fait donation à Corlard, comte de Talmaci, localité près de Sibiu, en 1233, quand il jouait le rôle d'associé au trône de son père, le pays de Lovisté (pays aux eaux poissoneuses en slave); ce pays correspondait à la partie de Sud-Ouest du bassin intercarpatique de Brezoï-Titești; en échange, le comte Corlard s'obligeait d'arrêter les incursions des Barbares pillards venant du Sud, de la Cara-Coumanie. Quelque cent ans plus tard, ce confin militaire, le pays de Lovisté, sera incorporé dans la Monténie de Bessarab, surnommé le Grand.

Enfin, on ne sait pas d'une façon précise si les Chevaliers Hospitaliers se sont jamais installés dans le pays de Séverin;

d'ailleurs, à partir de 1250, on n'y entendit plus parler d'eux ni de la donation qu'on avait faite en leur faveur.

Pour résister avec succés aux bandes des Tartares, secondés par les restes de Coumans nomades de l'Est des Carpates, qui parfois poussaient leurs razzias jusqu:au-delà de l'Olt, ces formations politiques des Roumains reçurent de leurs chefs une meilleure organisation militaire. A l'Ouest de l'Olt, le voévode Lithovoï profita de la défaillance, bien que passagère, de la royauté hongroise pour inclure dans son Etat les duchés de Jean et de Farcas. Ce fut aprés l'incursion de 1261 des Roumains et des Bulgares du Sud du Danube dans l'Olténie, mais d'oû ils furent obligés de se retirer en 1263. Puis se sentant assez fort, ce voévode étendit son pouvoir sur toute l'Olténie, à l'exception du Banat de Séverin, et refusa de payer le tribut annuel, marque de vassalité, au roi hongrois, incapable de le secourir contre les Tartares et les Coumans.

Ce refus provoca l'expédition militaire de 1270 que Béla IV organisa contre lui. Lithovoï trouva sa mort dans cette rencontre avec les Hongrois; son frére, Barbat, qui combattait aux côtes de lui, fut pris et amené en captivité à Visegrade, résidence royale, le pays de Hatseg lui fut enlevé et annexés à la Hongrie, ou plus exactement, au voévodat de Transylvanie. Relâché contre une forte rançon, Barbat revint prendre la conduite de l'Olténie oû lui succéda peu aprés son fils Tihomir Bessarab. Ce nom de Bessarab était alors trés fréquent parmis les Roumains; on le retrouvait aussi dans la toponymie des pays carpatiques et du Nord de la Péninsule Thrace.

Soit pour mieux résister aux attaques des Tartares, soit par suite d'une alliance matrimoniale, l'Olténie et le voévodat de Séneslav fusionnèrent en un seul Etat national sous la conduite de Tihomir Bessarab. L'ambiance politique extérieure en était favorable, d'autant plus que la dynastie arpadienne, qui avait dirigé les destinées de la Hongrie pendant plus de 300 ans et qui aurait pu s'opposer à cette union, touchait à sa fin. Le jeune roi Ladislas IV (1272—1290) et André III (1290—1301), le dernier des Arpadiens, ne virent aucun inconvénient, au moins pour le moment, pour leur royaume, dans l'ascension des Roumains à des organisations politiques plus perfectionnées et à caractère nettement national.

Les Byzantins appelèrent ce nouvel Etat **„Ungro-** ou **Ougro-Vlahie“**, probablement en raison de sa proximité de la Hongrie ou bien de sa vassalité par raport à la cour de Bude; les Hongrois **„Transalpina“**, pour ne pas le confondre avec la Transylvanie, les Slaves, en particulier les Serbes et les Bulgares, **„Vlascaïa-Zemlié“** ou **„Valachie“**, et les Roumains **„Tsara Romaneasca“**, pays roumain, ou **„Monténie“**, pays de montagnards.

La légende veut que la fondation de cette principauté soit dûe aux immigrants du Nord des Carpates, de la Transylvanie, notamment du pays de Fagaras, arrosé par l'Olt moyen. Cette légende d'ailleurs fantaisiste, s'est formée plusieurs centaines d'années plus tard par suite d'une confusion des multiples réminiscences historiques, telles que les immigrations, quoique intérmittentes et durant depuis une date immémoriale, des Roumains de la Transylvanie au Sud des Carpates, les tentatives des Chevaliers Teutoniques de ce saisir de la ci-devant Coumanie où ils avaient déjà transplanté quelques colons, en les fixant à Campulung (Longchamp) qui deviendra plus tard la résidence des princes Bessarab; puis, les donations de domaines, de fiefs, faites par les rois hongrois dans le Transylvanie méridionale aux princes de la Tsara Romaneasca pour se les rendre favorables, principalement aux moments difficiles pour la Hongrie; l'annulation de ces donations en cas de manquement des princes roumains aux engagements pris envers les rois hongrois provoquait souvent des échanges de populations entre ces deux pays, etc.

S'appuyant solidement contre quelques endroits fortifiés de la bordure des Carpates Méridionales, mais surtout contre le château fort de l'Arges ou Poenari, qui commandait le défilé presque impratiquable de l'Arges à sa sortie des montagnes, et en cas de nécéssité, pouvant trouver aussi un abri sûr dans les immenses fôrets séculaires qui convraient une bonne partie de la Tsara Romaneasca, Bessarab le Grand, qui succéda à son père Tihomir Bessarab, reléva vite l'importance politique et économique de ce nouvel Etat; il aboutit pendant son long règne, (1310-1352), à lui donner les frontières qu'il garda durant plus de 500 ans, jusqu'à son union avec la Moldavie, (1859), pour former la Roumanie moderne. Il fit entrer dans ses possessions le pays de Lovisté, mais le Banat de Séverin resta entre les mains des Hongrois; puis, bannissant des régions bas-danubiennes les Tartares, terreur de l'Europe

du Moyen Age, il étendit sa domination sur toute la Moldavie méridionale jusqu'au voisinage du Nistru.

Ces terres conquises furent appelées par les historiographes de cette époque-là ainsi que par la population indigène, locale, **„Bessarabie"**, du nom de son nouveau maître; la principauté de Moldavie portera primitivement le nom de **„Bogdanie"**, d'aprés Bogdan, son vrai fondateur. Malgré les vicissitudes historiques, cette dénomination survivra à travers les siécles, mais appliquée jusqu'à la fin du XVIII-me siècle à la région comprise entre le Nistru et le Prut inférieurs et la Mer Noire, que les Turco-Tartares appelaient **„Bougeac"**, bon coin. Les Russes étendirent abusivement ce nom de Bessarabie à toute la portion de la Moldavie comprise entre le Prut et le Nistru, qu'ils avaient arrachée en 1812. Les tentatives de donner une autre origine ou explication à ce mot de Bessarabie se sont revélées erronées.

Une remarque s'impose : tandis que la Tsara Romaneasca se consolidait vite et manifestait une vitalité et soif d'expansion surprenantes, l'Empire roumain du Sud du Danube, de la Péninsule Thrace, défaillait de plus en plus. Aprés les jours de gloire qu'il avait vécus, principalement pendant la régne de Jean Assan II, cet Empire vit passer à sa conduite des éléments bulgares, quoique apparentés aux Assanesti, ses fondateurs. En conséquence, les chroniqueurs et historiographes de ces événements—là remplacérent la dénomination de l'Empire ou Etat roumain par celle de Csarat bulgare, bien que sa population fût en majorité roumaine.

On sait qu'au Moyen-Age il s'était produit un changement considérable dans la composition et la distribution de la population des pays exposés aux invasions. A l'époque romaine. les bassins des fleuves et les vallées des rivières nourrissaient pour la plupart des populations romaines ou romanisées nombreuses sinon en surnombre par rapport à leurs resources. Par contre, dans les petits bassins intermontueux et dans les zones avoisinantes persistaient encore aux III-me et IV-me siècles quelques restes des ancienes populations indigènes, peu nombreuses et réfractaires à la civilisation romaine. Les Barbares envahisseurs, presque tous des pillards, boulversérent cet aspect ethnique. Toujours en quête de richesses accumulées sous une forme ou sous une autre, ils refoulérent les populations sédentaires, agriculteurs et artisans, des bassins et des vallées des rivières dans les montagnes ou dans les zones des collines viosines, moins propices à la vie, ce qui y entraîna une augmentation considérable de la population; longtemps des contrées autrefois florissantes demeurérent désertes ou presque désertes; elles ne furent repeuplées que petit à petit, par le retour des anciens

réfugiés dans les régions montueuses; parfois ils y trouvaient établis ou en voie de s'établir les Barbares avec lesquels ils fusionnèrent plus tard. L'accumulation des populations roumaines ou roumanisantes dans des contrées peu favorables à la vie, c'est-à-dire dans les montagnes, là où elle sont habitables, et dans les régions voisines formait une règle générale dans la plupart des pays carpatiques et dans la Péninsule Thrace. Le Haemus et les zones adjacentes, comme la chaîne du Pinde et les grandes dépressions voisines, ont longtemps nourri une population en grande majorité roumaine.

Le Csarat bulgare, ou roumano-bulgare, qui avait mal résisté aux attaques des Tartares, se fractionna d'abord en deux, puis en trois Csarats, qui se trouvaient presque toujours en mauvaises relations de voisinage; ils se faisaient souvent la guerre. Bessarab le Grand fut plusieurs fois sollicité d'intervenir pour applanir les questions qui les divisaient. Il eut même à aider un de ces Csarats dans une guerre contre les Byzantins. Mal dirigés et afafiblis par les luttes intestines, les Csarats roumano-bulgares furent facilement balayés dans la seconde moitié d XIV-me siècle par la vague envahissante des Turcs Ottomans. Ils ne s'en relèveront plus jamais. Par contre les Turcs Ottomans se heurteront, en essayant de franchir le Danube, contre la résistance acharnée des Roumains de la Tsara Romaneasca, et bien des fois ils seront obligés à reculer jusqu'au Sud du Haemus.

Enfin ces tendances expansionistes de Bessarab le Grand, ce grandiose et représentatif personnage de l'histoire des Roumains, comparable par maint côté à Boérébista, n'étaient pas de nature à laisser indifférents les Hongrois. C'est Charles d'Anjou, qui, monté sur le trône de Hongrie, (1308—1342), se proposa, malheureusement pour lui, de contrecarrer l'essor politique et économique qu'avait imprimé à la Tsara Romaneasca ce prince vaillant; il y fut incité surtout par Thomas, voévode de Transylvanie, qui désirait de s'emparer de ce pays roumain.

En effet, en Septembrie 1330, Charles Robert, après une longue et minutieuse préparation, entprit une expédition militaire contre Bessarab ; celui-ci se depêcha de faire des offres de paix à ce roi et de lui promettre une importante augmentation de tribut qu'il lui payait en qualité de vassal, mais sans résultat.

L'armée hongroise, ayant parmi ses multiples chefs les

hommes les plus importants de la cour de Visegrade et les plus proches du roi, pénétra dans la Tsara Romaneasca par le Banat de Séverin; elle longea les dépressions qui bordent les Carpates Méridionales, mais dont la population avait été évacuée d'avance par Bessarab le Grand et cachée dans les vastes fôrets du voisinage o bien dans les montagnes; cette nombreuse armée, affaiblie par suite du manque de vivres et par les maladies, arriva devant la forteresse d'Arges. Mais comme l'époque des pluies, précédant l'hiver, avait déjà commencé, et que le siège de cette forteresse eût duré longtemps, Charles Robert voulu remettre à plus tard cette entreprise et se dépêcha de regagner ses Etats à travers les Carpates en entraînant après lui sa fameuse armée; surpris par les Roumains dans un défilé de ces montagnes, il échappa à la mort comme par miracle; il gagna vite sa résidance de Visegrade; par contre, son armée fut littéralement anéantie, laissant entre les mians des vainqueurs un riche et énorme buttin. L'auteur ou les auteurs du **„Chronicon Pictum Vindobonense"**, contemporains de Charles Robert, considèrent cette défaite comme un vrai châtiment appliqué par la Providence à l'orgueuilleux peuple hongrois et à son roi téméraire.

Après plus de 300 ans de pressions contre les Roumains, auxquels ils avaient enlevé la majorité des territoires qu'ils possédaient depuis une date immémoriale, les Hongrois se virent obligés de battre en retraite, de se retirer pour toujours à l'Ouest des Carpates. La victoire de Bessarab le Grand marqua ainsi la date de l'affranchissement réel d'une grande partie du peuple roumain de toute emprise hongroise. Désormais les princes de la Tsara Romaneasca, s'ils se reconnaissent parfois les vassaux des rois hongrois, c'est pour obtenir d'eux des cessions territoriales au Nord des Carpates, ainsi que d'être aidés militairement, le cas échéant, contre les Turcs Ottomans. Quelques dizaines d'années plus tard, les Hongrois se virent ifliger une nouvelle défaite, cette fois, par Bogdan I, fondateur de l'Etat Moldave.

Ils furent ainsi ammenés à renoncer au rôle de défenseurs du christianisme, de bouclier du catholocisme contre les Barbares payens. Ce rôle échouera réelement à plusieures reprises aux princes de la Tsara Romaneasca et de la Moldavie,

qui combattrons vaillament contre les Turcs Ottomans et les Tartares islamisés; ces princes monteront la garde sur le Danube inférieur et sur le Nistru pendant des siècles contre les vagues envahissantes des Barbares; ce n'est pas sans raison plausible du'Etienne le Grand, prince de Moldavie, (1456-1504), sera appelé par le pape „**Athlète du Christ**".

En traduisant le „**Chronicom Pictum Vindobonense**" en roumain, chronique qui relate en termes émouvants la victoire des Roumains de 1330, M. G. Popa-Lisseanu, l'éminent érudit, met sous les yeux du public roumain instruit un des documents dont l'authenticité n'a jamais été mise en doute et qui forme une des principales sources de l'histoire nationale des Roumains. Cette chronique, ornée de nombreuses gravures enluminées, d'où son titre de Chronicom Pictum, reproduit un bon nombre de faits déjà relatés dans d'autres chroniques hongroises antérieures, telles que „**Gesta Hungarorum**" du Notaire Anonyme du roi Bèla II, **Chronicom Hungaricum**" de Simon de Kèza, „**Miserabile Carmen**" de Rogerius, etc. C'est donc une corroboration de plus des faits et événements concernant de près l'histoire des Roumains des pays carpatiques. Dans l'Introduction à la traduction en roumain du Chronicom Pictum Vindobonese, M. Georges Popa-Lisseanu examine succintement mais avec beaucoup de perspicacité quelques questions d'importance incontestable pour la connaissance exacte du passé historique des Roumains.

G. TH.

INTRODUCERE

Istoricul manuscrisului. Cronica pictată dela Viena — *Chronicon pictum Vindobonense* — se găseşte pe un pergament ce se păstrează în Biblioteca, fostă imperială, dela Viena, Cod. Vindob. Lat. No. 405.

Manuscrisul datează, după cum ni se spune chiar la începutul Prologului la această cronică, din anul 1358, deci din timpul domniei regelui Ludovic cel Mare, fiul lui Carol Robert de Anjou. El nu are un sfârşit, ci se întrerupe brusc, cu vorba *quatenus,* dela finea capitolului 103, de pe fila 146, unde se vorbeşte despre expediţiunea de războiu a regelui ungur împotriva voevodului Basarab cel Mare, dela anul 1330. Autorul va fi voit, de sigur, să scrie istoria Ungurilor până în zilele sale; dar, firul vieţii, probabil, i s'a întrerupt.

O copie de pe cronica pictată dela Viena se află şi în Biblioteca Academiei maghiare din Budapesta, făcută în anul 1862.

Chronicon pictum se găseşte astăzi tipărit în două ediţii complete, şi într'o a treia în excerpte. Prima ediţie este din 1867 şi se datoreşte lui Francisc Toldy, consilier regesc şi director al Bibliotecii Universităţii din Budapesta. Ea este o lucrare de artă şi a fost prezentată împăratului Francisc Iosif, cu prilejul înfăptuirii dualismului austro-maghiar şi a încoronării sale ca rege al Ungariei. A doua ediţie se datoreşte lui Matei Florian (M. Florianus) care a publicat-o în anul 1883 în colecţia sa *Historiae Hungaricae Fontes domestici,* vol. II. In timpul din urmă, a tipărit la Seghedin, în anul 1931, excerpte din această cronică Ladislau Iuhász, subt

titlul *Chronica de gestis Hungarorum*, secundum Chronicon pictum Vindobonense, partes selectae [1]).

De oarece această cronică pictată dă o mai mare desvoltare decât celelalte cronici vechi evenimentelor istorice şi de oarece ea prezintă faptele, în afară de sensibilizarea lor prin ilustraţiuni artistice, într'un stil mai vioiu şi uneori cu pronunţate accente epice şi dramatice, a fost utilizată de mai toţi cronicarii şi scriitorii unguri de mai târziu. In special ea a fost folosită de marele cronicar din epoca regelui Matei Corvin, de Ioan de Turocz care reproduce, în 1484, cu mici modificări şi completări, pasagii întregi din cronica vieneză. De asemenea, a fost utilizată această cronică, reproducându-se din ea pasagii întregi, de cronica dela Buda din 1473, de cea de la Dubniţa din 1479, de cea dela München şi de altele.

Intrucât se cunoaşte exact anul de când datează cronica pictată, numele autorului ei nu mai prezintă pentru noi o prea mare importanţă. Toldy, în ediţia sa, crede că autorul ar fi fost un oarecare Marcus; de aceea, îşi şi intitulează el luxoasa sa ediţie: *Marci Chronica, de gestis Hungarorum.*

Istoricul Marczali însă, din faptul că autorul cronicei pictate arăta oarecare interes Saşilor şi Thuringilor, de cari se vorbeşte în manuscris, socoteşte că autorul ei ar putea să fie un german, căci mulţi din aceştia se găseau prin Ungaria [2]).

Ştiinţa ungurească de astăzi identifică pe autorul cronicei vieneze cu Marcus din Kalt — Kálti Márk — un canonic din Székes-Fehérvar, Alba Regală şi care se trăgea dintr'o familie de nobili, proprietari în comitatul Vesprém. Kalt era un sat, dispărut astăzi din geografia Ungariei, şi prefăcut acum într'o pustă (fermă), lângă localitatea Bank. Tatăl lui Marcus s'a numit Mihail, iar al acestuia Szomajon.

---

1) Primele douăzeci şi şapte de file ale manuscrisului sunt reproduse şi de *A magyar honfoglalás kútfői*, din 1900.

2) H. Marczali, *Ungarns Geschichtsquellen*, p. 81: Wer der Verfasser war ist wol schwer zu bestimmen: «es war einer der unzähligen gelehrten Männer, welche Ungarn nährt und in sich schliesst», wie Bischof Harwich schrieb. Pare că autorul cronicii pictate nu ştia ungureşte, căci altfel n'ar fi zis, cap. X: *campus Csigla mezei*, căci mezei însemnează doar tot *campus*; deşi în altă parte (cap. XLV) spune: nostra autem lingua Westnempti.

Cum a ajuns manuscrisul la Viena, nu se ştie precis [3]).

Cronica este cunoscută astăzi în general subt denumirea de *Chronicon pictum Vindobonense*, iar dintre cele două ediţii complecte cea mai bună este a lui Florianus, după care am făcut şi noi traducerea de faţă [4]).

Descrierea şi caracterizarea cronicei pictate. — După cum se poate vedea din facsimilul ce dăm în ediţia noastră, manuscrisul are pe fiecare pagină două coloane şi este împodobit cu un chenar pe toate paginile şi chiar între coloane. Sunt în total 146 file de pergament şi fiecare filă este însoţită, dacă nu de un tablou, cel puţin de o iniţială pictată. Sunt vr'o sută cincizeci de tablouri, în afară de iniţiale.

Chronicon pictum este considerat ca unul dintre cele mai preţioase monumente de artă din secolul al XIV. Tablourile sunt în miniatură şi fiind destinate pentru curtea unui mare rege, ele sunt demne de un mare rege.

Ca fond, cronica pictată este o lucrare de compilaţie şi are legături de filiaţiune cu celelalte cronici mai vechi sau contimporane. De asemenea, ea a servit de material pentru alte cronici ulterioare. După cum a dovedit-o istoricul Valentin Hóman, cronica pictată face parte din familia de cronici cari au avut ca izvor principal *Gesta Hungarorum* din 1282—

3) După Toldy, *Marci Chronica*, p. 7, pergamentul ar fi fost pictat din ordinul regelui Ludovic, cu prilejul căsătoriei fiicei acestuia, Maria, cu principele Ludovic, fiul regelui Franţei. Carol al V, şi trimis acestuia ca dar. După un secol Carol al VII, regele Franţei, ar fi trimis cronica despotului George Brancovici şi dela acesta ar fi ajuns la Viena.

4) Dovada superiorităţii ediţiei lui Florianus faţă de cea a lui Toldy ni-o arată chiar critica ce face cel dintâi celui din urmă. Dăm numai câteva exemple: Fraza de pe fila a treia a manuscrisului: «Secundum Iosephum a Tauro et Amano montibus Sycilie et Syrie», Toldy, orientându-se după cronica lui Turocz, o schimbă în «a Tauro et Imao montibus Scythiae et Syriae» ceea ce nu este exact, fiindcă după Iosephus, *Antiq* I, 6. 1, Amanus nu este un munte în Scythia, ci unul între Cilicia (în textul original Sycilia) şi Syria. — Tot astfel pe fila a cincia a manuscrisului, filă reprodusă în ediţia lui Toldy, se citeşte clar «uxores et filios filiorum Bereka; Toldy însă înlocueşte pe «filios» prin «filias», fără să bage de seamă că, mai jos cu câteva rânduri, se spune «inter illos pueros duas filias comprehendi». — Pe fila a patrusprezecea a manuscrisului se citeşte: «Vlachis qui ipsorum coloni extitere ac pastores remanentes (remanentibus) sponte in Pannonia; Toldy însă în ediţia sa are «coloniae» în loc de «coloni». — Florianus, în ediţia sa indică în note cele mai principale variante de text ale lui Toldy.

1285 şi după care s'a orientat şi Simon din Keza, în cronica sa [5]).

Materialul istoric ce întâlnim în cronica pictată nu este inventat de autor, ci el este luat din alte cronici şi desvoltat şi amestecat cu elemente din tradiţiile şi legendele ce vor fi circulat pe acele vremuri. In acelaşi timp, acestui material îi s'a dat un colorit poetic [6]).

Spre a pune în evidenţă valoarea istorică a cronicei pictate dela Viena, vom cita numai câteva fapte scoase din cronică şi confirmate de documentele contimporane:

Secretarul regal amintit cu prilejul evenimentelor din 1133 ne este atestat într'un document din 1135: Ioannes Notarius [7]. — Fundarea mănăstirii din Dömös de către ducele Almus, ne este confirmată de un document din 1138, emanat dela Bela II, fiul lui Almus [8]). — Expediţia nenorocoasă a regelui Coloman în Rusia ne este confirmată printr'un pasagiu din Cronica lui Nestor, fără ca o cronică să fi avut cunoştinţă de existenţa celeilalte [9]). — Tot astfel, expediţiile războinice ale regelui Ştefan II la Sudul Dunării şi în Moravia ne sunt atestate de istoricii bizantini [10]) şi de scriitorii cehi [11]), fără ca să se poată constata o legătură între aceste izvoare istorice. — Cât priveşte războiul regelui Carol Robert împotriva lui Basarab, faptul ne este confirmat prin vr'o treisprezece documente din aceeaşi epocă. Scriitorul Marczali ne citează o sumedenie de cazuri în cari faptele istorice din cronica pictată ne sunt adeverite de documente interne ungureşti sau de izvoare externe contimporane [12]).

Iar dacă despre cronica lui Anonymus se poate spune că ea are mai mult caracterul gestelor medievale, fiind inspirată

5) Hóman Bálint, *A szent László-kori Gesta Hungarorum*, p. 109.

6) Marczali, *op. cit.* p. 68 se exprimă: «Die Eigenthümlichkeit der Bilderchronik ist, dass sie den historischen Inhalt der andern Chroniken in ganzem Umfange darbietet, aber mit einer grossen Menge poetisch gefärbter Traditionen gemengt».

7) Fejér, *Codex Dipl. Hung.* II, p. 85.

8) Fejér, *Codex Dipl. Hung.* II, p. 94.

9) *Izv. Ist. Rom.* VII, *Cronica lui Nestor*, p. 185.

10) Nicetas Choniates, *Hist.* I, p. 24 ed. Bonn.

11) *Mon. Germ. Hist. Script.* IX, p. 122.

12) Marczali, *op. cit.*, p. 70 sq.

de poemele şi legendele lui Dares Phrygius, de Gesta Alexandri, de Exordia Scythica şi de tradiţiile locale, despre cronica pictată nu se poate spune acelaşi lucru. Şi dacă despre cronica lui Anonymus se poate susţinea, până la un punct oarecare, că ea, fiind o lucrare mai mult literară, şi-a putut îngădui libertatea de a nu ţinea seamă în totdeauna de înlănţuirea logică a evenimentelor şi de cronologia riguroasă a întâmplărilor, cronica pictată urmăreşte faptele cum s'au succedat în timp şi ne prezintă evenimentele ca efecte ale unor cauze determinante, fie aceste cauze de natură psichologică, fie de natură politico-socială.

Se înţelege dela sine că şi autorul cronicei pictate este influenţat în aprecierile sale de mediul în care trăieşte şi de gustul literar al epocei în care scrie. De aceea, este firesc lucru ca el să nu fie lipsit cu totul de părtinire. Şi astfel, regi cari ar trebui defăimaţi pentru faptele lor, sunt lăudaţi de cronicar şi chiar ridicaţi în slavă, în vreme ce, pe de altă parte, regi glorioşi sunt lăsaţi în umbra scrisului. In timp ce pentru regii Bela II şi Geysa II nu are decât cuvinte de laudă cari merg uneori până la expresii ditirambice, deşi ni se spune că Bela II a ucis la Arad mişeleşte şaizeci şi opt de căpetenii de ale ţării, pe Coloman pe care îl cunoaştem din alte părţi ca pe un rege destoinic şi învăţat, «Kőnyves»-cărturarul, cronica pictată ni-l prezintă ca pe un om netrebnic, atât ca trup cât şi ca suflet. De asemenea, cronica este părtinitoare şi cu Stefan II, fiul lui Coloman, despre care ne spune că el se credea înţelept ca Solomon, puternic ca Samson, viteaz ca David, deşi era departe de aceştia.

Şi tocmai din cauza acestei atitudini părtinitoare cred unii că această cronică a avut ca izvoare de inspiraţie una sau mai multe cronici de pela mijlocul secolului al XII, dintre anii 1150—1160, când adecă au trăit regii Bela II şi Geysa II. Căci, de sigur, autorul cronicei pictate a avut înaintea sa mai multe izvoare pe cari le-a compilat [13]). Dovadă despre acest fapt o găsim chiar în expresiunile: *tradunt quidam* sau *dicunt alii.*

Este, de asemenea, interesant de semnalat şi faptul că autorul cronicei pictate, vorbind despre regele Ladislau cel

13) Marczali, *op cit.*, p. 80.

Sfânt, nu-l numeşte în totdeauna *beatus* sau *sanctus*, ci îi arată numai atributele sale de viteaz şi înţelept. Intru cât canonizarea acestui rege se ştie că s'a făcut numai în anul 1192, urmează că izvorul ce l-a avut înaintea ochilor autorul cronicei pictate, a fost dintr'o epocă mai dinainte de acest an. Altfel ar fi trebuit ca acest izvor să fi amintit subt o formă oarecare de canonizarea regelui.

De asemenea, din împrejurarea că în cronica pictată nu se vorbeşte prea mult despre marea invazie a Tătarilor din anul 1241, e de presupus că izvorul cronicei sale a fost scris mai înainte de această dată.

Cronica pictată a fost compusă, foarte probabil, pentru curtea regală a regelui Ludovic cel Mare. Dacă însă a fost scrisă chiar la curte sau aiurea, nu se poate afirma cu precisiune. E de presupus că ea fost scrisă în mănăstirea dela Dőmős, din judeţul Strigoniu, mănăstire fundată de ducele Almus, tatăl lui Bela II.

Filiaţiunea dintre Chronicon pictum şi alte cronici. — Nu este greu de dovedit că această cronică este o lucrare de compilaţie, mai ales pentru epocile primitive, după alte cronici mai vechi şi că a servit, la rândul său, ca izvor de compilaţie pentru alte cronici de mai apoi. Dăm câteva exemple prin cari să se vază filiaţiunea dintre cronica pictată şi alte cronici:

Chr. pict. Vind. [14]	
1. Paludes Meotydas pro armentis nutriendis intrauerunt moraturi, şi *Dub* [15]	Paludes Meotidas intraverunt moraturi. *Bud.* [16] *Keza* [17].
2. perside patric est vicina.	perside prouincie est vicina. *Bud.*
3. fluuys currens.	fluuiis currentibus. *Bud.*
4. Anno vero sexto exeuntes. şi *Keza.*	anno vero sexto exierunt *Bud.*
5. Uxores ac filios şi *Dub.*	uxores ac pueros *Bud. Keza.*

14) *Chronicon pictum Vindobonense. Chr. pict. Vind.*
15) *Chronicon Dubnicense. Dub.*
16) *Chronicon Budense. Bud.*
17) Simon de Kèza, *Gesta Hungarorum, Keza.*

6. Et post hec inter meridiem. și *Dub. Keza.*	deinde inter meridiem. *Bud.*
7. Iuxta ipsum iacet gens. și *Dub.*	circa ipsum iacet gens. *Bud.*
9. Longitudo siquidem Scytie patrie. și *Dub.*	Longitudo quidem scitie proprie. *Bud.*
8. Vadus ibi reperitur. și *Dub.*	vadu aditus illuc reperitur. *Bud.*
9. qui nunc pruteni nuncupantur.	qui nunc pruteni nominantur. *Bud.* și *Dub.*
10. Congregati in unum inter se capitaneis constitutis Bele, filio Chele de genere Zemein oriundo Keue et Kadicha eiusdem Atile, Keue et Budam filys Bendekus de genere Cadar occidentales regiones inuadere decreuerunt. și *Dub.*	...congregati in unum inter se capitaneis constitutis Bele filio Chele de genere Zemeyn oriundo Keue et Cadicha eiusdem fratribus Atile, Keue et Buda filiis Bendekuz de genere Erd occidentales regiones inuadere decreuerunt. *Bud.*
11. ex gracia etenim Romanorum imperatoris memoratis imperabat.	ex gracia etenim Romanorum in patrys memoratis imperabat. *Bud. Keza.*
12. in campis in tentoriis commorantem	in campis commorantem. *Bud.* și *Dub.*
13. apud statuam memoratam cum alys hunis sepulture tradiderunt.	apud statuam memoratam sepulture tradiderunt. *Bud.* și *Dub.*
14. Tunc Atylam filium Bendekuz consuetudine Romanorum super se regem prefecerunt.	Tunc huni Atilam filium Bendekuz consuetudine romanorum super se regem prefecerunt. *Bud.*
15. Atyla dei gracia filius Bendekuz, nepos magni Magor, nutritus in Engadi, rex hunorum Medorum Gottorum, Danorum metus orbis terre et flagellum dei.	Atila dei gracia filius Bendekuz qui est nutritus in engaddi nepos magni Nemproth, rex hungarorum Medorum Dariorum et Gothorum, metus orbis terre et flagellum dei. *Bud.* și *Dub.*
16. Isti etenim Zekuli hunorum sunt residui usque ad aliorum hungarorum reditum in campo prefato commorantes. Dum ergo hungaros iterato in Pannoniam redire cognouissent in Rutheniam eis occurrerunt conquestrantes simul Pannonie regionem. Qua quidem conquestrata, in eadem sorte remanserunt, ut tamen hungari voluerunt, non in plano Pannonie, sed cum Vlachis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Vlachis commixti litteris ipsorum uti perhibentur.	Isti etenim Zaculi Hunorum sunt residui qui dum Hungaros in Panoniam iterato cognouerunt remeasse redeuntibus in Ruthenie finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquestrata partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannonie, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Blackis commixti litteris ipsorum uti perhibentur. *Keza.*
17. Montem Kyscen et insulam Danubii circa Iaurinum dedit pro descensu eterno.	montem Kyscen pro descensu eterno *Bud.* și *Keza.*

18. Vicit amor filialis in Andrea rege iustitiam.	Vicit amor filialis in Andrea rege iustitiam. *Bud. Dub.*
19. Nocte autem secuta prognosticum future discordie et turbationis prouenit, totam enim ecclesiam illam.	In eodem autem anno ducibus ibidem existentibus Ecclesia horribiliter est combusta. *Bud.*
20. Thezaurum fere inestimabilem... nullusque fuit ex Hunaris qui ibi locupletatus non fuisset.	Thesaurum fere inestimabilem, nullusque fuit ex Hungaris, qui ibi locupletatus non fuisset. *Bud.*
21. Rex autem certificauit eos super hoc prestito iuramento.	Rex autem certificauit eos super hoc prestito sacramento et tunc securus transiuit. *Bud.*
22. Audita morte regis Magni fratrem eius Ladislaum ad regni gubernaculum elegerunt.	Magnus rex obiit et frater eius Ladislaus in regem eleuatur. *An. Poj.* (a. 1076).
23. Ladislaus... pacificatus est Salomone. Eodem etiam anno crux Domni, que Albe constituta fuerat, percussa est fulgure.	Ladislaus rex et Salomon frater eius pacem fecerunt et crux *Domini* fulgure pescussa est (a. 1081). *An. Poj.*
24. Colomanus coronatus est et duci Almus ducatum plenarie concessit [18]).	Colomanus rex coronatur et frater eius Almus diadema induitur. *An. Poj.* a. 1098.

Românii în cronica pictată. — Pentru istoria primitivă a Ungurilor, Chronicon pictum Vindobonense, deşi nu este cel mai vechiu izvor, este însă unul din cele mai importante. Pentru istoria noastră naţională au o deosebită însemnătate mai ales următoarele unsprezece pasagii:

Pannonie, Pamphilie, Frigie, Macedonie et Dalmatie ciuitates, que per hunos obsidione crebra erant fatigate, natali solo derelicto, in Apuliam per mare Adriaticum licentia ab Atyla impetrata, seruire ipsi Atyle renuentes dimissis armentis transierunt; vlachis qui ipsorum coloni existere ac pastores remanentes sponte in Pannonia[19]). (Cap. VI).

2. ...Remanserant autem ex hunis virorum tria milia, qui per fuge interfusium erepti de prelio Crumheldino in campum Csigla mezei se colligere procurarunt. Qui cum timerent occidentis nationes ne eos inuaderent ex abrupto, ad Erdeelew intrauerunt, non se hungaros, sed Zekul alio nomine vocauerunt. In vita quidem Atyle

---

18) cf. *Századok*, 1889, p. 226 şi 1905, p. 21, precum şi V. Hóman. *op. cit.* p. 70.

19) Vezi traducerea p. 126.

infesti fuerant ipsi huni occidentali nationi. Isti etenim Zeculi hunorum sunt residui, usque ad aliorum hungarorum reditum in campo prefato commorantes. Dum ergo hungaros iterato in Panno-niam redire cognouissent in Rutheniam eis occurrerunt conquestrantes simul Pannonie regionem. Qua quidem conquestrata in eadem sorte remanserunt, ut tamen hungari voluerunt, non in plano Pannonie, sed cum Vlachis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Vlachis commixti litteris ipsorum uti perhibentur. Isti namque Zeculi Chabam in Grecia perisse putauerunt. Unde vulgus adhuc loquitur in communi: Tunc redire debeas, quando Csaba de Grecia reuertitur... Postquam autem filii Atyle in prelio Crumhelt cum gente Scytica fere quasi deperissent, Pannonia extitit decem annis sine rege, Sclavis tantummodo grecis, vlachis, teutonicis aduenis messianis remanentibus in eadem, qui uiuente Atyla populari seruitio sibi seruiebant [20]) (Cap. X).

3) ...Exinde montes descendunt per tres menses et deueniunt in confinium regni Hungarie, scilicet in Erdelw inuitis gentibus memoratis (Bessis. Albis Cumanis, Ruthenis). Ibique terreis castris septem preparatis pro uxoribus et rebus suis conseruandis, aliquamdiu permanserunt. Quapropter teutonici partem illam ab illo die Simburg, id est septem castra vocauerunt [21]) (Cap. XI).

4) Fuerat autem ex istis capitaneis dicior et potentior Arpad, filius Almus, filii Eleud, filii Ugeg. Huius auten pater Almus in patria Erdelw occisus est, non enim potuit in Pannoniam introire. In Erdelw igitur quieuerunt et pecora sua recreauerunt. Audientes autem terre utilitatem de habitatoribus, quod optimus fluuius esset Danubius[22]) (cap. XIII).

5) Tertius vero capitaneus Gyula fuit, unde Gyula filius Ladizlai deriuatur. Eratque iste Gyula dux magnus et potens qui ciuitatem magnam in Erdelw in uenatione sua inuenerat, que iam pridem a romanis constructa fuerat. Habebatque filiam nomine Sarolt pulcherrimam, de cuius pulchritudine prouinciales duces diutius loquebantur. Quam Geysa dux consilio et auxilio Beliud, qui terram Kulam possiderat, traduxit in uxorem legittimam. Isti Beliud Kulan dedit filiam suam, ut contra fratrem suum Kean debellaret. Et post obitum suum terram suam idem Kulan Beliud hereditauit. Tandem

20) Vezi traducerea p. 131.

21) Vezi traducerea p. 133.

22) Vezi traducerea p. 134.

cum Gyula hungaris in Pannonia habitantibus infestus esset et multipliciter aggravatus, per sanctum Stephanum regem in Pannoniam est deductus. Non tamen iste Gyula capitaneus, sed ab illo tertius [23]). (Cap. XV).

6) Porro beatus Stephanus postquam regie celsitudinis coronam diuinitus est adeptus, famosum et lucrosum bellum gessit contra auunculum suum nomine Gyulam, qui tunc temporis tocius ultra siluam regni gubernacula possidebat. Anno itaque domini Mo. II-o beatus rex Stephanus cepit Gyulam ducem cum uxore et duobus filiis suis et in Hungariam transmisit. Hoc autem ideo fecit, quia sepissime amonitus a beato rege Stephano, nec ad fidem Christi conuersus, nec ab inferenda Hungaria iniuria conquieuit. Universum vero regnum eius latissimum et opulentissimum, monarchie Hungarie adiunxit. Dicitur autem regnum illud hungarice Erdeelw, quod irrigatur plurimis fluuiis, in quorum arenis aurum colligitur, et aurum terre illius optimum est [24]). Cap. (Cap. XXXVII).

7) Post hec autem movit exercitum super Kean ducem bulgarorum et sclauorum, que gentes loca naturali situ munitissima inhabitant. Unde etiam multis laboribus et bellicis sudoribus predictum ducem vix tandem deuicit et occidit, et inestimabilem copiam thesaurorum et precipue in auro et gemmis ac pretiosis lapidibus accepit et locauit ibi unum proauum suum nomine Zoltan, qui postea hereditauit illas partes Transiluanas et ideo uulgariter dici solet Erdeelw Zoltan. Erat enim ille antiquissimus, qui vixerat usque tempora sancti regis, et ideo uoluit ipsum esse super gentes opulentas[25]) (Cap. XXXVIII).

8) Post hec autem pagani Cuni a superiori parte porte Meses ruptis indaginibus irruperunt in Hungariam totamque prouinciam Nyr usque ciuitatem Byhor crudeliter depredantes, infinitam multitudinem uirorum ac mulierum ceterorumque animalium secum trahentes, per amnem Lapus et fluenta Zomus inopinabiliter transeuntes remeabant. Rex igitur Salomon et dux Geysa cum fratre suo Ladizlao collecto exercitu festinantissime accelerauerunt per portam Meses transeuntes priusquam Cuni montes transcenderent in urbem Dobuka, pene per totam septimanam ibi aduentum paganorum expectarunt... Est enim ascensus grauissimus montis illius, qui ab incolis uocatur

23) Vezi traducerea p. 136.
24) Vezi traducerea p. 148.
25) Vezi traducerea p. 148.

Kyrieleyа. Congregatus est autem uniuersus exercitus hungarorum ad radicem montis eiusdem [26]) (Cap. LV).

9) Solomon rex dimissus de carcere... et tandem fugiens adiit ducem Cunorum qui vocabatur Kutesk. Cui iurauit quod Transiluanam prouinciam proprietario sibi traderet, et filiam eius in uxorem acciperet, si ille in auxilium eius super Ladizlaum veniret [27]). (Cap. LXII).

10) Potentiores regni Stephanum Colomani filium in regem coronauerunt... Bohemi uidentes sagittarios uenire, sine dubio sciuerunt ueritatem esse quod audierant. Qui impetum super sagittarios fecerunt. Bisseni atque Siculi villissimi usque ad castrum regis absque vulnere fugierunt. Rex autem loc audiens, cum paucis celeriter equitauit uersus Hungariam [28]) (Cap. LXVIII).

11) Nam anno eodem... quos diligit [29]) (Cap. CIII).

In afară de interesul general ce-l prezintă lectura acestui manuscris atât de vechiu, sunt, după cum vedem, mai ales unsprezece pasagii cari se referă în special la istoria noastră medievală şi cari au o importanţă deosebită pentru cunoaşterea acesteia. Dar, înainte de a scoate în evidenţă însemnătatea covârşitoare a lor, ţinem să precizăm încă odată ceeace am spus şi până acum, de mai multe ori, că scopul nostru, făcând aceste traduceri, nu este atât să rezolvăm noi problemele cele mari şi dificile ale istoriei, cât mai mult să semnalăm aceste probleme lăsând deslegarea lor definitivă pe seama istoricilor în primul rând şi pe seama lingviştilor în rândul a doilea.

1. In ce priveşte primul şi al doilea pasagiu (cap. VI şi X), ele fiind interpolări din cronica lui Simon din Keza, «Gesta Hungarorum» (1282—1285), trimitem pe cetitor la cele ce am spus în *Introducerile* la volumele I, II şi IV din colecţia noastră de izvoare istorice [30]).

2. In ce priveşte pasagiul al treilea şi al patrulea (cap. XI şi XIII) observăm că autorul cronicei pictate face aci o confuzie sau, mai bine zis, că izvorul său de compilaţie i-a procurat

26) Vezi traducerea p. 176 a acestui important pasagiu. Aci se vorbeşte şi de *Osul seruiens Gyule ducis Cunorum.*

27) Vezi traducerea p. 195.

28) Vezi traducerea p. 206. Vezi şi cap. LXX: *Bisseni uero pessimi et Siculi vilissimi omnes pariter fugierunt.*

29) Vezi textul în întregime p. 108 şi traducerea p. 233.

30) Vezi şi cele ce am spun în *Revista Istorică,* XX, p. 101.

o informaţie greşită. Astăzi se ştie precis că Ungurii n'au venit din Ardeal în Pannonia, ci invers din Pannonia în Ardeal. Au intrat în ţară pe la Ung, unde au stat mai multă vreme în regiunea păduroasă de acolo, — după Ung au şi primit, în izvoarele occidentale, numirea de Unguri — de unde s'au îndreptat spre apus şi miazăzi. In Ardeal ei au venit târziu, după întemeierea regalităţii ungureşti. Dar cihar şi ca Secui numai, ei n'au putut să se menţină, ca rămăşiţe ale Hunilor, în Transilvania, căci ar fi fost asimilaţi de autohtoni, după cum au fost asimilaţi şi Slavii. De altfel, Secuii, cari se întâlnesc mai întâi în Ungaria de Nord şi de Vest, au fost colonizaţi târziu în Ardeal [30]).

Numirea de *septem castra* este o traducere a lui Siebenbürgen, care, la rândul său, e o traducere populară a lui *Cibinium* [31]). Regiunea păduroasă de la Ung a dat, desigur, prilejul la confuzia dintre ung. *erdö*, pădure şi *Erdő-elve*, dincolo de pădure, adică Ultra-silvania şi, mai târziu, Transilvania. Românii n'aveau nevoie de un nume deosebit pentru «ţara» lor.

3. In pasagiul al cincilea, al şaselea şi al şaptelea (cap. XV, XXXVII şi XXXVIII) ni se vorbeşte despre căpitanul (ducele) *Gyula*, Iulius, a căruia reşedinţă era de sigur la Alba-Iulia, deşi exista şi cetatea Gyulavár. Autorul cronicei pictate însă are grije să ne arate că după acest Gyula, s'a numit şi fiul lui Ladislau cel Sfânt, «unde Gyula, filius Ladizlai, derivatur» [32]).

Intre cele dintâi căpetenii ale Ungurilor, întâlnim trei inşi cari se numesc Gyula. Ei sunt Gyula I, apoi fiul acestuia Gyula II care a fost supus la anul 1003 de regele Ştefan cel Sfânt şi Gyula III, tertius capitaneus, care cu prilejul unei vânători, a descoperit în Ardeal o vechie cetate romană.

Numele de Gyula, gr. γυλᾶς şi Γύλα, îl întâlnim, la început ca numele unei demnităţi, ca numele unei autorităţi. El însemnează şef, conducător. In această accepţiune îl întâlnim

30) Vezi *Sicules et Roumains*, p. 18 sq.

31) Vezi şi N. Drăgan, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi onomasticei*, p. 552. Designarea lui Ioan Huniadi, în izvoarele sârbeşti, ca *Iancu Sibinianul*, vrea să zică *Iancu Ardeleanu*, sau voevodul Ardealului.

32) Stăpânirea din Ardeal a Cumanilor a fost distrusă de Ladislau cel Sfânt.

pe Gyula şi la împăratul scriitor Constantin Porphyrogenitus care a trăit cam în vremea venirii şi stabilirii Ungurilor în noua lor patrie [33]). Dar, în acelaşi timp, numele de Gyula care este de provenienţă turcă, se întâlneşte atât la Turci şi la Unguri, cât şi la Pecenegi şi la Cumani, popoare de asemenea de origine turcă şi cari au stăpânit într'o vreme în teritoriul fostei Dacii.

Cuvântul acesta de Gyula, atât supt forma simplă de Giula sau Gyula, cât şi subt forma derivată de Giulea, Giuliţa şi Giuleşti îl întâlnim de mai multe ori şi în toponimia românească din judeţele Arad, Ilfov, Mehedinţi, Roman, Suceava, Vâlcea şi Vlaşca precum şi în onomastica noastră ca nume de familie [34]),

Dacă acest Gyula — nume de care este a se apropia numele ducelui Românilor *Gelou* al lui Anonymus şi Alba-Julae sau Alba Transilvana a cronicei pictate — este Ungur ori Peceneg sau Cuman [35]), asupra acestei probleme rămâne a se pronunţa definitiv filologii. Noi constatăm deocamdată numai atâta că Ardealul de dincoace de poarta Mezesina a fost cucerit, după cronica pictată vieneză, dela un oarecare Gyula, iar după Anonymus dela Gelou, dux Blachorum. Nu ne pronunţăm de asemenea nici asupra faptului dacă Cumanii cari trăiau în simbioză cu Românii atât la Sudul Carpaţilor, unde se constată documentar ţara Cumaniei, cât şi la Nordul Carpaţilor, unde îi găsim reprezentând în adunări şi pe Români, erau conduşi de nişte şefi ce se numeau pe limba turcă γυλᾶς sau erau conduşi în realitate de un Gyula I şi al II-lea şi al III-lea.

Intre triburile primitive ungureşti, Michael de Ferdinandy socoteşte că, înainte de a se fi stabilit de către dinastia lui Arpad unitatea naţională, au fost trei triburi mai de căpetenie şi anume cel al lui Gyula care conducea partea de răsărit a ţării, cel al lui Horca ce conducea regiunile dinspre apus şi

33) Porphyrogenitus, *De adm. imp.* 37, ad. Bonn p. 166: τὸ θέμα τοῦ κάτω Γύλα πλησιάζει τῇ Τουρκία.

34) Vezi amănunte la N. Dragan, *op. cit.* p. 508.

35) *Chr. pict.* cap. LV: Osul, serviens Gyule, ducis Cunorum Cf. şi Aur. Sacerdoţeanu, *Consideraţii asupra istoriei Românilor din evul mediu*, p. 157 sq.

cel al lui Arpad; că primul pas pentru ridicarea dinastiei arpadiene şi deci pentru unificarea naţională maghiară s'ar fi făcut prin căsătoria lui Geysa, fiul lui Tocsun cu Sarolta, fiica lui Gyula, iar al doilea pas prin căsătoria fiicei lui Geysa cu Samuel Aba, ducele Kazarilor [36]). Tot după Michael von Ferdinandy, prin orientarea ducelui Geysa spre imperiul romano-german de apus şi, în urmă, prin biruinţa regelui Ştefan asupra ortodoxismului, adecă a bisericii de răsărit, s'au pus bazele temeinice ale unui stat catolic, ca reprezentant al sfântului Scaun apostolic dela Roma.

Cetatea Alba Iulia (Alba Iulae)[37])—numirea este o traducere a ung. Gyula fehérvár care, la rândul său este o traducere a slav. Belgrad germ. Weissenburg, numită mai târziu şi Carlsburg sau Alba Carolina, după numele împăratului Carol VI-lea care a rezidit-o — a fost nu numai reşedinţa politică a lui Gyula, sau a ducelui, dar şi, mai târziu, reşedinţa şefului religios al Ardealului [38]).

Din căsătoria lui Geysa cu Sarolta, fiica ardeleanului Gyula [39]) s'a născut Ştefan, primul rege al Ungariei.

Acest Gyula nu era un catolic. El era de religiunea creştină ortodoxă şi ortodoxă a fost şi fiica sa Sarolta, mama lui Ştefan cel Sfânt şi ortodox s'a născut şi primul rege al Ungurilor, înainte de trecerea sa la catolicism.

Dovada acestui fapt ni-o dau scriitorii bizantini Kedre-

---

36) Michael von Ferdinandy, *Das Ende des haidnischen Kultur in Ungarn*, în *Ung. Jahrb.* XVI, 1936, p. 67. Uită cu acest prilej autorul să ne reamintească şi de o altă căsătorie, de cea a lui Zoltan, fiul lui Arpad, cu fiica lui Menumorout, ducele din Bihor, în urma cărei căsătorii, această ţară a revenit ca zestre, după cronica lui Anonymus, în moştenirea Ungurilor.

37) Numirea de *Alba* se dedea odinioară nu pentru că ar fi avut stânci sau pietre albe, ci fiindcă era *reşedinţa şefului ţării* sau al regiunei. Avem o mulţime de cetăţi ce poartă acest nume: Alba Regală, Alba Iulia, Cetatea Albă, Belgradul din Serbia, Bielgorod etc.

38) Că această cetate a fost considerată ca cea mai importantă din Ardealul propriu zis, rezultă şi din faptul că, mai în urmă, în anul 1291 s'a ţinut aci singura, întâia şi ultima Adunare atestată de documente, adunare prezidată de rege şi în care găsim pe Români egal îndreptăţiţi cu celelalte naţiuni — *cum universis Nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis.* Zimmermann—Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 177. Vezi şi I. Lupaş, *Voivodatul Transilvaniei,* în sec. XII şi XIII, p. 22.

39) Aceasta a şi făcut pe unii să crează că mama lui Ştefan cel Sfânt ar fi fost de origine română, cazul nefiind izolat în istoria Ungurilor.

nos [40]) şi Zonaras [41]) cari reproduc o informaţie a lui Skylitzes, citaţi şi de Şincai în cronica sa [42]). Ei ne spun că principii Turcilor (adecă ai Ungurilor) Bolosudes (Bulchu) şi Gylas au plecat la Constantinopol la anul 947, unde au fost primiţi cu onoruri de împăratul Constantin al VII, Porfirogenitul, şi după ce au primit botezul după ritul grecesc, dându-li-se şi demnitatea de «patricii», s'au întors acasă luând cu ei şi pe distinsul monach Hierotheos, ca să le fie episcop, desemnat ca atare de însuşi patriarchul din Constantinopol Teofilact [43]).

Biserica creştină maghiară, înainte de Ştefan cel Sfânt, s'a format aproape în întregime subt influenţa bisericii ortodoxe [44]).

Ortodoxismul acesta al Ungurilor se constată uşor şi în numele ce el a lăsat în terminologia creştină maghiară şi în datinile dela sărbători [45],.

De aşişderea, Ochtum sau Aiton, nepotul ducelui Glad, din cetatea Morisena din Banat, era şi el creştin ortodox. Subt numele de Achtum este a se înţelege, după cum presupun unii, tot numirea unei demnităţi, ca şi γυλᾶς sau Kean (chan), poate un ἄρχων principe. Acest Ochtum s'a botezat la Vidin şi puterea sa cea mare, mai mare chiar decât a regelui Ştefan cel Sfânt, şi-o trăgea dela ortodocşi [46]).

La Morisena, capitala Banatului [47]), exista şi o episcopie ortodoxă şi o mănăstire închinată Sf-lui Ioan Botezătorul.

---

40) Kedrenos, *Hist. Comp.* II p. 328, ed. Bonn.

41) Zonaras, *Epit. hist.* III p. 484, ed. Bonn.

42) Şincai, *Cron. Român,* I ² p. 296.

43) După Kedrenos vizita la Constantinopol a lui Gyula s'a făcut în urma lui Bulchu, nu în acelaşi timp.

44) Este sigur că ducii unguri Mihail, fratele lui Geysa, şi fiul său Vazul şi-au primit numele lor creştine subt influenţa grecismului de răsărit, unde întâlnim în acest timp pe împăraţii Mihail şi Vasile. Cf. şi Iorga, *Bul. dela sect. hist.* X, p. 18.

45) Cf. G. Cotoşman, *Din trecutul Banatului* I, p. 56. Terminii bisericeşti luaţi dela Orientali îi relevă şi Iorga *Bul. de la sect. hist.* IX, p. 195.

46) *Vita Gerardi,* cap. 10. Că acest Achtum n'a fost bulgar, cum se spune uneori, rezultă şi din faptul prieteniei sale intime cu împăratul Vasile II Bulgarochtonul, adecă omorîtorul de Bulgari, şi distrugătorul ţaratului bulgar, cf. Karácsonyi, Szent Gellért, Csanádi Püspök, p. 83, la Cotoşman, *op. cit.* p. 64.

47) In regiunea Morisenei se constată, mai târziu, o Zemlja Vlaşca=Ţara Românească, vezi N. Dragan, *op. cit.* p. 228.

După ce Achtum a fost trădat de Cenad şi biruit de oştirile regale, episcopia ortodoxă din Morisena s'a prefăcut, cu timpul, în episcopia catolică din Cenad, iar călugării greci au fost înlocuiţi cu călugări benedictini [48]).

In epoca în care se dedeau lupte îndârjite între cele două biserici creştine, între ortodoxismul de răsărit al Grecilor şi între catolicismul de apus al Latinilor, lupte ce au dus la proclamarea schismei din 1054, a fi ortodox însemna nu numai a fi schismatic, a fi eretic, dar chiar a fi păgân [49]), iar, pe de altă parte, a fi catolic însemna pentru cei de ritul oriental, a fi *lătină*, adecă a fi spurcat. Şi, de oarece a nu fi catolic însemna a fi anticrist, Ştefan cel Sfânt, precum şi urmaşii săi, odată cu primirea «Sfintei coroane» ungare, îşi luau asupra-le şi misiunea de a converti pe ortodocşi la catolicism [50]).

Popoarele din Dacia, încreştinate încă din epoca romană — şi dacă ele n'ar fi fost creştine, s'ar fi amintit în istorie de convertirea lor — erau sub influenţa directă a bisericii de răsărit. Dovadă despre aceasta o avem în participarea la sinodul ecumenic dela Nicea, din 325, a lui Teofil din Gotia. Goţii propriu zişi s'au încreştinat după 348, data hirotonirei lui Ulfila; deci Teofil reprezenta pe celelalte populaţiuni din ţara ce pe vremea aceasta se numea Gotia. Nu mai vorbim de celelalte episcopate din Dacia, de mai târziu, şi nici de episcopatul din Argeş, din 680, pentru existenţa cărora dovezile sunt încă până astăzi nu destul de sigure. E de presupus însă că populaţiunile dela Nordul Dunării, atât cele din Ardeal cât şi cele din Banat şi în genere cele din stânga Tisei vor fi avut, înainte de catolicizarea Ungurilor o temeinică organizaţie religioasă, creştină ortodoxă, organizaţie împotriva căreia s'a

---

48) Şi la Seghedin a existat o biserică a Sfântului Dumitru, deci o biserică ortodoxă, acest sfânt fiind un sfânt ortodox. Cf. Coloman Juhász, *Das Tschanad-Temesvarer Bistum im frühen Mittelalter*, p. 25,

49) Din documentul din anul 1351 emanat dela Ludovic, fiul lui Carol Robert — Hurm. *Doc.* I, partea 2-a, p. 14, — pare că rezultă că ortodocşii erau consideraţi ca păgâni.

50) Unii istorici cred că luptele dintre ducele Leventa şi regele Andrei, numit «catholicus», lupte despre care ne vorbeşte *Chron. pict.* cap. XLIX, ar fi lupte date nu între păgânism şi catolicism, ci lupte dintre biserica de răsărit şi biserica de apus.

deslănţuit, începând din secolul al XI-lea, toată puterea de prozelitism a Romei.

Şi, spre a-şi aduce la îndeplinire regele Ştefan cel Sfânt misiunea cu care se însărcinase şi din care făcuse raţiunea de a fi a statului său pur catolic, a pornit, după cum ne spune cronica pictată, o expediţie războinică împotriva lui Gyula — acelaşi lucru l-a făcut şi în contra lui Achtum din Morisena Banatului — şi biruindu-l l-a trecut cu soţia şi cu cei doi fii ai lui în Pannonia, scoţând în acelaşi timp mari bogăţii din Ardeal.

Prigoana împotriva ortodoxismului a continuat cu străşnicie tot timpul, atât subt regii din dinastia lui Arpad şi a celor din casa de Anjou, cât şi sub regii şi principii de mai târziu. Cu toată această persecuţie, din documentele vremii rezultă că ortodoxismul nu numai s'a menţinut printre Români, dar chiar a făcut cuceriri printre coloniştii unguri şi germani. In această privinţă este caracteristică scrisoarea papei Grigore al IX către regele Bela, din 14 Noembrie 1234, scrisoare prin care îi se spune că Ungurii şi Germanii, făcându-se una cu Valachii, — quia populus unus facti sunt cum eisdem Valachis — dispreţuesc pe episcopul catolic al Cumaniei şi primesc sfintele taine dela nişte pseudoepiscopi cari ţin de ritul Grecilor[51]).

Progresele ce făcea însă catolicismul erau făcute pe socoteala elementului românesc şi anume pe socoteala celor mai buni dintre Români, a celor nobili şi a celor mai viteji în războae. Căci toţi câţi dintre aceştia se distingeau în lupte şi toţi câţi prin virtuţile lor primeau recompense din partea regilor şi chiar a voevozilor şi a principilor, îşi părăseau, împreună cu legea, şi limba lor şi îngroşau astfel elementul suprapus al Ungurilor.

Şi, de sigur, chiar şi expediţia lui Carol Robert împotriva lui Basarab a avut ca motiv, între altele, ura faţă de schismatic, *confidens de fide perfidi schismatici*, pe care voia să-l scoată de barbă din bârlog, *de suis latibulis per barbas suas extraham*.

4. In ce priveşte pasagiul al optulea şi al noulea (cap. LV şi LXII), cronica pictată ne dă preţioase amănunte asupra luptelor cu poporul Cumanilor. Aceştia, trăind în simbioză cu

51) Hurmuzaki, *Doc.* I, p. 132. Cf. I. Lupaş, *op. cit.* p. 9.

Românii, formau pătura conducătoare a Ardealului şi a Ţării Româneşti, înainte de înfrângerea lor de către Ladislau cel Sfânt şi, mai apoi, de distrugerea puterii lor de către Tătari.

Multă vreme Românii au trecut subt numele de Cumani. Aceştia, având conducerea, ţara pe care o cârmuiau se numea Cumania. De aceea, în documente, mai ales în cele externe, înainte de a fi luat conducerea Românii, adecă înainte de întemeerea Principatelor naţionale, întâlnim adeseori numele de Cumania dat ţării noastre. In această privinţă este edificator documentul din 11 Martie anul 1291 faţă de cel din 29 Iulie 1292. In primul document se vorbeşte despre Adunarea dela Alba Iulia, la care au luat parte Saşii, Secuii şi Românii, — *cum universis nobilibus Saxonibus, Syculis et Olahis* [52]), — în al doilea, în care se vorbeşte despre adunarea dela Buda (Ofen) la care ia parte şi nobilimea întreagă a Ungurilor, Secuilor, Saşilor şi Cumanilor, — *universitas nobilium Ongarorum, Siculorum, Saxonum et Comanorum* [53]) — adunare în care de sigur sub numele de Cumani este de a se înţelege şi Românii [54]).

Ungurii nu se constată să fi pătruns în Ardealul propriu zis înainte de biruinţa lui Ladislau cel Sfânt asupra Cumanilor din a. 1070, deşi ei cuceriseră ţinuturile dintre Tisa şi Munţii Apuseni. Iar dacă, totuşi, vor fi pătruns şi în Ardeal înainte de acest an, va fi fost mai mult vr'un războiu de pradă sau vr'o expediţie religioasă, cum a fost cea a lui Ştefan cel Sfânt, decât o expediţie de cucerire teritorială. Ardealul păduros aţâţa în special pofta Ungurilor prin sarea sa şi mai ales prin aurul său de o calitate superioară, — in quorum (fluviorum) arenis aurum colligitur et aurum terre illius optimum est [55]).

Localitatea Kyrieleis, unde s'a dat lupta între Unguri şi Cumani şi despre care ne vorbeşte cronica pictată, în pasagiul citat mai sus, este foarte probabil o amintire a ortodoxismului autohtonilor din Bihor [56]).

---

52) Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch* I, p. 177.

53) Zimmermann-Werner, *op. cit.* I, p. 192.

54) Cf. Iorga, *Les plus anciennes chroniques hongroises*, în *Bul. dela sect. hist.* X 3. Cf. şi I. C. Filitti, *Negru Vodă, Mem. Sect, Ist, III, IV, 5.*

55) *Chr. pict. Vind.* XXXVII.

56) Cf. nota dela p. 176.

5, In ce priveşte pasagiul al zecilea (cap. LXVIII) în care ni se aminteşte despre luptele dintre Unguri şi Boemi şi în cari lupte Pecenegii şi Secuii, mergând în fruntea trupelor maghiare, au luat-o la fugă, numindu-i autorul cronicii pictate: *Bisseni et Siculi vilissimi* [1]), socotim că găsim aci o probă decisivă, întărită şi de alte probe, că Secuii nu pot fi consideraţi ca autohtoni în Ardeal. Ei au fost colonizaţi mai târziu, pe la sfârşitul secolului al XII şi începutul celui de al XIII [55]).

6. In ce priveşte pasagiul al unsprezecelea din capitolul CIII, el este de o importanţă capitală pentru istoria noastră naţională din evul mediu. Căci în capitolul acesta găsim, pe trei pagini de manuscris (filele 144, 145 şi 146), descrierea amănunţită a celei dintâi victorii strălucite ce au repurtat Românii asupra Ungurilor. Această victorie a adus după sine independenţa completă a statului român al Basarabilor faţă de Unguri, înlăturând pentru câtăva vreme orice fel de urmă de vasalitate de până la această dată. Biruinţa aceasta românească desăvârşeşte, în acelaşi timp, întemeierea Ţării Româneşti.

După marea invazie a Tătarilor din anul 1241, invazie ce a pus capăt stăpânirii Cumanilor din regiunile româneşti, desfiinţând totdeodată şi vestita episcopie catolică a acestora din regiunea Carpaţilor, regele Ungariei Bela IV s'a gândit să-şi organizeze mai bine apărarea ţări sale şi în special punctul cel mai nevralgic, Banatul Severinului, expus nu numai unui eventual nou atac din partea Tătarilor, dar şi incursiunilor Româno-Bulgarilor şi Sârbilor dela Sudul Dunării. Şi a făcut deci planul, după cum ne arată o prea intereresantă diplomă a sa, din anul 1247 [56]), să aducă în ţinutul Severinului pe Cavalerii Ioaniţi, sau Ospitalieri, cari, împreună cu Românii din partea locului, să apere pe viitor frontierile de miază-zi ale regatului ungar. Ţările româneşti dela Nordul Dunării erau pe vremea aceea subt suzeranitatea regelui Ungariei.

Şi ni se spune în acea diplomă, pe care o avem până în ziua de astăzi, că regele dărueşte Cavalerilor Ioaniţi, sub anu-

---

54) Vezi şi cap. LXX. *Pessimi Bisseni et Siculi vilissimi.*

55) Cf. *Sicules et Roumains*, p. 8.

56) Hurmuzaki, *Doc. I*, p. 242 şi 249.

mite condiţiuni, toată ţara Severinului, peste care se găsea cârmuitor un ban, apoi cnezatele lui Farcas [57]) şi al lui Ioan până la Olt — probabil judeţele Vâlcea şi Romanaţi — în afară de cnezatul voevodului Litovoi. Din ţara lui Litovoi li se acordă cavalerilor numai anumite venituri, afară de cele din ţara Haţegului. De asemenea li se mai dărueşte întreaga Cumanie, dela Olt până la Alpii Transilvaniei, exceptând ţara lui Seneslau.

Din documentele vremii mai aflăm că după moartea regelui Bela IV şi a fiului acestuia Ştefan, subt minoratul lui Ladislau IV, Litovoi pune mâna pe unele ţinuturi ale Banatului unguresc dela Severin şi refuză să mai plătească tribut regelui. Faptul acesta determină pe Unguri să pornească la anul 1279 cu războiu împotriva lui Litovoi. Acesta este însă bătut şi moare în luptă, iar fratele său Barbat este prins şi nu poate să scape decât plătind Ungurilor, ca preţ de răscumpărare, o mare sumă de bani. Cu această împrejurare, Românii pierdură Haţegul care încăpu pe mâna Ungurilor [58]).

In preajma anului 1300 se putu înfăptui şi unitatea politică a Munteniei. Căci, după stingerea dinastiei lui Arpad, prin moartea la 14 Ianuarie 1301, a lui Andrei al III, a urmat în Ungaria, timp de şapte ani, o anarhie completă. S'au ivit ca pretendenţi la tronul regatului deodată trei competitori: Venceslau din Boemia, Otto din Bavaria şi Carol Robert din Neapol [59]). De asemenea, în imperiul Asaneştilor se dedeau lupte interne; împrejurările erau deci favorabile pentru Românii din Sudul Carpaţilor, nefind împiedicaţi de nimenea, de a-şi constitui unitatea lor politică.

După ce s'a restabilit liniştea în Ungaria şi după ce Carol Robert a fost recunoscut ca rege, se pare că raporturile dintre Ţara Românească a lui Basarab şi Ungaria lui Carol Robert s'au îmbunătăţit, căci un document emanat dela regele ungur numeşte pe Basarab, fiul lui Tihomir, deci, poate, un nepot al lui Seneslau: *voevodul nostru transalpin*. Se pare

---

57) Farcas în ungureşte însemnează *lup*. Pare a fi vorba aci de o traducere a lui *Lupu*. Tot lup însemnează slav. Vulc, de unde avem numirea de Vâlcea, probabil regiunea lui Lupu.

58) Cf. şi C. C. Giurescu, *Ist. Rom.* I, p. 347.

59) Vezi amănunte în *Izv. Ist. Rom.* III.

că Basarab recunoscuse suzeranitatea regelui ungar, considerându-se ca vasal al lui; relaţii bune se constată şi în anul 1327, dar după acest an ele se înrăutăţesc aşa de mult că în anul 1330 Carol Robert porneşte cu războiu împotriva lui Basarab.

Adevărata cauză a războiului nu se cunoaşte. Documentele ce ni s'au păstrat din anii 1332 şi 1351 ne vorbesc de o încălcare a ţinuturilor dela graniţa regatului «spre marea pagubă a coroanei», ţinuturi pe cari regele voieşte să le recupereze. In special, se pare că Severinul intrase în posesiunea domnului român încă din anul 1290.

Cronica pictată care caută de sigur să scuze cât mai mult pe rege de dezastrul suferit, dă vina pe alţii şi, în primul rând, pe domnul român: Că acesta, după ce i s'a luat Severinul şi după ce a fost atacat de oştile ungureşti chiar în capitala ţării sale, n'ar fi fost destul de cruţător cu regele semeţ care, deşi îi s'a propus pacea de voevodul român, totuşi îi s'a trimis vorba — şi aceasta repetată de două ori — că-l va scoate de barbă din bârlogul său.

Vinovaţi de acest războiu însă, după cronica pictată, sunt Toma, voevodul Ardealului şi Dionisie, fiul lui Nicolae, şi nepot al lui Iancha cari au îndemnat pe rege să întreprinză această expediţie, primul, probabil, ca să pună mâna pe ţara lui Basarab, iar al doilea pe Banatul Severinului, pe care, de altfel, l-a şi ocupat în prima lună a războiului. Acelaşi Dionisie se întâlneşte mai târziu, purtând titlul de ban al Severinului, fie că era în realitate ban, fie că păstra numai acest titlu [60]). S'ar putea însă ca adevăratul motiv al acestei expediţii, nenorocite pentru Unguri, să fi fost dorinţa de răzbunare a lui Carol Robert şi a voevodului ardelean Toma asupra fiilor fostului voevod Ladislau. Aceşti fii se refugiaseră probabil dela curtea lor din Deva la curtea domnului român [61]).

Expediţiunea s'a făcut în timpul toamnei, contrar obiceiului de a se porni războiul în timpul primăverii, fiindcă regele a crezut vremea mai potrivită atunci, de oarece Asaneştii cari trăiau în bune raporturi cu Basarab, pierduseră

60) C. C. Giurescu, *op. cit.* p. 357.

61) I. Lupaş, *op. cit.* p. 29.

războiul împotriva Sârbilor, la 28 Iunie 1830, la Velbujd, cu tot ajutorul dat de domnul român şi regele bănuia că Basarab nu va putea lupta cu succes în contra sa.

După ce regele a ocupat Severinul şi a ajuns la Curtea domnească dela Argeş, s'a găsit deodată într'o mare lipsă de alimente, deoarece Românii arseseră totul în calea sa şi s'a văzut nevoit să dea semnalul de retragere, cu tot ajutorul ce-i sosise în timpul acesta din Ardeal.

Cronica pictată încă adaugă — şi nu ştim întrucât aceasta va fi fost o realitate, ori mai mult o scuză pentru rege — că s'a făcut un armistiţiu cu Basarab, că acesta i s'ar fi supus, dându-i garanţia unei retrageri sigure, dar că l-a înşelat, atacându-l pe neaşteptate, în drum spre patrie, într'o vale îngustă.

Expediţia războinică a lui Carol Robert împotriva lui Basarab este descrisă, în cronica pictată, cu multe amănunte şi povestirea este făcută, fără îndoială de un martor ocular sau de cineva care a avut informaţii directe.

Asupra localităţii unde s'a dat bătălia, datele sunt nesigure. Unii dintre istoricii noştri cred că ea a avut loc la Posada, lângă Podul Dâmboviţei, între Rucăr şi Bran; alţii socotesc că ea s'a dat pe Valea Oltului, poate la Loviştea. Aceştia din urmă se bazează pe o informaţie a unui scriitor polon, Mateiu Strikovsky care a făcut în secolul al XVI, două sute cincizeci de ani după ce s'a întâmplat lupta, o călătorie prin ţările noastre şi care ne spune că a văzut o biserică şi trei stâlpi de piatră ridicaţi de Basarab în munţi, în locul bătăliei, cale de două zile dela Sibiu [62]). Această informaţie ne-ar determina să credem că lupta s'a dat mai de grabă pe Valea Oltului.

Dela Argeş, drumul cel mai drept pentru retragere, nu era pe la Bran, ci pe lângă Olt şi, de sigur, pe acest drum trebuie căutată localitatea unde a suferit dezastrul Carol Robert. In istoria noastră naţională însă, lupta aceasta este cunoscută subt numele de lupta dela Posada.

Despre această luptă avem o mulţime de date documentare. Căci regele Carol Robert, scăpând cu mare greutate din-

62) N. A. Constantinescu, *Bătălia dela Posada*, p. 26. Despre Posada vezi M. Sânzianu, *Rev. Ist. Rom.* IV, p. 306 sq,

tr'o primejdie de moarte, a ţinut minte păţania în toată vieaţa sa şi, în semn de recunoştinţă, a încărcat cu binefaceri, înobilând prin acordare de proprietăţi, de moşii şi de bunuri, pe toţi câţi au luptat alături de el în această nenorocită expediţie de războiu. Astfel sunt amintiţi:

1. La anul 1330, sasul Martin de Berend ca unul care prin scutul său a scăpat de primejdie pe rege *contra Valachorum tela*[63]).

2. La anul 1331, Carol Robert conferă Saşilor din Cluj mai multe libertăţi, drept recompensă pentru daunele suferite în timpul expediţiei din Ţara Românească, *în partibus transalpinis*[64]).

3. La anul 1331, Papa Ioan al XXII felicită pe regele Ungariei că a scăpat de atacul lui Basarab, — *proditoriis tibi et gentibus tuis paratis in regressu insidiis*[65]).

4. La anul 1332, Carol Robert vorbeşte de *vizita* ce a făcut în ţara transalpină, *ad visitandam terram nostram transalpinam* şi despre atacul necredinciosului nostru Basarab, *infidelis noster ...in quodam loco nemoroso et silvoso indaginumque densitate firmato*[66]).

5. La anul 1333, Carol Robert vorbeşte despre războiul în contra lui Basarab, fiul lui Thocomery, *schismaticus*[67]), *infidelis Olahus noster*[68]).

6. La anul 1333, Carol Robert conferă dreptul de nobilitate mai multor iobagi din Transilvania şi Ungaria, ca recompensă pentru luptele eroice în contra lui Basarab, *manifestum et notorium nostrum infidelem*, lupte la cari au luat parte *cum potioribus Regni nostri Prelatis et Baronibus, ac Nobilibus nec non Regnicolis nostris*[69]). Nu era numai o vizită, cum s'a spus mai sus.

63) Hurmuzaki, *Doc.* I, p. 615.

64) Hurmuzaki, *Doc.* I, p. 616. Vezi reconfirmarea acestor libertăţi, *ibidem*, p. 640.

65) Hurmuzaki, *Doc.* I, p. 617. De remarcat expresia *gentibus tuis*, nu *Hungaris tuis*. La Hurmuzaki este aci o confuzie între Basarab cel Mare şi fiul său Alexandru.

66) Hurmuzaki, *Doc.* I, p. 623.

67) Privitor la luptele împotriva schismaticilor şi deci şi în contra lui Basarab, vezi Hurmuzaki, *Doc.* I, No. 493, 494, 495, 503 şi 504.

68) Hurmuzaki, *Doc.* I, 624.

69) Hurmuzaki, *Doc.* I, p. 626.

7. La anul 1334, Carol Robert conferă lui Nicolae şi lui Ioan din comitatul Vesprém dreptul de vamă pentru serviciile aduse de părintele lor în războiul în contra lui Basarab [70]).

8. La anul 1334. Carol Robert dărueşte secretarului său o moşie, fiindcă a fost rănit în ţara Transalpina [71]). Aceeaşi danie o confirmă regele din nou în anul 1335 [72]).

9. La anul 1335, Carol Robert reconfirmă donaţiunile făcute în 1333 pentru serviciile aduse în luptele în contra lui Basarab şi a fiilor acestuia, care a adus prejudicii ţării noastre transalpine şi sfintei coroane, *in preiudicium sacri dyadematis regii et nostrum*. Intre martori figurează şi Dionisie, banul Severinului [73]).

10. La anul 1335, Carol Robert aminteşte de sigiliul pierdut în Ţara Românească [74]).

11. La anul 1336, Carol Robert confirmă posesiunile date lui Tatamir, vice-cancelarul său, ca recompensă pentru serviciile aduse în Ţara Românească, venindu-i în ajutor, din porunca voevodului Ardealului Toma, şi ajungând *recte sub castro Argias*. Acest Tatamir de abia a scăpat din luptă, fără răni grave, *vix evasit, sine gravi vulneris susceptione*, dar pierzându-şi ochiul drept [75]).

12. La anul 1335, Carol Robert, într'o diplomă dată lui Nicolae, fiul lui Radoslav, descrie el însuşi lupta cu Basarab. Dăm în notă traducerea acestui important document [76]).

---

70) Hurmuzaki, *Doc.* I, p. 628. Cf. şi I, 2, p. 14, o diplomă a lui Ludovic din 1351.

71) Hurmuzaki, *Doc.* I, p. 632.

72) Hurmuzaki, *Doc.* I, p. 635.

73) Hurmuzaki, *Doc.* I, p. 633.

74) Hurmuzaki, *Doc.* I, p. 638.

75) Hurmuzaki, *Doc.* I, p. 641 şi I, 2, p. 23.

76) Blagay, *Családoklevéltára*, p. 110 sq, reprodus de V. Motogna în *Iarăşi lupta dela Posada*, *Rev. Ist.* IX p. 31.

Pierzând, cu trecerea vremii, ori ce încredere în acel blăstămat de Bozorad, voevodul Valachilor, un răzvrătit şi un recunoscut rival al nostru, fiindcă ne-a încălcat ţara şi hotarele regatului, după ce am luat sfatul, bine chibzuit, din motive binecuvântate, al tuturor prelaţilor, al baronilor şi al tuturor fruntaşilor regatului nostru, ne-am strâns o armată puternică şi am trecut în ţara sa de peste munţi, necunoscută pentru popoarele noastre, pentru ca să o supun înălţimii noastre regale. Acolo înaintând câteva zile fără de lupte printre vizuinile dintre munţi şi dintre dealuri, am început să suferim de lipsa

Dacă textul acestui document îl comparăm cu textul cronicei pictate, suntem izbiţi nu numai de identitatea cuprinsului lor, ci şi de identitatea, pe alocurea, a aceloraşi expresii. Această constatare ne sileşte să ajungem, împreună cu d. Motogna, la presupunerea că diploma regală a servit de izvor de informaţii autorului cronicei pictate.

Pe de altă parte, cercetând cu luare aminte, în lumina documentelor vremii, descrierea expediţiei lui Carol Robert împotriva lui Basarab, făcută de cronica pictată şi de alte cronici ulterioare, nu putem să nu ajungem la convingerea că ne găsim în faţa unei unanimităţi de a se căuta să se scuze regele ungar de vina sa pentru dezastrul suferit în Ţara Românească. Şi atunci calea cea mai lesnicioasă nu putea fi alta decât să se arunce în cârca domnului român cauza acestui dezastru.

Ca o dovadă despre aceasta ne este faptul că una dintre diplomele regale, cea din anul 1332, ne vorbeşte numai despre o vizită, un fel de preumblare de plăcere, a regelui în Transalpina sa şi că n'ar fi venit aci cu toate puterile sale, *non totum suum posse*, cum ne spune cronica pictată, cu toate că diploma din 1333 şi cea din 1335 ne spun precis că a venit cu toate forţele sale, *cum potioribus Regni nostri Prelatis et Baronibus ac Nobilibus nec non Regnicolis nostris*, şi

de orice alimente şi pentru oameni şi pentru cai. Atunci am încheiat cu numitul Basarab un armistiţiu, dându-şi cu perfidie cuvântul că ni se va supune şi ne va arăta nouă şi armatei noastre un drum sigur de întors acasă. Ne-am încrezut în cuvântul schismaticului în care nu era bună credinţă, ci înşelarea bunei credinţe. Şi pe când ne întorceam înapoi cu oamenii noştri, pe o cale blestemată în veci de Dumnezeu, închisă de ambele părţi cu râpe ameţitoare, iar înainte unde ea se lărgea era întărită, în mai multe locuri, de puternice prisăci ocupate de o mulţime de oameni înarmaţi de ai numitului Basarab, ne pomenim deodată din toate părţile cu un atac năprasnic, năvălind asupra noastră şi a armatei noastre cu furie în diferite chipuri şi lovindu-ne câineşte cu bolovani, cu aruncători de praştii şi cu alte izbituri ameţitoare de loviri sălbatice. Cu sabiile lor lovesc escadroanele noastre înmuindu-şi în sângele celor ucişi săgeţile şi lănciile lor. Din toate părţile suntem izbiţi de o ploaie de aruncături, fiind strânşi ca de un zid muşcător. Şi nu era chip să scăpăm nici fugind înapoi, nici mergând înainte, ci prinşi ca peştii în plasă sau în vârşe ne sbatem strigând către Făcătorul tuturor celor văzute şi nevăzute, către Mântuitorul nostru: ia aminte, Doamne, la suspinele noastre cele adânci. Apoi cu ajutorul dumnezeesc al lui Iisus Christos care s'a răstignit pentru noi şi cu al prea sfintei sale maice şi al tuturor sfinţilor, făcându-se din partea câtorva oştaşi de

că a întreprins aceasta după un sfat bine chibzuit, *habito consilio prematuro.*

Şi este, de sigur, un neadevăr când se spune că Basarab s'ar fi învoit să arate regelui drumul, să-l recunoască de suzeran şi că au căzut în luptă atâţia Români, câţi numai judecătorul din Infern îi poate socoti.

Că nu este vorba de o perfidie a lui Basarab, ci de o expediţie nereuşită, aceasta se vede şi din încheierea cronicarului care, dându-şi seama de nedreptatea cauzei regelui — nedreptate semnalată acestuia şi de consilierul său Donciu — spune: prin această luptă a fost pedepsită semeţia regelui, *ne propter victoriarum frequentiam superbiret.*

După această întâmplare nenorocită, regele a venit, după cum ne spune cronica dela Buda şi cea a lui Turocz, la Timişoara şi de aci la Vişegrad.

Din izvoarele ce ni s'au păstrat până astăzi relativ la expediţia regelui Carol Robert împotriva voevodului Basarab nu se poate şti lămurit, după cum am arătat mai sus, care a fost cauza acestui războiu.

S'a întreprins această expediţie, după sfatul bine chibzuit al mai marilor regatului, fiindcă Basarab i-a încălcat

---

lângă mine de asupra capului meu un acoperământ de scuturi şi înlăturând astfel potopul ca de ploaie torenţială a unor lovituri de sabii, de săgeţi, de lăncii şi de alte izbituri ne puturăm feri vieaţa de primejdia morţii ce se apropia din ce în ce mai mult. Atunci credinciosul nostru, Nicolae (Radoslav), un tânăr atlet, curajios ca un recrut, cu mintea ageră, cu ochii ţintă la mine, furios ca un leu, încordându-şi forţele şi tăria braţului său de ostaş, rupse şi aruncă la pământ toată armătura sa de fier şi aşa desbrăcat, numai cu scutul şi agitându-şi lancea sa cea ascuţită se aruncă din nou în linia celor ce năvăliseră asupra noastră, având să lupte voiniceşte. Nu se mai gândea să-şi apere capul său, ci era ţintă la capul nostru, de asupra căruia sburau paloşele a cinci viteji ostaşi valahi cari se grăbeau înainte de toate să ne reteze capul nostru de rege. Dar prin agerimea sa fulgerătoare pe toţi i-a răpus, aşternându-i la pământ lipsiţi de suflare. Acolo însuşi viteazul soldat Nicolae şi-a primit din faţă şase răni la cap şi la umeri destul de grele şi a lăsat pe locul luptei vr'o douăzeci şi cinci de nobili dintre ai săi. Şi astfel cu ajutorul lui Dumnezeu se potoli ardoarea duşmanilor şi se putu sparge laturea dreaptă a zidului de duşmani şi luându-o la picior prin spărtura făcută, din bătălia venită fără de veste, — cu voia Celui prea Inalt care pe toate de mai înainte le orânduește — siliţi la fugă de duşmani şi urmăriţi din acel loc, aflarăm prilejul mântuirii şi luarăm drumul spre casă. Dat la 13 Decemvrie 1335.

posesiunile, ori fiindcă regele voia să dea Banatul Severinului devotatului său Dionisie, iar domnia schismaticului Basarab lui Toma, voivodul Ardealului, înlocuitorul trădătorului Ladislau din Deva? Chestiunea rămâne deocamdată nedeslegată, izvoarele contrazicându-se între ele.

In ce priveşte pe Dionisie, acesta, după arătarea cronicei este fiul lui Nicolae, nepotul lui Ioancha, adecă, poate, al lui Ivancu, deci un frate nelegitim al lui Basarab, şi fiu al lui Tihomir [77]). Neputând fi numit prinţ, zice d. Iorga, el a fost numit Ban de Severin şi în urma pretenţiunilor sale la tron, s'a început nenorocita expediţie împotriva lui Basarab. Tot după d. Iorga, «călugărul dominican Petru care a căzut în luptă, pare a fi fost desemnat ca viitor episcop de Argeş, iar magistrul Donch (Danciu) şi Ladislau (Vlad) fiul său, precum şi Berend, tatăl lui Martin, magistrul, care prin numele său ne aminteşte pe Berindeiu, adversarul lui Ştefan cel Mare, par a fi fost Români refugiaţi» [78]).

In ce priveşte numele de Basarab, — în cronica pictată Bazarad — asupra căruia am atras atenţia şi noi, când am vorbit despre Osen sau Asen [79]), că el este de origine cumană, trimitem pe cetitor la cartea d-lui N. Drăgan care discută amănunţit chestiunea numelui de Basarab, dând, în acelaşi timp, şi bibliografia acestei chestiuni [80]). Noi vom admite aci, împreună cu d. Drăgan, părerea d-lui G. I. Brătianu care susţine că originea etnică a Basarabilor rămâne îndoielnică: «Numele cu aspect cuman al Basarabilor nu însemnează neapărat şi originea cumană a acestei familii; el poate fi numai rezultatul influenţii fireşti a vecinătăţii şi a alianţei acestui neam de năvălitori aziatici cu Românii dela Dunăre, o mărturie a legăturilor noastre cu neamurile turco-tătare» [81]).

In afară de *modă*, — şi Românii au ţinut în toate vremurile la moda de a adopta nume străine, — a jucat de sigur un mare rol în adoptarea numelor de origine cumană şi faptul că femeile cumane erau vestite pentru frumuseţea lor deosebită. Aşa se şi explică desele încuscriri cu Cumanii. Şi soţia lui

77) Iorga, *Bul. de la sect. hist.* p. 9.

78) Iorga, *ibidem* p. 8.

79) *Izv. Ist. Rom. VII, Cronica lui Nestor*, p. 28.

80) N. Drăgan, *op. cit.* p. 52 sq.

81) G. I. Grătianu, *Rev. Ist. Rom.* I, p. 238 sq.

Ioniţă, a împăratului romăno-bulgar, era o cumană şi se citează o sumedenie de fete cumane măritate cu principi europeni [82]).

Nu ne putem opri totuşi, în acest loc, de a face o apropiere între diferitele nume ale domnilor români, nume ce le întâlnim în pragul istoriei noastre naţionale. Sunt cele trei nume de Asan, de Gelu şi de Basarabă. Toate trei sunt, întocmai ca şi numele de Keanus (chan), nume de origine turco-tătară şi par a fi fost, la început, nume generice, designând pe şeful tribului, pe duce sau pe principe. Mai târziu ele s'au prefăcut, sau au fost considerate, ca nume de persoană.

a) Numele de *Osen* sau *Asen* [83]). In Introducerea noastră la Cronica lui Nestor spuneam între altele: «Intre Vlachi şi între Cumani, născându-se o comunitate de interese, în timpul celor peste o sută cincizeci de ani de convețuire în acelaşi teritoriu, se vor fi născut fără îndoială şi legături familiare între conducătorii celor două naţiuni, şi mai ales după încreştinarea Cumanilor — pentru biserica de rit catolic, ei au fost atraşi numai în preajma marei invazii tătăreşti din 1241 — şi astfel, atât numele de Basarab cât şi cel de Asan, au putut fi împrumutate dela Cumani, cu cari Valachii lui Nestor au trăit în simbioză» [84]). După numele cuman de Osen sau Asen pare că s'a numit şi familia Asaneştilor din imperiul romăno-bulgar. Pe un Osul sau Oslu îl întâlnim şi în cronica pictată ca *serviens Gyulae*, ducis Cumanorum.

b) Numele de *Gelou*, ce-l întâlnim la Notarul anonim, ca dux Blachorum, are probabil aceeaşi etimologie ca şi γυλᾶς al lui Porphyrogenitus, ca şi Γύλα al lui Kedrenos, Scylitzes şi Zonaras şi ca şi Gyula al cronicei pictate şi al altor cronici ungureşti. Γυλᾶς era, la început, numele unei demnităţi [85]), a doua autoritate după aceea a ducelui, un fel de judecător suprem, după cum ne spune Porphyrogenitus [86]). Mai târziu, el

---

82) Cf. I. Ferenţ, *Cumanii şi episcopia lor*, p. 10.

83) *Hassan* în limba turcă înseamnează cel mai bun, cel mai frumos.

84) *Izv. Ist Rom.*, *Cronica lui Nestor*, p. 28.

85) Γυλᾶς este identic cu turcescul jyla-jula, care înseamnează faclă, lumină. Cf. N. Drăgan, *op. cit.* p. 507.

86) Porphyrogenitus, *De adm. imp.* p. 174 sq. edit, Bonn,

apare ca nume de persoană. Numele Gelou, subt această formă, puțin latinească, pare a fi un nume străin, de origine turco-tătară, al domnului român la venirea Ungurilor în Pannonia. Numele se explică prin faptul, credem noi, că Românii, în timpul cuceririlor lui Tuhutum, fiind organizați în principat, erau conduși de un domn român ce purta un nume străin și prin faptul că, la un moment dat, puterea armată a țării o reprezentau Cumanii.

c) Numele de *Basarabă* este format din două părți, din *Basar*, cuvânt asupra etimologiei căruia filologii încă nu au căzut de acord și din *aba* sau *apa* care în limba turcă înseamnează *tată*. Că acest nume românesc este de origine cumană sau pegenegă, rezultă din menționarea atâtor numiri cumane, de aceeași factură, ce întâlnim atât în Cronica lui Nestor [87]): Urusoba, Altunopa, Arslanopa, Kitanopa etc., cât și în Cronica Notarului anonim [88]): Tonusoba.

Toate aceste trei nume Asan, Gelu și Basaraba, deși sunt de origine străină, ne designează trei familii de duci români, primul în Peninsula Balcanilor, al doilea în Ardeal și al treilea în Țara Românească [89]).

Concluzii. Din studiul cronicei pictate dela Viena se desprind următoarele încheieri:

1. La venirea Maghiarilor în noua lor patrie, existența în masă a Românilor (Vlachilor), ca urmași ai populațiunilor trace de mult romanizate se constată nu numai în Dacia, ci și în Pannonia și în Nordul fostei Ungarii.

2. Populațiunile românești, în secolul al IX și al X nu erau organizate în state, cu alcătuiri definitive, ci erau mici organisme, puse subt conducerea unor voevozi și a unor cneji — aceste numiri sunt împrumutate dela Slavi, cu cari trăiseră împreună — adecă a unor duci și a unor juzi și având vremelnic o cârmuire supremă străină. După distrugerea imperiului Avarilor, dominațiunea a încăput pe mâna Pecenegilor și apoi a Cumanilor.

---

87) *Izv. Ist. Rom. Cronica lui Nestor,* p. 191. Cf și N. Iorga *«Imperiul Cumanilor și Domnia lui Basarabă»* în *Mem. Sect. Ist.* III, VJJJ, p. 99.

88) *Izv. Ist. Rom.* Anonymus, *Gest. Hung.* p. 70. cf, și L, Rásonyi, *L'origine des Basarabas,* în *Arch. Eur. centro-orientalis,* I, p. 221.

89) Deși, ca nume, aceste trei familii sunt de origine străină, ele sunt tot atât de românești precum sunt familiile Cantacuzino, Ghica, Brătianu, etc.

3. Această ocârmuire străină, fiindcă numai ea avea puterea armată şi fiindcă numai ea avea dreptul de a strânge dări, ea singură este numită în izvoarele istorice contimporane, populaţiunile rurale fiind aproape trecute subt tăcere.

4. Populaţiunile autohtone, stabile, Românii şi Slavii, — aceştia din urmă desnaţionalizaţi în Dacia — erau, la venirea Ungurilor creştini ortodocşi. Ei au influenţat şi primul creştinism al Ungurilor. Aceştia, convertindu-se în urmă la catolicism, s'au pornit lupte îndârjite împotriva creştinilor de rit oriental. Prigoana s'a continuat secole dearândul, ortodocşii adecă schismaticii fiind consideraţi ca eretici şi chiar ca păgâni.

5. Cumanii, cei din urmă stăpânitori ai populaţiunilor autohtone, înainte de stăpânirea Ungurilor, erau creştini ortodocşi, trecuţi în urmă la catolicism.

6. Românii, trăind în simbioza cu Cumanii, erau socotiţi, câte odată, drept Cumani şi, numai după înlăturarea dominaţiunii acestora, s'a putut întemeia, în foarte scurt timp, de către Basarabi unitatea statului român dela Nordul Dunării.

7. In lupta dintre regele Carol Robert şi voevodul Basarab, luptă ce a pus capăt expansiunei ungureşti spre miază-zi şi prin care s'a câştigat desăvârşita independenţă a Ţării Româneşti, cronica pictată, ca şi documentele vremii, caută să mistifice adevărul, dând vina dezastrului pe infidelitatea domnului român.

8. In lupta, aşa numită dela Posada. dezastruoasă pentru Unguri, se întâlnesc în armata regală nu numai Maghiari, dar şi Români.

9. Cronica pictată, coroborată de documenele ce ni s'au păstrat din evul mediu, ne mai duce la concluzia finală că statul unguresc n'a fost un stat naţional care să se fi desvoltat în mod organic prin forţele sale interne, ca o expresie a rasei maghiare, ci a fost un stat compozit-polinaţional, reprezentant al catolicismului dela Roma şi sprijinit şi alimentat de elemente străine: Germani, Italieni, Slavi, Români, etc.

TEXTUL LATIN

CHRONICON PICTUM VINDOBONENSE.

Anno domini MCCC quinquagesimo octauo feria tertia infra octauas ascensionis eiusdem domini Incepta est ista Cronica de gestis Hungarorum antiquis et nouissimis, ortu et progressu, victoria eorundem et audacia, collecta ex diuersis cronicis veteribus earundem veritates ascribendo, et falsitatem omnino refutando. In nomine domini Amen.

Incipit prologus in cronicam hungarorum.

Per me reges regnant ait dominus deus per sapientem Salomonem prouerbiorum VIII-o capitulo. Gloriosus deus in sanctis suis, in maiestate mirabilis, cuius ineffabilis altitudo prudencie nullis inclusa limitibus, nullis terminis comprehensa, recti censura iudicii celestia pariter disponit et terrena. Etsi cunctos eius ministros magnificet et altis decoret honoribus, et celestis efficiat beatitudinis possessores, illos tamen, ut dignis digna rependat, pocioribus attolit insigniis dignitatum et premiorum uberiore retributione prosequitur, quos digniores agnoscit, et commendat ingentior excellentia meritorum. Prout apparet luculentissime in excellentia regum illustrium, et victoriarum exercitio celebratissimarum per reges hungarorum patratarum, qui diuino freti auctoritatis presidio, gladiorum aciebus ualidissime profligatis, castra subuertentes regum et imperatorum(2) fortes facti sunt in bello, nullo eisdem potente resistere in pugnando. Quod bene ostenditur in uerbo diuino oraculo exarato: Per me, inquit deus, et non virtute propria reges regnant et regnabunt hungarorum. Ubi primo diuina exprimitur auctoritas, virtutem insuperabilem allatura: per me inquit, qui sum virtutis infinite, cunctos ualens adiuuare presidentes. Quia ego occidam, et ego uiuere faciam, percutiam et sanabo, et non est qui de manu mea possit eruere. Suscitans de puluere egenum, ut sedeat cum principibus et

solium regale teneat. Ideo subditur: Reges regnant, qui habent iustitie equitatem, sapientie claritatem, patientie tranquillitatem et misericordie pietatem, attestante sacro eloquio Prouerbiorum XX: Misericordia et ueritas custodiunt regem et roboratur clementia thronus eius. Et iterum in alio loco dicit scriptura: Rex sapiens sedens in solio intuitu suo dissipat omne malum. Et rursus Salomon ait Sapientie VI-o: Rex sapiens et misericors stabilimentum populi est, et dissipat impios, subiectos populos a tyrannis eripiendo. Quod bene impletur in regibus hungarie, qui cunctos tyrannos debellando, populos hungarie in pulcritudine pacis et in requie opulenta sedere procurarunt, propter hoc, quia pre cunctis regibus timuerunt dominum deum. Unde scribitur Deuteronomii XVII capitulo, loquens deus de regibus ait: Rex constitutus postquam sederit in solio regni sui describet sibi legem dei, et habebit secum, legetque illam omnibus diebus uite sue, ut discat timere dominum deum suum, et custodire uerba eius, que in lege precepta sunt, ut longo tempore regnet ipse, filii eius super terram, et gloriam meam possideat in eternum. Quorum regum, scilicet hungarorum originem principium et egressum de Scytia diuersis sanctorum doctorum ystoriis hoc ordine declarabo.

I. *De prima origine hungarorum secundum sacram scripturam.*

Sicut scribit magister ystoriarum Genesis decimo capitulo: Iste sunt generationes filiorum Noe, et de istis tribus filiis eius, scilicet Sem Cam et Japhet exorte sunt post diluuium septuaginta due generationes. De Japhet (3) XV, de Cam XXX, de Sem vero XXVII. Isti disseminati sunt in tribus partibus orbis, Sem Asyam, Cam Affricam, Japhet Europam sortitus est. Nam secundum Josephum filii Japhet possederunt septentionalem regionem a Tauro et Amano[1]) montibus Sycilie et Syrie, usque ad fluuium Tanay, qui est in Scytia. Et hoc idem asserit beatus Jeronimus in libro de Ebraicis questionibus, quod filii Japhet possederunt in Asya (ab) Amano[1]) et Tauro montibus, usque ad fluuium Tanay. In Europa vero usque ad Gadyra, nomina locis et gentibus relinquentes ex quibus postea mutata sunt plurima, cetera permanent in se, uel in aliquo simili, uel propinquo. Filii Japhet: Gomer, a quo nominati sunt Galathe et postea Gallici, qui sunt Francigene a quodam Francione dicti, filio Paridis, filio Pria-

---

1) T. Toldi: Imao.

midis primi regis Troie, qui uenientes de Troia post eius excidium in Pannoniam, que olim tempore Alexandri magni superior Grecia nuncupabatur, sub monte Sicaan circa fluuium Hystri, qui alamanice Dun nominatur, ciuitatem fortissimam construxerunt, et ei nomen Siccambriam a monte Syccan imposuerunt, et ibidem quadringentis annis ante incarnationem Christi permanserunt, et tandem orientales timentes nationes, se ad partes occidentales transtulerunt, et regionem circa fluuium Sakana occupauerunt, cui nomen Franciam a Francione duce eorum dictam indiderunt, et ciuitatem principalem Paris, nomine patris eiusdem Francionis appellarunt. Secundus filius Japhet Magog, a quo descenderunt Scythe secundum Ieronymum; et Maday, a quo dicti sunt Medi, Jauan, a quo Greci; unde in ebreo adhuc Grecia nominatur Jauan; et Tubal, a quo descenderunt Hyspani; et Mesoch a quo Capadoces descenderunt; unde et apud eos adhuc Mazecab ciuitas nominatur; et Tyras a quo nominati sunt Traces. Porro filii Gomer: Assenech, a quo Troiani; filii Jauan Elyza, a quo dicti sunt Elysei primo, et post Eolides; et Tarsis, a quo descenderunt Cylices. Unde et ciuitas metropolis eorum uocata est Tharsus. Unde natus Paulus apostolus. Ut habetur in Actibus apostolorum XXI-o capitulo et sequitur: Ab his diuise insule gentium in regionibus suis. Unusquisque secundum linguam suam. Hoc dicitur hic per anticipationem, quia factum fuit postea tempore diuisionis linguarum. Filii autem Cam: Chus, a quo dicti sunt Etyopes, unde in ebreo Etyopia Chus nominatur; et Mezarim, a quo Egipty. Unde et in ebreo Egyptus Mezarim dicitur: (4) Phuth a quo Sibies. Qui tamen primo uocati sunt Phutei. Unde ibidem est fluuius, qui usque nunc Phut dicitur. Et Chanaan, a quo dicti sunt Chananei, quorum terra postea filiis Israel data est. Filii autem Chus: Saba, a quo dicti sunt Sabei; Euila, a quo descenderunt gentiles; et Sabatha, a quo Sabateni. Porro Chus genuit Nemproth. Iste fuit qui induxit posteritatem Noe ad faciendam ciuitatem et turrim, contra dominum, de qua dicitur Genesis XI-o capitulo. Ideo dicitur: Ipse cepit esse potens in terra; quia per potentiam alios sibi submittebat, et nolentes ad opus predictum compellebat. Ideo sequitur: Et erat robustus uenator, id est oppressor hominum coram domino. Quia nichil latet eius aspectui. Ob hoc exiuit prouerbium, id est uerbum commune uel uulgatum: quasi Nemproth. Quando enim postea uidebatur aliquis oppressor hominum, uocabatur alter Nemproth, uel similis Nemproth. Fuit autem principium regni eius Babilon, et eius posteritas obtinuit regiones ad mare oceanum.

Ex quibus apparet omnibus dictum illorum esse uerum, qui dicunt, quod Hunor et Magor patres Hungarorum, fuerint filii Nemproth, qui fuit filius Cus, qui fuit Cam; qui fuit a Noe maledictus; tum quia non essent Hungari de genere Japhet, secundum dictum beati Ieronymi; tum etiam quia Nemproth nunquam habitauit circa fluuium Thanay, qui est ad orientem, sed ad mare oceanum. Ergo sicut dicit sacra scriptura, et sancti doctores, hungari descenderunt a Magor filio Japhet, qui post diluuium anno quinquagesimo VIII-o, sicut dicit sanctus Sigilbertus episcopus antyochenus in Cronica orientalium nationum, intrauit terram Euilat, et ex coniuge sua Enee genuit Magor et Hunor, a quo Magari et Huni sunt nominati.

II. *Prima origo dilatationis hungarorum in oriente Scytie.*

(5) Accidit autem dierum una uenandi causa illos perrexisse, quibus in deserto cum cerua occurrisset, in palules Meotydas illam insequentes fugit ante eos. Cumque ibi ante eos prorsus euanuisset, diutius requisitam nullo modo inuenire potuerunt. Peragratis tandem paludibus memoratis, pro armentis nutriendis ipsam conspexerunt opportunam. Deinde ad patrem redeuntes, ab ipso licentia impetrata, cum rebus omnibus paludes Meotydas pro armentis nutriendis, intrauerunt moraturi. Regio quidem Meotyda Perside patrie est uicina. Quam undique preter uadum unum pontus gyrouallat, fluuiis currens [1]), herbis siluis piscibus volucribus et bestiis copiatur; aditus illic difficilis est et exitus. Paludes ergo Meotydas adeunntes quinque annis ibidem immobiliter permanserunt. Anno uero VI-o exeuntes, in deserto loco sine maribus in thabernaculis permanentes uxores ac filios [2]) filiorum Bereka, cum festum tube colerent, et coreas ducerent, ad sonitum simphonie casu repererunt. Quos cum eorum rebus in paludes Meotydas rapinis celeribus deduxerunt. Hec fuit prima preda post diluuium. Accidit autem Dule principis Alanorum in illo prelio inter illos pueros duas filias comprehendi, quarum unam Hunor aliam Magor sibi sumpserunt in uxorem. Ex quibus mulieribus omnes Huni siue hungari originem sumpserunt. Factum est autem, cum diutius in paludibus Meotidis habitassent, in gentem ualidissimam crescere ceperunt, nec eos capere ipsa regio poterat aut nutrire. Exploratoribus igitur abinde in Scytiam desti-

1) Toldy: currentibus.

2) Toldy: filias.

natis scrutinii astutia subtilissima Scythie regione explorata cum pueris et armentis[1]) ipsam patriam intrauerunt permansuri. Regnum igitur ipsum dum adissent, Alplozuros[2]) qui nunc Pruteni nuncupantur in eo habitantes inuenerunt. Quibus deletis et expulsis ac occisis, usque hodie ipsum regnum inuitis uicinis possidere dignoscuntur. Scytia enim regio in Europa situm habet, et extenditur uersus orientem ab uno latere ponto aquilonari, ab (6) alio uero Ripheis montibus includitur. Cui de oriente Asya, et de occidente fluuius Ethul, id est Don. Gentes siquidem in eadem procreate otia amplectuntur, uanitatibus dedite, nature dedignantis, actibus uenereis intendentes, rapinas amant: generaliter colore plus nigre, quam albe. Scytia enim comprehensione una cingitur, sed in tria regna diuiditur principando, scilicet in Bascardiam Denciam et Magoriam. Habet quoque prouincias C et VIII-o, que dudum per filios Hunor et Mogor ob centum et octo progenies, que egresse fuerunt ex femoribus eorundem de paludibus Meotydis, intrantes Scytiam sunt diuise. Regno autem Scytico de oriente regnum iungitur Iurianorum, et post hec Tarsia. Tandem uero Mangalia, ubi et Europa terminatur. Ex plaga autem estiuali subsolari geus iacet Corosmina et Ethyopia, que minor India dicitur, et post hec inter meridiem et cursum Don fluuii est desertum inmeabile, ubi propter intemperiem aeris illius zone sunt serpentes diuersi generis, rane uelud porci basillicus[3]) et plura animalia toxicata, tigris et unicornis ibi generantur. Don grandis fluuius est, in Scytia oritur ab hungaris Etul nuncupatur, et ibi montes niueos, qui Scytiam cingunt, transcurrit, amisso nomine. Don uocatur. Circa enim meridiem iuxta ipsum iacet gens Kytanorum et gens Alanorum, tandem in mare cadit rotundum tribus ramusculis. Alter quoque fluuius nomine Thogata, ualde magnus in regno nascitur Scyticorum; qui per siluas uadit desertas, paludes et montes niueos, ubi sol nunquam lucet, discurrens, intrat tandem in Irchaniam et ibi uergit in mare aquilonis. Longitudo quidem Scytie patrie trecentis et sexaginta stadiis extendi perhibetur latitudo C nonaginta. Situm enim habet tam munitum, quod in solo loco uno paruissimo uadus ibi reperitur, propter quod ipsi Scythe, nulli imperio nec etiam Macedonico aliquo tempore sunt subiecti, et pro tanto uocamus eos demptos, id est

1) Toldy: armatis.

2) Toldy: Alprosuros.

3) Toldy: basiliscus.

exemptos ab omni potestate. Dicimus etiam Dentos a dentositate, quia sicut dentes omnia corrodunt et triturant, ita ipsi omnes alias nationes triturabant. Unde romani eos uocabant flagellum dei. Sola tamen dicta Scytia in quibusdam locis satis lata esse dicitur. Nemoribus siluis herbis uenustata, diuersique generis bestiis diues et referta. Cui de oriente uicini sunt Bessi et Cumani albi. Circa etiam mare aquilonis de occidente quod ei uicinatur usque Susdaliam est(7) desertum siluestre humano generi immeabile, quod ad magnum spatium extendi perhibetur, ubi nubium densitas per nouem menses continue iacet, ubi sol non cernitur per menses memoratos, nisi in mense Iulio Iunio et Augusto et hoc in tanta hora dei, quanta est a sexta usque ad nonam. In montibus enim deserti memorati cristallus inuenitur, grifones nidum parant auesque legisfalk que hungarice kerechets appellantur, pullos procreare dignoscuntur.

III. *Primus ingressus hungarorum in Pannoniam.*

Anno ab incarnatione domini CCCLXXIII-o tempore Valentis imperatoris, et Celestini primi pape romane ecclesie, in sexta etate seculi multiplicati huni in Scythia habitando congregati in unum, inter se capitaneis constitutis Wele filio Chele de genere Zemein oriundo, Keue et Kadicha eiusdem fratribus, Ethele Kewe et Buda filiis Bendekus de genere Kadar, ad occidentales regiones inuadere decreuerunt. De centum enim et octo tribubus decies centena milia, scilicet de uno quoque genere decem milia armatorum uirorum eligentes, derelictis aliis hunis in Scythia, qui ipsorum sedes regnumque ab hoste custodirent. Constituentes inter se rectorem unum, nomine Kadar de genere Turda, qui lites sopiret dissidentium, fures et latrones ac malefactores castigaret, ita tamen, ut si rector idem immoderatam sententiam diffiniret, in irritum posset communitas reuocare, errantemque rectorem et capi(8)taneos deponerent quando vellent. Consuetudo itaque ista legittima inter hunos siue hungaros uque ad tempora ducis Geyche filii Toxun extitit obseruata. Ante etenim baptismum hungarorum in castris uox preconia clamando taliter hunos congregabat ad exercitum: Vox dei et communitatis uniuerse, quod unusquisque in tali loco armatus uel sicuti esse[1]) debeat precise comparere communitatis preceptum ac consilium auditurus. Quicunque ergo edictum contempsisset, non ualens pre-

1) Toldy: est.

tendere racionem cultu diuino [1]) per medium lex Scytica sancciebat, aut ire in desperatas causas, uel in communium seruicium inmisericorditer tradebatur. Vicia itaque et huiusmodi excessus, unum hunum ab aliis fecerunt separari. Alias autem cum unus pater et una mater hunos omnes generans procreauerit, quomodo unus nobilis et alter ignobilis esse diceretur, nisi uictus per hos casus criminis haberetur? Tunc omnes capitanei simul uno animo unoque consilio egressi de Scythia intrantes tandem Bissos et cumanos albos deinde susdalos ruthenos, terramque nigrorum cumanorum intrauere. Abinde egressi usque ad Tysciam peruenerunt, qua quidem regione circumspecta, concorditer placuit omni cetui ulterius non incedere cum uxoribus et armentis. Cum uxoribus enim et bigis, et suis thabernaculis de natali solo descenderant. Cumque eo tempore Pannoniam Pamphyliam, Frygiam Macedoniam et Dalmatiam tetrarcha Macrinus natione longobardus de Sabaria oriundus gubernaret armis [2]) bellicis informatus, audito quod huni super Tysciam resedissent, et de die in diem deuastarent regnum eius, cum alumpnis sui regni ipsos aggredi formidans, ad romanos nuncios suos destinauit, petens sibi auxilium commodari contra hunos. Ex gratia etenim romanorum imperatoris memoratis imperabat. Romani uero eo tempore Detricum de Verona natione alamanum uoluntarie super se regem prefecerant. Quem petentes ut Macrino subsidium importaret, illo autem animo gratanti annuente, egressus est cum exercitu italico germanico ac aliis mixtis gentibus partis occidentis. Peruenit tandem in Zazholm ubi ipsi longobardi ad ciuitatem Potencianam conuenerant, ut tractarent cum Macrino consilium utrum hunos in eorum thabernaculis in suo descensu transmeando Danubium, uel in alio loco competenti inuadere oporteret. In istis itaque consiliis et tractatibus De(9)trico Macriuoque residentibus, huni super utres noctis in silentio in Sicambria Danubium transeuntes, Macrini et Detrici exercitum, quem ciuitas Poterciana capere non poterat in campis in tentoriis commorantem crudeliter trucidarunt. Ex qua enim inuasione Detricus acerbatus exiuit contra hunos in campum Tarnukuolg pugnaturus, qui committendo prelium hunos fertur deuicisse, cum suorum maximo interitu et periculo Ex hunis uero qui remanserunt, fugerunt ultra Tysciam. Ceciderunt autem illo die

---

1) Toldy: cultro diuidi.
2) Toldy: artibus.

ex hunis C et XXV[1]) milia Keueque capitaneus interiit et in ipso prelio inter illos. Ex Detrici uero et Macrini exceptis illis, qui in suis tentoriis fuerant trucidati CC et decem milia corruerunt. Videns autem Detricus tantam cedem accidisse de sui populi in prelio, post congressum altera die perrexit uersus Tulnam ciuitatem cum Macrino, que tunc erat ciuitas latinorum inter urbes Pannonie computata. Tulna ciuitas est in Austria, tres rastas distat Vienne. Ut autem cognouerunt huni retrocessisse suos aduersarios, ad locum certaminis sunt reuersi et cadauera suorum sociorum, et Keuam capitaneum more Scythico prope stratum[2]) ut putamus sollempnis lapidea est erecta, decentissime subterrarunt, locumque illum et partes illas Kewe oza uocauerunt. Experientes igitur in prelio precesso animositatem romanorum et armorum paraturam, resarcito exercitu uersus Tulnam ciuitatem, ubi se inimici eorum collegerant, huni perrexerunt. Contra quos Detricus cum Macrino in Cesumaur dicitur occurrisse et a mane usque ad nonam preliantes romani sunt deuicti. Ubi et Macrinus mortuus est et Detricus per sagittam in fronte uulneratus, totoque exercitu romanorum interempto ac fugato. Ex hunis uero in illo prelio quadraginta milia perierunt, Wela Kewe et Kadicha ibidem interfectis, quorum cadauera abinde remouentes apud statuam memoratam cum aliis hunis sepulture tradiderunt. Postquam autem romanorum exercitus de Cezunmaur est dispersus, nunquam deinceps per plures annos contra hunos congregari potuerunt.

IV. *De eleccione Atyle regis hungarorum et de uictoria eiusdem monarchiali.*

(10) Anno ab incarnatione domini quadringentesimo primo, ab ingressu uero hungarorum in Pannoniam anno XXVIII-o hungari siue huni concordi uoluntate Atylam filium Bendekuz consuetudine romanorum super se regem prefecerunt, qui primo unus de capitaneis habebatur, et ipse Budam fratrem suum de flumine Tysce usque Don principem constituit ac rectorem, uocarique se faciens regem hungarorum metum orbis flagellum dei. Atyla dei gratia filius Bendekus, nepos magni Magor, nutritus in Engadi rex hunorum medorum gottorum danorum metus orbis terre et flagellum dei. Erat enim rex

1) Toldy: triginta.
2) Toldy completează: stratam ubi statua.

Atyla colore teter, oculis furiosus, elatus incessu, pectore lato, barbam prolixam deferebat, uenereus etiam erat ultra modum. In archa sua es tenere contempnebat, audacie quidem temperate. Astutissimus in preliis ac sollicitus, fortitudinis competentis suo corpore habebatur. In uoluntate magnanimus, armis politis mundis thabernaculis cultuque utebatur. Amabatur siquidem ab extranea natione, eo quod esset liberalis ac communis, ex natura uero seueritatem quam habebat, mirabiliter a suis timebatur. Linguarum ideoque diuersarum nationes de finibus orbis terre ad eum confluebant, quibus liberaliter pro posse affluebat. Habebat enim decem milia curruum falcatorum, diuersas machinas, et omnia ingenia quibus castra urbesque confringuntur, que in suo exercitu secum ferebat. Thabernacula quidem uariis modis diuersorum regnorum operata habere consueuerat. Unum tamen habebat sic celebre ac sollempne, ut ex laminis aureis mirifice coniunctim solidata, modo solui et nunc reconiungi attendencium staret uoluntate. Columpne eius ex auro laborate habentes iuncturas, opera ductilia, in medio tamen uacue in suis iuncturis lapidibus preciosis fabricate iungebantur. Sed et sua maristalla dum pergeret ad exercitum, diuersarum patriarum equis[1]). Quos quamuis uisus esset habuisse, largiter tamen egentibus tribuebat, ita quidem(11)ut duos haberet aliquando pro usu equitandi. Iste uero maristalle ex bisso et purpura habebant paraturam, sed et regales selle ex auro fuerant, et lapidibus preciosis laborate. Mensa erat tota aurea, uasa etiam coquinaria aurea erant. Talamus autem eius ex auro purissimo mirifice fabrefactus, secum in exercitu ferebatur. In huiusmodi igitur et aliis seculi pompis Atyla rex hunorum erat gloriosus. Expeditio uero sua preter extraneas nationes decies centenis milibus uirorum armatorum replebatur, ita quidem, ut si unum Scyticum decedere contigisset, statim pro ipso alter ponebatur. Arma quidem gentis eius ex corio maxime et metallis uariis diuersimode fuerunt laborata, arcus habens et lanceas acutissimas pariter, ac cultros accinctos in femore. Galnerium[2]) quoque regis Atyle quod in suo scuto gestare consueuerat, similitudinem austuris in capite habebat cum corona. Quod signum hungari dum se regerent per communitatem, usque tempora ducis Geyche filii Toxun, in exercitu semper communium gestauere.

---

1) Toldy completează: replebatur.

2) Toldy: bancrium.

V. *Continuatio Hystorie.*

Postquam autem commisso prelio in Cezumaur redissent huni cum uictoria ad sua thabernacula, diebus paucis ultra Tisciam cum uxoribus permanserunt, et hoc facto rex Atyla ad unum diem sollempnem curiam fecit congregari. In quam Detricus de Verona cum principibus Germanie accedens, omnem omaginem [1]) et reuerentiam regi Atyle fecisse perhibetur. Suggessit itaque regi ad partes occidentales personaliter accedere, ubi magnum honorem possit adipisci. Cuius quidem amplectens consilium, exercitu statim proclamato, egressus de Siccambria primo illiricos dicitur inuasisse, deinde Constancie regnum pertransiuit, cui Sigismundus rex occurrit circa Basileam cum exercitu magno. Quem cum gente tota conterens, suo dominio subiugauit. A loco autem illo egressus iuxta Renum Argentinam ciuitatem obsedit, quam quidem ciuitatem romanorum nullus cesar potuit primitus expugnare, ipse Atyla expugnauit diruendo murum eius in diuersis locis, ut cunctis aduenientibus sine grauitate uia libera preberetur. Edicens firmissime, ne ipsius murus ipso uiuente muraretur. Ut eadem ciuitas non Argentina, sed Strozburg uocaretur, propter uiarum pluralitatem, quas in muro eius fecerat aperiri. Amoto igitur suo exercitu, de Argentina Luxouium (12) Bizanciam, Chalon, Masticon Ligonem Burgundiam et Lugdunum destrui fecit ciuitates usque terram. Et egressus inde iuxta fluuium Rhodanum peruenit Cathalaunia. Ubi diuiso suo exercitu, tertiam partem sue gentis contra Miramommonam soldanum potentissimum cum electis capitaneis destinauit. Quo audito idem de urbe Sibilie fugit ante hunos in Marrochiam brachio maris quod strictum Sibilie dicitur transpassato. Hoc facto incerto regem Atylam romanorum patricius dictus Eucius cum decem regibus occidentis inuasit ex obrupto. Cumque insultum niterentur facere super Atylam, per nuncios petens inducias preliandi, ut copia sue gentis que fuerat aduersus soldanum destinata remearet. Illis renuentibus inter ambos exercitus a mane usque ad noctem in campo qui Bewinde dicitur prelium est commissum. Erat enim inter duos exercitus fluuius discurrens tam paruissimus, ut si capillum in ipsum quis iactasset, suo lento motu uix potuisset inferius remouere. Prelio autem iam facto, animalium et hominum sanguinem inundando, tantus torrens fuisse perhibetur, ut aurigam cum curru intro traheret ac armatos

1) Toldy: omagionem.

fieretque mortalitas non modica per torrentem in utroque exercitu. Illud ergo prelium, quod commissum extitit inter reges occidentis et Atylam in campo Beusscite Cathalaunis, omnibus preliis huius mundi, que commissa sunt uno die et loco uno, terribiliora et magis ardua per ueteres non memorantur. In quo quidem conflictu rex gottorum Marinus [1]) nomine Aldaricus extitit interemptus. Cuius quippe obitum dum alii reges cognouissent, qui occisi non fuerant, fuge latebras queritarunt. Ab illo ergo die eleuatum est cor hunorum et regis Atyle, timorque percussit orbem terre, quo audito censu eis et tributo, plurima regna seruierunt. Tertia uero pars exercitus Atyle regis, que non potuit in hoc prelio interesse, timens Atylam propter moram, usque vitam Atyle remansit Cathalaunis, eiusdem patrie habitatores tandem sunt effecti, Pannoniam nolentes remeare. Erant enim soli huni aduersus Miramammonam destinati sexaginta quinque milia, excepta extranea natione. Ex hys etiam hunis plures fuerant capitanei constituti, qui lingua ipsorum Spani uocabantur. Ex quorum quidem nominibus Yspania tota nomen (13) assumsit. In loco siquidem prelii diebus paucis Atyla commorante, regressus est demum cum uictoria, uenitque in ciuitatem Tolosanam, in qua per ciues cum summa laude est receptus. Abinde se remouens abiit contra Remensem ciuitatem, scilicet capitalem urbem gallicorum, que ei cum pergeret Cathalauniam, resisterat uehementer, quam occupans sine mora omnes quos ibi reperit igne ac gladio deuastauit. Taliterque tota Francia et Flandria demolita peruenit Coloniam, ubi sanctum Ursulam Bractanorum [2]) regis filiam cum undecim milibus uirginum hunorum feritas crudeliter iugulauit. Regno [3]) ibidem Colonie transpassato deinde intrans Turingiam apud Ysnacum ciuitatem curia sollempni in ipsa celebrata, super dacos normanos frisones lytuanos et prutenos exercitum destinauit. Quos deuictos sibi fecit deseruire. Egressus uero curia celebrata Siccambriam Pannonie ciuitatem intrauit, in qua propriis manibus Budam fratrem suum interfecit, ac corpus eius in Danubium proiecit, quoniam ipse, Atyla in partibus occidentalibus demorante, ibidem Buda inter ipsum et Atylam fratrem suum metas statutas transgressus fuerat dominando. Nam Siccambriam suo nomine fecerat nominari Buda Wara. Et quamuis rex Atyla hunis et aliis

1) Toldy: maximus.

2) Toldy: Britanorum.

3) Toldy: Rheno.

gentibus posuisset interdictum, ut eadem ciuitas non Budauara, sed urbs Atyle uocaretur, teutonici interdictum formidantes Eccylburg eam uocant, id est urbs Atyle, hungari uero interdictum non curantes adhuc eam Ovbudam usque hodie uocant et appellant. Hys itaque sic peractis quinque annis Siccambrie requieuit speculatoribus suis per mundi quatuor partes destinatis, siue distributis. Speculatorum quidem prima societas de Siccambria ordinatim in quantum unius clamor potuisset ad alium exaudiri die ac nocte Colonie Germanie ciuitate stare consueuerat; altera pars usque Lituam. Tertia in littore Don fluuii idest Etul; sed quarta statio Yadrie Dalmatie ciuitate consistebat. Quorum quidem clamore et uoce quid Atyla ageret, uel quali exercitationi esset deditus, mundi quatuor partes scire potuissent.

VI. *Fugat nationes.*

Pannonie Pamphilie Frigie Macedonie et Dalmatie ciuitates, que per hunos obsidione crebra erant fatigate, natali solo derelicto, in Apuliam(14) per mare adriaticum licentia ab Atyla impetrata, seruire ipsi Atyle renuentes dimissis armentis transierunt; vlachis qui ipsorum coloni existere ac pastores remanentes[1]) sponte in Pannonia.

VII. *Rex Atyla expugnat ciuitatem Aquilegiam.*

Cumque rex Atyla quinque annis Siccambrie repausasset, sui exercitus defectum, uidelicet tertie partis, que dudum remanserat Cathalaunia, resarcire procurauit, curiaque celebrata egressus de Pannonia per Carinthiam Stiriam et Dalmatiam pertransiens apud urbem Salonam et Spaletum mari adriatico se coniunxit, ambasque urbes fecit concremari. Ab illo uero loco egressus perrexit circa mare Traguram, Sardonam, Sibinicum, Iadram, Nonam, Sceniam Parentiam Polam, Caputstriam Terrestrinam ciuitates et alia multa oppida in montibus discurrens[2]) peruenit tandem Aquilegiam, cuius quippe magnitudine conspecta abhoruit, et se confusum deputans si dictam urbem inexpugnabilem reliquisset, pro eo maxime, quia plures rebelles longobardi de Pannonia fugisse in ipsam ferebantur.

1) Toldy: remanentibus.

2) Toldy: destruens.

Quos cum per nuncios a ciuibus repetisset, (15) illosque tradere recusassent, expugnare cepit diuersis machinis ciuitatem, quam cum capere nullatenus potuisset, obsedit eam uno anno et dimidio. Accidit autem uno die, ut ipsam ciuitatem circuiret multis Phitonicis eius lateri adherentibus, in quibus iuxta fidei sue opinionem spem maximam apponebat, uidens ciconiam de mari euolantem et in pinnaculo unius pallacy in quo habebat nidum suum resedisse. Acceptoque in rostro pullo uno in maris arundines illum deportauit. Reuersa iterato, et alios pullos suos simul cum nido transportauit. Quo uiso rex Atyla suos milites ad se uocans dicit eis: Cernite socy, quod ista ciconia futurorum fatorum indicia [1]) et urbem istam per nos sentit diruendam, ad fugam ne pereat cum ciuibus se communit. Estote ergo in prelio die crastina fortiores, uidebitis ciuitatem ruituram. Tunc edicto proclamato, machinarum omnium genere adhibito, cum non potuisset ciuitatem expugnare cum machinis, consilio Scythicorum usus, sellam unam ex decies centenis millibus de quolibet postulauit, fecitque ex sellis iuxta muri circulum congeriem uehementem, et iussit incendi sellas ipsas, quarum flamma et ardore murus se dissoluens, cum turribus in terram est prostratus. Quo uiso ciues omnes derelicta urbe in insulam maris fugerunt, quandam enim insulam maris Aquilegie contiguam decreuerunt introire eterno ibidem permansuri, que uera Venecia usque hodie nominatur. In qua quidem aliquamdiu habitantes, propter metum regis Atyle ipsa derelicta, insulam que Realth dicitur intrauerant permansuri.

VIII. *De ortu Venetorum.*

Veneti quidam [2]) sunt Troiani, ut Cronica canit ueterorum; post excidium tamen Troie Aquilegie permanserunt, quam fundasse perhibentur. Veneti quidem non accipiunt originem de Sabaria, ut quidam opinantur. Nam Sabarie latini (16) longobardi uidelicet inhabitabant, et erat ibi scola generalis tam ipsis longobardis quam aliis gentibus orbis terre, poetarum multis philosophorum dogmatibus luculenter illustrata, et uarys ydolorum erroribus mancipata, quam quidam rex gottorum Arcellauus primo uolens capere, diu obsessam non potuit. Demum metus orbis expugnauit. Cuius nempe incole per hunos expulsi nunc habitant Papye in Ytalia, iuxta flumen Ticini.

1) Toldy adaugă notat.

2) Toldy: quidem.

IX. *Deuastant Alamaniam.*

Destructa itaque ciuitate Aquilegie et Concordia, demum in Foro Julii destruxit Ciuitatem. Abinde in marchiam intrans Longobardie, Teruisium, Paduam, Veronam, Brixam, Cremonam, Mantuam, Pergamum, Mediolanum, Alexandriam et Ferrariam aliasque plures urbes ipsius regionis, suo subiugauit dominio. Post hec Rauennam dum uenisset, Arianorum archipresul qui in ipsa ciuitate contra sedem apostolicam duodecim cardinales fecerat eleuari, sectam suam imitantes, habens thesaurum copiosum ciuibus ignorantibus in urbem Rauennam clam hunos intromisit, filiosque baptismatis, qui in ipsa ciuitate erant potiores, fecit iugulari, promittens nichilominus regi Atyle, quod si secte sue adheserit, fueritque christianos persecutus, totam Italiam et Romanam ciuitatem et Affricam sine fatigatione sue gentis et expensis sibi subiugaret. Cumque Atyla libenter annuisset, ac magis oblectatus amore dominii quam secte memorate; cognoscentes romani periculum quod inde potuisset emergere christianis, Leonem adeunt apostolicum ut (ad) Atylam debeat dirigere gressus suos, petens eum ex parte romanorum, ut acciperet census ac seruicia quamdiu uiueret ipse Atyla. Interea rex Atyla ad Apuliam exercitum suum destinauit, constituens ipsi exercitui capitaneum Zorard ex tribu Zoard (17) oriundum, qui quidem Apuliam, Terramlaboris et Calabriam usque Regionam ciuitatem et Catonam, quam sapiens Cato fundasse dicitur spoliauit, et cum summa preda reuertitur. Cumque Leo papa cum cleri multitudine ac crucibus ad Atylam Rauennam peruenisset, in campo simul in equis colloquium habuerunt, et dum promissa et uerba audisset romanorum, onerosa uidebantur regi Atyle. Admisit tamen postulata, ob reuerentiam sedis apostolice, et timorem ymaginis apparentis. Nam cum idem rex oculos superius eleuasset, uidit supra capus suum pendere hominem in aere habentem gladium in manu sua, qui ipsius caput quasi stridentibus dentibus truncare minabatur. Et sic romanis admittendo postulata, apostolico licentia data, rex Rauennam est ingressus. In qua quidem archipresulem arrianum fecit captiuari cum suis sequacibus pape imitatus consilium. Et postquam exegisset ab eo et complicibus suis sexaginta milia marcarum auri, ipso iugulato cum omni copia sui exercitus frena retro uertit, Pannoniam [1]) est reuersus. Dum ergo per meridiem occidentem aqui-

1) Toldy: Pannoniamque.

lonem atque orientem longe lateque suum imperium extendisset, uertebat in animo suo transfretare, ut Egiptios Assirios et Affricam subiugaret.

X. *Atyla rex uxoratur.*

Tunc filiam regis Bractanorum nomine Mikolch supra formam humanam pulcriorem sibi adducunt ad amandum. Quam in tantum amasse perhibetur, ut modum excesserat, sicuti moris erat ei in po. tando. Factoque fine coitus puelle usque [1]) consumato, de naribus eius sanguis egrediens supino dormienti cruor per os in guttur intrauit, ubi sanguis coagulatus tractum impediens anhelitus, Atylam interemit. Mikolch uero de sompno excitata, cum suum dominum motu celeri tetigisset, et ille se mouere non potuisset, cernens corpus frigidatum et priuatum calore naturali cubicularios regios eiulatu magno(18)ad se uocans, dominum suum eis demostans uniuerse carnis uiam introisse. Qui sane clamore terribili perstrependo uniuersos uigiles ad hostia palatii eorum eiulatu fecerunt cursitare. Sepelieruntque eum cum Wele Kadicha et Kewe, et aliis capitaneis hunorum in loco superius memorato. Diuulgato igitur eius obitu, obstupuit totus mundus, et utrum inimici eius lugerent, an gauderent hesitabant, filiorum multitudinem formidantes, qui quasi populi uix poterant numerari. Et credebant aliquem post obitum patris ex filiis regnaturum. Detrici uero et aliorum principum alamanorum astutia, quibus rex Atyla in collo imperando residebat, hunorum inpartita communitas in partes diuersas est diuisa. Ita quidem ut quidam Chabam regis filium ex grecorum imperatoris, scilicet Honorii filia procreatum, alii uero Aladarium ex Germanie principissa scilicet domina Crumheldina procreatum in regen post Atilam sibi preficere nitebantur. Sanior uero [2]) hunorum dum Chabe adhesisset, Detricus autem exterra natio, cum paucis hunis Aladario, ambo regnare ceperunt. Dumque alter alteri se preferre moliretur, Detric' astutia, qui illo tempore Sicambrie Aladario adherebat, inter ambos reges tam durum prelium ac forte est commissum, ut per quindecim dies continuos, ita Danubium germanico sanguine inundauit, quod si Teutonici occisionem que per hunos facta est diebus memoratis, ob odium non celarent, profecto possent confiteri, quod a Sicambria usque Potentianam, nec homines nec bruta animalia de Danubio

1) Toldy: usuque.

2) Toldy adaugă: pars.

aquam puram bibere potuissent. Istud est illud prelium, quod huni Crumheld prelium uocant usque in diem istum. In istis itaque preliis semper Chaba et huni uictoriam habuerunt. Postmodum uero Detricus de Verona per tradimentum Chabam fecit superari. Deuicerat enim primitus Chaba fratrem suum, sed tandem in ultimo est deuictus, ut uix XV milia ex parte Chabe remanerent, aliis hunis et filiis Atyle totaliter deletis et occisis. Mortuo itaque Atila tam filii sui, quam Huni inter se sunt necati. Deuictus itaque Chaba et germani sui, filii Atile regis, qui ei assisterant ex aduerso, numero sexaginta, cum quindecim milibus hunorum ad Honorium auunculum suum fugisse perhibetur. (19) Et quamuis Honorius imperator grecorum incolam Grecie eum facere uoluisset, illo renuente remanere, paternam sedem, uidelicet Scythiam moraturus repetiuit. Manserat namque Chaba in Grecia cum Honorio annis XIII, sed rediit in Scythiam anno uno propter uiarum discrimina, et difficultatem passigiorum. Hic autem in Scytiam, paternam scilicet sedem adiendo, uxorem de Scytia non accepit, sed traduxit de Corosmenia, de consilio Bendekuz aui sui, quem sanum, sed nimis decrepitum dicitur inuenisse. Ex ista quidem uxore sua genuit Edemen et Ed. Hic igitur Chaba suo amonitu redire fecit Scyticos iterum in Pannoniam. Remanserant autem ex hunis uirorum tria milia, qui per fuge interfugium, erepti de prelio Crumheldino in campum Chigla mezei se colligere procurarunt. Qui cum timerent occidentis nationes ne eos inuaderent ex obrupto, ad Erdeelew [1]) intrauerunt, non se hungaros, sed Zekul alio nomine uocauerunt. In uita quidem Atyle infesti fuerant ipsi huni occidentali nationi. Isti etenim Zekuli hunorum sunt residui, usque ad aliorum hungarorum reditum in campo prefato commorantes. Dum ergo hungaros iterato in Pannoniam redire cognouissent in Rutheniam eis occurrerunt conquestrantes simul Pannonie regionem. Qua quidem conquestrata in eadem sorte remanserunt, ut tamen hungari uoluerunt, non in plano Pannonie, sed cum Vlachis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Vlachis commixti litteris ipsorum uti perhibentur. Isti namque Zekuli Chabam in Grecia perisse putauerunt. Unde wlgus adhuc loquitur in communi: Tunc redire debeas, quando Chaba de Grecia reuertitur. Iste igitur Chaba filius Atyle est legittimus, ex filia Honorii imperatoris grecorum genitus, cui Edemen et Ed filij sui sunt uocati. Edemen au-

---

1) Toldy: Erdeelw.

tem cum Ungari in Pannoniam secundario sunt reuersi, cum maxima familia patris sui et matris introiuit. Nam mater eius de Corosminis orta erat. Ed uero in Scithia mansit apud patrem. Ex isto enim Chaba generatio Abe est egressa. Cum igitur Chaba adiens in Scithiam nobilitate genitricis in communi se iactaret, hunorum nobilitas (20)ipsum contempnebat, asserentes eum non uerum esse alumpnum regni Scitie, sed quasi missitalium extere nationis, propter quod ex Scytia uxorem non accepit, sed traduxit de genere Corosmina. Postquam autem filii Atyle in prelio Crumhelt cum gente Scytica fere quasi deperissent, Pannonia extitit decem annis sine rege, Sclauis tantummodo grecis vlachis teutonicis aduenis messianis [1]) remanentibus in eadem, qui uiuente Atyla populari seruitio sibi seruiebant. Surrexit post hec quidam Zuatapolug nomine Moroti filius in Polonia qui Bracta subiugando, bulgaris messianisque imperabat, incipiens similiter in Pannonia dominari post hunorum exterminium. Hunc quidam hungari de Erdelw et de fluuio Hung uariis muneribus allectum, et nunciis explorantes, considerata illius militia immunita, ipsum Zuatapolug irruptione subita in quodam oppido circa pontem Bani iuxta Tatam, cuius oppidi adhuc apparet interruptio, cum tota militia peremerunt, et sic populis Pannonie memoratis, quos Moroti filius dilatando adauxerat, inceperunt dominari. Tradunt quidam quod hungari Morot non Zuatapolug in secundo eorum reditu in Pannonia reperissent principantem; hoc idcirco esse habet, quia Moroth pater eius nomine maior erat, sed confectus senio repausabat in castro quod Besprem nominatur. Audito infortunio quod filio acciderat, morte subita ob dolorem finiuit uitam suam. Filius uero in dominando nouus erat. Huni autem applicuerunt fluuio Tyscie et de Tyscia egressi quinto anno. A prelio Kezumaur usque regnum Atile annus fluxit unus. Regnauit autem Atyla annis quadraginta quatuor; ducatum tenuit quinque annis; uixit autem centum uiginti quatuor annis. Mortuus est autem post ingressum hungarorum in Pannoniam anno LXX-o II-o, ab incarnatione autem domini anno quadringentesimo XL-o V-o tempore imperatoris Marciani secundi, et pape Gelasii primi. Nocte autem illa, qua Atyla mortuus est in Siccambria, uidit Marcianus imperator in somnis arcum Atyle fractum, ex hoc intelligens, ipsum esse mortuum; qui tunc Constantinopolim morabatur.

Explicit prima cronica Hungarorum.

---

1) Toldy: Marchianis.

XI. *In(21)cipit prologus de secundo ingressu, et de casibus prosperis et aduersis eorundem.*

De gestis[1]) igitur Hunorum natalibus preliis felicibus et sinistris, quociensque eorum loca inmutauerunt, videndum nunc est, quo tempore in Pannoniam redierunt iterato, quique redeuntium fuerunt capitanei, quantusque numerus armatorum in exercitu, apponere in presenti opusculo dignum duxi.

Anno ab incarnatione domini sexcentesimo LXX-o VII-o a morte vero Atyle regis hungarorum anno centesimo quarto tempore Constantini imperatoris tertii et Zacharie pape, sicut scribitur in cronica romanorum, hungari de Scytia secundo egressi sunt hoc modo.(22)Quod Eleud filius Vgeg ex filia Eunodbilia in Scytia genuit filium, qui nominatur Almus ab euentu. Quia matri eius in sompno innotuerat auis, quasi in forma asturis ueniens, dum esset grauida; et quod de utero eius egrederetur torrens, ac in terra non sua multiplicaretur, ideoque factum fuit, quod de lumbis eius gloriosi reges propagarentur. Quia vero sompnium in lingua nostra dicitur alm, et illius ortus per sompnium fuit prenosticatus, ideo ipse vocatus est Almus. Qui fuit Eleud qui fuit Vgeg, qui fuit Ed qui fuit Chaba qui fuit Ethele qui fuit Bendekus qui fuit Turda qui fuit Scemen qui fuit Ethei qui fuit Opus qui fuit Kadicha qui fuit Berend qui fuit Zulta qui fuit Bulchu qui fuit Bolug qui fuit Zambur qui fuit Zamur qui fuit Leel qui fuit Leuente qui fuit Kulche qui fuit Ompud qui fuit Miske qui fuit Mike qui fuit Beztur qui fuit Budli qui fuit Chanad qui fuit Buken qui fuit Bondofard qui fuit Farkas qui fuit Othmar qui fuit Kadar qui fuit Beler qui fuit Kear qui fuit Keue qui fuit Keled qui fuit Dama qui fuit Bor qui fuit Hunor qui fuit Nemproth qui fuit Thana qui fuit Iaphet qui fuit Noe. Almus genuit Arpad, Arpad genuit Zoltan, Zoltan genuit Toxun.

Anno igitur ab incarnatione domini sexcentesimo, vel sexingentesimo septuagesimo septimo a morte vero Atyle regis anno centesimo wlgariter Magori siue huni, latine vero Vngari, tempore Constantini tertii imperatoris et Zacharie pape denuo ingressi sunt Pannoniam. Transeuntes igitur per regnum Bessorum, alborum Cumanorum Susdaliam et ciuitatem Kyo nominatam, deinde transierunt alpes in quandam prouinciam ubi viderunt aquilas innumerabiles, et ibi propter aquilas illas manere non potuerunt, quia de

1) Toldy: digestis.

arboribus tamquam musce descendebant aquile et consummebant deuorando pecora eorum et equos; volebat enim deus ut citius descenderent in Hungariam. Exinde montes descendunt per tres menses, et deueniunt in confinium regni Hungarie, scilicet in Erdelw, inuitis gentibus memoratis. Ibique terreis castris septem preparatis pro(23)uxoribus et rebus suis conseruandis, aliquamdiu permanserunt. Quapropter teutonici partem illam ab illo die Simburg, id est septem castra uocauerunt.

XII. *De septem capitaneis electis.*

Cumque in eisdem castris permanerent, irruptionem circumquaque iacentium dominorum formidantes, deliberato communi consilio, septem capitaneos inter se prefecerunt et in septem exercitus sunt diuisi, ita ut unusquisque exercitus unum haberet capitaneum, sine centurionibus et decanis consueto modo positiuis. Unus namque exercitus habebat tria milia uirorum armatorum sine centum uiris. Ex centum itaque tribubus et octo, in secundo egressu de Scytia de qualibet tribu duo milia uirorum armatorum sunt egressi, familiarium numero non apposito.

XIII. *Primus capitaneus.*

Fuerat autem ex istis capitaneis dicior et potencior Arpad filius Almus, filii Eleud filii Vgeg. Huius autem pater Almus in patria Erdelw occisus est, non enim potuit in Pannoniam introire. In Erdelw igitur quieuerunt, et pecora sua recreauerunt. Audientes autem terre utilitatem de habitatoribus, quod optimus fluuius esset Danubius, et melior terra in mundo non esset partibus illis: accepto itaque communi consilio miserunt nuncium nomine Kusid filium Kund, ut iret et totam terram prospiceret, habitatoresque terre agnosceret. Cum ergo Kusid venisset in medium Vngarie, et circa partes Danuby descendisset vidit locum amenum et circumquaque terram bonam ac fertilem, fluuium bonum et pratosum, placuit ei. Deinde uenit ad ducem prouincie qui regnabat post Atilam uocatum Zuatapolug. Salutauitque eum de suis et causam pro qua uenerat manifestauit. Hec audiens Zuatapolug gauisus est gaudio magno, putabat enim illos esse rusticos, ut uenirent et terram eius colerent; propter hoc nuncium delicatum remisit. Kusid autem de aqua Danuby lagenam implens et herbam periarum ponens in utrem, et de

terra nigri sabuli accipiens ad suos reuersus est. Cumque narras(24)set omnia que audierat et viderat, valde placuit eis, et lagenam aque terram et herbam eis presentauit. De quibus ipsi sapiendo bene cogitouerunt, quod terra optima sit, et aquam habebat dulcem, et pratum cum herbis similibus que nuncius eis recitavit. Arpad vero cum suis de aqua Danuby cornu implens et ante omnes hungaros super illud cornu omnipotentis dei clementiam rogauit; ut dominus eis terram in perpetuum concederet. Finitis hys verbis omnes hungari clamauerunt deus deus deus tribus vicibus. Et ibi inuentus est usus iste, et seruatur apud hungaros usque modo. Deinde communi consilio ad predictum ducem eundem nuncium remiserunt, et ei equum magnum cum sella deaurata auro Arabie, et freno deaurato miserunt pro terra sua. Quo viso dux ipse magis gauisus putabat, quod ei pro terra quadam hospitalary misissent. Nuncius ergo impetrauit ibi a duce terram herbam et aquam. Dux vero subridens ait: Habeant quantumcunque uolunt pro hoc munere. Et sic nuncius ad suos reuersus est. Arpad autem interim cum septem ducibus Pannoniam intrauit. Non sicut hospites, sed sicut terram iure hereditario possidentes. Tunc nuncium alium ad ducem miserunt et ei hanc legationem mandauerunt: Arpad cum suis tibi dicit: quod super ista terra, quam a te emerunt diutius nullo modo stes, quia terram tuam cum equo emerunt, herbam cum freno, aquam cum sella. Et tu propter emphiteosim, id est inopiam et cupiditatem terram herbam et aquam concessisti. Cumque duci dicta esset legatio subridens dixit: Equum illum malleo ligneo interficiant, frenum autem in pratum proiiciant, sellam vero deauratam in aquam Danubii abiciant. Cui nuncius: Et inde domine quid dampni habebunt? Si equum interficis, canibus suis victualia dabis; si frenum in herbam proicies[1]) homines sui qui fenum falcant aurum freni inueniunt Si vero sellam in Danubium abicis piscatores illius aurum selle super litus exponunt, atque domum reportabunt. Si ergo terram herbam et aquam habent, totum habent. Dux ergo hys auditis exercitum cito congregauit timens Vngaros et auxilium ab amicis impetrauit et omnibus coadu(25)natis eis obuiam uenit. Illi autem interdum prope Danubium peruenerunt et in campo pulcherrimo summo diluculo pugnam inierunt. Fuit autem auxilium domini cum hungaris, a quorum facie dux sepe dictus se in fugam conuertit. Persecuti suntque eum hungari usque Danubium et ibi pre timore in

---

1) Toldy: proicis.

Danubium se iactauit, in quo pre aquarum uehementia suffocatur. Retradidit autem dominus hungaris Pannoniam sicut tradiderat filys[1]) tempore Moysi terram Seon regis Amorreorum et omnia regna Chanaan in hereditatem. Dum ergo capitaneus iste Arpad uteretur speciali quadam dignitate in Scytia et hanc haberet ipsius generacio consuetudinem Scithica legittima et probata, ut unus in expeditione gradientibus debeat auteire, in redeundo vero retrocedere, ipse pro eo alios capitaneos in Pannoniam adeuntes fertur precesisse. Eoque Arpad Zuatapolug cum ceteris hungaris, ut superius dictum est debellato et occiso castra fixit in monte Noe prope Albam, et ille locus est primus, quem Arpad sibi elegit in Pannonia unde et ciuitas Alba per sanctum regem Stephanum, qui de ipso processit, fundata est ibi prope.

XIV. *Secundus capitaneus.*

Zoboleh vero alius capitaneus, unde Chak oritur generatio, descendisse dicitur in ipso campo et loco, ubi Chakuara nunc iacet desolata. Illud etenim castrum Zobolei[2]) fundauit capitaneus, quod postmodum Chak ipso mortuo, suo nomine a suis cognatis et familia iussit apellari; primo quidem Zoboley dicebatur. Illud etiam castrum temporibus Andree Bele et Leuente filiorum Zaar Ladizlai per commune consilium Vngarorum est confractum.

XV. *Tercius capitaneus.*

Tercius vero capitaneus Gyula fuit, unde Gyula filius Ladizlai deriuatur. Eratque ipse Gyula dux magnus et potens, qui ciuitatem magnam in Erdelw in uenatione (26) sua inuenerat, que iam pridem a romanis constructa fuerat. Habebatque filiam nomine Sarolt pulcherrimam, de cuius pulchritudine prouinciales duces diutius loquebantur. Quam Geysa dux consilio et auxilio Beliud, qui terram Kulan possiderat, traduxit in uxorem legittimam. Isti Beliud Kulan dedit filiam suam, ut contra fratrem suum Kean debellaret. Et post obitum suum terram suam idem Kulan Beliud hereditauit. Tandem cum Gyula hungaris in Pannonia habitantibus infestus esset, et multipliciter aggrauatus; per sanctum Stephanum regem in Pan-

1) Toldy: Israel, subint.
2) Toldy: Zobolch, Zobolci.

noniam est deductus. Non tamen iste Gyula[1]) capitaneus, sed ab illo tertius.

XVI. *Quartus capitaneus.*

Quarti siquidem capitanei vocabulum fuerat Cund, cuius filius Kusyd et Cupan, qui prope Nyr fixere sua castra, ibique post baptismum monasterium fundauere.

XVII. *Quintus capitaneus.*

Sed quintus Leel est nominatus qui messianos s.[2]) Bohemicos de partibus Golgate expulit, ibique diutius castra metatus fuisse perhibetur, Ex isto quidem Zuard oritur generatio, siue prosapia et origo.

XVIII. *Sextus capitaneus.*

Sextus capitaneus Werbulchu nomen habuit, qui circa Balatun sua thabernacula fixisse probatur.

XIX. *VII-us capitaneus.*

Septimus capitaneus Vrs dicitur. Istius siquidem generatio Seyo locum habebat.

Alie vero generationes, que genere sunt istis pares et consimiles acceperunt sibi locum et descensum ad eorum beneplacitum. Cum igitur codices quidam contineant, quod ipsi capitanei septem Pannoniam introierint, et Hungaria ex ipsis solis edita sit et plantata: unde ergo venit generatio Akus Bor(27)Abe, aliorumque nobilium hungarorum, cum omnes isti non hospites sed de Scytia descenderunt? Assignant enim hanc rationem solam quam uulgus dicit: septem hungaros. Si ergo septem soli sunt hungari cum familia et non plures familie uxores filii filie accipi possunt serui et ancille: numquid enim cum tali familia regna possunt expugnari? Absit. Accidit autem temporibus Toxun hungarorum exercitum versus Galliam pro accipiendis spolys ascendisse. Qui cum in reditu Reno transmeato diuisi forent in tres partes, due sine honore, una cum honore in Hungariam descendebat. Quam dux Saxonie apud Ysnacum Thu-

1) Toldy: preste tot are Gywla. 2) scilicet.

ringie ciuitatem sine VII hungaris omnes interfecit. Septem autem ex ipsis reseruatis amputatis auribus misit in Pannoniam. Ite inquit ad uestros hungaros taliter enarrantes, ut amplius non ueniant in hunc locum tormentorum. Due uero partes iam Sueuiam introierant. Audito ut acciderat eorum socys et cognatis, dimiserunt spolia accipere in Sueuia et quidquid eis occurrit a flumine Illirici usque flumen Saar, siue Leytah [1]) occiderunt ab homine usque ad pecus. Hungaris autem VII sine auribus, pro eo ut uiui redierunt, et se occidi cum socys non elegerunt, communitas talem sententiam dedisse perhibetur: Omnia que habebant amiserunt, tam in re stabili, quam mobili, ab uxoribus et pueris illos separantes, pedite(s) sine calceis, proprium nil habere permiserunt. Semper etiam insimul de thabernaculo in thabernaculum mendicando usque dum uiuerent ire compulerunt. Qui *quidem septem* ob *offensam* huiusmodi Lazari sunt uocati. Ex istis itaque sic dampnatis uulgus dicit, non de septem capitaneis istis primis. Preterea cum sit quodammodo proprium mundanorum arrogantie plausum plus de se assumere, quam ex alienis (de se ipsis componentes), ideo isti capitanei VII de se ipsis cantilenas componentes, fecerunt inter se decantari ob plausum secularem et diuulgationem sui nominis, ut quasi eorum posteritas hys auditis inter uicinos et amicos iactare arrogantia se ualerent. Constat itaque non tantum septem capitaneos Pannoniam conquestrasse, sed etiam alios nobiles, qui de Scytia(28) descenderunt. Unde in ipsis uenerari potest nomen dignitatis plus aliis et potentie; nobilitatis uero equaliter. Cum ergo quidam sint hospites isto tempore nobilitate pares hungaris, inquirendum est quare istud esse habuit [2]), cum hungari numero ad implendam Pannoniam suffecissent.

Geycha namque dux inter alios diuino premonitus oraculo conuertere cepit hungarorum gentem ad fidem christianam. Et dum monitu illos conuertere non posset paganismis ritibus deditos et intentos, oportebat *quosdam* armis edomare, ad quod faciendum, quia plures fuere fidei repugnantes, quam quippe adherentes, necessarium habuit desiderium suum diuulgare regibus et principibus christianis. Quo audito huiusmodi desiderio, non solum iuuamen transmiserunt, sed etiam personaliter adierunt, quibus fuerat hungarorum crudelitas nociua et exosa.

---

1) Laytah.

2) Toldy adaugă: undeque processit.

XX. *De generatione Tata.*

Intrauit ergo primo Deodatus de comitibus sancti Seuerini de Apulia, qui fundator extitit monasterii de Tata et parator. Iste etiam cum sancto Adalberto pragensi episcopo sanctum regem Stephanum baptizauit, cuius quidem monasterii nomen pro eo Tata appellatur. Quia cum beatus rex Stephanus ipsius nomen ob reuerentiam non exprimeret, sed eum tata appellaret, abolilum est nomen Deodati, sed Tata extitit vocatus. Vnde etiam ipsius monasterium taliter est vocatum. Huius quidem generatio in Pannonia non habetur, quia quamuis uxorem habuisset, tamen sine heredibus finiuit uitam suam.

XXI. *Generatio filiorum Hedrih.*

Post hec de Alamania Volphgerus cum fratre suo Hedrico de comitibus Heinburg ortus cum trecentis dextrariis falleratis introiuit. Cui dux Geycha montem Kyscen et insulam Danubii circa Jaurinum dedit pro descensu eterno ubi castrum lig(29)neum faciens, fecit quoque in eodem monte cenobium ubi est tumulatus. De istis Hedrici generatio deriuatur.

XXII. *Generatio Vecellini de Alamania venientis.*

Ascendit quoque de Bauaria Vecellinus uidelicet de Wazunburg. Qui cum sancto Stephano in Symigio Cupan ducem interfecit. Capitaneus enim exercitus extitit illo die. Ex istis Jako nascitur principium et origo.

XXIII. *Generatio Hunt et Paznan.*

Adierunt etiam istis diebus Hunt et Paznan, qui sanctum Stephanum regem in fluuio Goron gladio Theutonico more accinxerunt. Istorum namque generatio ab istis nominibus distare non uidetur. Istorum itaque comitum dux Geycha fretus auxilio, et sanctus rex Stephanus suus filius, et diuino potius, quosdam rebelles armorum terroribus, nonnullos voluntarie conuerterunt ad baptismum, quos quidem comites tam dux Geycha, quam filius suus latis et amplis hereditatibus, pro ipsorum seruitiis ditauere, prout apparat nunc manifeste. Qui quidem temporis in processu ungaris per contractus matrimoniorum sunt immixti. Istorum etiam consilio et auxilio su-

per hungaros rex est constitutus, pluresque nobiles hungari duci Cupan adherentes, baptismum fidemque respuentes ad turpia seruicia sunt detrusi. Illis namque in gerendis iudicatus erat nobilior, qui fidei Christi citius adhesisset.

XXIV. *Generatio Poth.*

Poth vero generatio de imperatore Corardus[1]) de Altinburg deriuatur, temporibus regis Salomonis filii Andree regis venit in Pannoniam. Hic Hernistus est vocatus. Scilicet propterea Poth fuit appellatus, quia internuntius erat inter imperatorem Corardum et Andream(30) ac Salomonem reges. Poth enim teutonice latine nuncius sonat.

Merse autem et Gregorii generatio de Francia est, ex consanguinitate Guilermi dicti Comes.

Kyquini quidem et Renaldi origo est de Yspania, cum regina Margaretha coniuge Bele regis filii Zaar Ladizlai,Pannoniam adeuntes. Hic enim Bela primo uxorem de Polonia habuit.

De generatione ergo Gwth Keled plura enarrantur, sed pro certo per Petrum regem, dum idem fugit ad Henricum Cesarem, in adiutorium sunt ei adducti. De castro Stoph sunt exorti de Sueuia, unde imperator Fridericus ortum habet. Ista enim generatio de primatibus Sueuie extitit, pauperes enim sunt hereditatibus, sed probi et valentes sunt in patria memorata. Istius siquidem Guth Keled generatio temporibus Salomonis regis, Ladizlai et Geyche ducum extitit exaltatum. Nam tunc ipsa generatio in duas partes diuisa fuit, quidam ducibus adherentes, quidam vero Salomoni; et specialiter Wyd, quem Salomon exaltasse perhibetur super alios de generatione supradicta.

XXV. *Generatio Oliuerii et Ratoldi.*

Post hec intrant Oliuerius et Ratoldus tempore regis Colomani de regno Apulorum. De Caserta ortum habent.

Illi vero de Sambuk[2]) de comitibus Campanie ex Francia oriuntur.

---

1) Toldy: unde Conradus de Altenburg.

2) Zambuk la Toldy.

XXVI. *Generatio Hermani de Alamania.*

Hermani etiam generatio cum regina Keisla introiuit. Liberi homines sunt de Nurumburg, hereditatibus pauperes.

XXVII. *De generatione Buzad est dicendum.*

De generatione quidem Buzad est dicendum. Huius enim generatio per regem Stephanum filium secundi Bele in Hungariam adducitur in adiutorium regis memorati. Ex comitibus enim Orlamundi sunt. Primus enim qui uenit Hadoch est uocatus, cuius filius similiter Hadolch et Arnol(31)dus. Ex istis origo procedit Buzad bani. Hic enim Hadolch exprimi non potuit, sed paraloyzando Hoholt dicitur. Generatio quidem Chaak, cum aliis quibusdam generationibus conspirauerunt contra istum regem, quos per Hoholdum et suam militiam dicitur contriuisse.

XXVIII. *De generatione Keleed.*

Stephani Ladizlai et Gregorii filiorum Keleed prosapia de prouincia Meysie ortum habet. Stephanus enim filius fuit sororis Meysnensis marchionis, filius comitis de Herfold. Qui occiso Turingie Langrauio in Francfurd in sollempni curia, ubi imperator eligi debuit, per eum ac per alios, dum reoccidendi sententia per Alamanie principes contra ipsum lata esset, diebus Geyche regis filii secundi Bele descendit in Pannoniam cum dextrariis falleratis sexaginta, et a rege predicto receptus sollempniter, optimis et latis possessionibus inuestitur, prout patet, ipso in Meysnensis regionis proscriptionis penam intrante. Eorum vero generatio, qui dicuntur de Boiotha, de Samberg descendit in Pannoniam.

XXIX. *De Symone et Michaele.*

Symonis vero et fratris eius Michaelis generatio quidem Mortundorf nominatur; temporibus Andree regis filii Bele tertii descendit de Ispania. Castra quidem multa habet in Ispania illa generatio, ex quibus unum quod melius est Boyoth [1]). Huius quidem Symonis auus dum cum rege Aragonum annis pluribus contendisset, tandem

1) Toldy adaugă: vocatur.

per eundem regem captiuatus in carcere detruditur. Quod Symon (32) comes et Bertramus formidantes, cum secunda uxore prefati regis Andree, que fuerat de Campania, in Vngariam intrauerunt. In Yspania enim nulla generatio in scuto suo aquilam ferre audet, nisi Symon et Michael, eapropter, quod exercitum Soldani de Tunisio, qui Maioricam et Minoricam insulas per naues intrando et classes occupauerant, ceteris militibus regis Aragonie deficientibus, eorum generatio fertur expulisse. Unde regis et communitatis milicia decreto est statutum quod priori signo, quod fuerat totum rubeum sine aliqua expressa figura, in aquilam mutaretur.

XXX. *Introitus diuersarum nationum.*

Preterea intrauerunt in Vngariam tam tempore regis Geyche et sancti regis Stephani, quam diebus regum aliorum, Bohemi, Poloni, Greci, Ispani, Hismahelite seu Saraceni, Bessi, Armeni, Saxones, Turingi, Misnenses, et Rhenenses, Cumani, Latini. Qui diutius in regno commorando, quamuis illorum generatio nesciatur, propter matrimoniorum diuersorum contractus ungaris immixti nobilitatem pariter et descensum sunt adepti.

(33) XXXI. *Recitantur facta tempore Toxun ducis.*

Postquam autem Zuatapolug per ungaros ut superius dictum est, necatus, et hungari descendissent in Pannoniam, per sex annos eorum arma et equos meliorare curauerunt. Anno igitur septimo Morauiam et Bohemiam, in quibus eo tempore dux Vratizlaus regnare videbatur, crudeliter spoliauerunt. Exinde cum victoria redeuntes, treugis ordinatis cum prefato duce uno anno quieuerunt. Post hec Carinthiam hostiliter adeuntes, ultra castrum Leopah dux Meranie Gothfridus nominatus, et dux Carinthie Eberhardus, necnon Gregorius Aquilegie patriarcha ipsis occurrentes, insimul atrociter pugnauerunt, et quamuis ex hungaris plures ibi cecidissent, tamen ambos duces hungari occiderunt, patriarcha uero per fugam euadente. Abinde spoliata Carinthia, Carniola et Stiria, cum maxima preda sunt reuersi. Audito igitur Conrardo Cesare, quod hungari imperii sui confinia intrassent, ducesque memoratos occidissent, decreuit uenire in hungariam, et cum exisset de Italia, uenissetque Augustam Sueuie ciuitatem, ut deinde in Pannoniam inuasurus hungaros descenderet, inter romanos bellum generatum est interea in-

testinum; propter quod ipsum retrocedere oportebat. Inter hec hungari immobiliter annis tribus ad nullas partes perrexerunt.

XXXII. *Hungari deuastant Bulgariam.*

Anno autem quarto hungari Bulgariam inuaserunt, et ex ea thesaurum et arma innumerabilia adduxere, castra ipsorum occupantes, et ciuitates eorum destruentes, que domino concedente, et nunc habent et possi(34)dent. Postquam autem memorata regna deuicerunt, per Forum Julii usque in marchiam Longobardie intrauerunt, ubi ciuitatem Paduam igne ac gladio consumpserunt. Ex hinc intrantes Lombardiam Linthar Vercelline ciuitatis episcopum imperatoris Caroli consiliarium fidissimum occidentes, ex ipsius ecclesia thesaurum maximum rapuerunt, totamque pene Longobardiam spoliantes, cum maximo spolio in Pannoniam cum uictoria redierunt. Post hec decem annis repausantes, anno undecimo Saxoniam Turingiam, Sueuiam Francosque orientales id est Burgundos demoliti, in confiniis Bauarie ultra castrum Abah citra Danubium Alemanorum exercitus ipsos in reditu honeratos inuaserunt ex obrupto. Quos hungari in fugam turpiter conuerterunt, cesis multis milibus ex eisdem. In quo quidem conflictu ex ungaris tria milia uirorum perierunt, qui uero euaserunt ad propria redeuntes, annis sedecim immobiliter in Hungaria permanserunt.

XXXIII. *De morte Leel et Bulchu capitaneorum.*

Regnante uero per Alemaniam Corrardo primo, decimo octauo anno Hungari egressi quibusdam partibus Teutonie deuastatis, cum ad urbem Augustam peruenissent, Urrico episcopo cum ciuibus et Sueuie primatibus, resistentibus, tandem cum hungari eandem obsiderent ciuitatem, obstinati nolentes de urbe recedere, missis nunciis ad Corardum memoratum ut celeriter urbanis succurreret, idem non omisit. Vngaris igitur se incaute circa obsessionem, ciuitatis ingerentibus alamanicus et ytalicus exercitus illos inuasit ex obrupto, ut si fugere uoluissent non potuissent, ex una parte fluuioli [1]) qui illis diebus per canales mirabiliter inundauerat, impedimentum faciens, ab altero uero exercitibus predictis circumuallantibus sicut murus, illosque constringentibus. Sic itaque artati ab hostibus, quidam captiuati ab eis(35)aliqui crudeliter sunt necati. In quo loco Leel et Bulchu illustres capitanei captiuati sunt, et ducti coram Cesare. Quos

1) Toldy: fluuio Lih.

cum Cesar requireret quare christianis essent sic crudeles? dicunt: Nos sumus ultio summi dei, ab ipso uobis in flagellum destinati, tunc enim per uos captiuamur et occidimur, cum persequi uos cessamus. Quibus imperator: eligite uobis mortem quam uultis. Cui Leel ait: afferatur mihi tuba mea, cum qua primum buccinans postea hec tibi respondebo. Allataque est tuba ei, et appropians Cesari, cum se ingereret ad buccinandum, ipsum Cesarem sic fortiter in fronte cum tuba fertur percussisse, ut illo solo ictu imperator moreretur. Dixitque ei: tu preibis ante me, michique in alio seculo eris seruiturus. Est namque fides Scithicorum, ut, quoscumque uiuentes occiderent, in alio seculo ipsis seruire teneantur. Detentique sunt sine mora, et Ratispone patibulo suffocati.

Alius autem exercitus hungarorum, in quo erant bene uirorum armatorum milia quadraginta, qui castra metati sunt longe ab Augusta ciuitate, sentientes socios suos tam crudeliter artari, captiuari et occidi, seorsum in quamdam insulam se receperunt, expectantes, ut se ab inuicem imperatoris exercitus separaret, et dum maior pars Cesaris exercitus tenderet ire uersus Rhenum, hungari in campo quodam illos coniungentes, sagittis primitus illorum equos occiderunt, tota die ipsos nec descendere, nec quoquam fugere permittendo. Tandem uero se mouere dum non possent, captiuari se dederunt, cum quibus socios suos Ratispone detentos redimerent. Ipsi uero exinde tali fortuna eis occurrente monasterium de Wlta [1]) combusserunt, ubi multum de auro haurientes, abinde Rheno transpassato Lothoringensem ducatum igne et gladio uastauerunt, ubi circa Strozburg, que in latino dicitur Argentina in quodam prelio Ekhardum ducem Lothoringie et Pertoldum ducem Barbancie, qui ei uenerat in auxilium captiuantes decollauerunt. Inde uero Galliam atrociter affligentes, crudeliter in ecclesiam dei seuientes, Metenseque, Treurense et Aquisgranense territorium deuastantes(36) deinde per obrupta moncium Senoniensium per populos eterni martis [2]) uiam sibi gladio aperientes parauerunt. Ubi siquidem Segusam Taurinamque ciuitates destruxerunt, montesque prefatos perforantes, planum Lombardie cum uidissent, totam pene prouinciam concitatis cursibus uastauere; et ita ad proprium regnum cum uictoria reuertuntur.

---

1) Toldy: Wultha.

2) Manuscrisul defectat; la Turocz Senonensium populos exterminantes.

XXXIV. *Greci deuincuntur per Hungaros.*

Vicesimo autem primo anno egressi in Bulgariam intrauerunt, et inde Ydropolim uenientes ipsa expugnata Constantinopolim tandem obsederunt. In obsidione igitur urbis memorate hungaris constitutis, quidam grecus, sicut gygas emissus de urbe, ad luctandum cum eo duos hungaros impetebat altercari dicens: quod si ambos non deuinceret, grecorum imperator censu hungaris teneretur. Qui cum hungaris infestus esset ultra modum, unum contrarium ei inuenerant, qui oppositus greco ita ait: Ego inquit sum Bothond rectus hungarus, minimus hungarorum; adiungas tibi duos grecos, quorum unus conseruare debeat animam tuam exituram, alter vero cadauer tuum subter(37)randum, quia certissime censualem faciam grecorum imperatorem genti mee. Unde capitaneus hungarorum nomine Opour qui illi exercitui de communi voluntate fuerat constitutus, iussit Botond cum dolabro suo pergere contra portam urbis que erat metallina, et in porta declarare vires suas cum dolabro. Veniens autem usque portam, talem ictum et cesuram in ipsa porta fecisse perhibetur, quod puer annorum quinque per ipsum foramen exire et intrare satis large potuisset. Facto namque spectaculo hungarorum et grecorum, parata area ad certandum ante portam urbis, parua hora simul in unum dimicantes, grecus in terram per hungarum est detrusus, et statim sine mora spiritum exalauit. Quod factum et casum grecorum imperator, qui stabat in urbis propugnaculo cum coniuge sua, pro ingenti verecundia reputantes, auerterunt facies suas pergentes in palacium. Verumtamen cum hungari censum repetissent, pro quo certamen commissum fuerat et pugnatum, dum risum faceret grecorum imperator de censu postulato, recedentes hungari de obsidione ciuitatis depopulati sunt totam Greciam, haurientes ex ea aurum, gemmas et armenta infinita, sicque ad propria sunt reuersi. Communitas itaque hungarorum cum suis capitaneis siue ducibus hec et alia huiusmodi usque ad tempora Toxun ducis gessisse perhibetur.

XXXV. *Sanctus Stephanus primus rex hungarorum nascitur.*

(38)Porro Toxun genuit Geycham et Michaelem, Michael vero genuit caluum Ladizlaum et Vazul. Geycha vero diuino premonitus oraculo anno dominice incarnationis nongentesimo sexagesimo nono, quemadmodum in Legenda beati Stephani regis scriptum est, genuit

S. Stephanum regem ex Sarolth filia Gyula. At rex Stephanus plures quidem genuit filios, sed inter alios habuit unum filium nomine Emericum deo amabilem et hominibus honorabilem, cuius memoria in benedictione est. Hic autem per inscrutabile diuini consilii iudicium raptus est de medio, ne malicia mutaret intellectum eius, et ne ficcio deciperet animum eius, quemadmodum de immatura morte scribitur in libro sapientie. Ut ergo acta ne agamus et exposita ne exponamus, quot et quantis virtutibus floruerit, et quam feruens in dei seruitio sanctus confessor Christi Emericus dux fuerit scribere supersedimus. Quisquis enim hoc scire voluerit, ex legenda eiusdem beatissimi confessoris plenam sanctissime conuersationis eius noticiam habere poterit. Nos ea potius, que ab aliis scriptoribus pretermissa sunt breuiter ac summatim scribere intendimus.

XXXVI. *Pugna sancti regis Stephani contra Cupan ducem.*

(39)Sanctus autem rex Stephanus iam pridem in adolescentia sua contra Cupan ducem fortem et potentem gessit bellum gloriosum. Erat autem Cupan filius calui Zyrind, qui etiam uiuente Geycha duce patre sancti Stephani regis ducatum tenebat. Mortuo autem Geycha duce Cupan uoluit matrem sancti Stephani regis sibi per incestuosum copulare connubium, et sanctum Stephanum occidere, ducatumque eius sue subdere potestati. Hic fuerat dux Symigiensis. Sanctus autem Stephanus conuocatis proceribus suis, per interuentum beatissimi Martini confessoris divine misericordie implorauit auxilium. Postmodum uero congregato exercitu, perrexit obuiam hosti suo, et ad amnem Goron primitus accinctus est gladio, ibique ad custodiam corporalis salutis sue duos principes Hunt et Paznan constituit. Tocius autem exercitus sui principem ac ductorem Vencillinum [1]) hospitem alamanum genere prefecit. Commisso itaque prelio inter utrumque diu et fortiter est dimicatum; sed diuine miserationis auxilio beatus Stephanus dux gloriosam obtinuit uictoriam. In eodem prelio Vencillinus comes interfecit Cupan ducem, et largissimis beneficiis a beato Stephano tunc duce remuneratus est. Ipsum vero Cupan beatus Stephanus in quatuor partes fecit mactari: primam partem misit in portam Strigoniensem, secundam, in Vesprimiensem, tertiam in Jauriensem, quartam in Erdelw. Beatus enim Stephanus dux uotum quod tunc uouerat deo fideliter reddidit. Nam

1) Toldy: Vencellinum.

uniuersum populum in prouincia Cupan ducis degentem decimas liberorum, frugum ac pecorum suorum cenobio sancti Martini dare perpetuo iure decreuit. Predictus autem Vencellinus genuit Radi, Radi vero genuit Misca, Misca uero genuit Cupan et Martinum.

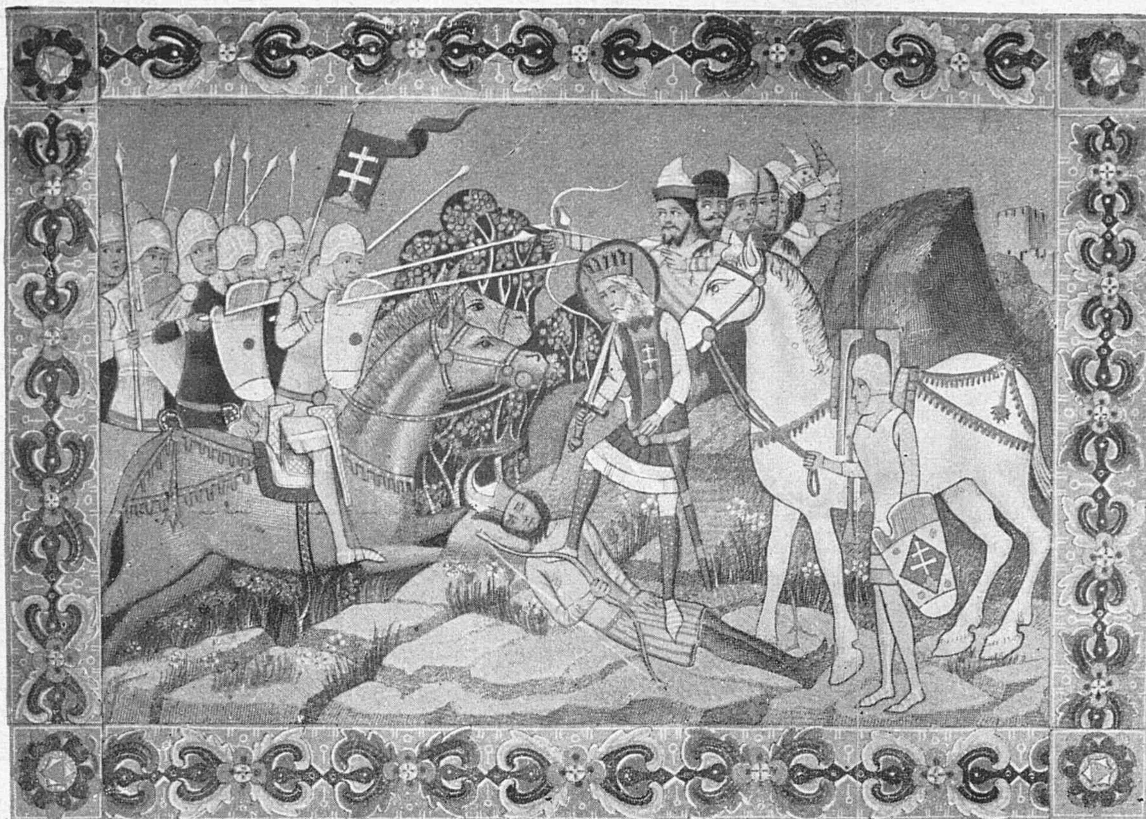
XXXVII. *Sanctus rex Stephanus (40) pugnat cum Gyula duce Transiluano.*

Porro beatus Stephanus postquam regie celsitudinis coronam diuinitus est adeptus, famosum et lucrosum bellum gessit contra auunculum suum nomine Gyulam, qui tunc temporis tocius ultra siluam regni gubernacula possidebat. Anno itaque domini M-o II-o beatus rex Stephanus cepit Gyulam ducem cum uxore et duobus filiis suis, et in Hungariam transmisit. Hoc autem ideo fecit, quia sepissime amonitus a beato rege Stephano, nec ad fidem Christi conuersus, nec ab inferenda hungaris iniuria conquieuit. Uniuersum uero regnum eius latissimum et opulentissimum, monarchie Hungarie adiunxit. Dicitur autem regnum illud hungarice Erdeelw, quod irrigatur plurimis fluuiis, in quorum arenis aurum colligitur, et aurum terre illius optimum est.

XXXVIII. *Tercium bellum sancti regis Stephani contra Kean ducem.*

(41) Post hec autem mouit exercitum super Kean ducem bulgarorum et sclauorum, que gentes loca naturali situ munitissima inhabitant. Unde etiam multis laboribus et bellicis sudoribus predictum ducem uix tandem deuicit et occidit, et inestimabilem copiam thezaurorum et precipue in auro et gemmis ac pretiosis lapidibus accepit, et locauit ibi unum proauum suum nomine Zoltan, qui postea hereditauit illas partes transiluanas et ideo uulgariter sic dici solet: Erdeelui[1]) Zoltan. Erat enim ille antiquissimus, qui uixerat usque tempora sancti regis, et ideo uoluit ipsum esse super gentes opulentas. Ex hac itaque gaza multiplici sanctus rex Stephanus plurimum locupletatus, Albensem basilicam, quam ipse fundauerat aureis altaribus, crucibus quoque et calicibus indumentis etiam pon(43)tificalibus contextis auro purissimo et lapidibus preciosissimis copiauit et ditauit. Vasa quoque ministratoria et cetera utensilia eidem basilice necessaria: necnon et aliis ecclesiis dei regali donauit lar-

1) Toldy: Erdeelui.

Post h
autez
mouit
exerci
sup ke
am du
cem bl
garorz
et scla
uonum que gentes loca
naturali situ munitissi
ma inhitant. Vnde eciaz
multis laboribz et bellicis sudo
ribz keanum ducem uix tandē
deuicit et occidit. et in eisdem innumerabi
lem copiam thezauroz. et pci

pue in auro et gemmis ac pcio
sis lapidibz accepit et locauit
ibi unum proauum suū no
mine zoltan qui postea here
ditauit illas ptes transiluanas
et ideo vulgariter sic dici solet.
Erdeelwi zoltan. Erat enī ille
antiquissimus qui uixerat usqz
tempora sci regis. et ideo uoluit
ipm eē sup gentes opulentas.
Ex hac itaqz gaza multipliciter
scs rex stephanus plurimū lo
cupletatus albensem basilicā
quam ipse fundauerat auro
et argento. crucibz quoqz et ca
licibz. indumentis eciā pon

Facsimil necolorat. **Chron. pict. Wind.** Fila 41.

gitate. Inter cetera uero dedit eidem Albensi ecclesie quedam donaria sempiterne memorie digna, duo scilicet racionalia, quorum utrumque habebat oram contextam septuaginta quatuor marcis auri purissimi et lapidibus preciosis, que beatus Benedictus sancte romane ecclesie pontifex, ad preces sancti Stephani regis tante auctoritatis priuilegio insigniuit, ut quicunque in celebrando missam eis uteretur, legitime posset regem inungere, coronare et gladio accingere. Et quia pecunia illius gyule fuit male acquisita, ideo ipsa ecclesia frequenter est passa incendium. In eadem autem ecclesia, ipsum auunculum suum cum tota familia sua absque velle compulit baptizari, sed postea honorifice tenuit sicut patrem. Regina uero Keisla, uxor sancti regis dictam ecclesiam aureis crucibus, fusoriis tabulis, calicibus gemmis et ornamentis ultra modum ditauit.

XXXIX. *De edificatione templi per sanctum Stephanum regem in Veteri Buda pro canonicis.*

Deinde sanctus rex uenit in ciuitatem que Vetus Buda uocatur, una cum filio suo sancto Emerico et regina. Et cum ibi non inuenisset aliquod pium opus in Christo, in quo possit laudari creator omnium, statim sanctissimus rex de thezauro predicti Kean ducis bulgarorum et sclauorum, quem occiderat, cepit in medio ciuitatis edificare grande cenobium in honore apostolorum Pe(43)tri et Pauli, ditando illud multis prediis et simili libertate romane ecclesie fulciendo, in memoriam et honorem curie romane, quam corporaliter uisitarat. Dum igitur edificaretur, magistri lapicide de Grecia ducti erant et sanctissimus rex cum regina racione deuocionis ibidem degebant. Regina autem cruces tabulas et ornamenta procurabat. Quia uero illud grande opus inceptum multos annos conduxerat, ideo uiuente sancto Stephano rege illud cenobium non potuit consumari, sed uolente deo post multum temporis sanctissimus rex Ladizlaus nepos eiusdem beati Stephani, illud opus consumauit, ut scilicet posset adimplere uotum proaui sui, sicut inferius plenius declarabitur. Consuetudo autem sancti regis Stephani maior ista fuit, quod omnes ecclesias quas ipse fundauerat, in quolibet anno adminus tribus uicibus uisitabat. Et dum ad ipsas ecclesias deuenisset, primo ad omnia altaria pergebat, et singulis singulas preces effundebat. Tandem exeundo totam ecclesiam illam circuibat, et fracturas siue scisuras parietum ac tectorum perspicacibus oculis et morose inspiciebat et statim remeliorari procurabat, nec a loco illius ciuitatis

aut uille recedebat, nisi prius uidisset renouari. Quo experto regina Keisla dum ad aliquas ecclesias in Hungaria deuenisset, omnes apparatus in domo domini existentes sibi presentari faciebat, et renouanda tam in sindone quam in bysso omni anno renouabat. Filius autem ipsorum beatus Emericus proprias uestes purpureas ante altare deponebat, pro altaribus induendis, sicut patet in ecclesiis regalibus usque modo. Pater uero sanctisimus bursam auream in lumbis gestabat refertam denariis puri argenti, et dum pauperes uidisset, mox ibi accedebat, et propriis manibus eis prouidebat. Et ideo dextera misericors est in corpore exterius coram oculis Hungarie, usque in hodiernum diem.

XL. *Incidencia.*

Anno domini M-o XX-o II-o in multis locis incendia multa et magna facta sunt, ingens etiam terre motus contigit IIII-o Idus May decima hora (4) diei sexta feria post ascensionem domini. Quasi duo soles uisi sunt decimo Kalendas July.

XLI. *De morte sanctissimi Emerici ducis et orbacione oculorum Vazul*

Postquam autem magnificauit dominus misericordiam suam cum beato rege Stephano, uertendo dorsa regum in fugam a facie gladii eius et dominio eius principatus atque potestates subiciendo omnium exterarum nacionum circumadiacentium, deliberauit sanctus rex Stephanus et firmiter statuit, ut omnibus pompis mundane glorie calcatis et temporali regni dyademate deposito, solius dei seruicio semet ipsum manciparet et ab exterioribus curis expeditus, contemplatiuam uitam, tranquillam pacem perageret, coronam uero regie celsitudinis filio suo duci Emerico, sanctissimis moribus diuinitus instructo, se daturum disposuit. Erat enim beatus Emericus in primeuo adolescentie flore, supra communem naturam hominum diuino munere sublimatus, iusticia prudencia fortitudine temperancia sapiencia sciencia mansuetudine misericordia benignitate largitate humilitate et patientia armatus, ceterisque catholicis atque politicis uirtutibus adornatus, similiter et sanctus Stephanus pater suus. Cum itaque sanctissimus pater sanctissimo filio curam administrationis, et gubernandi regni solicitudinem intenderet committere, beatus dux Emericus propria morte preuentus est. Fleuit autem eum sanctus rex Stephanus, et uniuersa Hungaria inconsolabiliter (45)

planctu magno ualde. Tanta uero doloris acerbitate sanctus rex Stephanus exacerbatus, in grauissimam incidit infirmitatem, et post multos dies vix qualemcunque uite reparacionem recepit, sed pristine sanitati nunquam plene potuit restitui. Nam et pedum doloribus urgebatur, et tristicia ac gemitibus afficiebatur, presertim propterea, quia nullus uidebatur de consanguineis suis ydoneus ad hoc, ut eo mortuo regnum in fide Christi conseruaret. Pronior etenim erat gens hungarica ritui paganismo inclinari, quam fidei christiane. Interim uero uiribus corporis cepit destitui, et languore grauissimo se grauatum senciens, misit festinanter nuncium, scilicet Budam filium Egiruch, qui Wazul patruelis sui filium, quem recluserat rex propter iuuenilem lasciuiam et stultitiam ut corrigeretur, de carcere Nitrie educeret, et ad se duceret, ut eum antequam moreretur, regem constitueret. Audiens autem hoc Keisla regina, iniit consilium cum Buda uiro nephando. Et festinantissime misit nuncium nomine Sebus, filium ipsius Buda ad carcerem, in quo Vazul detinebatur. Sebus itaque preueniens nunciun regis, effodit oculos Vazul, et concauitates aurium eius plumbo obturauit, et recessit in Bohemiam. Post hunc autem ueniens nuncius regis, uidit Vazul oculis orbatum, in eisdem oculis [1]) uulneribus duxit ad regem. Quem sanctus rex Stephanus uidens tam miserabiliter destructum, in nimias erupit lacrymas, sed impediente egritudinis molestia debitam penam malefactoribus inferre non potuit. Conuocatis itaque filiis calui Ladizlai patrui sui, scilicet Andrea Beela et Leuenta, consuluit eis, ut quanto citius possent fugerent, ut sic sibi salutem, et corporum suorum seruaret integritatem. Illi igitur salubri consilio sancti regis acquiescentes a facie malorum et dolorum in Bohemiam fugerunt.

XLII. *Beatus rex Stephanus moritur et Albe tumulatur.*

(46) Beatus autem rex Stephanus sanctitate et gracia plenus XLVI anno regni sui, in festo assumpcionis beatissime Marie semper uirginis a presenti seculo nequam eripitur, et sanctorum angelorum consorcio adiungitur. Sepultus est autem in basilica Albensi, quam ipse in honore sanctissime genetricis dei semper uirginis Marie construxerat, ubi multa signa et miracula fiunt interuenientibus meritis eiusdem sanctissimi regis Stephani ad laudem et gloriam domini nostri Jesu Christi, qui est benedictus in secula seculorum.

1) Toldy: oculorum.

Amen. Confestim quoque totius cythara Hungarie uersa est in luctum, et omnis populus regni tam nobiles quam ignobiles, simul in unum diues et pauper planxerunt super mortem sanctissimi regis, piissimi patris pupillorum, lacrimis uberrimis et ululatibus plurimis. Juuenes et uirgines pre tristitia et merore scalidis induti per triennium choream non duxerunt, et omne genus musicorum delinitiua, dulcisona siluerunt. Planxeruntque eum plactu cordis fidissimi eratque planctus magnus et inconsolabilis. At regina Keysla cum Buda satellite scelerum, Petrum Alamanum vel pocius Venetum fratrem regine regem preficere statuerunt. Hoc intendentes, ut regina Keysla motus sue uoluntatis pro libitu suo posset complere, et regnum Hungarie amissa libertate teutonicis subderetur sine impedimento. Villelmus autem pater Petri regis, fuit frater Sigismundi regis burgundiorum, sed post interemptionem sancti Sigismundi uenerat ad imperatorem. Quem imperator collocauit Veneciis, et dederat ei sororem suam nomine Gertrud in uxorem, de qua genuit Keyslam reginam. Mortua autem Gertrud Villelmus duxit in uxorem sororem sancti regis Stephani, de qua genuit Petrum regem.

XLIII. *De seuicia Petri regis.*

(47) Postquam autem Petrus factus est rex, omnem regie seueritatis benignitatem abiecit, et teutonico furore seuiens nobiles Hungarie aspernabatur, bona terre superbo oculo et insaciabili corde cum teutonicis belluina feritate rugientibus, et cum latinis yrundinum garrulitate murmurantibus deuorabat. Municiones presidia et castella teutonicis et latinis custodienda tradebat. Erat enim ipse Petrus nimium lasciuus, nullusque eo tempore tutus esse poterat de pudicicia uxoris sue uel filie seu sororis uirginitate—[1]) insultus satellitum regis, qui eas impune uiolabant. Videntes igitur principes Ungarie mala gentis sue, que contra deum eis inferebantur, communicato consilio rogauerunt regem ut preciperet suis a tam detestabili opere desistere. Rex autem faustu [2]) superbie inflatus, pestiferum preconcepti ueneni fetorem in propatulum effudit dicens. Si aliquamdiu sanus fuero, omnes iudices tam clarissimos et spectabiles, quam pedaneos centuriones [3]) ac uillicos, omnesque principes et potestates in regno

1) Toldy: adaugă propter.
2) Toldy: fastu.
3) Toldy adaogă: et decuriones.

Hungarie teutonicos constituam, et terram eius hospitibus implebo, et eam uniuersaliter in potestatem teutonicorum redigam. Et dicebat: hoc nomen Hungaria deriuatum est ab angaria, et ipsi debent angariari. Hec itaque fuerunt fomenta discordie inter Petrum regem et hungaros.

XLIV. *De fuga Petri, et de eleccione Abe.*

(48) Anno igitur regni Petri tercio principes hungarorum et milites consilio episcoporum conuenerunt aduersus Petrum regem, et solliciti querebant, si aliquem de regali progenie in regno tunc inuenire possent, qui ad gubernandum regnum esset ydoneus, et eos a tyrannide Petri liberaret. Cumque neminem talem in regno inuenire potuissent, elegerunt de semet ipsis, quemdam comitem nomine Abam sororium sancti regis Stephani, et eum super se regem constituerunt. Aba uero congregato hungarorum exercitu, contra Petrum regem processit preliaturus. Petrus autem uidens se hungarorum auxilio destitutum, uehementer expauescens transfugit in Bauariam Herrici regis teutonicorum adiutorium imploraturus. Petro itaque per fugam de manibus hungarorum elapso, ungari sceleratissimum Budam barbatum omnium malorum incentorem, cuius consilio Petrus Ungariam afflixerat, in frusta concidentes intefecerunt, et duorum filiorum suorum oculos effoderunt. Sebus autem qui oculos Vazul eruerat, confractis manibus et pedibus peremerunt. Quosdam uero lapidibus obruentes, alios autem in manganis ferreis uastantes occiderunt. Aba uero regali potestate sublimatus consecratus est in regem. Omnes autem constituciones et exacciones, quas Petrus rex secundum consuetudinem suam statuerat, Aba rex in irritum reuocauit. In hys autem rebus gerendis tres de principibus regni precipui fuerunt. Unus uocabatur Wisce, secundus Toyzlau, tercius uero Pezli, qui libertatem gentis sue querebant, et regnum regali semini restituere fideliter nitebantur. In tertio uero anno regis Abe Petrus cum Herrico rege teutonicorum descendit cum exercitu magno contra Abam regem. Rex igitur Aba audiens Petrum ab hungaris derelictum et ab Herrico (49) rege teutonicorum benigne susceptum, anno domini M-o XL-o II-o misit nuncios ad Cesarem ut perquireret an inimicaretur ei pro eo quod Petrum de regno expulerat, an etiam pacem stabilem cum eo posset habere. Cui Cesar in respondendo se inimicum esse ostendit dicens: quia meos iniuriis lacessuit, quid uel quantum possum ipse sentiet. Rex Aba hys auditis intellexit,

quod Cesar intenderet Petro regnum restituere. Inflammatus ira, congregato exercitu magno inuasit Austriam et Bauariam et ex utraque parte Danubii fluminis bipertitis alis pugnatorum fortium, percussit eos in ore gladii. Tulit itaque spolia eorum et plurimos captiuos ex eis secum trahens a flumine quod uocatur Traysama, pertransiuit captiuando usque ciuitatem Tulnam, in qua pernoctauit. Factum est autem hoc secunda feria a crepusculo usque noctem. Mane autem facto cum innumerabili multitudine captiuorum in Hungariam reuersi sunt gaudentes. Post hec misit bellatores fortes in Karinthiam, qui plurimos captiuos receperunt et in Hungariam redierunt. Gothfridus autem Austrie marchio circa Petouiam insultum faciens super eos eorum spolia fertur abstulisse. Tunc enim Austria non duces, sed habebat marchiones. Eo autem tempore Cesar pasca domini Colonie celebrauit et cum principibus suis consiliatus est, qualiter regno suo iniuste illatam ab hungaris iniuriam deberet uindicare. Qui concorditer consuluerunt ei, ut hungaros, qui sine causa regnum suum hostiliter irruperant armis inuaderet et captiuos suos ab eorum seruitute liberaret. Mouit itaque expedicionem ingentem et consilio Baratzlai [1]) ducis Bohemorum ex aquilonari parte Danubii uenit ad confinium Hungarie. Legati uero hungarorum promiserunt Cesari, quod hungari in omnibus starent ad mandatum eius, nisi quia Petrum in regem non susciperent, quod tamen Cesar summo opere perficere affectabat. Obligatus enim erat Petro promissione, quod ei regnum restitueret. Hungari uero null (50) atenus consenserunt, et missis muneribus, data quoque fide, quod captiuos tentonicorum abire permitterent, Cesar rediit festinanter contra insultus Gothfridi ducis Lotoringorum, filii ducis Gozzilonis.

XLV. *Aduentus Cesaris in Hungariam contra Abam.*

Sequenti anno Aba rex missis legatis ad Cesarem, que pacis sunt querebat, promittens captiuorum dimissionem, quos habebat. Eorum autem quos reddere non poterat, condignam compensacionem. Cesar uero noluit conponere, donec in Bauariam ueniret, ut qui per hungaros iniuste lesi fuerant, composicioni pacis interessent. Venit ergo Cesar ad terminos Hungarie, et in crastinum expugnare disposuit obstacula, quibus hungari fluuium Rabcha concluserant. Interim uero a legalis Abe regis rogatus est Cesar, ut

1) Toldy: Vratizlai.

competentem terminum figeret, in quo omnes captiuos ei remitteret, et donaria insuper ei donaret. Cesar itaque allectus muneribus, et aliis grauioribus negotiis prepeditus (51) rediit Bizancium quod est oppidum Burgundie. Ex hinc itaque rex Aba securitate accepta factus est insolens, et cepit crudeliter seuire in ungaros. Arbitrabatur enim, ut omnia communia essent dominis cum seruis, sed et iusiurandum uiolasse pro nichilo reputabat. Nobiles enim regni contempnens, habens semper cum rusticis et ignobilibus commune. Hungari uero nobiles nolentes ei id sustinere, exacerbacionem eius moleste ferentes conspirauerunt, et coniurauerunt, ut ipsum occiderent. Quidam autem ex ipsis notificauit regi in necem eius coniuratos, ex quibus eos quos potuit captos fecit interfici, sine iudicii examine, quod in magnum detrimentum regis uersum est. Cum enim rex quadragesimam Chanadini celebraret, in eadem quadragesima circiter quinquaginta uiros nobiles sub pretextu consiliandi in quadam domo conclusit et ab armatis militibus fecit eos obtruncari nec contritos nec confessos. Unde beatus Gerardus Chanadiensis episcopus canonica seueritate regem corripuit, et sibi periculum imminere predixit. Quidam itaque ex coniuratis propter hoc magis incitati fugientes uenerunt ad Cesarem, et oblocuti sunt contra Abam dicentes: Quod pro nichilo iuramentum reputaret, nobilesque qui eum regem super se constituerant contempneret, et cum rusticis ignobilibus ederet equitaret et continue loqueretur. Quibus dixit imperator: Ista enim consuetudo non est nobilis hominis, sed eius oppositi. Ipsum ergo Cesarem efficaciter instigauerunt, ut super Abam regem iniuriam uindicaret, quia nec captiuos suos remiserat, sicut Cesari iurauerat, nec illata damna resarciret. Cesar itaque animatus instigacionibus hungarorum, cum exercitu Norico et Bohemico et Flangribus aulicorum suorum uenit in marchiam Austrie, dissimulans se intraturum in Hungariam, simulans autem se pactum ab Aba rege axacturum, et reuersurum. Tunc legati Abe regis uenientes ad Cesarem repetebant hungaros qui ad Cesarem fugerant, conquerentes et dicentes: quod ipsi essent predones et latrunculi regni Hungarie, et precipui incentores guerrarum et discordie inter hungaros et Cesarem, (52) qui Cesari fideliter obsequerentur; ideoque huiusmodi seminatores discordie tradi oportere in manus Abe regis hungarorum. Quod Cesar nullo modo se facturum respondit. Concitato itaque [1]) inuasit fines Hungarie intrans per Supronium, et cum vellet per Bobuth Rabcha per-

1) Toldy adaugă: cursu.

transire, fluuium Rabcha stagnantibus aquis et densissimis nemoribus et scaturientibus paludibus impermeabilem transire non potuit. Hungari ergo qui erant cum Cesare et Petro rege duxerunt exercitum tota nocte equitantes sursum iuxta fluuios Raba et Rabcha, quos illucescente sole facili uado transierunt. Occurrit autem ei Aba rex in Menfew iuxta Jaurinum cum magna multitudine armatorum, nimium presumens de uictoria, quia Bauari quidam intimauerant ei quod Cesar cum paucis super eum ueniret. Et ut dicitur Aba rex uictoriam habuisset, nisi quia hungari quidam amiciciam Petro regi reseruantes super terram sua uexilla proiecissent et fugissent. Tradunt autem teutonici, quod cum ad prelium appropinquassent, cum celesti signo nebula tenuis apparuit, turboque uehemens d'uinitus incitatus terribilem puluerem obtutibus ingessit ungarorum, quos iam pridem ut dicitur, quia Petrum suum regem dehonestauerunt, dominus apostolicus anathemate dampnauerat feriendo. Commisso igitur prelio inter utrumque diu et acriter pugnatum est, sed tandem Cesar diuino fretus auxilio felicem obtinuit uictoriam. Aba uero rex deuictus fugit uersus Tysciam et (in) uilla quadam in scoobe ueteri[1]) ab hungaris, quibus regnans nocuerat crudeliter iugulatur. Cuius quidem corpus est sepultum in ecclesia que fuerat prope ipsam uillam. Post aliquos autem annos, cum esset effossum de sepulchro, sudarium et ipsius uestimenta inuenerunt incorrupta, et loca uulnerum resanata. Tandem sepelierunt corpus in proprio monasterio in Sarus. Cesar autem reuersus ad castra ante sacrosanctum lignum salutifere crucis se humiliter ac deuote prostrauit, discalceatus pedes, cilicio ad carnem indutus, una cum omni populo suo misericordiam dei glorificauit, quod ipsum illo die liberauit de manibus hungarorum. Ex teutonicis illo die in loco ipso infinita corruit multitudo. Itaque idem locus usque hodie Fer(53)lorum payer, in lingua eorum, in lingua autem nostra Westnempti nominatur. Ob fetorem namque mortuorum per duos menses homo non poterat bono modo per partes illas pertransire, sagittarii enim occiderant eos. Interea hungari congregati supplices uenerunt ad Cesarem, ueniam et misericordiam implorantes. Quos Cesar placido uultu et benigne suscipiens, quod rogabant concessit. Indeque cum omni multitudine sua Albam uenit que teutonice Veyzinburg dicitur, que est principalis sedes regni Hungarie. Ibi ergo Cesar imperiali honore et latissimo preparatu ab ungaris honoratus, Petrum regem regali corone ple-

2) Toldy: scrobe.

narie restitutum, et sacris insignibus sancti regis Stephani more regio decoratum, in regali throno manu sua deducens, in basilica gloriose genetricis dei semper uirginis Marie regaliter sedere fecit, et ibidem regem hungaris, et hungaros regi reconciliauit. Concessitque petentibus ungaris hungarica scita seruare, et consuetudinibus iudicari. Hys itaque taliter ordinatis Cesar Petro rege cum presidio suorum in Hungaria relicto, cum optata prosperitate Ratisponam rediit.

XLVI. *De reuersione imperatoris in Hungariam.*

Sequenti uero anno reuersus est Cesar in Hungariam, cui Petrus rex in ipsa sancta sollempnitate regnum Hungarie cum deaurata lancea tradidit coram hungaris simul et teutonicis. Multis eciam insuper et magnificis muneribus Cesar honorificatus a rege, ad propria rediit cum gloria. Interea Endre et Bela et Leuente, qui fugerant in Bohemiam, inde peopter paupertatis inopiam transierunt in Poloniam, et a Misca duce Polonie benigne sunt suscepti et honorati. Tunc uero Pomorani annuas pensiones duci Polonorum cui tenebantur, reddere recusarunt. Dux uero censum sibi debitum a Pomoranis armata manu cepit exigere. Pomoranis itaque paganis ct polonis christianis communiter (54) placuit, ut duces eorum duello confligerent, et si caderet deuictus pomoranus, consuetam persolueret pensionem; si uero polonus, tantummodo dampna fleret. Cum igitur Misca dux et filii eius horrerent duellum assumere impositum, Bela seipsum per uerbum interpretis in medium introducens, sic dicebat: Si uobis polonis et domino duci placet, quamuis sim nobilior quam paganus ille, tamen pugnabo pro regni uestri commodo et honore ducis. Placuit itaque tam pomorano et polonis. Cumque armati cum lancea se uinxissent, tam uiriliter pomoranum fertur Bela de suo dextrario detrusisse, ut de loco suo se mouere non potuit, et gladio perfossum prostrauit. Confessusque est ipse dux pomoranus se culpabilem. Quo uiso pomorani duci Polonie humiliter subditi solitum tributum sine contradiccione persoluerunt. Dux uero inde reuertens cum uictoria per Belam aquisita, audaciam et potentiam ualoris in Bela duce collaudans, cum toto censu pomoranico ei tradidit filiam suam in uxorem, et uniuersa que sibi necessaria fuerant sufficienter et copiose ministrari precepit, et eum in omnibus honoratum in ducatu suo tenuit, ac bona quantitate de terra eundem hereditare non omisit.

XLVII. *De Bela duce Benyn dicto.*

Bela uero dux ipse in Polonia duos genuit filios, quorum unus Geysa, alter autem Ladizlaus nomine aui sui est uocatus. Displicuit autem Endre et Leuente quod per Belam apud ducem Polonie quasi appendices degerent, dedignatique sunt occasione sui nominis in ducis curia permanere. Et accepta a duce licentia, Bela fratre suo ibidem relicto, euntes iuerunt ad regem Lodomerie, qui ipsos non recepit. Cumque non haberent ubi caput suum reclinarent, abinde ad cumanos perrexerunt. Videntes autem ipsos cumani optime personatos, arbitrati sunt, ut eorum terram aduenissent explorare. Et nisi captiuus hungarus illos congnouisset re uera occidissent; et sic postmodum aliquo tempore ipsos tenuerunt. Abhinc postea in Rusciam sunt profecti. Eo tempore quidam magnates Hungarie desolacionem regni gementes et liberacionem Hungarie a tyrannide Petri cupientes, Endre Bele et Leuente, qui de genere sancti Stephani regis progeniti erant, intemeratam fidelitatem seruabant, et eis per nuncios bona que habere poterant mittendo, fideliter seruiebant. Erant autem isti magnates Visca Bua et Buhna, et alii eorundem cognati qui semper cum suspiriis et gemitibus expectabant opportunum tempus, quando Andream Belam et Leuentam possent reducere in Hungariam, et regnum generi santi Stephani regis qui eos dilexerat et exaltauerat, omnibus uiribus suis restituere laborabant. Petrus uero rex per potestatem regis teutonicorum elatus, non iam regnabat sed potius tyrannidis sue crudelitate Hungariam deprimendo flagellabat. Quibusdam autem perfidis Buda scilicet et Deuecher suggerentibus, audiuit Petrus, quod predicti nobiles Hungarie scilicet Visca Bua et Buhna et eorum cognati cogitabant, qualiter regnum regio semini possent restituere, et Andream Belam atque Leuentam contra Petrum regem in regnum reducere. Petrus uero rex uehementi furore succensus fecit eos comprehendi in eculeo suspensos interfici, quosdam autem effosis oculis tormentari. Et totam Hungariam tam magnis afflixit angustiis, ut magis eligerent mori, quam ita miserabiliter uiuere. Tunc nobiles Hungarie uidentes mala gentis sue, in Chanad in unum conuenerunt consilioque habito tocius Hungarie nuncios miserunt sollempnes in Rusciam ad Andream et Leuentam, dicentes eis: quod tota Hungaria eos fideliter expectarent, et uniuersum regnum eis, sicut regali semini libenter obsequeretur, tantummodo ipsi in Hungariam descenderent, et eos a furore teutonicorum

defenderent. Hoc etiam eis iuramento firmauerunt quod statim ut ipsi in Ungariam introirent, omnes hungari unanimiter ad ipsos confluerent, et eorum dominio (56) se subderent. Endre uero et Leuente timentes palliatas insidias clanculo miserunt nuncios in hungariam. Cum autem uenissent ad Nouum castrum, quod rex Aba construxerat, ecce uniuersa multitudo hungarorum cateruatim confluxit ad ipsos, et instinctu dyabolico inflammati peruicaciter petierunt ab Endre et Leuente, quod permitterent uniuersum populum ritu paganorum uiuere, episcopos et clericos occidere, ecclesias destruere, christianam fidem abicere, et ydola colere. Permiseruntque eos secundum desideria cordis eorum, ut irent et perirent in adinuencionibus antiquorum patrum suorum, aliter enim non pugnabant contra Petrum regem pro Endre et Leuente. Primus autem inter hungaros nomine Vatha de castro Belus dedicauit se demoniis radens caput suum et cincinos dimittens sibi per tres partes ritu paganorum. Cuius filius nomine Janus, multo postmodum tempore ritum patris sequendo congregauit ad se multos magos et phitonissas, et aruspices, per quorum incantaciones ualde graciosus erat apud dominos. De multis autem deabus suis una nomine Rasdi capta fuit a christianissimo rege Bela, et tamdiu in carcere fuit reclusa, donec recomederet pedes proprios, ibidemque moreretur. Est autem scriptum in antiquis libris de gestis hungarorum, quod omnino prohibitum erat christianis uxorem ducere de consanguineis Vatha et Janus, qui sicut Dathan et Abyron in ueteri lege sedicionem mouerunt contra dominum, sic et isti tempore gracie ungaricum populum a fide Christi auerterunt. Tunc itaque detestabili et execrabili amonicione illius Vathe omnes populi libauerunt se demoniis et ceperunt comedere equinas pulpas, et omnino pessimas facere culpas. Tam quippe clericos quam laicos catholice fidei seruatores interfecerunt et quamplures ecclesias dei destruxerunt. Deinde contra Petrum regem rebellantes uniuersos teutonicos et latinos qui in officiis diuersis prefecti per Hungariam sparsi fuerant, turpi neci tradiderunt. Mittentesque in Petri castra in equis uelocissimis nocte tres precones (57) qui deberent proclamare edictum et uerbum dei Endree et Leuente, ut episcopi cum clero sint necati, decimator trucidetur, tradicio resumatur paganisma, penitus abolenda sint collecta cum suis teutonicis et latinis, Petri pereat memoria in eternum et ultra. Mane igitur facto sciscitatus est rex rei factum, et certissime experiens, quod isti fratres redissent, eorumque intuitu sui prefecti per hungaros fuissent trucidati, non se ostendit perterritum de rumoribus, sed le-

tum se demonstrans, et suo castro de loco remutato transiuit Danubium in Sytiaten[1]) Albam cupiens introire. Hungari autem prescientes eius uelle preuenerunt occupantes campanilia et turres ciuitatis, et seratis ianuis illum excluserunt. Inter hec autem Endre et Leuente cum eadem multitudine procedentes per medium Hungarie appropinquauerunt ad portum qui uulgo dicitur Pesth. Quo audito Gerardus Bostricus[2]) Buldi et Benetha episcopi et Zonunc comes de ciuitate Alba egressi sunt obuiam Endre et Leuente ducibus, ut eos honorifice susciperent. Cumque festinanter predicti episcopi ad locum uenissent qui dicitur Gyod, ibi in ecclesia sancte Sabine priusquam ad dominos irent missam audire uoluerunt. Beatus itaque Gerardus episcopus sacerdotalibus uestibus ad celebrandam missam indutus, exortacionis gracia locutus est eis dicens: Fratres et coepiscopi mei et omnes alii fideles qui adestis, scitote nos hodie ad dominum Jesum Christum cum corona martirii in eterna gaudia peruenturos. Ego enim notum facio uobis archanum dei quod michi in hac nocte reuelatum est. Vidi enim dominum nostrum Jesum Christum in pluteo sanctissime matris sue semper uirginis Marie sedentem, nobisque ad se uocatis de manu sua corporis et sanguinis sui eucharistiam communicantem. Beneta uero episcopus cum ad eum accessisset, retraxit ei Christus eucharistiam. Unde ipse hodie martirii nostri consortio priuabitur. Post hoc autem beatus Gerardus admonuit eos ut confiterentur alterutrum peccata sua et audita missa orationi incumbentes, et certa spe eterne beatitudinis per martirium adipiscende letificati, omnes communicauerunt. (58) Deinde perrexerunt per iter uersus portum Danubii in Pesth. Beatus autem Gerardus episcopus cum esset breuis statura, omnesque uires suas in seruicio dei funditus consumpsisset, currus subueccione utebatur. Cumque ad predictum portum uenisset, ecce uiri impii, scilicet Vatha et complices sui, demonibus pleni, quibus se ipsos dedicauerant, irruerunt in episcopos, et in omnes socios eorum, et lapidibus eos obruebant. Beatus autem Gerardus episcopus eos qui se lapidabant, indesinenter crucis signo insigniebat. At illi hoc uiso multo magis seuientes impetum fecerunt in eum, et euerterunt currum eius in rippam Danubii, ibique abstracto eo de curru eius, in biga positum de monte Kelenfeld submiserunt[3]), et dum adhuc palpitaret

1) Toldy: Situatu.

2) Toldy: Bestricus.

3) Toldy: submerserunt.

in pectore lancea percussus, ac deinde super unum lapidem contriuerunt cerebrum eius, sicque gloriosus martir Christi ab erumpnis mundi huius ad eternam beatitudinem transiit. Danubius sepe redundans super molem lapidis, in qua contritum est caput sancti Gerardi, non potuit sanguinem diluere per septem annos, donec recoligatus est a sacerdotibus. Et lapis ille nunc est Chanadini in superficie sui altaris. Nunc in eodem loco ubi contritum est caput eius, in honorem beati Gerardi martiris ecclesia sub monte apparet fabricata. Hic siquidem Gerardus monachus de Rosacio nacione Wenetensis, qui in Pannoniam ueniens primus in Beel uitam ducens heremiticam, tandem in Chanadiensem cathedram in episcopum est translatus. Buldi quoque episcopus lapidibus obrutus transiit ad gloriam. Beztricus autem et Beneta cum transissent Danubium nauigio ad Endre et Leuente, heretici qui in ulteriore litore erant Veztricum episcopum uulnerauerunt, qui tertia die postmodum mortuus est. Endre autem dux interim superueniens Benetam episcopum a manibus eorum liberauit, et sic prophecia sancti Gerardi impleta est. Omnes enim preter Benetam martirizati sunt. Zonuk quoque comes super dextrarium suum Danubio insiliens natabat, quem in naui ueniens quidam nomine Murthmur leuauit (59) in nauim, ut eum a morte liberaret. Erat enim iste Murthmur baptizatus a comite Zonuk. Qui cum predictum comitem saluare uellet, ceperunt ei heretici mortem comminare, nisi ipse Zonuk comitem interficeret. Quorum minas Murthmir metuens, ipsum comitem in naui gladio interemit. Tanta ergo multitudo clericorum et laicorum pro Christi fide eadem die martirium pertulit, ut eorum numerus deo tantum et angelis est cognitus.

XLVIII. *De morte Petri regis.*

Petrus autem rex uidens hungaros unanimiter adhesisse ducibus Endre et Leuente, ipse cum suis teutonicis fugam iniit uersus Musun, ut abinde in Austriam pertransiret, sed euadere non potuit. Interim enim hungari portas et exitus regni primo occupauerunt, sed et legatus ducis Endre reuocauit Petrum regem sub pretextu pacis et honoris sibi congrui. Qui credens ei reuertebatur ut dicitur. Sed maxime coacte, quia exercitum sibi iam absconditum cognouerat, et uolebat reuerti festinanter in Albam. Qui cum diuertisset in uillam Zamur, predictus legatus insidiis uoluit eum capere, et uinctum ad Endre ducem ducere. Petrus autem prenoscens hoc col-

legit se in quandam curiam, et per triduum uiriliter dimicando semet ipsum defendebat. Tandem milites eius omnes a sagittariis sunt interempti, ipse uero uiuus captus est, et obcecatus, Albamque ductus, pre nimio dolore uitam in breui finiuit. Sepultusque est Quinqueecclesiis, quam ipse fundauerat in honore beati Petri apostoli, anno regni sui secunda uice tercio.

XLIX. *Rex Andreas per hungaros coronatur.*

(60) Porro dux Andreas a perturbacionibus hostium securus effectus in regia ciuitate Alba, regalem coronam est adeptus. A tribus tantum episcopis, qui in illa magna strage christianorum euaserant, coronatus est anno domini M-o XLVII-o. Precepit itaque uniuerse genti sue, sub pena capitalis sentencie, ut deposito ritu paganismo prius eis concesso, ad ueram Christi fidem reuerterentur, et in omnibus secundum legem illam uiuerent, quam sanctus rex Stephanus eos docuerat. Leuente uero in eisdem diebus mortuus est; qui si diutius uixisset et regni potestatem obtinuisset sine dubio totam Hungariam paganisma ydolatria corrupisset. Et quia ipse Leuente catholice non uixit, ideo circa uillam Toxun ultra Danubium est sepultus, ubi iacere dicitur Toxun auus suus more paganismo. Tradunt quidam istos tres fratres filios fuisse Vazul ducis ex quadam puella de genere Tatun, et non de uero thoro ortos esse, et ob hanc coniunccionem illos de Tatun nobilitatem accepisse. Falsum pro certo est, et pessime enarratum. Absque hoc namque sunt nobiles; quia isti filii sunt calui Ladizlai, qui uxorem de Ruthenia dicitur accepisse, ex qua tres isti fratres generantur. Iste quidem rex albus Andreas et catholicus est uocatus. Tribus enim annis Polonos Bohemos et Australes hungaris suis armis fecit censuales.

Rex autem hic Andreas fratre orbatus misit in Poloniam ad alterum fratrem suum Belam, cum magna dileccione uocans eum et dicens: nos qui quondam penurie participes fuimus et laborum, rogo te dilectissime frater, ut ad me non tardes uenire, quatenus consortes simus gaudiorum et bonis regni corporali presencia gaudentes communicemus. Neque enim heredem habeo, nec germanum preter te. Tu sis michi heres, tu in reg(61)num succedas. Hys itaque uerbis Bela adlinitus, cum omni familia sua uenit ad regem. Quem rex uidens gauisus est gaudio magno ualde, quia fraterno fulcitus est robore. Post hec autem rex et frater eius Bela habito consilio diuiserunt regnum in tres partes, quarum due in proprietatem regie

maiestatis seu potestatis manserunt, tertia uero pars in proprietatem ducis est collata. Hec igitur prima regni huius diuisio seminarium fuit discordie et guerrarum inter duces et reges Hungarie. Eo tempore rex Andreas iuxta lacum Balatun construxit monasterium in honore sancti Aniani, in loco qui dicitur Tyhon. Duxit autem sibi uxorem filiam ducis Ruthenorum, de qua genuit Salomonem et Dauid. De concubina autem quam habuit de uilla Moroth genuit Georgium. Porro dux Bela in Polonia genuit liberos Geysam et Ladizlaum. In Hungaria autem genuit Lampertum et filias. Viuebantque rex et dux in magna pacis tranquillitate.

L. *De rege Theutonicorum.*

Eo tempore teutonicorum rex cum magno exercitu obsedit castrum Poson, uolens iniuriam Petri uindicare, et Hungariam suo dominio subiugare. Extruxit autem multas machinas bellicas ad pugnandum castrum, et per octo ebdomadas obsidendo nichil profecit. Venerat enim predictus rex nauigio ad obsidendum castrum Poson. Tunc hungari qui in castro erant natatorie prudentissimum inuenerunt hominem nomine Zothmund, quem noctis in silentio ad naues imperatoris miserunt, qui sub aqua ueniens omnes naues perforauit, que subito aqua plene facte sunt et potencia teutonicorum contrita est, et sic effeminati eneruatique uiribus reuersi sunt ad propria. (62) Multi enim milites erant in Poson, sed precipui erant inter eos Woytech, Endre, Vylunpard, Vrosa et Martinus, qui cottidie cum teutonicis dimicabant acriter.

Sequenti uero anno Cesar cum magna multitudine bellatorum ob easdem causas uenit in Hungariam iuxta fontes riuorum Zala et Zelice. Sed et naues uictuales oneratas per Danubium misit in Hungariam, prefecitque eis episcopum Gebarth fratrem [1]). Hys auditis Andreas rex et dux Bela omnes aceruos segetum et tirsos herbarum igne combusserunt, habitatoresque cum uniuersis animalibus eorum de partibus illis per quas Cesar erat transiturus procul abduxerunt. Cumque Cesar intrasset ad Hungariam et uenisset in regiones conbustas; neque militibus suis inuenire potuit uictualia, nec equis; et nesciebat ubi naues eius essent, nullumque subsidium ex eis poterat habere. Transiens autem siluas, appropinquauit montibus Bodohot, omnium uictualium penuria laborans. Interea autem Gebarth episcopus uenit in Geurinum, et mittens epistolam ad Her-

1) Toldy adaugă: suum.

ricum Cesarem sciscitabatur ab eo, ubi deberet ipsum expectare. Is autem qui ferebat litteram deo sic uolente captus est a latrunculis Andree regis, et ad eum ductus. Cumque Nicolao episcopo interpretante tenorem litterarum percepissent, rescripserunt episcopo Gebarth litteras, quas per quendam hospitem eidem miserunt. Ille autem simulans se a Cesare missum, obtulit litteras Gebarth episcopo talia continentes: Noueris optime Gebarth episcope; quod magna et ardua negotia nostri imperii nos ab Hungaria in Teutoniam ire compellunt; nam inimici nostri imperium nostrum hostiliter occuparunt. Ergo age festina, et destructis nauibus quam cicius poteris nobis Ratispone occurras. Nec enim tibi tutum est amplius in Hungaria commorari. Hys itaque cognitis Gebarth episcopus festinanter fugit in Teutoniam. Cesar igitur spe sustentationis quam a nauibus expectabat frustratus, ad mortem incepit egere, similiter et uniuersus exercitus eius cum equis et subuectoribus miserabiliter fame periclitabantur. Insuper etiam hungari et bisseni sin(63) gulis noctibus acriter eos infestabant, toxicatis sagittis eos inerficiendo, et funes extendentes inter papiliones eorum, quam plures aliqua seruicia facientes rapiebant. Pre timore autem imbrium sagittarum, quibus teutonici compluebantur et consumebantur, fodiebant sibi terram, et desuper insertis clipeis etiam uiui cum mortuis iacebant in sepulchris. Nam sepulchrum quod mortuo fodiebatur uiuus iacebat in eo de nocte et quod uiuo fodiebatur pro nocte, mortuus sibi uendicabat de die. Cesar ergo uidens tot et tantis periculis se esse perplexum, misit ad Andream regem et Belam ducem, rogans perpetue pacis firmitatem. Dicebat enim quod si rex Andreas securum ei iter preberet ad reuertendum, et exercitui suo fame oppresso subsidia uite largiretur, ipse nunquam Andree regi et successoribus eius inimicaretur, et nunquam ammodo regem hungarorum dictis uel factis aut consilio ledere attemptaret. Sed etiam siquis de successoribus suis ad debellandum Hungariam arma moueret indignacionem omnipotentis dei incurreret, et perpetuo eius anathemati subiaceret. Filiam quoque suam Sophiam nomine Salomoni filio regis Andree daret in uxorem, quam primitus filio regis Francie cum maximo dederat sacramento, propter perpetue pacis federa firmius roboranda. Hic autem omnia fideliter seruaturum iusiurandi religione interposita confirmabat. Rex itaque Andreas et dux Bela magis amatores pacis quam discordie seminatores esse uolentes, pacem cum Cesare composuerunt. Cesar autem in propria persona sua iureiurando confirmauit omnia que dixerat fideliter facturum. Tunc rex Andreas

solita regum Hungarie largitate utendo misit Cesari quinquaginta corpora immensorum usonum, et duo millia lardorum, mille tauros ingentes. De panibus autem plus quam secum ferre poterant. Oues quoque et boues seu pecudes pascuales et uini copiam superefluentem. Plurimi eciam teutonicorum de immoderata ciborum ingestione et potus ingurgitacione crapulati et infusi mortui sunt. Residui uero a faucibus mortis miseracione hungarorum liberati, relictis tentoriis et clipeis, et uniuersis supellectilibus suis abiectis adeo concitato cursu in Teutoniam redire(64) properarunt, quod nec retro prospicerent. Ex hoc autem euentu locus ille unde teutonici tam turpiter dedecorati abiectis clipeis fugerunt usque hodie Werteshege nuncupatur.

LI. *De coronacione Salomonis patre suo Andrea rege adhuc uiuente.*

Postquam autem Cesar Herricus cum tanto dedecore fugit in terram suam de Ungaria, rex Andreas mittens ad eum legatos petiuit ab eo ut Sophiam filiam suam Salomoni filio suo matrimonio copulandam ut promiserat concederet. Cesar autem quemadmodum iureiurando promiserat fideliter compleuit. Regalibus itaque nuptiis iuxta fluuium Morua celebratis, et federibus pacis firmiter roboratis Cesar et rex cum gaudio sunt reuersi. At rex Andreas post hoc cito incidit in paralisim et tam niuali quam estiuali tempore super traham ferebatur. Post mortem itaque santi regis Stephani transancti sunt anni undecim, menses quatuor, usque ad annum primum imperii Andree regis. Interea uero Petrus teutonicus uel uerius Venetus primo et secundo regnauit annis quinque et dimidio. Aba uero regnauit annis tribus. Quia uero carnalis amor et consanguinitatis affectio solet impedire ueritatem, uicit amor filialis in Andrea rege iusticiam, et rupto federe sue promissionis, quod in regibus esse non deberet, filium suum Salomonem infantulum adhuc quinque annorum super totam Hungariam anno imperii sui duodecimo confectus senio in regem fecit inungi et coronari. Simulabat enim quod pro perdicione regni hoc faceret, quia imperator filiam suam filio suo Salomoni non dedisset si non eum coronaret. Cum autem in coronacione Salomonis caneret: Esto dominus fratrum tuorum; et hoc per interpretem Bele duci innotuisset, quod Salomon infantulus sibi dominus constitueretur, grauiter est indignatus. Dicunt alii quod(65)Bela duce et filiis eius Geycha scilicet et Ladizlao cunctisque regni optimatibus consencientibus Salomon,

unctus esset in regem, postmodum seminatoribus discordie instigantibus odium ortum est inter eos. Susurratores enim, quales nostris temporibus conplacent, precipue suggerebant regi, non pose regnare Salomonem, nisi fratre suo Bela extincto. Ab alia uero parte duci Bele persuadebant, quod tempus opportunum esset regnum acquirere, dum Salomon puerulus esset, et pater eius senio confectus ac ualetudinarius. Venerunt itaque rex et dux in Varkun. Rex autem cognoscebat, quod filius suus absque uoluntate ducis post obitum suum regnare non posset. Vocauit ad consilium suum duos fideles suos, cum quibus consilium iniit dicens: Volo attemptare ducem et duobus interrogare; si uult habere coronam uel ducatum. Fecitque rex ei coronam iacere ante se super rubeum stramentum, et gladium iuxta, qui ducatum designat. Si ducatum dux cum bona pace habere uoluerit, habeat: si uero coronam, statim uos duo principes surgite, et eodem gladio ducem Belam decollate. Et illi promisserunt se facturos. Cum autem hoc consilium inirent comes preconum Nicolaus tenens hostium pallatii deforis hec omnia audiuit, cumque ducem ad regem uocassent, et in hostio intraret, dixit citissime duci causam (comes) preconum: Si uitam optas, accipe gladium, et plus dicere non potuit. Cum autem dux intrauit, uidit coronam iacentem cum gladio ante regem, et mirabatur. Statimque cum sedisset, rex iacens se leuauit, et in lecto sedens dixit: Dux! ego coronaui filium meum non tamen causa cupiditatis, sed (pro) perditione [1]) regni, que nudius tercius ab imperatore acta fuere [2]). Sed tu uoluntatem liberam habeas; si uis regnum, accipe coronam: si ducatum accipe gladium; ex hys aliud concedas filio meo, sed corona cum iusticia tua est. Statim dux cognouit de uerbis Nicolai comitis et dixit: Habeat filius tuus coronam, qui unctus est, et da mihi ducatum. Statimque gladium accepit. Rex itaque inclinauit se ad pedes eius, quod raro factum est. Putabat enim de eadem simplicitate dedisse coronam filio so, sicut sibi Leuente dederat. Sed dux pre timore hoc fecerat. Tandem sinistris suggestionibus malorum (66) hominum rex et dux discordauerunt. Dux autem erat sicut sagacissimus precauens sibi ab insidiis regis, cum omni familia sua secessit in Poloniam ad socerum suum. Quod audiens rex Andreas, timens illius machinamenta filium suum Salomonem transmisit ad imperatorem socerum suum. Secuti sunt autem eum plurimi primates Hungarie. In-

1) Toldy: pace.
2) Toldy: fuit.

terea dux Bela omnem iniuriam, quam ei frater suus rex Andreas intulerat notificauit socero suo duci Polonie. Dux autem Polonie auxiliatus est ei fideliter et efficaciter. Dux itaque Bela tribus agminibus soceri sui munitus reuersus est in Hungariam. Rex autem Andreas prenoscens eum cum exercitu intrasse in Hungariam, ab imperatore teutonicorum duos duces, uidelicet Villelmum et Poth in auxilium suum fecit adduci. Ducem quoque Bohemorum, qui consanguinitate eidem attinebat, mercede conduxit, et confidebat in multitudine conductorum. Hungaros autem non multos habebat, quamplurimi enim Salomonem filium suum secuti fuerant, et ex his qui in regno remanserant, plurimi ad ducem Belam confluxerant. Nunciatum est autem Bele duci, quod rex Andreas maximam haberet multitudinem conductorum, elegitque magis mori in bello, quam sine pugna ab exercitu regis declinare. Tunc intrepidus concitatum duxit exercitum super Andream regem versus Tysciam. Villelmus uero et Poth duces theutonicorum furore concitati cum agminibus suis festinanter Tysciam transierunt, et commisso prelio ab utraque parte fortiter est pugnatum. Sed adiuuante deo dux Bela uictoriam obtinuit, fere omnibus teutonicis ibidem interfectis, et ducibus eorum comprehensis. Porro hungari qui erant apud regem Andream, uidentes uictoriam fecisse ducem Belam, dimisso rege Andrea uersi sunt ad ducem Belam. Rex autem Andreas fugit uersus Teutoniam, sed euadere non potuit, captus est enim ad portas Musum, et negligenter detentus in silua Bacon ad crucem suam [1]) que dicitur Sciro mortuus est. Sepultus est autem in monasterio sancti Aniani confessoris, quod idem rex construxit in Tihon iuxta lacum Balaton. Sed et dux Bohemorum captus est, et sine scitu ducis Bele exoculatus, Villel(67)mus uero et Poth duces adducti sunt ad Belam ducem, qui eos liberos abire permisit.

LII. *Dux Bela feliciter coronatur in regem.*

Dux igitur Bela uocatus Benyn uictor cum triumpho uenit in ciuitatem Albam, ibique regali dyademate inungentibus eum episcopis feliciter est coronatus. Tenuit autem regnum pacifice, sine molestatione hostium et quesiuit bona genti sue. Inter cetera siquidem pericie sue argumenta, fecit fabricari nummos magne monete ex purissimo argento, et precium rerum uenalium secundum ter-

1) Toldy: curtem

rani [1]) quantitatem iusto moderamine discrete racionis constituit. Non enim permittebat mercatores et nummularios per detestabilem auaricie uoraginem a simplicibus et rusticis superfluum lucrum congregare. Hec est enim causa, que maxime solet populos paupertatis et inopie periculis obuoluere, sed [2]) statutum precium unusquisque uendebat et emebat, sine iniuria et circumuencione. Iste etenim omnia fora die Sabbati constituit pro uendendo et emendo, bisancinosque misit currere per districtum regni sui. Argenteos eciam denarios ut supra scriptum est cudere fecit, quorum quadraginta bisancius census erat. Unde et nunc denarii numero quadraginta aurum appellantur, non quod sint aurei, sed quod tot denarii bisancium ualere illo tempore uidebantur. Omnibus enim diebus uite sue in tota Hungaria non est mutata moneta.

Multa etiam alia fecit sempiterna digna memoria. Omnium enim qui secuti fuerant Salomonem regem uxores et filios et omnia que habebant integra et illesa fecit custodiri, ut ad eum sponte reuerterentur, bonis suis in pace degerent. Unde plurimi de illis facti fideles redierunt.

Alleuiauit hic etiam pietatis [3]) onus hungarorum, a debito seruicio relaxans eis consuetas(68)pensiones et antiquas exacciones. Quapropter Hungaria quam plurimum locupletata super omnes circumadiacentes regiones caput extulit uincentes eas diuiciis et gloria. Tunc in ea pauperes locupletabantur, et diuites gloriabantur.

Misit eciam rex clementissimus per totam Hungariam precones, ut de singulis uillis uocarentur duo seniores facundiam habentes, ad regis consilium. Quo audito non tantum hy qui uocati fuerant, sed eciam omnes rustici et serui cum uniuersa plebe Hungarie uenerunt ad regem in Albam. Rex autem et episcopi cunctique proceres uidentes immensam multitudinem, timuerunt, ne forte irruerent in eos. Et intrantes ciuitatem obseruauerunt eam. Plebs autem constituit sibi prepositos, quibus preparauerunt orcistrum de lignis, unde ab hominibus possent uideri et audiri. Prepositi uero miserunt ad regem et ad proceres nuncios dicentes: concede nobis ritum patrum nostrorum [4]) paganismo uiuere, episcopos lapidare, presbiteros exentherare, clericos strangulare, decimatores suspendere, ecclesias destruere campanas confrangere. Hys auditis contristatus est rex et

1) Toldy: certam.
2) Toldy adaugă: secundum.
3) Toldy adaugă: affectu.
4) Toldy adaugă: more.

petiuit inducias dierum trium ad deliberandum super negocio. Interim uero prepositi plebis in eminenti suggestu residentes predicabant nephanda carmina contra fidem. Plebs autem tota congratulanter affirmabat: fiat. Cum autem tercia die responsum expectarent, milites armati ex precepto regis irruerunt super eos, aliquos ex eis obtruncauerunt, prepositosque eorum ab altis precipitando contriuerunt, reliquos autem ligatos duris uerberibus flagellauerunt, et sic occidendo, ligando, flagellando sedicionem eorum milites uix edomauerunt. Postquam enim sanctus rex Stephanus conuertit Hungariam ad Christum, bis ad paganismum uersa est. Semel tempore regis Hendree; secundo tempore regis Bele, sicut nunc scriptum est.

Piissimus autem rex Bela completo regni sui anno tercio in Demes regali allodio, corruente solio confractus corpore irremediabiliter cepit egrotare. Duxeruntque eum seminecem ad riuulum Kynisua propter quasdam regni necessitates, et ibi migrauit e seculo. Sepultus est autem in monasterio sancti Saluatoris, quod ipse construxerat in loco qui dicitur Zugzard. Hic enim Bela erat (69) caluus et in colore brunus, propterea suum monasterium, ad suam disposicionem Zugzard appellavit.

LIII. *De aduentu imperatoris cum rege Salomone genero suo.*

Rex autem Salomon audita morte Bele regis, accessit ad socerum suum imperatorem teutonicorum, rogauitque eum ut regnum Hungarie sibi restitueret. Cuius precibus imperator libenter acquieuit, et cum illo nobili romane artis exercitu et illustri cetu imperialis glorie Salomonem in Ungariam reduxit. Interim Geysa filius regis Bele sicut erat prudens et circumspectus, cum duobus fratribus suis adolescentibus, assumpsit se seorsum in partes Polonie. Non enim poterat impetum Salomonis et teutonicorum tunc sustinere. Rex itaque Salomon cum imperatore sine difficultate intrauit in Hungariam rege orbatam, et securus uenit in ciuitatem regiam Albam, ibique ab omni clero et populo totius Hungarie honorificentissime susceptus est. Concionatus est autem imperator ad uniuersum cetum hungarorum pro genere suo rege Salomone, pacemque inter eos reformatam iusiurandum [1]) religione interposita confirmauit. Regem autem Salomonem in paterno solio glorie coronatum cum assensu et clamacione totius Hungarie sedere fecit. Ipse uero imperator diuite gaza Hungarie a rege Salomone remu-

1) Toldy: iurisiurandi.

neratus prospere rediit ad propria. Statim autem ut imperator discessit, Geysa illinc quo se caute contulerat, in Hungariam accessit. Rex autem Salomon, tamquam nouus, et necdum in regno roboratus, timens ne forte Geysa cum exercitu polonico super eum irrueret, paulisper retrocessit cum suis, et in castro Musun munitissimo tuta statione resedit. Porro episcopi et alii uiri religiosi instanter satagebant inter eos pacem componere. Maxime (70) autem Desiderius episcopus delinitiuis ammonicionibus et dulcibus allocucionibus suis mitigauit animam Geyse ducis, ut Salomoni quamuis iuniori regnum cum pace redderet, et ipse ducatum quem pater eius habuerat pacifice teneret. Cuius salubribus persuasionibus Geysa deposito rancore paruit. In festo autem sanctorum Fabiani et Sebastiani martirum rex Salomon et Geysa dux coram Hungaria in Geur pacem firmauerunt. Deinde festum Dominice resurreccionis ambo simul cum plena curia Quinqueecclesiis celebrauerunt. Ibi rex Salomon ipso die Pasce assistentibus regni proceribus per manus Geyse ducis honorabiliter est coronatus, et in regiam beati Petri principis apostolorum basilicam ad audiendam missam gloriose deductus. Uniuersa ergo congregatio hungarorum uidentes pacem regis et ducis et mutuam inter eos dileccionem, laudauerunt deum pacis amatorem et facta est leticia magna in populo. Nocte autem secuta prognosticum future discordie et turbacionis prouenit. Totam enim ecclesiam illam et omnia pallacia ceteraque edificia et appendencia repentina flamma corripuit, et uniuersa, uastante incendio corruerunt. Accepit autem omnes timor pre nimia concussione flammarum stridencium, et terribili furore campanarum ex turribus ruencium; nec sciebat quisquam quo se diuerteret. Rex et dux uehementi stupore attoniti, et suspicione mali doli perterriti, quantocius in diuersa se transtulerunt. Mane autem facto, per fideles nuncios et in ueritate rerum cognouerunt, quia nichil mali ex utraque parte perniciosa fraude fuerat excogitatum, sed forte inopinatum euenerat incendium. Rex et dux cum bona pace iterum conueniunt.

Misit itaque rex Zolomerus Dalmacie, qui sororius Geyse erat, nuncios ad regem Salomonem et ducem Geysam, et rogauit eos ut propria persona eorum contra aduersarios suos scilicet Carantanos ipsum adiuuarent, qui tunc marchiam Dalmacie occupauerant. Rex igitur et dux collecto exercitu iuerunt in Dalmaciam et ablatam sibi restituerunt integre. Regi ducique dona regalia ac preciosa pallacia aurum et argentum multum (71) donauit. In reuersione autem eorum Atha palatinus rogauit regem et ducem, ut in constructione mo-

nasterii sui quod in honore sancti Jacobi edificauerunt in Zelyz interessent, quod et factum est.

LIV. *Quod rex Salomon et Dauid liberos non habuerunt.*

Rex autem Salomon et Dauid frater eius liberos nunquam habuerunt, et in ipsis semen regis Andree defecit. Quod ideo diuinitus factum esse credimus, quia quando Andreas primo in Hungariam reuersus est cum Leuente fratre suo, propter hoc, quod ipse regnum posset obtinere, permisit Vatam prophanum, et alios pessimos sanctum Gerardum et multos christianos interficere. Dux autem Geysa genuit Colomanum et Almum ac filias. Viguit autem tranquilla pax inter regem et ducem circiter annos tredecim. Interim autem Bohemi superbia inflati irruperunt uersus urbem Trenchen, et magnam predam hominum et ceterorum animalium rapientes abduxerunt. Rex autem et dux pro magna iniuria hoc reputantes, cum suis exercitibus Bohemiam inuaserunt. Et Bohemis ad conflictum uenire non audentibus, hungari fere totam Bohemiam igne ac gladio uastauerunt. Ibi Bator Opus Martini filius, quendam Bohemum instar gygantee magnitudinis corpus habentem, in certamine singulari uiriliter prostrauit, propter quod memoriale factum semper postmodum apud regem et omnes optimates Hungarie gloriosus emicuit. Rex itaque et dux iniuriam suorum super Bohemos grauiter uindicantes, cum maxima preda captiuorum Bohemorum in Hungariam gaudentes sunt reuersi.

LV. *Deuastant Cuni Hungariam.*

(72) Post hoc autem pagani Cuni a superiori parte porte Meses ruptis indaginibus irruperunt in Hungariam, totamque prouinciam Nyr usque ciuitatem Byhor crudeliter depredantes, infinitam multitudinem uirorum ac mulierum, ceterorumque animalium secum trahentes, per amnem Lapus et fluenta Zomus inopinabiliter transeuntes remeabant. Rex igitur Salomon et dux Geysa cum fratre suo Ladizlao collecto exercitu festinantissime accelerauerunt per portam Meses transeuntes, prius quam Cuni montes transcenderent in urbem Dobuka, pene per totam septimanam ibi aduentum paganorum expectarunt. Quidam autem de speculatoribus nomine Fantiska, qui erat de Nouo castro, certificauit regem et duces in quinta feria, quod exercitus Cunorum appropinquaret. Rex autem et duces cum exercitu equitauerunt illuc usque properantes, et in nocte illa de-

scenderunt prope Cunos. Surgentes autem summo diluculo sexta feria, omnes eucharistie communione se ipsos muniuerunt, et ordinatis agminibus suis ad confligendum contra paganos perrexerunt. Quod cum uidisset princeps milicie paganorum nomine Osul, qui fuit seruiens Gyule ducis Cunorum, sicut erat plurimum inflatus superbia, ac nimium de se presumens, inquit suis, uadant iuuenes super inhermes hungaros, et cum eis ludi simile bellum committant. Nullos enim credebat esse, qui cum eis congredi auderent. Procedentes autem pagani contra hungaros, uiderunt terribilia eorum agmina, et perpropere renunciauerunt Osul principi suo. Qui coadunato conducto exercitu Cunorum, festinanter collegit se in supercilium montis altissimi, putans hoc sibi fieri pro maximo tutamento. Est enim ascensus gra(73)uissimus montis illius, qui ab incolis uocatur Kyrieleys. Congregatus est autem uniuersus exercitus hungarorum ad radicem montis eiusdem. Milites enim regis Salomonis omnes pariter gestabant uexilla sua facta de syndone. Pagani autem in cacumine montis iam collocati fuerant, ex quibus forciores et audaciores sagittarii descenderunt in medium deuexi montis, ut hungaros ab ascensu montis procul arcerent. Ceperunt itaque tempestuosis ymbribus densissimarum sagittarum in turmas legionum regis et ducis deseuire. Quidam autem incliti milites hungarorum irruerunt super illos sagittarios et quamplures ex eis in latere eiusdem montis occiderunt, et ualde pauci equos suos arcubus suis uerberando urgentes, uix ad socios suos ascendere potuerunt. Rex autem Salomon acerrime animositatis audacia fremebundus, per grauissimum ascensum cum agmine suo, quasi reptando ad paganos ascendit, qui super eum densissimos sagittarum ymbres effundebant. Dux autem Geysa sicut erat semper prouidus, per leuiorem ascensum ascendens, sagittis irruit super Cunos. Cuius frater Ladizlaus quatuor ex fortissimis paganorum primo impetu interfecit, et a quinto eorum sagitta grauiter est uulneratus, eodem mox ibidem interfecto. Postmodum diuina miseracione a uulnere illo cito est sanatus. Pagani ergo atrocissima mortis illacione ab hungaris coartati, miserabiliter fugiebant. Quos hungari celerius persequentes acutissimos gladios suos et sitibundos in sanguinibus Cunorum inebriauerunt. Capita quippe Cumanorum [1]) nouiter rasa tamquam cucurbitas ad maturitatem nondum bene perductas gladiorum ictibus disciderunt.

Vidit denique beatissimus Ladizlaus dux unum paganorum qui

1) Toldy: Cunorum.

super dorsum equi sui ducebat unam puellam hungaram speciosam. Sanctus ergo dux Ladizlaus, putans illam esse filiam episcopi Waradiensis, et quamuis esset grauiter uulneratus, tamen illum celerrime persecutus est super equum illum, quem Zug nominabat. Cum autem attingeret ut eum lancearet, minime poterat, quia nec—[1]) eius celerius currebat, nec equus il(74)-l us aliquantulum remanebat, sed quasi brachium hominis erat inter lanceam et dorsum Cuni. Clamauit itaque sanctus dux Ladizlaus ad puellam et dixit: Soror speciosa accipe Cunum in cingulo, et iacta te in terram. Quod et fecit. Cumque beatus Ladizlaus dux procul illum lanceasset in terra iacentem, uoluit eum interficere. Quem puella ualde rogauit ne eum interficeret, sed ut dimitteret. Unde in hoc notatur, quod fides in mulieribus non sit, quia forte amore stupri illum liberare uoluit. Sanctus autem dux diu cum eo luctando et absciso neruo illum interfecit. Sed illa filia episcopi non fuit. Rex igitur et gloriosi duces fere omnibus paganis interfectis, et omnibus christianis a captiuitate liberatis, una cum felici embola totius Hungarie cum triumpho uictorie gaudentes redierunt. Facta est igitur leticia magna in tota Hungaria, et in ymnis et confessionibus benedicebant deum, qui dedit eis uictoriam.

LVI. *De aduentu Bissenorum in Hungariam.*

Factum est autem tertio anno post aduentum Cumanorum, Bisseni per Albam bulgariam uenientes transnatauerunt flumen Zaua in campum Buzias, et non modicam gentem captiuorum et predarum diripientes, in suam terram abduxerunt. Rex autem et dux imposuerunt crimen tradicionis Albe bulgarice, eo quod pace defraudata uoluntarie permisissent latrunculos Bessorum depredari Hungariam. Collectis itaque exercitibus, conuenerunt in Zalankemen, ubi consilia deliberantes, decreuerunt Albam traditricem obsideri oportere, et expugnari. Inde castra mouentes descenderunt circa flu-(75)men Zaua in directo Nandorfeirwar. Exiit autem edictum a rege et duce, ut uniuersus exercitus hungarorum quantocius transiret fluuium Zauam in Bulgariam. Greci autem et bulgari nauigantes in celonibus suis per ingenia sufflabant ignes sulphureos in naues hungarorum, et eas in ipsis aquis incendebant. Victi sunt autem igniuomi greci ab hungaris pre multitudine nauium, quibus flumen operue-

2) Toldy adaugă: equus.

rant. Fugientibus autem grecis ac bulgaris, transierunt hungari et terminos bulgarorum occupauerunt.

Rex autem et dux secunda feria transierunt Zauam, et mane facto ordinauerunt acies suas, et plenis manipulis uniuersaliter per turmas suas insertis umbonibus obsederunt ciuitatem. Greci igitur et bulgari timentes ex obsidione periculum sibi imminere orauerunt Bissenos per clam destinatos nuncios ut sine pauore eorum in adiutorium ipsorum, eo quod nec rex nec dux ciuitatem eorum obsedissent, sed tantum comes Vid cum Bachiensibus militibus eos inuasisset. Bessi ergo fraudulentibus uerbis eorum seducti, festinanter uenerunt in adiutorium ipsorum, et cupiditate prede allecti, quam de comite Vid deuicto sperabant se habere, precipites irruerunt super agmina Suproniensium, quorum rector erat comes Jan nomine. Hic autem insultus bessorum uiriliter ac fortiter cum Supruniensibus superauit, plurimis eorum ibidem in ore gladii prostratis, residuis autem eorum, in captiuitatem subactis. Princeps bissenorum nomine Kazar cum paucissimis fugiendo manus hungarorum uix euasit. Rex igitur et dux eidem militi Jan munera regalia condignasque grates liberalitate[1]) contulerunt, eo quod ipse multa milia bissenorum tamquam lapis limpidissimus uasa fictilia contriuisset, priusquam rex et dux cum exercitu suo de gentaculis capita leuassent. Regi autem et ducibus Geysa et Ladizlao super rupem, que eidem ciuitati proxima est, residentibus, ceperunt hungari presentare captos bissenos et capita interfectorum et equos et supellectilia, que in quarta feria a mane usque ad inclinacionem meridiei plene perficere non potuerunt. Hoc autem ideo factum est, ut greci et bulga(76)ri qui obsidebantur, uidentes bissenos, in quibus sperabant tam crudeliter ab hungaris obtruncatos, timerent et semet ipsos cum ciuitate regi et ducibus contraderent.

Porro rex et duces ad expugnandam ciuitatem conuenienciora loca prospicientes preceperunt carpentariis, ut ibi turres ligneas octo altitudinem murorum duplo superantes fabricarent, unde milites in medium ciuitatis lapides et sagittas super homines iacularent. Inter turres uero totidem tormenta ad destruendum muros erexerunt, longos etiam pluteos ad defendendos introitus turrium, ceteraque instrumenta bellica composuerunt. In quibusdam itaque locis destruxerunt muros eius usque ad fundamentum, sed ciuitatem capere non poterant, quia eam intrinsecus fortissimi bellatores defendebant. Ob-

1) Toldy: liberaliter.

sederunt itaque ciuitatem duobus mensibus, infra quos sepius congressi sunt cum sarracenis de ciuitate egredientibus, et ex eis alios occiderunt, alios autem fugauerunt. Post hoc tres sarraceni fostissimi et audacissimi de urbe prosiliunt, iaculis lanceis et sagittis duram plagam hungaris propinantes. Salomon autem balistarius regis unum illorum ictu baliste fulminauit, cuius cadauer hungari nitebantur rapere, socii uero eius de predictis acriter dimicantes defenderunt. Rex autem et dux uidentes eorum conflictum, circumstantibus aiunt militibus: utinam sanguis et cor Machabeorum efferbesceret in militibus, qui defensarent hungaros ab his sarracenis pre municione arcis [1]) audacter pugnantibus, ut hungari cadauer sarraceni raperent.

Hoc audito Obus [2]) Georgius et Bors milites bellicosi, concitato impetu in modum fulguris irruerunt super illos. Quos quidem Obus nimium audacter persequens, usque ad urbis portas fugauit. Pugnatores iactabant lapides et sagittas de pugnaculis ciuitatis. Obus tamen sine lesione rediit. Interea autem Georgius et Bors exortati sunt hungaros, qui corpus sarraceni rapuerunt, et in turpitudinem proiecerunt. In tercio uero mense obsidionis quedam puella hungarica olim illuc per captiuitatem abducta, in quarta (77) feria ciuitatem succendit. Flabat autem subsolanus uehementissime, cunctaque edificia occupauerunt incendia. Exercitus itaque hungarorum irruit in ciuitatem ea parte, qua muri eius per tormenta iam corruerant, et grecos sarracenos atque bulgaros crudeliter trucidarunt. Qui autem residui fuerant cum Nicota duce eorum fugierunt in arcem. Hungari ergo capta ciuitate sequenti die postquam ignis resederat, uidentes scrobes grecorum deiscentes, tulerunt exinde aurum multum et argentum, lapides preciosos, gemmasque prelucidas et thezaurum fere inestimabilem. In cuius particione orta est discordia inter regem et ducem. Nullusque fuit ex hungaris, qui ibi locupletatus non fuisset.

Porro in arce inclusi rogauerunt regem et duces, ut eis uitam et libertatem donarent, arcem et uniuersa sibi uendicarent. Manibus itaque regis et ducum in fidei pignus extensis, quod eos amplius non lederent, omnes qui in arce erant descenderunt. At dux Nycota portans argenteam yconam sanctissime genetricis dei semper uirginis Marie cum magna multitudine populi ueniens in potestatem ducis Geyse se contulit. Sciebat enim Geysam ducem deuotum deo,

1) Toldy: artis.

2) Toldy: Opus.

et captiuos seu afflictos misericordie uisceribus refouentem. Ad manus autem regis Salomonis pauci uenerunt, quia nouerant ipsum esse austerum et pessimis consiliis Vyd comitis in omnibus ascultantem. Qui Vyd deo et nominibus detestabilis erat. Cumque uidisset rex plures ad ducem ex illis confugisse, paucos autem ad se, plurimum indignatus est. Cum autem reuersi essent cum thesauro inestimabili, uenerunt in uillam Buzias, in predium Vyd, uolebatque diuidere thezaurum et captiuos, et illos eciam qui ad fidem illorum de castro uenerant. Dux autem regi in hoc contradicens diuidere non potuerunt. Hec ergo causa fuit malorum et seminarium discordie inter eos. Sed cum thezaurum diuiderent rex cum consilio Vyd, et Frank episcopi, et Radoan filii Bugar, et Ilia generis Vyd, in quatuor partes diuisit. Et quartam partem duci, de tribus partibus unam haberet ut omnibus militibus, secundam autem Vyd, tertiam autem Ilia. Unde (78) dux ualde molestatus est.

LVII. *Discordia regis et ducum.*

Interea imperator grecorum audita liberalitate ducis Geyse misit ad eum nuncios ad firmandam pacem et amiciciam. Dux autem remisit ei omnes captiuos et omnes qui ab arce descenderant. Ad regem autem Salomonem, rex nequaquam misit grecorum. Unde rex Salomon super Geysam ducem magis inuidie faucibus [1]) ac magis exarsit. Comes eciam Vyd peruicaciter instigabat regem, ut ducem Geysam expelleret et ducatum eius sibi de leui posset uendicare. Et hoc facile fieri dicebat eo quod rex multo plures milites quam dux haberet; nec hoc differendum, sed magis accelerandum esse suggerebat. Seducebatque regem hoc prouerbio: Quod sicut duo gladii acuti in eadem uagina contineri non possent, sic nec uos in eodem regno conregnare potestis. Rex ergo uenenosis uerbis comitis Vyd tragefactus, odium et rancorem concepit. Exinde itaque querebat oportunitatem aut capiendi ducem Geysam per insidias, aut bellandi. Dissimulabat tamen rex, et simulata amicicia dimisit ducem abire in ducatum.

LVIII. *De discordia eorum.*

Post itaque misit rex ad utrumque ducem, ut ambo simul ad regem uenirent, et cum exercitu super (79) Nys castrum grecorum pro.

1) Toldy=facibus.

ficiscerentur. Rex enim dolose intendebat eos perdere, ut si ambos improuisos capere posset, de cetero securus fuisset. Duces autem insidias regis percipientes, sibi caute consuluerunt. Ladizlaus cum medietate exercitus in partibus Nyr remansit, Geysa uero cum rege profectus est, nec ausi sunt quicquam molestie ei inferre, quia Ladizlaum in manu ualida fratris ultorem fore non dubitabant.

Interea uiri de Nys multam in auro et argento et preciosis palliis regi et duci habundanter obtulerunt. Deinde reuertentes ab urbe Keue rex et dux ab inuicem sunt diuisi. Ladizlaus autem consilio fratris sui de ciuitate Byhor iuit in Rusciam, querere auxilium amicorum suorum, ut contra machinamenta regis sese premuniret. Iam enim omnibus innotuerat iniuria et discordia regis et ducum. Post hec collectis exercitibus, nunciis frequenter missis, tandem rex et dux uenerunt Strigonium, ibique ex conducto[1]) utrique eorum tantum cum octo hominibus inter episcopos et principes nauigauerunt in insulam ciuitati proximam ad colloquendum. Ubi diu semet ipsos incusantes et excusantes, tandem roborato federe pacis, Geysa rediit in ducatum, rex autem uenit in Albam. Post hec misit ad Geysam ducem rex Vyd deo detestabilem et Ernei mansuetum, quos Geysa fecit caute custodiri, pre timore tradicionis Vyd. Misit eciam dux ad regem episcopum Waradiensem et nequam Vatha quos rex fecit similiter custodiri. Rex autem de uilla Meger iuit uersus flumen Rabcha in occursum trium ducum theutonicorum, quos in auxilium sibi contra ducem Geysam expectabat.

Quia uero dux nec fratrem suum presentem habebat, nec amicorum auxilium, misit Vyd et Ernei ad regem, data treuga a festo sancti Martini, usque ad festum sancti Georgii. Quo audito rex misit Vatham et episcopum Waradiensem. Porro eo tempore rex Natale celebrauit in loco qui dicitur geminum castellum. Deinde uenit in Zalam ubi Marchrat dux theutonicorum et Vyd instigauerunt regem, ut ducem debellaret. Sug(80) gerebat enim Vid regi hoc et huiuscemodi: Ecce nunc facile potes et indubitanter ducem deuincere, quia destitutus est omni auxilio, et si distuleris eum aggredi usque ad datas inducias, erit spes euadendi. Cumque rex Salomon uenisset ad Zugzard et castra metatus esset super locum Kestelci, uenit audire uesperas in monasterio sancti Saluatoris. Post uesperas in monasterio Vyd et alii consuluerunt regi dicentes: Do-

1) Toldy : condicto.

mine noveris, quod Ladizlaus in Rusciam iuit et Lampertus in Poloniam, conducere exercitum fratri eorum duci Geyse; sepe consuluimus tibi ut nunc ueniatis super ducem, qui uenatur in Igfan noctis in silentio impetum faciamus super eum, capiamus eum, et oculos eius eruamus. Et cum Ladizlaus et Lampertus uenerint, uel exercitum secum duxerint, contra nos stare non possint. Et cum hec audierint eciam regnum intrare non audebunt. Et potestis facere quia omnes consiliarii sui tibi fideles sunt. Et ducatum michi dabis, et ita confirmabis coronam tuam.

Rex autem hoc audito promisit se cogitaturum usque ad matutinas. Et placuit consilium ante oculos eius. Abbas autem eiusdem loci, nomine Willermus latinus, qui erat in absconso loco clausus, quasi deum precans in monasterio, audiuit consilium quando factum est. Qui statim nuncium misit ad ducem et litteras, ut sibi de rege caueret. Cum autem nuncius ad ducem uenisset, erant ibi iniqui consiliarii, et ipsius ducis traditores, Petrud scilicet, Zounuk et Bykas. Qui dixerunt: Domine dux ne timeas, quoniam abbas ebriosus est, et in ebrietate sua ad uos nuncium misit, et nescit quid loquatur. Hoc autem dicebant, quia uolebant tradere ducem in manus Salomonis. Dux autem in illis confidens, ibidem, scilicet in Igfan uenabatur. Sed fratrem suum Ladizlaum misit in Bohemiam, quia iam tunc reuersus erat de Ruscia sine subsidio, ut rogaret Otthonem ducem Bohemorum, ut ipsis in necessitate positis auxiliaretur. In eodem mane quando rex se cogitaturum statuerat, cum uenisset ad matutinas, abbas idem abscondit se in monasterio, ut audiret (81) consilium. et quod fidelis erat duci, quia filius fundatoris ecclesie sue fuerat. Cantatis igitur matutinis cum omnes exiuissent, rex et Vid ibidem remanserunt, et tale consilium statuerunt, sicut Vid regi facere laudauerat. Hoc autem predictus abbas audierat, monachalem statim deponens habitum, et laicalem induens, gladiumque accingens, ascendit equum, et uenit citissime ad ducem, quem mane dormientem inuenit, et excitauit eum dicens ei: Fuge dux, et si non fugeris, statim milites Salomonis ad capiendum te appropinquant. Dux uero collecto exercitu suo uoluit ut citissime iret in partes Bohemie pro fratre suo Ladizlao, sed rex obuiam ei ueniebat. Regebat autem Vid sic regem, sicut magister discipulum, eratque sibi de iure, sine omni iure subditus. Quod cauendum est omnibus hominibus, sed maxime regibus. Lactatusque est pessimo Vyd perfidi consilio, mouitque exercitum super ducem.

Dux uero cum exercitu suo obuiauit regi in Kemey, principes

autem ducis ymo traditores miserunt clanculo nuncios ad regem dicentes: Quod si rex eos in dignitatibus suis teneret, et in gratiam susciperet, ipsi in bello, relicto duce, ad regem confluerent. Rex autem certificauit eos super hoc, prestito iuramento, et securus tunc transiuit Tysciam glaciatam super ducem. Cumque appropinquassent ad prelium, rex apud ecclesiam filii. Nog armauit se, et coadunauit agnima sua ad dimicandum, et impetum fecit super ducem, ac ducem auxilio suorum fraudulenter destitutum superauit. Principes autem Geyse Petrud et Bykas in ipso prelio cum tribus agminibus castrorum uerterunt se ad Salomonem, sicut sibi promiserunt. Dux uero Geysa, quamuis maxima parte exercitus sui esset destitutus, non tamen abhorruit, uno tantum agmine stipatus contra triginta Salomonis agmina seuissimum prelium committere. Traditores autem fugientes leuabant clipeos suos in signum, quod regi dederant, quemadmodum Iudas traditor qui dederat signum, ne milites regis eos persequerentur. Exercitus autem regis ignarus prodicionis signi, et ui(82)dentes agmina ducis fugere, persecutus est ea usque ad interempcionem, ita quod uix paucissimi ex illis traditoribus mortem euaserunt, et utinam ex eis nullus euasisset, qui dominum suum benefactorem sceleratissime tradiderunt. Omnibus autem militibus suis pereuntibus, declinauit dux a bello, transiuitque Tysciam in Cothoid[1]) et Georgium nigrum capellanum suum ad fratrem suum Ladizlaum tranemisit, ut quamcicius posset ad eum festinaret. Iuancam uero clericum suum litteratum misit ad Lampertum. Cumque Geysa equitasset usque Vaciam, obuiauit fratri suo Ladizlao, et Otthoni duci sororio eorum, cum auxilio ualido uenientibus.

Cumque dux Geysa uidisset fratrem suum Ladizlaum, pre nimio dolore flebat quia bonos et fideles suos amisisset, et de traditoribus conquerebatur. Ladizlaus autem animo fortis fratrem suum confortabat ne fleret, sed potius omnipotentis dei clemenciam exoraret, ut uictorem uictis subiugaret, quemadmodum forma bellorum est. Rex autem et dux ante Quadragesimam pugnauerunt in Kemei, quarta feria post dominicam qua cantatur Exurge. In hoc autem bello Opus filius Martini de genere Vecellini miles gloriosus, militem ducis nomine Petrum audacissimum super equum submirteum, ceterosque precedentem, radiante lorica et deaurata galea perspicuum, atque ad conflictum milites prouocantem, singulari certamine superauit. Nam de agmine Salomonis ad predictum militem

---

1) Toldy: Thocoyd.

solus Opus super giluum equum in lorica cucullata euulsus, in modum fulminis ictu lancee rupta lorica Petrum per medium cor transfixit. In eodem autem bello tantam stragem crebris ictibus gladii sui fecit Opus, quod pre nimia reciprocacione ictuum dextra eius obriguerat, et capulo gladii sui adheserat. Rex autem Salomon et maxime theutonici mirabantur de potencia et audacia Opus in prelio.

Rex uictoriam potitus transiuit Tysciam congellatam in Thoroyd et descendit in curia filii Petri ibique audiuit Geysam obuiasse. Ladizlao et Otthoni (83) ducibus cum ualida multitudine pugnatorum ad se ueniencium. Vid uero detestabilis urgebat regem hys uerbis: Nouiter exercitum eius confecimus, nobiliores occidimus, timorem ei immisimus, et nunc seruos congregauit, messores coadunauit et eorum agmine se stipauit. Nichil ergo de eis debemus dubitare, quin eos in momento deuorabimus. Bohemicum uero agmen omnibus consodalibus meis acquiescentibus ego cum Bachiensibus premature mortis periculis afficiam. Erney autem semper pacis amator, cum hoc audiuit flebat. Quem cum Salomon uidisset flere, dixit: Comes Erney, uidetur michi quod tu fidelis sis duci, tantummodo apud me simulatus manes. Cui Erney respondit: Nequaquam domine, sed nollem, quod cum fratribus tuis pugnares, et ut milites interficerent se ad inuicem, filius patrem uel pater filium. Deinde Vid comiti dixit Erney: Tu laudas domino pugnare cum fratribus et dicis: Quia falcatores et furcantes coadunasset. Vide quia mille falcantes quod incidunt, decem milia furcatorum congregare non potuerunt, et absque deo numerare non ualebunt. Nobis aptum est pro rege mori, sed esset melius ut pociori uteremur consilio.

Rex ergo in uerbis Vid confidens festinauit cum exercitu suo, et in quarta feria descendit in Racus[1]) Sed et duces Geysa Ladizlaus, et Ottho ac totus exercitus hungarorum, qui erat cum eis, descenderunt circa Vaciam. Fuit autem ibi magna silua, et nemo in ea manserat preter unum heremitam nomine Wach, sancte uite, ex cuius nomine dux Geysa illi ciuitati postea ibi constructe nomen imposuit. Cum igitur exercitus predictus Salomonem contra se expectaret, duces quodam mane in equis causa consiliandi stabant in loco ubi modo est capella lapidea beati Petri apostoli, tractantes, qualiter sint pugnaturi. Et dum ibi starent clara die uidit beatus Ladizlaus visionem de celo, et ait ad Geysam ducem fratrem suum:

---

1) Toldy: Rachus.

Vidisti aliquid? Qui respondit: nichil. Tunc beatus Ladizlaus subiunxit: Dum staremus hic in consilio, ecce angelus domini descendit de celo, portans coronam auream (84) in manu sua, et impressit capiti tuo, unde certus sum quod nobis uictoria donabitur, et Salomon exul fugiet debellatus extra regnum. Regnum uero et corona tibi tradetur a domino. Cui Geysa ait: Si dominus deus fuerit nobiscum, et custodierit nos ab inimicis nostris, et uisio hec fuerit adimpleta, edificabo hic in loco isto ecclesiam sacratissime uirginis Marie genetricis sue.

Hoc dicto castra mouerunt, et descenderunt in allodio quod dicitur Zimgota. Mons autem quidam nomine Monorod interiacebat exercitum, et lucescente quinta feria uolebant preliari, sed densissima obscuritas superuenientis nebule eos impediuit. Nocte uero insequenti dextrarios suos per habenas in manibus tenentes, ortum solis prestolabantur. In diluculo autem sexte ferie rex ordinatis agminibus suis, equitauit trans uerticem montis Monorod, et precepit salmariis ut in latere eiusdem montis remanerent, quatenus hostes uidentes turmas illorum, non sarcinas, sed in presidio constitutos esse putarent. Vyd autem dicebat: Statim ut exercitum nostrum uiderint fugient. Sed et duces summo mane suas acies ordinauerunt. Cumque Ladizlaus se armaret in terram se prostrauit et omnipotentis dei clemenciam postulauit, et beato Martino uotum uouit, ut si dominus ei uictoriam concederet in eodem loco ecclesiam in honore beati Martini construeret. Quod et factum est. Et in medio siquidem Bihoriensi agmine Ladizlaum locato ex sinistra parte, Otthonem uero ex dextera constituerunt, Geysam uero in Nitriensi agmine in medio collocauerunt. Preterea ex utraque parte ter tria agmina quaternatim connectendo conseruauerunt. Cumque rex de monte descenderet, exercitus Geyse, qui inferiori loco erat uidebatur eleuancior cunctis exercitibus Salomonis. Quo uiso dixit Erney ad comitem Vyd: Mirum est si agmina ista fugiant a facie nostra, quia Danubium post dorsum eorum non misissent; sed puto ut ipsi proposuerunt uincere siue mori.

Dux autem Ladizlaus ante exercitum suum super arduum equum residens, gratia exortandi suos et animandi, in girum (85) flexit abenas. Cumque tetigisset ueprem lancea, quedam hermellina albissima mirum in modum lancee eius insedit, et super ipsam discurrendo in sinum eius usque deuenit. Cum autem commissum esset prelium comes Vyd et bachienses in primo ictu a Bohemis misera-

biliter sunt prostrati. Ladizlaus autem dux commutauerat signa sua cum uexillo ducis Geyse ea intencione, quod Salomon audacius invaderet illud agmen, in quo signa Geyse gestabantur, putans esse agmen Geyse quem nuper deuicerat. Dux autem Ladizlaus affectabat custodire fratrem suum Geysam ducem ab insultu Salomonis, et ideo primos impetus belli in se maluit experiri. Rex itaque cum uenisset ad agmen Ladizlai, ipso cognito timore eius perterritus precepit signiferis declinare agmina super agmina ducis Geyse.

Ladizlaus autem uidens regem pre timore deuertisse a se, ipse primus omnium irruit super agmina regis. Cunctique milites sui impetum fecerunt super eum a tergo. Sed et ex aduerso Geysa dux cum suis acriter inuasit eosdem. Milites autem Ladizlai agmina Salomonis tamquam in cortinis retro respicientia terribili tinnitu gladiorum sauciata, in morte conclusit crudeli. Sed ex transuerso milites Geyse pocula dire mortis eisdem propinarunt. Ceduntur theutonici, fugiunt latini, locumque fuge non inueniunt, et cadunt ante hungaros ut boues in maccello. Rex autem Salomon fere omnibus suis interfectis, aufugit et in Zygetfeu Danubium transiens, cum Opus Martini filio uenit tandem in Musum ad matrem et uxorem. Persecutusque est eum et suos, exercitus ducum a mane usque ad uesperam. In prefato namque prelio non solum theutonici aut latini ceciderunt, sed maior pars milicie regni Hungarie dicitur corruisse.

Duces autem Geysa et Ladizlaus triumpho uictorie diuinitus sublimati super cadauera interfectorum deo ter laudes proclamauerunt. Dux autem Ladizlaus sicut erat semper eximie pietatis uidens tot milia interfectorum, quamuis inimici eius fuissent qui occisi erant, tamen (86) commota sunt omnia uiscera eius super illos, et fleuit eos amare, scindens sibi genas et capillos planctu magno, tamquam mater in funere filiorum. Postea de spoliis eorum constructa est ecclesia de Monorod. Marchart uero dux teutonicorum, et Sentepolug dux Bohemorum capti sunt, militibus suis interfectis, et ipsis grauiter uulneratis.

Cumque Ladizlaus perambularet gemens in cadaueribus mortuorum uidens cadauera Erney comitis, statim de equo prosiliit et ipsum amplexatus est, cui flens dicebat: Erney comes pacis amator doleo super te, quasi super fratrem meum, quia cor tuum et consilium tuum pace plenum erat. Quem manu propria leuans osculatus est eum, precepitque militibus suis, ut eum Bacie honorifice

sepelirent. Cumque idem Ladizlaus ex alia parte ambularet, uidit cadauer Vyd et ait: Doleo super morte tua, quamuis nobis semper inimicus fuisses, utinam uixisses et conuersus fuisses, et pacem inter nos firmasses. Sed miror quia de genere ducum non fuisti, cur ducatum uolebas, nec de propagine[1]) quare coronam optabas? Video nunc quia cor quod ad ducatum anhelabat lancea perforatum iacet, et caput quod coronam optabat gladio scissum est. Sed et ipsum sepelire precepit.

Milites ergo Geyse et Ladizlai, qui consilio Vyd in bello de morte fratrum vel filiorum, amaritudine complexi fuerant, statim de equo descenderunt, et pectus cum cutello scindentes, ad oculos suos diuerterunt, et terram in oculos eius proicientes dixerunt: Nunquam oculi tui rebus et nobilitate saciati sunt, nunc autem oculos tuos et pectus terra saciet.

Dux autem bohemorum Ottho, qui animam suam pro eis posuerat, copiose remuneratus repatriauit. Cumque Salomon uenisset ad Musun, uidens mater eius fleuit super eum, sicut debet super unicum filium suum, qui tantis bonis a deo priuatus fuerat, et increpabat dicens: Fili karissime nunquam consilium meum audisti, nec consilium Erney, nec consilium aliorum fidelium tuorum, sed semper acquiescebas consilio Vyd, et ecce destruxisti te et tuos! Nonne semper lau(87)daui et dixi, quod sufficit tibi corona Hungarie, et ut dares ducatum in pace fratribus tuis. Nunc autem Vyd dux esse non potuit, nec tu amplius coronaberis. Quo audito rex iratus, uoluit matrem suam in faciem percutere, cuius manum uxor sua retinuit. Iam enim cognouerat rex Salomon, quod non auxiliaretur ei dominus in bello, et in eadem nocte collegit se festinanter in Musun et Poson, que castra iam pridem muniuerat. Matrem quoque et uxorem suam quando in prelium iuit illic reliquerat; ob quam causam uictus in prelio, ob timorem ducum ibi se recepit.

LIX. *De coronacione Geyse regis.*

Porro duces Geysa et Ladizlaus cum exercitu Albam uenerunt. Deinde castrum porte Bobuth et Albam ac alia castra fortissimorum militum presidio munientes dimissoque exercitu habitabant in Hungaria. Tunc Geysa dux Magnus compellentibus hungaris coronam regni suscepit. Post coronacionem autem ueniens in locum ubi facta uisio fuerat, et ceperunt cum fratre suo Ladizlao proponere de loco

1) Toldy adaugă: regum.

fundamenti ecclesie ad honorem Virginis matris [1]) fabricande. Et dum ibi starent iuxta Vaciam, ubi nunc est ecclesia beati Petri apostoli, apparuit eis ceruus habens cornua plena ardentibus candelis, cepitque fugere coram eis versus siluam, et in loco ubi nunc est monasterium fixit pedes suos. Quem cum milites sagittarent, proiecit se in Danubium, et eum ultra non uiderunt. Quo uiso beatus Ladizlaus ait: Vere non ceruus, sed angelus dei erat. Et dixit Geysa rex: Dic michi, dilecte frater, quid fieri uolunt omnes candele ardentes uise in cornibus ceru:. Respondit beatus Ladizlaus non sunt cornua sed ale, non sunt candele ardentes, sed penne fulgentes (88) pedes uero fixit, quia ibi locum demonstrauit ut ecclesiam beate Virgini non alias, nisi hic edificari faceremus. Vt autem locus prime uisionis non sit sine edificio, a Geyse rege et suis fratribus decretum est, ut ibi capella in honore beati Petri principis apostolorum fundaretur. Rex igitur Geysa fundauit ecclesiam Vaciensem, et dotauit eam prediis multis et possessionibus. Non solum ecclesiam illam, uerum etiam Budensem, cui constituit tributum de Pesth et tres uillas in Simigio, ac ornamenta preciosa.

Eo tempore Bisseni unanimiter rogauerunt regem Geysam, ut si eos libertati donaret, ipsi insultus regis Salomonis omnino coherceremt, ita quod nec auderet exire de Musum et Poson ad temptandam Hungariam. Rex autem Geysa peticioni eorum condescensurum promisit, si ipsi hoc quod promiserant adimplerent. Bisseni itaque cum principe eorum Zultan nomine equitauerunt super regem Salomonem. Rex autem Salomon marchionem theutonicorum promissa pecunia in auxilium asciuit. Cumque obuiam ageret Bissenis, marchio uidens horribiles aspectu et terribiles, timuit. Presertim quia subiit in mentem sibi quam miserabiliter perierant per Hungaros Willermus et Poth et Marcard duces. Dixitque regi simulatorie: quod in quadragesimali tempore bellum non committerent. Sed si rex uellet confligeret, et si Bisseni preualerent, tunc ipse indubitanter auxiliaretur. Et sic ascendit cum suo exercitu in montem Bachy, et inde prospiciebat conflictus preliancium. Cum autem uenissent ad conflictum, Bisseni fugierunt a facie Salomonis, sicut fluit cera a facie ignis, et multis ex eis intefectis, alios in stagno Ferteu submersis, pauci cum Zultan fugiendo euaserunt. Victis itaque Bissenis, marchio pecuniam petiuit a Salomone, cui ille nichil dedit. Ipse autem minabatur ei, quod eum ante imperatorem accusaret,

1) Toldy adaugă: Marie.

quia pre timore se ostendere non esset ausus uilissimis Bissenis. Marchio itaque predictus nomine Hernuh iratus uoluit uenire super Salomonem, sed timens imper (89) atorem cessauit, et tristis reuersus est ad propria.

LX. *Aduentus Imperatoris.*

Postea autem rex Salomon metuens Geysam regem (et) ipsius fratres cum rebus et familia Stiriam introiuit, et in claustro Agmund matre et uxore derelictis in Musun est reuersus, uolens collecto exercitu inuadere fratres suos. Cumque de die in diem Salomon deficeret, sed illorum processus reciperet felicia incrementa, confusus ad Cesarem direxit gressus suos, ut ei auxilium tribueret in Hungariam reuertendi. Et licet pecuniam dedisset affluenter pro militibus solidandis, theutonici tamen et latini cum ipso ob metum non uenerunt hungarorum. Rex autem Salomon conquerebatur Cesari de amissione regni dicens: quod de regno suo uiolenter esset expulsus, et non tantum sibi sed magis imperio Cesaris hec iniuria esset illata. Et dicebat in tanto: tuo quippe Hungaria, tuum regnum in quo me regem constituisti; me regnante optima regni illius tue maiestati gratanter offerebantur annuo censu et secundum mandatum tuum tibi seruiebatur. Nunc autem hec omnia tibi denegantur ab his qui imperio tuo detrimenta machinantur. Quapropter uenias in Hungariam et tuam ulciscaris iniuriam, super hostes tuos, et regnum tibi vendices.

Hys igitur uerbis imperator motus cum magno exercitu intrauit Hungariam. Alimentum uero ad usum sui exercitus habunde nauigio ferebatur in Danubio. Cumque uenisset imperator ad fluuium Wag, Salomon acceptis tribus agminibus equitauit de Sempte super Nitriam. Exeuntes autem iuuenes confligebant secum nunc hys, nunc illis fugientibus, et diu sine uulnere certantibus. Opus miles (90) electus ex milibus sedens super dextrarium suum irruit super portam ciuitatis et unum de pugnantibus fulminauit. Nitrienses uero de morte socii sui turbati, acriter ingemebant, in Opus iaculantes lanceas dextrarium suum intefecerunt. Ipse autem fortiter eis resistens illesus euasit. Inde ergo reuertentes theutonici narrabant imperatori audaciam Opus, et incredibilem eius potenciam in prelio. Imperator autem accersito eo magnis eum laudibus commendauit, et uerbis dulcibus gratificauit. Quesiuitque a Salomone, si apud Geysam et Ladizlaum essent multi tam boni milites? Salomon au-

tem intendens laudare hungaros, inpremeditate respondit: Multi sunt inquiens, etiam multo meliores. Cui imperator: Si ita est, talibus militibus repugnantibus non recuperabis regnum. Rex autem Geysa audiens imperatorem peruenisse Vaciam prudenti usus consilio, iussit attemptare et demulcere patriarcham aquilegiensem, cuius consiliis imperator plurimum ascultabat, simul etiam omnes duces theutonicorum promittens eis multam pecuniam si imperatorem reuerti facerent. Patriarcha igitur et duces muneribus illecti, et auri amore capti, satagebant uariis figmentis inducere imperatorem ut reuerteretur. Patriarcha enim finxit se uidisse sompnium, cuius coniectura manifestissime totum exercitum imperatoris diuina ulcione periturum, nisi quamcitius reuerteretur. Sed et duces finxerunt similiter se diuinitus attonitos[1]). Conquerebanturque imperatori nescio quid opinari mali imminere, si non cito reuerterentur. Sequenti uero nocte duces theutonicorum instruxerunt quosdam astutos milites suos, ut ipsi uociferando, et clipeos suos alternatim percuciendo sedicionem ortam in exercitu simularent. Quod cum fecissent milites, magnus horror irruit super imperatorem et uniuersum exercitum excogitate fraudis et simulationis inscium. Factus est itaque tota nocte illa tumultus magnus in castris. Mane autem facto conuocauit imperator patriarcham et duces in consilium, ut deliberarent quidnam (91) esset agendum. Patriarcha ergo et duces pecunia corrupti modis omnibus consuluerunt ei ut reuerteretur. Cesar autem ingeniis deceptus, simulans se Salomoni in posterum auxiliaturum, destructis nauibus in Theutoniam est reuersus.

LXI. *Fugit Salomon.*

At rex Salomon spe fraudatus gemebundus ac mestus collegit se in Poson. Confortatumque est regnum in manu Geyse regis, et ex eo tempore uocatus est magnus rex. Ducatumque dedit fratri suo Ladizlao. Dux autem Ladizlaus obsedit castrum Poson multis diebus. Milites uero Salomonis de castro exiebant, et cum militibus Ladizlai decertabant. Salomon autem et Ladizlaus aliquando exiebant signa sua cambientes et uelut milites pugnabant. Contigit autem ut Ladizlaus in meridionali silentio ad castrum ueniret. Vidit autem Salomon uenientem, mutatis armis ignorabiliter exiuit ad eum, sed nec eum Ladizlaus agnoscebat. Milites uero Salomonis su-

1) Toldy: amonitos.

per castra sedentes illos aspiciebant; putabatque Salomon illum esse seruientem et propterea iuerat decertare cum illo. Statimque cum ad eum uenisset, et faciem eius respexisset, uidit duos angelos super caput ipsius Ladizlai igneo gladio volantes, et inimicos eius minantes. Quo uiso, Salomon fugit in castrum. Cui milites sui dixerunt: Domine, quid est hoc quod vidimus? nunquam te a duobus vel a tribus fugere uidimus, quid ergo nunc? Quibus ipse dixit: Noueritis quod homines non fugissem, sed iste non est homo, quia protegunt eum igneo gladio. Quo audito mirabantur. Unde ipsum magis timere ceperunt. Milites vero eiusdem Salomonis necessitate conpellente ad Ladizlaum ueniebant, ipse vero (92) ducali libertate et benignissima largitate refouebat et ad dominum suum reuerti libere permittebat. Rex autem Magnus eo tempore natale Domini in Zugzard celebrauit. Quo petente archiepiscopus Desiderius solempnem missam celebrauit et sermone lucidissimo animum regis deliniuit et ad bonum pacis inclinauit. Celebrataque missa, omnibus rite peractis, precepit rex ut omnes egrederentur preter episcopos et abbates. Tunc rex cum lacrimis prostratus est archiepiscopo et aliis ecclesiasticis personis seu prelatis, dicebat se peccasse, qui regnum legittime coronati regis occupauerat promisitque regnum redditurum Salomoni cum pace firma hoc modo, quod ipse coronam iure teneret, cum tertia tamen parte regni, que ducatui appropriata erat; Salomon quoque duas partes regni coronatus teneret quas prius detinebat. Episcopi ergo letas deo gracias egerunt, quia regem Spiritus sancti gracia uisitacione compunctum et illustratum esse uidebant. Tunc rex Magnus missis nunciis ad regem Salomonem explicauit ei per literas modum pacis pretaxatum. In currentibus itaque nunciis, et super hac re diuersis diuersa sencientibus, consumpcio reconciliationis effectum sortiri non potuit. Interea rex Magnus in grauem egritudinem incidit et VII Kalendas May uiam carnis uniuerse uirtutibus adornatus est ingressus. Erat enim fide catholicus, deo deuotissimus et princeps christianissimus. Regnauit autem tribus annis, et Vacie tumulatus in ecclesia B. Virginis, quam ipse contruxit. In primo etiam anno regni sui ualidissima fames regnum Hungarie afflixit.

LXII. *Sanctus Ladizlaus coronatur in regem.*

(93) Audita uero morte regis Magni conuenit uniuersa multitudo nobilium Hungarie ad fratrem eius Ladizlaum, et eum com-

muni consensu, parili uoto et consona uoluntate ad suscipiendum regni gubernaculum concorditer elegerunt; ymo uero magis affectuosissimis et instantissimis precibus conpulerunt. Omnes enim nouerant ipsum esse uestitum consumacione uirtutum, fide catholicum, pietate precipuum, largitate munificum, caritate conspicuum. Emicuit quippe quasi stella matutina in melio nebule, fugans tedia tenebrarum et quasi luna plena lucet in diebus suis, velut etiam sol refulgens, sic effulsit in populo suo; quasi adeps separatus a carne. Et cum leonibus et ursibus lusit quasi cum agnis ouium. Numquid non occidit gygantem et abstulit obprobrium ex Israel? Conuertit enim inimicos suos undique et extirpauit aduersarios. Erat enim magnus secundum nomen suum maximum. Nam si ethymologie nominis eius alludamus, Ladizlaus, quasi laus diuinitus data populo dicitur. Laos enim populus interpretatur, dosis autem dans, vel dacio, siue datum. Prima enim sillaba nominis eius laus est per paragogen. Et quamuis ipsum Hungari in regem absque uoluntate sua elegerunt nunquam tamen in capite suo coronam posuit propter quod pocius celestem coronam optabat quam terrenam et uiui regis coronam. Sed usque legittime coronari et coronam habere noluit — in eius[1]) animo, ut si firma pax inter eos esse posset, regnum Salomoni redderet et ipse ducatum haberet.

Postquam autem diuina dispensatione regni gubernacula suscepit, non mundanam gloriam caducam et transitoriam, sed celestem patriam et diuinam gloriam toto cordis affectu promereri studuit. Semper enim timorem domini pre oculis habuit in omnibus iudiciis suis et maxime in causis (94) criminalibus, ubi ulcio siue pena sanguinis irrogatur. Diuina quidem inspiracione illustratus sciebat quod rex non tamen regat, quam regatur. Unde in omnibus iudiciis suis mitigata legum seueritate, semper utebatur misericordie lenitate. Erat enim consolator afflictorum, subleuator oppressorum, pius pater orphanorum, a cunctis enim regnicolis mutato proprio nomine pius rex uocabatur. Qui etiam uictor honoratus inclitus augustus extitit, non tam nominum proprietate quam rerum ueritate; adauxit enim rempublicam Hungarie. Ipse prius Dalmatiam atque Croatiam sue monarchie iure perpetuo subiugauit. Cum enim rex Zolomerus sine liberis decessisset uxor eius soror regis Ladizlai ab inimicis viri sui multis iniuriis pregrauata auxilium fratris sui regis Ladizlai in nomine Iesu Christi implorauit. Cuius iniurias rex gra-

1) Subînțeles: statutum erat.

uiter uindicauit et Croatiam atque Dalmatiam integraliter sibi restituit. Quam postea a predicta regina suo subdidit dominio. Quod tamen rex non fecit propter cupiditatem, sed quia secundum regalem iusticiam sibi competebat hereditas. Quoniam quidem rex Zolomerus in primo gradu affinitatis eidem attinebat et heredem non habuit.

Porro Salomon erat in Poson. Reuerentissimi autem episcopi laborabant pacificare eos. Rex autem Ladizlaus quamuis sciret Salomonem nimis esse trucem et impacibilem, uictus tamen pietate, et maxime iusticia compellente quia ius legittimum Ladizlaus non habebat contra eum, sed omnia ex facto fecit non de iure, quarto anno regni sui pacificatus est cum Salomone donans ei stipendia ad regales expensas sufficiencia. Optimates autem regni futura pericula bellice cladis caute precauentes, non paciebantur regnum partiri cum Salomone, ne nouissima fierent peiora prioribus. Salomonis autem cauteriatam conscientiam preconcepte iracundie amaritudo laniabat. Cepit itaque fremebundus estuanti animo machinari dolos, in perniciem innoxii sanguinis Ladizlai. Sed incidit in foueam quam fecit. Eodem etiam anno crux domini que Albe constituta fuerat percussa est a fulgure.

Rex autem (95) Ladizlaus deprehenso flagitio, cepit Salomonem et in Vyssegrad retrusit in carcerem. Erat autem apud Salomonem Bodus filius Bokon in carcere. Hoc autem non causa timoris fecit, sed pro consanguineitate regis qui semper minabatur facere peiora prioribus et ut furor illius paululum temperaretur. Ipse enim assidue pro Salomone orabat, ut ad legem dei conuerteretur. Si uero Salomon conuersus fuisset, ueraciter regnum plenarie sibi restituisset, ipse ducatum sibi elegisset. Et quamuis Salomon in carcere fuisset, Ladizlaus multo magis ei condolebat. Sed postmodum Salomon rex dimissus de carcere, in eleuacione corporis sancti regis Stephani, et beati Emerici Confessoris astitit regi paucis diebus, et tandem fugiens adiit ducem Cunorum qui uocabatur Kutesk. Cui iurauit quod Transiluanam prouinciam proprietario sibi traderet, et filiam eius in uxorem acciperet, si ille in auxilium eius super Ladizlaum ueniret. Dux autem Kutesk inani spe seductus, cum magna multitudine Cunorum inuadens Hungariam, deuenit usque in prouinciam castrorum Vng et Borsua. Quo audito, rex Ladizlaus irruit super eos et contriti sunt a facie eius, cecideruntque in ore gladii multa milia Cunorum. Rex autem Salomon cum Kutesk sicut anates auulsis pennis ab unguibus austuris fugientes eua-

serunt. Rex itaque Ladizlaus tulit spolia eorum et in ympnis et confessionibus benedicebant deum qui dedit eis gloriosam uictoriam. Fecit autem construi ibidem ecclesiam ad honorem dei omnipotentis ob memoriam uictorie quam adiutorio dei obtinuerunt.

At rex Salomon cum latrunculis Cunorum inuasit Bulgariam et confinia Grecie, ubi ab exercitu imperatoris Grecie miserabiliter sunt percussi, e quibus pauci ualde euaserunt. Cum enim uidissent Cuni magnam multitudinem loricatorum timuerunt ualde, ceperuntque festinare ut transirent Danubium, priusquam ab hostibus concluderentur. Qui ergo loricas non habebant, celerius pre leuitate precedebant. Salomon autem et sui atque alii loricati armorum pondere prepe (96) diti precedentes socios tardius sequebantur et yems erat, ningebatque densissime, repleuerantque niues oculos eorum, et preoccupante niuium densitate non poterant uidere socios suos qui precesserant. Errantes itaque ferebantur per inania. Sed et hostes persequebantur eos cominus. Cumque deuenissent ad quoddam castrum desertum et uacuum, intrauerunt illuc, et tota die et nocte ibidem manserunt. Hostes autem circumdederunt castrum undique. Obessi uero uidentes se periculo famis perire, elegerunt magis pugnando mori quam fame perimi. Summo itaque diluculo exierunt in hostes et simul cum interfectoribus suis interierunt et quamplures ex eis occidebantur, qui eos interficiebant. Rex autem Salomon fugiens cum paucis uix euasit, et facili cursu transiuit Danubium quia glaciatus erat. Cumque uenisset ad quoddam nemus magnum, dixit suis, ut pro recreandis equis paululum pausarent. Ipse uero, deposito scuto, finxit se confestim reuersurum, et abiit in opacas partes siluarum; suis nichil tale opinantibus absentauit se ab illis nec unquam ultra comparuit. Fractus quippe tot aduersis, uisitatus a spiritu salutari, qui ex ipsis aduersis non est effectus durior, nec contra iustissimam dei ueritatem libero pugnans arbitrio, sed manum misericordissime corripientis dei senciens, in recordacione commissorum ingemuit, et quantum iuste humanitatis arbitratu pensari potest, cum cordis contricione et satisfactione de peccatis suis penituit. Vere felix necessitas, que compellit ad meliora; nam reuera necesse est, ut quem mundus odit, diligatur a deo. En nobile corpus regis Salomonis, regalibus deliciis educatum, iacet in puluere et cinere fatigatum, et qui prius pugnabat pro temporalibus, nunc solum intendit celestibus. Totum enim tempus uite sue in peregrinacione et oratione, in ieiuniis et uigiliis in laboribus et obsecratio-

nibus consumauit. Visus est etiam semel in Hungaria tempore regis Colomani, sed statim dilituit, nec unquam amplius comparuit. Migrauit autem ex hoc seculo ad dominum et sepultus (97) est Pole in ciuitate Istria. Uxor autem et mater in Agmund requiescunt.

Post hec autem quidam de Cunis nomine Copulch filius Krul [1]) cum ualida manu intrauit in Hungariam, ut debellaret. Qui ultrasiluanum regnum depredauit et predam secum ducebat. Qui depopulata terra transiluana transiens uenit in Byhor, et circa flumen Umsoer aliquantis diebus permoratus est. Deinde transiens Tysciam in Thocoyd, exercitum suum in tria agmina diuisit; duo agmina uersus sabulum uastare proposuit, unum uero circa Tysciam debellare dimisit. Debellantes uero et predantes uenerunt in locum, qui dicitur Bechey, cum multitudine predarum et ad propria redire statuerunt. Qui dicebant: Venimus debellando, nunc reuertamur uenando. Tantam ergo predam de Hungaria habuerunt, quantam unquam aliqua gens potuit habere. Uxores etiam et filios nobilium secum in captiuitate ducebant. Rex autem Ladizlaus cum suis in Sclauonia fuerat. Cumque in reuersione sua hec omnia nunciassent, citius quam sciuerat reuersus est et cum suis militibus celeriter post eos equitauit. Quos circa fluuium Temes inuenit. Et illi putantes se omnino esse liberatos, plus affectabant uenationem quam bellum. Rex autem Ladizlaus militibus suis dicebat: Utilius est michi mori uobiscum, quam uxores uestras et filios uidere in captiuitate. Hec dicens lacrimabatur, et primus uexillo rubeo impetum fecit in castra Cunorum. Contriuitque dominus Cunos ante faciem hungarorum. Rex itaque Ladizlaus militibus suis clamabat: Non interficiamus homines istos, sed capiamus eos, et si conuersi fuerint uiuant. Kopulch uero et meliores mortui sunt, et alii quamplures capti sunt, et nemo ex eis euasit preter unum seruientem nomine Escembu. Rex autem cum suis omnibus pro tanta uictoria gratias egit omnipotenti deo, qui eripuit eos de manibus hostium suorum, nominauitque fluuium Paganti, propter paganos usque in presentem diem. Hoc audientes Cuni de seruiente illo qui euaserat ualde contristati sunt, qui etiam coniurantes promiserunt se in (98) iuriam Kopulch uindicaturos. Miseruntque ad regem nuncios et captiuos dimittere preceperunt uerbis superbis et contumeliosis, regem deriserunt, et statuerunt diem in Hungariam intrandi. Cumque rex audisset subrisit, et diem quam in Hungariam uenire proposuerant. Rex prius obuiam

1) Toldy: Kwl.

eis equitauit, timens depopulacionem Hungarie. Et quodam sabbato summo mane prope Danubium impetum super Cunos fecit. In primo autem impetu rex ducem Kunorum nomine Akus percussit, et Cusem quem rex sibi infidelem putabat, in eadem die fideliter ac uiriliter seruiuit. Contriuitque dominus Kunos ante faciem hungarorum, et rex cum uictoria reuersus est.

LXIII. *Rex uadit contra Rutenos.*

Post hec autem rex gloriosus inuasit Rusciam, eo quod Kuni per consilium eorum Hungariam intrauerunt. Cumque uidissent se Ruteni male coartari, rogauerunt regis clemenciam et promiserunt regi fidelitatem in omnibus. Quos rex piissimus grauiter[1]) suscepit. Deinde irruit in poloniam. Poloni uero contra ipsum uenientes pugnauerunt, sed hungari adiuuante deo uictoriam habuerunt. Exinde hungari castrum Korokou tribus mensibus obsederunt. Interim obsesii et obsedentes ceperunt egere. Rex autem et principes pecierunt ab omnibus hungaris noctis silencio, ut portaret unusquisque ocream solam de terra plenam(99) quod et factum est. Fecerunt autem ante castrum montem magnum de terra illa, quam desuper cum farina coperuerunt. Videntes autem obsessi, quia obsidentes habundarent uictualibus, et quod diu possent manere ante castrum, arcem cum uniuersis regi reddiderunt, et pacem ad uoluntatem regis ordinauerunt, seu composuerunt. At inde transiuit in Bohemiam, et multos captiuos de Bohemis duxerunt impune in Hungariam. Et sic rex uictoriosissimus ad propria rediit cum gaudio.

LXIV. *De construccione Waradensis ecclesie et de morte regis Ladizlai.*

Post hec in parochia castri Bihor inter flumen Keres in uenacione sua inuenit locum, ubi angelico amonitu proposuit constituere monasterium in honore Virginis Marie, quem locum Varad nominauit. At rex Ladizlaus in ampliora semper se extendens, et de uirtute in uirtutem proficiens, non solum in Hungaria, sed in omnia regna christianitatis sue respersit suauitatis odorem. Unde mortuo romanorum imperatore, duces et tetrarche theutonicorum cunctique barones et optimates communiter et concorditer rogauerunt

1) Toldy: gratanter.

ipsum, ut susciperet imperium. Quia uero tempore suo non solum sua, sed que Iesu Christi sunt querebat, et illud diuinum (100) oraculum mente sedulo reuoluebat: Non transgrediaris terminos patrum tuorum. Suis itaque terminis contentus esse maluit, quam supra mensuram iuris augere affectans, alienigenarum et ignotarum gentium regimen suscipere recusauit. Vix autem in Hungaria deo pie ac fideliter seruiendo, et leges conuenienti uigore sanciendo poterat remanere.

Cumque celebrasset Pasca domini in Bodrog, ecce nuncii de Francia, et de Ispania, de Anglia et Britania ad eum uenerunt, et precipue de Wyllermo fratre regis Francorum, et ei omnipotentis dei iniuriam se ulcisci manifestauerunt, et sanctam ciuitatem, et sanctissimum sepulchrum de manu sarracenorum liberare pensauerunt. Unde gloriosum regem rogauerunt, ut eis rector et gubernator in exercitu Iesu Christi existeret. Rex autem hoc audiens, gauisus est gaudio magno et in eadem festiuitate a nobilibus Hungarie licentiatus est: tristabaturque tota Hungaria propter eum. Sed ipse quod inceperat, nullo modo dimittebat. Misitque nuncium ad Corardum ducem Bohemorum filium Othonis, et petiit ab illo ac precepit, ut secum ultra mare ire pro iniuria Iesu Christi prepararet. Ille autem libenti animo se promisit. Interim cognatus Corrardi ducis nomine Sentapolug, noctis silencio Pragam ueniens, ipsam ciuitatem cepit. Mane facto ab episcopo pragensi in solio ducali sedit, et a quibusdam honorifice susceptus est. Corrardus autem ad gloriosum regem auunculum suum uenit, et que ei acciderant narrauit et regem in auxilium sibi uenire in propria persona rogauit. Rex autem concedens ei ita, quod de seruicio dei dux non remaneret. Et quia consanguinitatis uinculo illi iungebatur, etiam memor sue accionis [1]) ducis patris eius, qui sibi in auxilium contra Salomonem uenerat, promisit se in propria persona eum adiuturum. Habebatque rex secum fratres suos filios Geyse regis Colomanum et Almum. Pronosticatusque ita erat rex de Colomano, quia fusor sanguinis fieret. Voluit enim Agriensem episcopum eum facere. Audiens eadem nocte secessit in Poloniam, audiens quod pater eius et auus (101) Polonie honorifice suscepti essent. Secuti sunt eum de Hungaria Marcus et Ugra et alii.

Rex autem congregato exercitu suo, cepit ire contra Bohemos propter iniuriam nepotis sui. Cum autem peruenisset in confinium

1) Toldy: Otthonis.

Bohemorum, grauis infirmitas eum inuasit. Conuocatisque principibus suis ad Colomanum nuncios misit, scilicet Marcellum prepositum et Petrum comitem, ut ad Hungariam reuerteretur. Beatus autem Ladizlaus sic ordinauit, ut post ipsum Almus regnaret, qui sincera simplicitate ductus honorauit fratrem suum Colomanum, preferendo sibi coronam regni, tamquam cui iure primogeniture uidebatur competere.

Si quem autem scire delectat, quot et quanta bona genti sue beatus Ladizlaus fecit, de gestis eiusdem plenam poterit habere notitiam. Sanctitate igitur et gracia plenus transiit ad consorcia angelorum anno regni sui XIX-o et sepultus Waradini in monasterio suo. Anno domini MXCV-o III Kal. Augusti feria prima.

LXV. *Sanctus rex Ladizlaus moritur, et Colomanus filius Geyse regis in regem legittime coronatur.*

Colomanus itaque filius regis Geyse de Polonia festinanter rediit et coronatus est, et duci Almus ducatum plenarie(102)concessit. In cuius etiam temporibus multa mala sunt perpetrata ut inferius patebit. Erat namque habitu corporis contemptibilis, sed astutus et docilis, ispidus pilosus luscus gibosus claudus et blesus. Cumque predicti peregrini Iesu Christi audissent de morte gloriosi regis Ladizlai, ualde condoluerunt, ac inde miserunt nuncios ad regem Colomanum, ut quemadmodum gloriosum Ladizlaum rogauerunt, ita et de ipso petierunt, putantes ipsum esse de eadem pietate, quia ipse de eodem sanguine fuerat. Colomanus autem rex hoc audiens, non solum non ire cum eis promisit, sed etiam per terram suam uiam illis minime concessit. Exercitum autem contra eos misit, ut ad regnum introire non permitterent, putans ipsos esse tirannos, et non peregrinos. Illi autem spem in deo ponentes et cuius signum portabant Iesu Christi, in illo confidentes Hungariam audacter intrauerunt, et ex Hungaris multos interfecerunt. Hoc audito rex congregauit exercitum suum circa Temes, et illos simulata pace ire dimiserunt[1]. Cumque ad Zemlin peruenissent, et se in pace esse sperantes castra metati sunt. Castrum autem Zemlin ceperunt, quod rex alias insidias non faceret, et peiora prioribus non fierent. Deinde marchiam illam totam deuastabant, propter uictum, et quidquid rapere poterant ad ca-

---

1) Toldy: dimisit.

strum portabant. Rex autem in Temes utiliori consilio usus, pacem cum illis firmauit et multis muneribus et uictualibus eos honorauit, et in pace ire dimisit. Illi autem peregrini proficientes ceperunt Antiochiam, et aduiuante deo Ierusalem abierunt.

Cumque rex ad propria reuerteretur, et dux Almus ad ducatum iret, quidam iniqui dyabolico freti consilio ceperunt inter eos accusare. Dicebant enim duci: Domine dux! rex insidiatur tibi et capere uult te. Deinde regi dicebant: Dux tibi posuit insidias, et si non custodieris te, scias procul dubio te moriturum. Hoc autem audientes ambo iuuenes et lasciui congregauerunt exercitum. Rex autem cum exercitu uenit contra ducem in Warkun, (103) et dux e contra uenit prope Warkun, Tisciam autem inter eos dimiserunt. Fideles autem Hungari treugas ab ipsis petierunt, et ut colloquium haberent. Dixerunt: Quid est quod nos pugnamus? Isti nos obpugnant, moriemur; et cum ipsi euaserint fugient: sicut nudius tertius patres nostri uel fratres cum patribus eorum uel fratribus pugnauerunt, et ipsi mortui sunt. Nec nos uidemus causam pugne. Sed eis si pugna placet, ipsi duo pugnent, et quis eorum preualuerit pro domino habeamus. Quo statuto consilio principes reuersi sunt. Cumque Grak regi dixisset quemadmodum statuerant, et Ilia duci reuelasset, absque uoluntate eorum quieuerunt.

Post hec autem rex inuasit Rusciam, et ducissa Rutenorum nomine Lanca eiusdem regis, uenit obuiam regi, pedibus prouoluta obsecrabat regem cum lacrimis, ne disperderet gentem illam. Cumque regem non audientem instantissimis sollicitaret precibus, calcitrauit eam rex et amouit a se dicens: Non oportet regalem maiestatem fletu muliebri deturpari. Illa autem gemens reuersa est retrorsum, et rogabat omnipotentis dei auxilium. Plurimi autem Kuni cum Mircode cum precibus uenerant in auxilium Rutenorum. Qui de nocte consurgentes sumpmo mane percusserunt castra regis, usque ad interempcionem dissipauerunt ea crudeliter. Nobiles autem Hungarie communierunt regem circumquaque, fueruntque regi pro muro inexpugnabili. Kuni autem persequentes comitem Euzem de genere Almasi, uirum fortem et alacrem, interfecerunt eum, et omnes qui cum eo erant. Similiter et episcopos Kuppan et Laurencium, multosque alios bellatores fortes sagittarum transfixionibus occiderunt. Unus autem ex Kunis nomine Monoch acriter persequebatur hungaros. Quem Mathaeus miles regis optimus uolens comprehendere, impetum fecit in illum. Ille uero fugiens, missa post tergum sagitta

pedem Mathei transfixit, et nisi socii multi insertis clipeis illum protexissent mortem non euasisset. Petrus itaque uersus est ad Monoch; cumque ad Petrum (104) sagittasset, sagittare non potuit, et usquedum aliam sagittam acciperet, Petrus latus Monoch perforauit, quem captiuum ad regem uiuum perduxit. Tunc Iula comes in pedibus uulneratus euasit, de quo uulnere in Hungaria mortuus est. Rex itaque et omnes sui celeriter fugiendo uenerunt in Hungariam. Thesaurum autem regis et omnes qui celeriter fugere non potuerunt Kuni rapuerunt. Tanta strages ibi fuit, quod raro hungari in tanta strage fuerunt. Qui autem ex hungaris in siluis euaserant, pre necessitate famis soleas calceamentorum suorum assando comedebant. Quid plura? Tanta tunc pericula facta sunt, que dici non possunt.

Rex autem de prima uxore sua genuit Ladizlaum et Stephanum anno domini MCI. Cumque rex esset in Dalmacia, in ciuitate Zadur, et cogitaret ciuitatem succendere pre duritia gentis illius, dormierat in pallacio suo, quod ibi edificauerat; et ecce sanctus Zadriensis episcopus uenit ad eum horrido uultu, quem per capillos capiens traxit, et cum uirgis laureis ualde uerberauit. Quem cum dimisisset, et excitatus fuisset, illum non uidit, sed dolorem sentiebat, et ictus uirgarum super corpus suum aspiciebat. Quapropter a molestacione ciuitatis patienter cessauit. Deinde rex uolebat ire in Rusciam. Anno domini M-o C-o VI-o reuersus est dux Almus de Patauia, qui propter regis timorem illuc fugierat. Quem rex suscepit ad pacem. Deinde fugit in Poloniam et accersito Polonorum et hungarorum consilio et auxilio reuersus est in Hungariam, et cepit Nouum castrum, et intrauit illud. Rex autem hoc audito obsedit castrum. Cumque in crastinum pugnare uellet, ecce dux subito equum ascendens portas castri exiens citissime equitauit solus ad castrum regis. Et cum ad tentorium regis uenisset, statim de equo descendens, et ad pedes regis uenit, et in ore omnium se culpabilem proclamauit. Rex autem nichil tale scientibus duci indulsit. Nam et indignationem suam ab hungaris qui in castro erant, per intercessionem ducis amouit. (105) Deinde dux Iherosolimam profectus est, et cum prosperitate rediens, rex eum suscepit ad pacem. Delectabatur autem dux in uenacionibus, et assiduus erat in eis, et dabat ei rex omnia ad uenandum necessaria.

LXVI. *De consctructione ecclesie Demes.*

Dux autem construxit monasterium de Demes, rogauitque regem, ut ad consecracionem ueniret et sic factum est. Post quam palatini accusabant ducem, quod insidias preparasset, ut interficeret regem in constructione monasterii sui. Quod et forte fecisset, nisi amici regis ipsum uigilantissime custodissent. Rex autem iratus uoluit capere eum, sed reuerentissimi episcopi et alii boni principes scientes falsum esse quod ex confectione[1]) inimicorum duci imponebatur, intercesserunt pro eo apud regem et pacificauerunt eos iuramento, dimisitque ducem in pace, ut in Bokon uenaretur. Misitque cum eo duos iobagiones sub pretextu honorandi eum; quos tamen clanculo instruxerat, ut animum ducis sollercius explorarent, si dux aduersus regem machinaretur, regi nunciarent. Cumque uenisset dux in Chour et asture misso cornicem cepisset, simplici animo dixit iobagionibus: Nonne cornix ista iuraret asturi, ut si eam dimitteret, de cetero non uociferaretur? Illi autem respondent: Quod nec astur dimitteret cornicem propter iuramentum, nec cornix iurare posset, cum sit animal irracionale. Eadem uero (106) nocte uerba ducis regi nunciauerunt. Dux autem ueniens in Bokon causa uenandi statim absentauit se ab illis et fugit iterum ad Patauos, regis teutonicorum auxilium imploraturus. Anno domini M-o C-o XII-o N. filius regis Colomani mortuus est et rex secundam duxit uxorem de Ruscia, quam in adulterio deprehensam peccantem, nec uiolenta temeritate dimisit. Sciebat enim quia scriptum est: Deus quos coniunxit homo non separet. Scilicet sine lege et absque racione. Ideo non ipse ab ea se separauit, sed lex ab ea eum separauit, quam reatus accusauit, culpa dampnauit, maleficium coartauit. Remisit ergo eam lex in terram suam. Que in[2]) ex adulterio genuit filium nomine Borith, Borith autem genuit Calamanum[3]).

LXVII. *Dux Almus et filius eius exoculantur.*

Anno domini MCXIII-o imperator propter ducem Almun mouit exercitum ingentem, et uenit in confinium Hungarie, ut colloquium cum rege haberet et inter eos pacem formaret. Et quod factum est.

---

1) Toldy: confictione.
2) Toldy: in et ex.
3) Toldy: Colomanum.

Rex autem imperatori plurima dona misit et sic honorifice repatriauit. Post hoc rex reduxit ducem Almum ad pacem. Confirmata autem pace, tandem rex cepit ducem et filium eius Belam infantulum, et obcecauit eos. Sed et Belam infantulum preceperat castrare. Sed obcecator timens deum et regni sterilitatem, castrauit catulum, cuius testiculos tulit regi. Et de nobilibus regni obcecauit Vros, Vatha et Paul. Nichil (107) tamen profuit innoxii sanguinis profusio, quem diuina ulcione premature mortis deglutiuit sorbicio, et puniuit temporalis regni destruccio. Unde dictum est: Non sic impii, in omnes, et cetera. Ductus est autem dux Almus in monasterium suum in Demes. Post hec autem rex cepit egrotare grauiter, et habebat quemdam medicum latinum nomine Draconem, cui nimium credebat. Hic apposuit emplaustrum super aures regis, qui ex capitis dolore urgebatur et per concauitates aurium uis emplaustri non modicam extraxit partem cerebri eius. Remoto autem emplaustro, quod diucius tenere non poterat ostendit Othmaro comiti. Comes Othmarus inspiciens emplaustrum, uidit in eo cerebrum extractum, dixitque regi: Domine expedit tibi, ut prepares te ad uiaticum. Quo audito timuit rex et ingemuit. Postea autem iniit rex consilium cum sceleratissimis Mark filio Syma, et Achille filio Iaco, et cum aliis comitibus, quorum consilio ducem et filium eius de gremio matris sue extractum excecauerat. Misitque ex eis quemdam nomine Benedictum, filium Both apprehendere ducem, ne forte mortuo rege ipse ei succederet. Rex autem in morte precepit filio suo et principibus, ut ipsi post mortem suam super Rusciam ulciscerentur iniuriam, quam ipsi fecerant. Cum autem Benedictus recessisset, dux ante monasterium sedebat, plangens dolorem proprium. Qui cum audisset, quod equites festinanter uenissent, presensit animo sibi periculum imminere, et fecit se introduci in monasterium, et tenebat manibus altare sancte Margarethe uirginis, ut saltem pro reuerencia dei et sanctorum eius eum inde abstrahere non presumant. Benedictus autem per antifrasim dictus, sacrilegas manus iniecit in eum, et tenentem altaria uiolenter extrahebat. Dum quoque sic conaretur extrahere, diuulsa est cutis manus ducis, et infectum est altare sanguine. Sacerdotes autem obseruabant hostia ecclesie, et uolebant illum Benedictum capere. Ille autem hoc percipiens corde furibundo quomodo potuit exiuit, et dum festinanter equitaret per siluam Pelys, cecidit de equo, et ceruice fracta mortuus est. Et ca-

nes (108) eius qui sequebantur ipsum, deuorauerunt carnes eius et ossa.

Iste Colomanus sicut quidam dicunt, fuit episcopus Waradiensis, sed quia fratres quos habebat, morte sunt preuenti, ideo summo pontifice cum eo dispensante regnare compellitur. Qui ab hungaris Cunues Calman appellatur. Eo quod libros habebat, in quibus horas canonicas, ut episcopus persoluebat. Iste Dalmatie regnum occiso suo rege Petro nominato in montibus Petergozdia Hungarie adiunxit. Galeas quoque Venetorum et naues solidans, et allocans pecunia maxima exercitum copiosum in Apuliam destinauit. Qui Apulia spoliata per tres menses permanserunt in ea. Ubi etiam Monopolim et Brundisium ciuitates expugnantes, Venetis ad tenendum pro utilitate regis Colomani reliquerunt. Ipsi autem in Hungariam abinde sunt reuersi. Que quidem ciuitates, per soldatos Parisanorum [1]) missos per Cesarem expulsis Venetis sunt rehabite. Regnauit autem annis XXV mensibus VI diebus V. Anno domini M-o C-o XIIII.o tertio Nonas Februarii feria tertia migrauit ex hoc seculo. Cuius corpus Albe quiescit.

LXVIII. *Stephanus Colomani filius coronatur in regem.*

Potentiores regni Stephanum Colomani filium in regem coronauerunt. Erat enim adhuc inpubes, sed spiritus eius in manibus eius. Anno autem nono regni sui intrauit Dalmatiam, et a dalmatiensibus honorifice est susceptus. Inde reuersus missis exercitibus suis fines polonicos deuastauit. Placuit autem regno, ut rex Stephanus cum duce Bohemorum colloquium haberet. Cumque uenisset ad confinium Hungarie prope (109) fluuium Orsoua, et dux Bohemorum obuiam illi uenisset, fluuius tamen eos interiacebat. Erat autem Solth semper inique cogitationis auctor, qui per iniquitatem suam de Hungaria fuerat expulsus, qui tunc ibi cum Bohemis presens erat. Antequam uero rex cum duce colloquium haberet, misit Solt nuncium ad regem clanculo dicens: : Fidelis sum domino meo. Et quod noui de Bohemis sibi notifico. Unde statim cum colloquium habebit cum duce, dux eum capiet. Quia audiuit tuos uenisse sine armis. At reuersus idem duci dicebat: Statim cum colloquium habueris cum rege, rex te capiet. Sed potius arma tuos, et ita in castris sedeant. Bohemi ergo, sicut furibundi et bibuli, fecerunt quemad-

1) Toldy: galiotas Pisanorum.

modum illis Solt laudauerat. Et alium nuncium misit ad regem dicens: Mittat rex sagittarios circa castra ducis, ne cito ad castra sua equitare preualeant. Rex autem ut fuit impetuosus, fecit sicut Solt dixerat, sine suorum consilio. Bohemi uidentes sagittarios uenire, sine dubio sciuerunt, ueritatem esse quod audierant. Qui impetum super sagittarios fecerunt. Bisseni atque Syculi uilissimi usque ad castrum regis, absque uulnere fugierunt. Rex autem hoc audiens, cum paucis celeriter equitauit uersus Hungariam, quia sui absque armis uenerant, et qui arma habebant, armare se non poterant, quia inscii regis consilii erant. Putabatque rex in consilio equalem se Salomoni, in fortitudine Samsoni, in audacia Dauid. Sed illis equalis non erat .Bohemi autem acriter deuastabant castrum regis. Ianus uero filius Vrosa palatinus comes — longe descenderant [1]) de rege. Qui cum audissent, silenter ac suauiter suos armauerunt [2]), et impetum super Bohemos, qui castra deuastabant fecit [3]). Contriuitque dominus eos in ore gladii hungarorum, et dire morti sauciauit. Misitque Janus post regem nuncium, et manifestauit illi uictoriam quam dominus sibi dederat. Rex itaque reuersus gauisus est gaudio magno. Sed ualde doluit, quia Solt in eodem prelio mortuus non fuit, qui tanta mala mendaciis [4]) simulabat.

Rex autem Stephanus legittimam nolebat ducere ux(110)orem, sed concubinis meretricibus iunctus erat. Quare barones et optimates dolentes de regni desolacione et regis sterilitate, duxerunt ei uxorem dominam nobilissimam filiam regis Roberti Viscardi de Apulia. Venit itaque dux teutonicorum [5]) nomine Bezen ad regem, et conquestus ei est, ut frater suus eum de ducatu eiecisset, rogansque regis clemenciam, ut in propria persona sua ipsum adiuuaret. Rex autem Stephanus uolens iniuriam patris sui regis Colomani uindicare, promisit ducem adiuuaturum, et collecto exercitu iuit in Rusciam. Cumque peruenisset, primus obsedit castrum. Contigit autem summo diluculo quod predictus dux Bezen ambulabat circa castrum preuidendo loca expugnandi municiones. Obsessi uero exiuerant de castro causa uisitandi hungaros. Cumque dux uidisset illos, impetum fecit super illos, qui uiriliter pugnantes, ducem usque ad mor-

1) Intre comes și longe este în manuscris o lacună.

2) Toldy citește: descenderat, audisset, armauit, în loc de pluralul descenderant etc.

3) Toldy: fecerunt.

4) Toldp adaugă: suis.

5) Rhutenorum în loc de teutonicorum.

tem uulnerauerunt. Cumque rex audisset de morte ducis, indignatus est ualde et precepit omnibus hungaris ut castrum obpugnarent, et eodem die eligerent municiones possidere uel mori. Principes autem Hungarie habuerunt consilium et dixerunt: Quid et quare morimur? Si ducatum vendicabimus, quem rex ex nobis constituet ducem? Stabilitum igitur sit inter nos, quod nullus castrum obpugnet, et dicamus regi, quia hec omnia absque consilio suorum principum facit. Cum uero principes uenissent ad consilium regis, omnes in duas partes se transtulerunt. Sed Cosma de genere Paznan erexit se, dicens regi: Domine quid est quod facis? Si cum multitudine morte militum tuorum castrum capis, quem ducem constitues? Si inter principes tuos eligis, nullus remanet. Numquid uos uultis regno relicto habere ducatum? Nos barones castrum non obpugnabimus. Si obpugnare uis, solus pugna. Nos autem in Hungariam recedimus, et nobis regem eligemus. Unde ex precepto principum precones in castris clamabant, ut hungari quam citissime in Hungariam reuerterentur. Rex itaque cum uidisset se suorum auxilio iuste destitutum, reuersus est in (111) Hungariam. Post hoc tertio anno fines polonicos missis exercitibus deuastauit. Deinde misit exercitum, solummodo falangos [1]) aulicorum suorum, partes Bulgarie et Seruie deuastatum.

Interea imperatrix contantinopolitana filia regis Ladizlai nomine Pyrisk nunciauit regi Stephano [2]) dicens: regem Hungarie esse hominem suum [3]) quam etiam contradicentem imperator castigauit. Cum autem hoc audisset rex, pro nimia reputauit iniuria, et collecto exercitu in impetu spiritus sui inuasit partes Grecie, atque alias ciuitates Grecie igne et gladio deuastauit, et cecidit timor super omnes ciuitates prouincie illius. Timebantque omnes reges Stephanum regem, tamquam ictum fulminis, unde infantes uagientes comminatione nominis regis Stephani quiescere compellebantur. Habebatque rex secum septingentos milites Francos, cum quibus Bulgariam deuastabat, et per eorum ingenia muros castrorum Grecie destruebat. Ea de causa quod imperator ad conflictum non ueniebat ad ipsum, misit rex nuncium ad imperatorem Grecorum, et uituperauit eum dicens: Quod non esset dignus uocari imperator neque

---

1) Toldy: phalanges.

2) Toldy adaogă: Imperator Mauritius, maritus eius improperasset regi Stephano, dicens.

3 Toldy: saeuum.

rex, sed anus et vetula, quia sicut vetula semper est in ocio. Quo audito respondit imperator dicens: Indubitanter credat rex quod sua in presenti anus[1]) simul cum umbilico uirilia incidam. Ea de causa misit imperator exercitum ingentem in Hungariam. Venientesque transiuerunt in Hungariam in Haram, et hungari aliquod impedimentum facere non poterant. Quia greci per ingenia inflammabant ignes sulphureos in naues hungarorum et eas in ipsis aquis incendebant. Misit itaque rex omne robur regni sui contra grecos, quibus prefecit Setephel. Qui uenientes pugnauerunt cum grecis ultra riuulum Karaso uersus Boron. Fuitque manus domini cum grecis, nec potuerunt hungari resistere. Tanta ergo strages raro facta est, quanta ibi contigit; riuulus enim Karasu humano sanguine in tantum mixtus fuerat, quod omnino sanguis esse putabatur. Iacebantque loricati homines in fluuio tamquam trunci, super quos fugientes(112)et persequentes transiebant riuulum quasi super pontem. Mactabantur autem Hungari tamquam boues, nec erat qui redimeret eos de manibus grecorum. Ciz uero Comes et alij boni milites ibi occubuerunt. Post hec imperator et rex per fideles nuncios conuenerunt ad colloquendum nauigantes in insulam que ciuitati Bororich[2]) proxima est. Ibi uero inter principes suos diu excusantes et incusantes, tandem pace roborata redierunt ad propria.

Rex itaque Stephanus multa mala faciebat que non debebat in impetu animi sui. Dominam Christianam combussit, et super homines cocturas cum stercore equino faciebat fieri. Cereos magnos ardentes in fundamentum hominis stillare faciebat. Dux Almus seueritate regis Stephani minoris, seu mediam capitis diminucionem passus fuerat. Quamuis fuisset obcecatus, tamen mortem timens de rege Stephano, fugierat in Grecia. Qui ab imperatore honorifice susceptus erat, imposuit sibi nomen Constantinus; qui et ibi iam pridem edificauerat ciuitatem Contantinam in Machedonia et multi hungari atrocitate regis Stephani fugierant ad ipsum. Quo mortuo corpus eius preceptu regis Fulbertus episcopus reportauit, et in Albensi ecclesia sepeliuit. Bela uero filius eius in Hungaria occulte tenebatur a principibus propter furorem regis. Qui omnes inito consilio regi manifestauerunt, quem post excecationem mortuum credebat. Quem cum rex ueraciter sciuisset uiuere a Paulo episcopo et Othmaro comite, quorum conscientia retentus erat, gauisus est

1) Toldy: anno.

2) Toldy: Boronch.

gaudio magno. Quia absque dubio sciebat se heredem non habere. Statimque misit nuncios in Seruiam et filiam Vros comitis magni in legittimam uxorem Bele traduxerunt. Que non post multos dies procreauit Geycham. Quo audito rex gauisus est ualde. Disposuerat eum rex uiuere, in Talna. Et dabantur ei regalia stipendia. Antequam rex Belam sciuisset coniurauerat regnum, ut post regem filius sororis sue Sophie nomine Saul regnaret. Contigit autem ut rex incideret in gra(113)uem infirmitatem Agrie, ita ut omnes mortem illi uidebant. Bors uero Comes et Iwan inani spe ducti, a traditoribus in regem electi sunt. Cum autem deo uolente rex conualuisset, Iuani caput decollauit, Bors uero comitem turpiter de curia reiecit in Greciam, et ita statutum est, quod de propagine sua amplius ad curiam regiam nullus dignus esse iudicaretur intrare. Propter hoc principes ausi sunt regem Belam manifestare, quia super hoc rex ualde condolebat, qui sibi succederet.

Rex autem Stephanus diligebat Kunos tunc temporis plus quam deceret. Quorum dux nomine Tatar, qui a cede imperatoris cum paucis ad regem fugerat, cum rege morabatur. Rex autem incidit in dissenteriam. Kuni uero qui promissionibus[1]) regis fuerant assueti sceleribus, nec tunc minus seuiebant in hungaros. Hungari uero uillani cum audissent, quod rex in mortis esset articulo, interfecerunt Kunos, qui eorum bona diripiebant. Tatar autem dux Kunorum conquestus est regi de nece suorum. Rex autem putabat anime[2]) aliquantulum alleuiatum esse ab egritudine. Cumque uidisset Tatar lacrimantem ceterosque Kunos circumfusos lamentantes, quia supra modum diligebat eos, infremuit et dixit: Si sanitati restitutus fuero pro uno quoque, quem ex uobis interfecerunt, decem interficiam. Nunc de uita mea ne desperetis, quia conualui. Et hys dictis extendit manus suas in Kunos. Qui precipites irruerunt ad osculandum manus eius, et pre nimia pressura defatigauerunt regem. Unde etiam recidiuo dolore corruptus sublatus est de medio. Sed cum esset in articulo mortis, monachalem habitum, relicto regno, suscepit, anno regni sui X-o VIII-o et sepultus est Varadini.

1) Toldy: permissionibus.

2) Anima.

LXIX. *Hic Bela cecus filius Almi ducis ceci in regem legitime coronatur.*

(114) Regnauit autem post eum Bela cecus, filius ducis Almi ceci, omnemque numerum malorum deuitans, bonorum operum exercitationi humiliter adherebat. Nec posuit carnem brachii sui in adiutorium, nec habuit fiduciam in homine, sed ad Altissimum posuit refugium suum, et factus est Dominus protector eius. Et deduxit eum in multitudine misericordie sue, de fructu uentris sui posuit super sedem suam. Confirmatum est ergo regnum in manu eius, et inimicos eius dedit Dominus in obprobrium eius, usque in presentem diem. Genuitque quatuor filios, scilicet Geysam, Ladizlaum, Stephanum et Almum. Quo regnante regina Elena, habito consilio regis et baronum, fecit congregationem generalem in regno iuxta Arad. Illa igitur die dicte congregacionis, dum rex sedisset super solium regni sui, uenit regina cum filiis suis et sedit circa regem. Dixit autem ad populum uniuersum: Omnes fideles, nobiles senes et iuuenes diuites ac pauperes audite! Cum cuique uestrum deus uisum dederit naturalem, uolo audire cur dominus noster rex suis oculis sit priuatus, et quorum consilio hoc sit actum, modo mihi propalate et eos fideliter in hoc loco uindicantes, nobis de ipsis finem date. Ecce enim deus regi nostro pro duobus oculis dedit quatuor. Facta igitur hac uoce irruit omnis populus super illos barones, quorum consilio rex obcecatus fuerat. Et quosdam ex ipsis ligauerunt, quosdam uero detruncauerunt. Sexaginta autem et octo prophanos ibidem crudeliter occiderunt, et omnes successores eorum tam uiri quam mulieres eodem die sunt registrati. Insuper omnis illorum possessio ecclesiis cathedralibus est diuisa. Et sic omnes ville condicionales de Hungaria donaciones regum nominantur.

Quia uero hungari semper fluctuant (115) iniuria sicut mare salsum, filii nequam Leuiatam per nuncios inuitabant Borich adulterum, ut ueniret, et eorum adiutorio regnum sibi uendicaret, credentes ipsum esse filium regis Colomani. Borith itaque ascito rutenorum polonorumque auxilio, uenit in confinium Hungarie in directo loco qui dicitur Seo. Rex autem collecto exercitu ibat obuiam ei. Plurimi autem ex nobilibus, in partem Borithi cesserant. Proceres autem Hungarie uocati sunt ad colloquendum cum rege. Interrogauit autem eos rex, si scirent Borichium adulterum esse, uel filium regis Colomani? Fideles autem regni responderunt, quod indubitanter scirent Borichium esse adulterum et nullatenus dignum iam esse corona

regis. Infideles autem et contradictores musitabant incerta, et titubantes in duas partes claudicantes[1]). Rex autem et consiliarii eius, quantum in ipsis erat segregauerunt hedos ab agnis, et firmiter statuerunt, ut ibidem interficerent proditores. Ne forte si diutius differrent, traditores transferrent se ad Borich, et hoc regni reuerteretur in periculum. Orta est igitur seditio, et ibidem ceperunt Lampertum comitem, quem cum extraxissent a rege, frater eius germanus sedili[2]) scidit per medium caput eius et cerebrum per scissuram exiuit. Nicolaum comitem filium eius ibidem decollauerunt. Moynolth de genere Acus, et alios ibidem occiderunt. Residui uero ex traditoribus secesserunt in partes, et collectis uiribus suis uolebant regem inuadere. Fideles autem occurrerunt eis. Erat autem caput traditorum Tyodor de genere Symad, et Folcus, et Tytus et precipuus Sampson. Laudauit autem Sampson, qui erat pater comitum Thomas et Turda, quod iret in conuentum regis et ipsum coram multis uituperaret. Quo audito omnes laudauerunt. Et ipse Borich inani spe seductus, grates ei magnas retulit, et quod inceperat, hoc adimplere non simulauit, putans enim de uituperacione regis regnum habere. Rex autem descenderat prope fluuium Seo, et cum sederet in papilione sua cum suis principibus et militibus, ecce Sampson intrauit et regi dixit: Quid facis uilissime canis cum regno? Utilius est (116) domino tuo Borich regnum habere, et tu uiuas in monasterio tuo, sicut uixit pater tuus. Cum uero principes regni subito commoti fuissent, Johannes filius Otthonis notarius regis, Symigiensis prepositus dixit ad comitem Bud: Quid expectamus, quare non apprehendimus eum? Cumque apprehendere uoluissent, ille citissime equum ascendens fugiebat. Illi autem ad presens equum non habebant, qui de circulo regis ad consilium pedes uenerant; sed tamen clamor magnus fuit. Cum autem seruiens comitis Bud clamorem audisset, equum sine sella ascendit, et ipsum cum lancea usque Seo persecutus est. Tyodor autem et alii socii eius uolebant nauem intrare, illum citissime traducere, sed usque huc non potuerunt. Sampson uero equitans cecidit in fluuium, quem persecutor in fluuio lanceauit. Habebatque Sampson sub tunica panceriam, qui pre grauamine lorice natare non potuit[3]). Borich autem cum magna multitudine

1) Toldy: claudicabant.

2) Toldy adaugă: quodam.

3) Toldy adaugă: sed in flumine submersus interiit.

rutenorum et polonorum castra metatus est prope ad regem. Proceres autem regni Hungarie miserunt ad ducem rutenorum et polonorum, qui pro Boricho uenerant dicentes: Non decet uos contra iusticiam querere regnum homini adulterino. Nos enim scimus quod de iure regnum habere debeat Bela, et ipse regnat cum consensu totius regni. Hys auditis duces Ruscie et Polonie destiterunt amplius adiuuare Borichom, et reuersi sunt singuli in suas prouincias. Borich autem cum multitudine populorum uenit pugnare contra regem. Rex autem diuino fretus auxilio contriuit omne robur Borichi in prelio, et fugauit illum in gladio, conclusit exercitum Polonorum in morte, in ipsa festiuitate Marie Magdalene, accipiens spolia eorum, et reuersus est cum magna uictoria. In ipso autem prelio acriter et precipue pugnauerunt Myksa, Gaab, et Batur, et multos ex illis ceperunt et interfecerunt. Eratque eorum lorica sanguine humano confecta. In hoc prelio Miksa cepit Tyodorium intentorem malorum, Vosos cepit Vitalem, Gaab uero fratrem comitis de Cracouia polonum, Batur cepit Endre. Quos cum ad regem dux(117)issent grates multas retulit eis et elegantissime remunerauit eos. Postquam autem regnum confirmatum esset in manu regis Bele, utebatur ex uino multum. Cuius aulici consueti erant, ut quidquid in ebrietate regis petebant, habebant. Et post ebrietatem rex recipere non poterat. Poch et Saul uiros religiosos in ebrietate sua tradidit in manus inimicorum suorum, qui absque causa interfecti sunt. Regnauit igitur ipse Bela cecus annis nouem, mensibus XI diebus XII. Migrauit autem ad dominum anno domini MCXLI-o. Idus Februarii feria quinta. Cuius corpus Albe quiescit.

LXX. *Hic Geysa coronatur in regem.*

Respexit autem dominus Hungariam et dedit propugnatorem gradientem in multitudine fortitudinis sue. Dedit enim dominus regnum Geythe puero suo. Qui in die sancte Cecilie uirginis coronatus est. Cuius dextram apprehendit et confortauit, subiecitque ei gentes multas et dorsa regum uertit in fugam a facie gladii eius. Rapolt uero miles Alamanus castrum Poson ex-probitate[1]) Iuliani

---

1) Toldy completează lacuna de aci prin *industria et improbitate.*

comitis ceperat. Quod hungari non pro modica habuerunt penuria. Sed rex adolescens ea non silenter quieuit. Duxit enim rex exercitum contra furorem teutonicorum insultancium, et Hungarie(118) confinia deuastancium. Quamuis enim Cesar in propria persona non uenerat super regem, uniuersum fere robur regni Teutonicorum ad extirpandam Hungariam commouerat. Herricus autem quidam dux Austrie, principalis aduersarius regis, omnes bellatores de Saxonia et de Bauaria secum adduxerat. Erat enim tutor pupilli ducis Herrici Leonis, cui Saxonia et Bauaria hereditario competebant. Congregati sunt itaque teutonici in multitudine fortitudinis sue confidentes, et sicut gygantes steterunt contra hungaros. Rex autem cum uniuerso exercitu suo posuit spem suam in deo, et ordinatis agminibus cepit ire contra hostes suos. Sed et sacerdotes et leuite cunctique clerici qui aderant in spiritu contribulato et corde contrito implorabant adiutorium domini nostri Iesu Christi, et presidia sanctorum angelorum et maxime inuocabant clemenciam dei genetricis uirginis Marie, cuius patrocinio beatus rex Stephanus Hungariam specialiter commendauit. Rex autem accinctus est gladio et gloria domini apparuit super eum, confortatumque est illico cor eius diuinitus, et ipse robustior factus quam prius, exhilarata est facies eius, et totus alacer ibat in prelium. Cumque appropinquasset Guncel, quidam autenticus qui utramque linguam eorum bene nouerat, nunciauit regi, quod exercitus teutonicorum appropinquaret. Et dixit optimum tempus esse regi ut irrueret super eos, quia pauci sunt, et non omnes, quos in adiutorium uocauerant uenissent. Tunc rex cum omni exercitu suo accelerauit super eos trans metas Hungarie. Teutonici uero quasi gygantes obstupebant in equis arduis et optimis, superbi et abusione insultantes impetebant Hungaros, ut contumeliis suis terrorem eis incuterent. Hungari uero ex aduerso appropinquauerunt ad prelium, et intonuerunt buccinis et clanxerunt classicis, et clamauerunt ad Dominum, et clamor uociferantium ascendit in celum et belligerantium et comissum est prelium. Bisseni uero pessimi et Siculi uilissimi omnes pariter fugierunt sicut(119) oves a lupis, qui more solito preibant agmina hungarorum. Tunc etiam priusquam hungari confligere cepissent, quedam agmina hungarorum perterrita sunt a furore teutonicorum. Preualuerunt teutonici hungaros in initio bellici conflictus, qui sicut heretici, circa principia semper feruescunt, et in fine tepescunt. Tunc auunculus domini regis, Bele ban nominatus, gloriosus in milibus suis irruens super agmina teutonicorum, percussit eos ex aduerso grauiter, et

magnam stragem fecit in illis. Sed electi milites regis impetum fecerunt in hostes: grauatum est prelium contra teutonicos, et fortitudo eorum dissipata est, et corruerunt in ore gladii plus quam septem milia bellatorum, residui uero fugierunt. Saluauit igitur deus hungaros in die illa de faucibus draconum crudeliter seuiencium. Ibi usque adeo contritum est robur teutonicorum, quod nec rusticis hungaris in confinium eorum habitantibus aliquam iniuriam seu quodcumque grauamen inferre presumpserunt. Rex autem diuina gracia felici potitus uictoria, simul cum uniuersa gente sua benedixit et glorificauit deum. In eodem autem prelio comes Uros cepit comitem Rapolt teutonicum, qui iam pridem nocturnis insidiis castrum Poson occupauerat, et Gabriel Accionem[1]). Post hec in diebus illis fames afflixit Hungariam, que magnam partem hominum in morte obsorbuit.

LXXI. *Cesar Corrardus per Hungariam uadit Iherosolimam.*

(120) Circa etiam eadem tempora Corrardus Cesar iter faciens Iherosolimam, per Hungariam; Hungarie uero non Christi peregrinus apparuit, in qua non pacem, sed potius iram tiranni et predonis exercuit. Nam peticionis simulacione inuenta, aditum[2]), a regno Hungarie pecuniam non modicam extorsit, ita ut nulla mater ecclesia siue monasterium totius Hungarie remaneret, de quo pecunia non extraheretur et peregrinanti Cesari pre timore non offerretur. Cuius Cesaris precessum egregius rex Francorum uenerabiliter, et ut decet Christi peregrinum subsecutus, a rege Geycha honorabiliter susceptus est. Apud quem aliquamdiu commoratus, conpaternitatis uinculo regi Geyche sociatur, et tali dileccionis nodo internexo, multis muneribus, a rege Geycha honeste conducitur et preter omnem regni molestiam, Hungarie fines cum suo exercitu[3]) in Greciam penetrauit. Postmodum autem rex Geycha, referente quodam milite suo nomine Gurk, audiuit quod Borich, adulterius regis Colomani esset in comitatu regis Francie, misitque ad eum dicens: Non est bonorum reddere malum pro bono, nec insidiantem uite mee uestrum erat defendere. Hys auditis facta est contencio inter reges Francorum; querebant enim milites eius, quisnam esset inter eos,

1) Toldy: Otthonem.
2) Toldy: pro aditu.
3) Toldy adaugă: transeundo.

qui mortem regis machinaretur, ut inuentus ab hys interficeretur. Borich autem uenerat consilio quorumdam hungarorum, ut si ipse regnum intrare posset, tunc a multis pro domino haberetur, et relicto rege ei multi adhererent. Qui uero cum talia audisset statim ad pedes regis Francorum se prostrauit, uitam ab eo et ueniam rogaturus, ut eum absque lesione extra regnum cum eo ire permitteret. Cumque rex Geycha audisset Borich apud regem Francorum, rogans eum ut pro amicitia sua Bori(121)chium ei uinctum remitteret; cumque hoc rex Francorum audisset, dixit: Nouerit rex, quod domus regis quasi ecclesia, pedes eius quasi altare, et quomodo possum reddere uinctum eum, qui ad domum regalem quasi ad ecclesiam, et ad pedes regis quasi ad altare se prostrauit? Cui nuncius ait: Quoniam magistri nostri sic interpretantur ut adulterinam progeniem eccesia non communicat. Borich autem uidens sibi mortem imminere, ea nocte rapuit unum dextrarium regis Lodouici, et aufugit. Quidam autem de agazonibus occurrens ei uoluit eum tenere, quem Borich cum gladio percuciens, a uertice usque ad medium pectus eius descidit, et ipse manus sequentis euasit.

Post hec autem rex Geycha dedit ducales expensas fratribus suis Ladizlao et Stephano, duxitque exercitum in Rusciam super Lodomerium ducem ut uindicaret iniuriam soceri sui Minosloy, pro quo etiam iam pridem miserat exercitum, qui male tractatus fuerat a Rutenis et Cunis. Regnauit autem annis uiginti, mensibus tribus, diebus XV. Migrauit autem ad dominum anno domini MCLXI-o pridie Kal. Iunii feria quarta. Cuius corpus Albe quiescit.

LXXII. *Stephanus coronatur.*

Loco eius coronatur Stephanus filius eius et regnauit annis XI mensibus nouem, diebus tribus. In cuius imperio dux Ladizlaus filius regis ceci usurpauit sibi coronam dimidio anno. Migrauit autem ad dominum anno domini MCLXXII-o Kal. Febuarii feria prima, cuius corpus Albe quiescit.

LXXIII. *Stephanus usurpat sibi coronam.*

(122)Post hunc autem Stephanus frater eius usurpauit sibi coronam mensibus quinque. Coronatus est autem tercio Idus Februarii in dominica Exsurge, deuictus est autem in festo sanctorum Geruasii et Protasii feria tercia, ubi nobiles Hungarie corruerunt. Post

hoc expulsus est de regno. Obiit in castro Zemlen anno domini MCLXXIII-o tercio Idus Aprilis feria quinta. Cuius corpus Albe quiescit. Idem uero rex Stephanus filius Geyse migrauit ad dominum anno domini MCLXXIII. quarto Nonas Martii, feria prima. Cuius corpus Strigonii quiescit.

LXXIV. *Bela tercius coronatur.*

Postea regnauit Bela frater eius, qui fures et latrones persecutus est, et peticionibus loqui traxit originem ut romana habet curia et imperii. Qui coronatus est in diebus Ianuarii feria prima. Regnauit autem annis XXIII. mense uno diebus XIX. Obdormiuit autem in domino anno eiusdem MCXC Kal. May feria tercia. Cuius corpus Albe quiescit.

LXXV. *Emericus coronatur.*

(123) Cui successit Emericus filius eius et regnauit annis VIII-o mensibus VII diebus VI. Huius uxor Constantia filia regis Arragonie, Cesari Frederico per consilium apostolici copulatur. Migrauit autem ad dominum anno domini MCC pridie Kal. Decembris feria III. Cuius corpus requiescit in ecclesia Agriensi.

LXXVI. *Ladizlaus secundus coronatur.*

Post eum regnauit Ladizlaus filius eius, et coronatus est VII Kal. Septembris feria quinta. Regnauit autem mensibus VI diebus V. Migrauit autem ad dominum anno eiusdem MCC primo Nonis May. Cuius corpus Albe quiescit.

LXXVII. *Andreas pater sancte Elyzabeth coronatur in regem.*

(124) Huic successit Andreas filius Bele tertii. Qui Andreas coronatur est uicesimo septimo die post obitum regis Ladizlai, quarto Kal. Iunii in Penthecostes. Cuius uxor fuit domina Gertrudis de Alamania, de qua genuit Belam, Colomanum, Andream et beatam Elyzabeth. Sed proh dolor humani generis inimico procul dubio suadente, uxorem Bank bani magnifici uiri domina memorata ui tradidit cuidam fratri hospiti deludendam. Quam ob causam idem Bank banus de genere Bor oriundus, suum gladium in regine san-

guine miserabiliter cruentauit, et diro uulnere sauciatam anno domini MCCXII interfecit. Cuius corpus in monasterio griseorum monachorum de Pelis tumulatur. Pro cuius nece uox flebilis insonuit in tota Pannonia, et in omni genere Bank bani execrabilis et horrenda est sanguinis effusio subsecuta.

LXXVIII. *Andreas uadit Iherosolymam.*

Post hec Andreas terram sanctam uisitauit ad mandatum domini pape. Quod mandatum acceperat dum esset adhuc dux, sicut habetur extra de uoto et uoti redemptione: Licet uniuersis. Quia ipse compleuit et redemit uotum patris. Et ibi in terra sancta super exercitum Christianorum contra Soldanum Babilonie capitaneus et dux preficitur, et mox uictor efficitur gloriosus. Mansit autem tribus mensibus. Regali denique thezauro exposito diuersorum sanctorum per ipsum reliquie comparantur: caput uidelicet protomartyris Stephani, et caput beate Margarete uirginis et martyris, (125), dextera beati Thome apostoli, et sancti Bartholomei; item de uirga Aaron, et una de sex idriis illis in quibus Christus mutauit aquam in uinum, et alie multe, quas potuit congregare. Reuersusque in Hungariam cum pretiosis thezauris sanctorum.

Regnum autem suum reinuenit in prospero statu. Non tamen hoc suis meritis sed sanctorum quorum reliquias afferebat ascribi uoluit. In occursum ergo regis Benedictus filius Ega cancellarius regine omnes prelatos ecclesie compellebat. Modo autem illas reliquias sanctas specialiter ille ecclesie habent, quorum prelati regi uenienti obuiam occurrerunt. Transactis itaque nouem annis rex generosam Elyzabeth filiam suam nobili uiro Lodouico Turingie Lanthgrauio copulauit. Qui post multos annos similiter cruce signatus deuote Iherosolimam pergens, ibidem migrauit ad Christum. Cuius festum Iherosolimis deuote celebratur. Migrauit autem rex Andreas ad dominum anno domini MCCXXXV, tricesimo anno regni sui. Cuius corpus in monasterio de Egrus feliciter requiescit.

LXXIX. *Rex Bela quartus coronatur.*

Rex Bela post eum filius eius coronatus est pridie Idus Octobris feria prima qua cantatur: Da pacem domine! in cathedrali ecclesia beati Petri Albe, quam ipse consecrari fecit, Colomano duce fratre eiusdem ensem regalem ad latus ipsius honorifice tenente,

Daniele uero duce Rutenorum equum suum ante ipsum summa cum reuerencia ducente. Regnauit autem XXXV annis, Anno domini MCCXLI ipso Bela regnante Mangali siue

LXXX. *Aduentus primus Tartarorum.*

Tartari cum quinquies centenis (126) milibus armatorum regnum Hungarie invaserunt. Contra quos Bela rex iuxta flumen Seo prelians uincitur, in quo prelio fere exstinguitur militia regni Hungarie, uniuersa. Ipso uero Bela rege ad mare fugam faciente, Tartari usque ibi ipsum crudeliter insecuntur. Manserunt enim ipsi Tartari in regno Hungarie tribus annis. Et quia seminare illis temporibus non potuerunt hungari, ideo multo plures post exitum illorum fame perierunt, quam illi, qui in captiuitatem ducti sunt, et gladio ceciderunt. Post hec autem rex Bela reuersus est de maritimis partibus, et ducem Austrie Fredericum uirum bellicosum ante Nouam ciuitatem gens occidit in prelio hungarorum, et transfixit per maxillam. Licet tamen idem dux ceciderit in hoc bello, Bela rex prefatus triumphum cum hungaris perdidit.

LXXXI. *Pugnat rex cum Othocario.*

Post hec idem rex anno domini MCCLX-o congregauit exercitum copiosum contra Othocarum regem bohenorum circa Morauiam una cum filio suo Stephano et Alpra duce cumanorum. Sed uictus fugit circa Haymburg III-o Idus Julii. Erat enim uir pacificus, sed in exercitibus et preliis minime fortunatus.

LXXXII. *Flagellat se populus.*

(127) Ipsius etiam tempore anno domini MCCLXIII-o plebs flagellis se feriendo uniuersaliter discurrebat. Obiit autem anno domini MCCLXX-o V-o Nonas May feria VI-a in festo Inuencionis sancte crucis in insula Budensi. Et sepultum est corpus eius Strigonii in ecclesia Fratrum minorum, constructa ad honorem uirginis gloriose, quam ipse dominus rex Bela adhuc uiuens sumptuoso opere et pulchro fecerat incoari. Ubi cum domina regina consorte sua Maria nomine, filia imperatoris grecorum et duce Bela filio suo carissimo feliciter requiescit. Vir uirtutibus plenus, cuius memoria quasi mel dulcorosum usque in diem hodiernum in ore omnium hungarorum,

Solul lui Basarab oferind pace lui Carol Robert.
Anul 1330.

et aliarum plurium nationum suauescit. Cuius corpus Philippus archiepiscopus Strigoniensis de ecclesia memorata auferri exhumando fecerat contra iura, et in sua ecclesia cathedrali indebite tumulari. Super quo facto coram supremo pontifice causa diutius uentillata, Fratres minores cum honore maximo rehabere ex integro meruerunt, et coram uirginis ara gloriosius condiderunt, ubi hi pulchri uersus continentur:

Aspice rem caram tres cingunt uirginis aram,
Rex dux regina quibus assint gaudia trina.

et sequitur:

Dum licuit, tua dum uiguit, rex Bela, potestas,
Fraus latuit, pax firma fuit, regnauit honestas.

LXXXIII. *Stephanus filius Bele coronatur.*

Post ipsum anno domini MCCLXX-o cepit regnare filius eius Stephanus super totam Hungariam. Qui Othacarum regem bohemorum in Hungariam cum bohemis australibus bramburgensibus ac ceteris mixtis gentibus cum potentia uenientem ante fluuium Rabcha deuicit uiriliter (128) ac fugauit. Preterea Budun ciuitatem bulgarorum expugnauit, et bulgaros superauit, regem eorum sibi compulit deseruire. Regnauit autem duobus annis et mortuus est in anno tertio regni sui in Magna insula, et sepultus est in ecclesia beate Virginis in insula Budensi, in loco Beginarum.

LXXXIV. *Ladizlaus filius Stephani coronatur in regem.*

Cui successit Ladizlaus filius eius, et coronatus est eodem anno, quo mortuus est pater eius, uidelicet anno domini MCCLXXIII-o. Qui imperatore adiuuante circa Morauiam occidit regem Othocarum supra dictum in prelio. Postea cum anno domini MCCLXXXII-o Oldamir dux Cumanie congregato exercitu cumanorum, circa lacum Hood uocatum, uolens hostiliter regnum inuadere hungarorum ut suo dominio subiugaret, contra eum rex Ladizlaus, ut fortis Josue pro gente sua et regno pugnaturus accessit. In cuius exercitu Lorandus filius Thome miles strenuus contra Cumanos lanceauit cum impetu uirtutis sue, et laudabiliter percussit plurimos et prostrauit. Postea cum prelium committeretur inter partes fortissimum, subito et inopinate ex diuina clementia pluuia grandis exoritur contra fa-

ciem paganorum et qui in arcubus sperabant et sagitta, propter ymbrium densitatem, iuxta propheticum, facti sunt ut stercus terre. Et sic rex Ladizlaus uictoriam obtinuit diuino fretus auxilio. Tandem postea pauci de ipsis Cumanis qui euaserant ad Tartaros fugientes quorum instinctu Tartari anno domini MCCLXXXV-o secunda vice

LXXXV. *Secunda uice intrant Tartari.*

(129) Intrauerunt in Hungariam, et usque Pesth uniuersa miserabiliter combusserunt. Iste enim rex Ladizlaus filiam regis Karoli de Apulia in coniugium habebat . Sed spreto thoro coniugali filiabus adhesit cumanorum, Cyduam Cupchech et Mandulam uocatas, ac alias quamplures in concubinas habebat; quarum amore cor eius est merito deprauatum et a suis baronibus et regni nobilibus odio habebatur.

LXXXVI. *Firmanus legatus intrat.*

Hinc insuper contra eum, qui cumanice et non catholice conuersabatur Philippus Firmanus sedis apostolice legatus aduenit, qui barbas radere, crines detruncare contra mores hungaricos, et pileos cumanicos, quorum usus in hungaria iam in consuetudine habebatur, abicere demandabat. Regem etiam anathematis uinculo feriens, ut paganos odiret, ritum christianorum diligeret, et thoro uiueret coniugali. Sed nichil in rege proficiens repatriauit.

LXXXVII. *Rex Ladizlaus interficitur.*

Post hec in breui ipse rex anno domini MCCXC-o feria secunda proxima ante festum sancte Margarethe uirginis et martyris prope castrum Kereszeg ab ipsis cumanis quibus adheserat est miserabiliter interfectus. Tempore enim istius regis Ladizlai cepit Hungaria a sua magnifica gloria reflecti, ut casus flebiles et euentus inferius ostendent. Ceperunt namque in ea (in)testina bella con(130)-surgere, ciuitates confringi, uille per combustiones ad nichilum redigi, pax et concordia penitus conculcari, divites deficere, et nobiles rusticari pre inopia paupertatis. Illo tempore biga, scilicet duarum rotarum uehiculum a regni incolis, currus regis Ladizlai ducebatur, quia propter continua spolia animalia uehicula trahentia defecerant

in regno, sed homines more pecorum bigis iuncti uices animalium impendebant.

LXXXVIII. *Dux Andreas de Veneciis in Hungariam inducitur.*

Post cuius regis mortem eodem anno XVIII-o die Andreas dux Veneciis coronatur. Qui uiuente adhuc Ladizlao rege adductus in Hungariam fuerat. Cuius Andree regis ortum et originem uideamus, qua racione meruerit coronam Hungarie accipere. Cum enim rex Andreas secundus, pater quarti Bele regis et Colomani ducis mortua prima uxore sua, uel potius interfecta, ut superius dictum est, mare ad mandatum ecclesie transfretasset in terram sanctam, ad expugnandum pro sepulchro domini, ibi uictor existens reuertebatur feliciter cum honore. Tandem in Ytalia applicuit, et quadam uice apud marchionem Estensem est magnifice hospitatus. Ille uero marchio cognoscens regem esse uiduum, filiam suam excellenter pulchram et bene ornatam conspectui regis astare fecit. Rex uero uidens eam pulchram et suis oculis gratiosam, cum absque hoc ducere uellet uxorem, cum eadem domicella eodem die contraxit matrimonium, et in Hungariam secum duxit. Mortuo uero rege Andrea, domina ista uolens redire ad parentes suos, conuuocatis principibus regni Hungarie archiepiscopis et episcopis, se grauidam prole manifestis indiciis demonstrauit, et sic est reuersa in terram suam Esth uocatam, et ibi apud patrem suum puerum masculum peperit, quem in baptismo Stephanum uocauerunt (131) Qui nutritus et educatus sub hoc titulo, quod esset filius regis Hungarie, tandem ad etatem ultimam deueniens [1]) usurpare dolose marchionatum uoluit avi sui; sed idem auus suus preualens ipsum remotius aufugauit. Et sic Stephanus fugiens abiit in Ispaniam ad Iacobum regem Aragonie, qui habebat in uxorem sororem istius Stephani, filiam Andree regis Hungarie; et ibi aliquamdiu commoratus, iterum in Ytaliam ueniens electus est potestas a ciuibus in Rauenna. Inde fugatus uenit Venecias. Ibi autem uir quidam ciuis Venetensis ciuitatis potior et dicior cognoscens et sciens ueraciter hunc esse filium regis Hungarie, tradidit sibi filiam suam in uxorem, et omnium bonorum suorum participem eum constituit. Ex illa autem habuit filium Stephanus, quem Andream uocauit nomine patris sui. Qui

1) *Toldy: deuenientis.*

Andreas auxilio et consilio auunculorum suorum, qui erant infinitarum diuiciarum, uiuente adhuc rege Ladizlao in Hungariam subintrauit, eo quod esset dux, qui deberet habere portionem in regno regis Andree, titulo aui sui. Cum autem rex Ladizlaus fuisset occisus, a baronibus regni Andreas dux feliciter coronatur. Qui anno secundo regni sui cum exercitu maximo Austriam debellauit. In cuius imperio quidam nobiles regni Johannes scilicet et Herricus banus filii Herrici ac Ugrinus filius Pouch de Vylac aliique quamplures in preiudicium regis Andree a papa Bonifacio VIII-o regem petierunt.

LXXXIX. *Rex Karolus adhuc*[1]*) existens, in Hungariam*[2]*) de Neapoli per quosdam barones regni Hungarie introducitur.*

Quorum instantiam papa admittens, quendam puerum XI annorum nomine Karolum anno (132) domini MCCXCIX-o uiuente adhuc Andrea rege in Hungariam destinauit. Cuius Karoli generacio et origo tali modo habetur. Rex Stephanus quintus filius Bele quarti regis Hungarie inter alias filias habuit unam nomine Mariam uocatam, quam Karulo claudo filio Karuli magni, qui ex donacione ecclesie fuit rex Sycilie, tradiderat in uxorem. Qui rex Carolus claudus ex illa filia Stephani regis genuit Carolum Martellum nomine. Carolus uero Martellus ex filia imperatoris Rodolphi Clementia nomine genuit filium, quem primo in terra sua uocauerunt Carobertum, quasi Carolum Robertum. In Hungaria autem ablato Roberto, ipsum Hungari Carolum uocauerunt. Ut autem iste Carolus regnare ualeret, et contra Andream regem potestatem accipere, papa prefatus unum et alium de latere suo contra regem Andream pro Carolo destinauit. Qui nichil agere ualentes ad propria redierunt. Interim anno domini MCCCI-o in festo sancti Felicis in Pincis idem rex Andreas, in castro Budensi requieuit in domino, et sepultus est in ecclesia S. Iohannis Euangeliste apud Fratres minores.

XC. *Dux Vencezlaus de Bohemia inducitur.*

Postea mortuo rege Andrea barones regni eodem anno in duas partes celerius diuiduntur, ita quod Matheus, Omodeus, et Ugrinus

1) Subînţeles: *puer.*
2) Toldy: Hungaria.

potentissimi principes in regno ac alii nobiles quamplures Carulo puero adheserunt, et eum regem nominabant uerbo non facto. Dominicus uero filius Stephani dicti Porch magister Thauarnicorum quondam regis Andree, Demetrius filius Nicolai, Herricus filius Herrici, uiri ualde magnifici, cum Iohanne archiepiscopo Colocensi, et Andrea episcopo Agriensi, Emerico episcopo Waradiensi, Haab (133) episcopo Vaciensi, Anthonio episcopo Chanadiensi, Nicolao episcopo Boznensi, et Iacobo episcopo Scepsensi, cui usque uitam fuerat concessus episcopatus, in mense Iulio uersus Bohemiam processerunt ad regem Vencezlaum, ut regni susciperet gubernacula hungarorum, ne regni liberi libertatem amitterent in suscepcione per ecclesiam dati regis. Ad ipsum autem regem Bohemie ob hanc racionem posuerunt gressus suos, quia rex Othocarus, qui per regem Ladizlaum fuerat interfectus, sicut est superius enarratum, habuit in uxorem filiam domine Anne, filie Bele regis quarti, qui ex ea genuit filium nomine Vencezlaum, qui regnauit in Bohemia patre mortuo multis annis. Qui Vencezlaus uenire noluit, sed filium suum ex filia imperatoris Rodolphi procreatum et genitum nomine similiter Vencezlaum in quadam uila Godin uocata circa Morouam ex parte Bohemie, quo prefati nobiles et episcopi conuenerant, in regem hungaris tradidit naturalem. Et ipsi confectis instrumentis literarum, et roborato fidei firmamento unanimiter susceperunt. Abhinc Te deum laudamus altissime proclamantes ad Albam ciuitatem regiam deuenerunt, ubi Iohannes archiepiscopus Colocensis cum episcopis aliis superius nominatis honorifice eum coronarunt. Sedes namque tunc archiepiscopatus Strigoniensis uacabat. Inde Budam uenientes, ibique Iohannes archiepiscopus obdormiuit in domino, et Iacobus episcopus Scepsensis quieuit in pace. Tumulantur autem in ecclesia sancti Iohannis apud Fratres minores.

XCI. *Rex Ladizlaus reuertitur ad patriam suam scilicet Bohemiam.*

Postea rege iam dicto, quem Hungari Ladizlaum uocauerunt, in Buda degente nullum castrum, nulla potencia seu potestas, nullum ius regale, sicut Carulo puero, ex parte baronum restituuntur. Sed (134) una pars regni Carulum, altera Ladizlaum regem appellabant nomine tantum, sed non re uel effectu regie maiestatis, seu potestatis. Tunc rex Vencezlaus pater Ladizlai nouiter coronati, uidens et considerans palliatas uersucias hungarorum anno domini MCCCIII-o cum multitudine exercitus Pannoniam est ingressus, et

iuxta Danubium circa Pesth aliquantulum residens, Ladizlaum filium suum cum corona regni accipiens et Ladizlaum filium Vernerii rectorem seu iudicem budensem, in suum regnum in pace reuertitur.

XCII. *Papa per sacerdotes budenses excommunicatur.*

Eodem tempore Frater Nicolaus de Ordine Predicatorum episcopus Hostiensis Cardinalis, apostolice sedis auctoritate suffultus, in Hungariam pro Carulo adueuit. Qui Bude residendo diebus aliquot, uidens se nichil posse proficere, reuersus est in curiam et ibi mortuo Bonifacio VIII in summum pontificem eligitur et creatur et Benedictus appellatur. In suo autem recessu ciues ciuitatis budensis pro quodam casu in interdictu reliquerat. Interdictum quippe religiosis et plebanis stricte seruantibus, surrexerunt pseudo-sacerdotes et perfidi, qui manifeste diuina populo celebrabant, et sacramenta ecclesiastica ministrabant publice interdictis. Insuper malum malo cumulantes perniciosius, conuocato populo, accensis lucernis summum pontificem Christi uicarium, archiepiscopos et episcopos uniuersos regni Hungarie, ac uiros religiosos communiter excommunicatos altis uocibus promulgabant. Hoc factum est castrum budense quodam dicto Petunmano regente, quem Ladizlao captiuato rex prefecerat Vencezlaus.

XCIII. *Dux Ottho introducitur.*

(135) Interdum uero filii Herrici, et quidam alii nobiles Otthonem ducem Bauarie subintroducunt in regem Hungarie, qui ueniens et coronam regni a Vencezlao oblatam petiuit sibi dari, ac secum ferens anno domini MCCCV-o Albam regalem ciuitatem petiit ut ibi coronaretur legittime in regem. Quem Benedictus episcopus Wesprimiensis et Frater Anthonius episcopus Chanadiensis in regem inunxerunt, et dicta corona regia coronarunt. Inde Budam ueniens, et in die sollempni — in decoro regio coronam sanctam habens in capite per omnes plateas et uicos incedebat eques cum populo copioso, ut cunctis se esse regem legittimum publicaret. Qui in breui terram Erdelw cum Beke filio Thome censuit uisitare, ubi Ladizlaus Woyuoda ipsum captiuauit et in castro suo tenuit uinculatum multis diebus. Qui miserabili fortuna sibi occurrente, de regno expellitur hungarorum.

XCIV. *De inuencione sacre corone.*

Nec hoc pretermittendum est, quod cum sacra corona per dictum Otthonem ducem ad Hungariam portaretur, propter timorem hostium fecit illam includi per artem tornatoriam in flasconem. Cum autem equitaret cum suis sub noctis silencio in strata publica, in qua plurimi uiatores transibant, casu de sella corrigiis, ubi erat flasco ille ligatus, quasi uas uinarium, nullo uidente cecidit resolutus. Postmodum uero luce clarescente, dum uidissent non esse thezaurum illum preciosum, quo citius potuerunt, timore percussi, retro celeriter cucurrerunt. Quam coronam inter multos transeuntes in terra iacentem in medio publice strate inuentam a nemine repererunt. Forsitan ceciderat(136)in prima uigilia noctis, reinuenta est autem sequenti die circa tempus non dubium uespertinum. Mirum certe et miraculum non tacendum! Quid enim per hoc quod illa corona cecidit intelligo, nisi quia dux ille usque uitam suam portare non potuit hanc coronam, sed amisit de capite coronam ipsam pariter et honorem. Quid est quod a nullo inuenta, sed ab ipsis qui portabant? nisi quod ne Pannonia data sibi corona ab angelo priuaretur. Quo facto in eisdem euentibus Ladizlaus filius Wernerii de captiuitate regis Vencezlai anno fere tercio liberatur, et cum Iohanne filio Chaak castrum budense per portam que est iuxta synagogam iudeorum feria quinta post festum beate Petronelle uirginis noctis in silencio subintrauit et quosdam ciues budenses suos aduersarios et proditores inuasit subito et destruxit. Peturmanus autem iudex ciuitatis nudus fugiens, uix euasit. Duos enim ex ipsis ciuibus, scilicet Martunherman [1]) et magistrum Martinum, iuratos ciues de duodecim, in caudis equorum per uicos et plateas ciuitatis crudeliter trahi fecit et eorum ossa ignibus concremari. Bona eorum obtinuit et possedit. Sacerdotes insuper illos perfidos superius nominatos manibus cathenatis et pedibus Thome Strigoniensi archiepiscopo destinauit. Quos idem archiepiscopus carceri mancipauit, et in eodem tristem spiritum emiserunt.

XCV. *Dominus frater Gentilis Cardinalis uenit in Hungariam.*

(137)Cum igitur puer Karolus absque regni solacio in Hungaria moraretur, Frater Gentilis tituli sancti Martini in montibus presby-

1) Toldy: Marcum Hermann.

ter Cardinalis de ordine Fratrum minorum ex autoritate summi pontificis plenaria anno domini MCCCVIII-o Pannoniam intrauit. Uno siquidem anno in pace transacto anno domini MCCCIX-o constitucione terribili promulgata, nobiles regni anathematis uinculo innodauit, pauperibus uero et diuitibus uniuersis diuina strictius interdixit. Et hec fecit illis nobilibus, qui iura regalia et reginalia nolebant restituere regi Carulo supradicto, et qui eum regem minime appellarent. Ladizlaum uero Voyuodam Transiluanum speciali excommunicacione feriens, eo quod coronam regni, quam ab Otthone duce dum eum captiuauerat, receperat, indebite detinebat. Et quia filiam suam idem Ladizlaus tradiderat filio Stephani regis Seruie scismatico in uxorem. Quapropter cum prefati nobiles extra cimiteria corpora iacentia conspicerent defunctorum, amaro spiritu perturbati, anno domini MCCCX-o congregati in campum Racus circa Pesth Carulum sepe dictum in regem concorditer susceperunt, et Albam properantes, feria quinta in octavis sancti regis Stephani sollempniter cum leticia coronarunt cum sacra corona a Ladizlao Voyuoda restituta. Anno eodem papa Clemens quartus, per cruciferos sancti Johannis inter christicolas mundi huius inestimabilem thesaurum fecit sagaciter procurari ad passagium generale pro terra sancta expugnanda; tradens dictis cruciferis graciam singularem, pecuniam largientes ab omnibus criminibus absoluendi usque ad continuos quinque annos. Sed postea de illo tanto thezauro nichil factum uidimus effectiue.

XCVI. *Pugna regis Karoli prope Cassam cum suis contra Matheum et filios Omodei.*

(138) Anno domini MCCCXII-o cum rex Carolus regale castrum Sarus uocatum a Demetrio filio Nicolai ex mandato Mathei potentissimi principis possessum suis uiribus obsideret, idem Matheus filius Petri de Trinchinio mille et septingentos milites lanceatos conducticios, et omne penitus suum posse contra regem in adiutorium Demetrii destinauit, ut ipsum regem de sub castro procul pelleret prepotenter. Principes autem exercitus Demetrium supra dictum, et Abam dictum pulchrum siue magnum constituit. Quorum aduentum rex audiens, putauit se non posse resistere, in Sepes se recepit. Cui Scepsenses equites pariter et pedestres fideliter concesserunt, cum quibus rex hostes suos audacius est aggressus. Qui interdum ciuitatem Cassa uocatam expugnare ceperunt, pro

Lupta dintre regele Carol Robert și voevodul Basarab.
Anul 1330.

morte Omodei Palatini, quem in Cassa cassenses theutonici uel potius Saxones peremerant innocentem. Quibus cum exploratores conclamarent regis aduentum, dimissa ciuitate intrepidi obuiam regio exercitui processerunt. Et ad locum pugnandi magis aptiorem rex et ipsi plurimum festinabant, quem locum ipsi primitus occuparunt. Rex interim in quadam valle circa Harnad cum exercitu confessione sacramentali premissa, et absolutione accepta, susceptoque domini corporis sacramento, a cruciferis supradictis, mori se per omnia parauerunt. At ipsi durissimi pacis hostes bellica arma induti, de montis cuiusdam cacumine, in vallem prefatam protinus certaturi obuiam regi descendebant, et in latere dicti montis, feria sexta in festo sanctorum Viti et Modesti prelium durissimum est commissum, quale a tempore tartarorum in Hungaria non contigit celebrari. In quo prelio de familia regis Kokos filius Stephani dicti Porch, et Stephanus filius Bagen [1]), Ladizlaus filius Thome, Jacobus filius Aladarii, Michael filius Petri (139) Gurke et Michael filii Gurke et Petrus castellanus de Bereg preclari nobiles corruerunt. Gurke sub uexillo regis uexilliarius existens occisus, uexillo regis cadente, sub uexillo cruciferorum rege pugnante. Ex parte uero altera Demetrius filius Nicolai et Aba principes exercitus, ac duo filii Omodei mortis iaculo uulnerati prepropere ceciderunt, et alii quamplurimi letaliter sauciati ibidem et alibi mortis debita persoluerunt; et licet ex parte regis plures ceciderunt, tamen rex uictoriam obtinuit gloriose. Quod factum a deo esse credimus et fatemur.

XCVII. *Obitus domine Marie prime uxoris regis Karoli.*

Anno domini MCCCXV.o domina Maria prima consors domini regis nacione polona filia ducis Kasmerii tercio die post festum beate Lucie uirginis et martyris in Themeswar uite cursum feliciter terminauit, et in Alba regali in ecclesia beate uirginis terre gremio commendatur. Anno domini MCCCXVIII-o accepit rex dominam Beatricem filiam regis romanorum sororem regis bohemorum de terra Luchumburgensi, que in reuolucione eiusdem anni obdormiuit in domino ,et Waradini in cathedrali ecclesia tumulatur. Eodem anno ecclesiam beate uirginis albensem, que frequenter incendio uastabatur, incepit rex tegere plumbeis tegumentis, et cum gloriosa

1) Toldy: Bageri.

testudine decorare. Insuper eciam columpnis firmissimis stabilire. Eodem anno mortuus est Matheus palatinus.

XCVIII. *Rex Karolus ducit in uxorem dominam Elyzabeth.*

(140) Anno domini MCCCXX-o accepit rex Karolus filiam Ladizlai, regis polonorum Elyzabeth nomine, de qua anno domini MCCCXXI-o habuit rex filium nomine Karolum. Qui puer mortuus est eodem anno quo natus est, et in Alba sepultus. Anno domini MCCCXXIV-o in Vyssegrad in festo sancti Remigii de eadem regina rex genuit filium nomine Ladizlaum.

XCIX. *Fundatio claustri Lypuensis.*

Anno domini MCCCXXV-o incoauit dominus rex Fratribus minoribus edificare ecclesiam in Lyppua ad honorem beati Lays noui sancti, episcopi tholosani et confessoris, qui fuit frater carnalis patris sui, scilicet primogenitus regis Sycilie, filius Marie regine, filie Stephani regis Hungarie, filii Bele quarti, professor uoto et habitu ordinis Fratrum minorum.

C. *Ludovicus nascitur.*

(141) Anno domini MCCCXXVI-o III-o Nonas Martii natus est eidem regi filius, quem nomine huius sancti confessoris consanguinei sui Lays pre gaudio appellauit. Anno domini MCCCXXVII feria quarta ante Dominicam ramis palmarum ecclecia beate uirginis de Alba regali quamuis plumbo tecta fuisset contra incendium ut superius memini, tamen flebiliter est combusta, et tota plumbea materia in laminas producta de tecto eius a facie ignis uehementis fluxit liquide sicut cera, excepto uno campanili, quod supra sacristiam est, ubi sanctorum reliquie quamplurime posite conseruantur; quod nemo dubitat eorum meritis remansisse. Sed nichilominus eandem ecclesiam postea iterum plumbo texit.

CI. *Andreas dux nascitur.*

Eodem anno in festo sancti Andree apostoli natus est ei filius, quem Andream appellauit.

CII. *Felicianus uulnerat dominam Elyzabeth reginam.*

Anno domini MCCCXXIX mortuus est Ladizlaus filius eius. Cum autem hysdem temporibus regnum Hungarie pacis optate tranquillitate gauderet et securum esset ab hostibus circumquaque, pacis emulus et inuidie seminator dyabolus misit in cor cuiusdam militis nomine Feliciani de genere Zaah, inueterato dierum, et canicie iam respersum ut dominum suum regem Karolum, et dominam Elyzabeth reginam, et duos filios eius Lays et Andream occideret gladio uno die. Qui Felicianus per Matheum de Trinchinio quondam palatinum fuerat exaltatus.(142) Tandem relicto Matheo uenerat ad regem. Quem rex regio fauore diligens, securo ingressu, regis ianua absque obice sibi patebat. Porro cum rex una cum regina et filiis suis prefatis anno domini MCCCXXX.o XV-o Ka. May feria quarta post octauas Pasce in suburbio castri Wyssegrad in domo sua pranderet, ante regis mensam clam subintrando idem Felicianus astitit, et euaginato acutissimo gladio, uehementissimo impetu more canis rabidi inmisericorditer regem reginam filiosque uoluit iugulare. Sed misericordia misericordis dei prohibente, quod uoluit non potuit effectui mancipare. Tamen regis manum dexteram leuiter uulnerauit. Sed proh dolor! regine dextere manus quatuor digitos, quos pauperibus et miserabilibus atque abiectis personis misericorditer in elemosinis extendebat, protinus amputauit. Cum quibus etiam digitis innumerabilibus ecclesiis paramenta uaria consuebat et altaribus sacerdotibusque ornamenta de preciosis purpuris transmittebat, et calices indefesse. Cum etiam pueros regios ibidem astantes uellet occidere, pedagogi puerorum, uidelicet filius Gyula de Kenesich, et Nicolaus filius Iohannis Palatini se interponentes, euadentibus pueris memoratis, letaliter uulnerantur in capite. Tunc Iohannes filius Alexandri in comitatu potokensi bone indolis iuuenis uicedapifer regine tunc existens, in ipsum Felicianum quasi in cruentam bestiam irruit, et cum bicello inter collum et scapulam fortiter feriendo transfixit, et ad terram deiecit. Hinc et inde per hostia gladiatores milites regis gladiis terribilibus membratim miserum laniantes, quoddam quasi monstrum gladiis effecerunt. Caput eius Budam mittitur, manus et pedes aliis ciuitatibus destinantur. Denique filius eius unicus adolescens, et unus sibi fidelis famulus fugam capientes euadere minime potuerunt, in caudis equorum uite terminum perceperunt. Quorum omnium cadauera canes in platea cum ossibus corroserunt. Et dignum quippe erat ut Felicia-

nus, qui multos christicolas membris eius feraliter mutilando priuauerat, ipse membris omnibus iusto dei iudicio priuaretur; et qui fuerat tortor pauperum indefessus (143) a communi morte hominum exclusus canina et subitanea morte moreretur, ut quasi canis cum canibus perciperet porcionem. Filia quoque eius Clara vocabulo uirgo pulcherrima de aula regia extrahitur, et naribus cum labiis turpiter mutilatis solum dentibus patefactis, et octo digitis ambarum manuum amputatis pollicibus saltem remanentibus per plurium ciuitatum uicos et plateas perducta in equo semiuiua et misera proclamare compellitur in hec uerba: Qui regi infidelis est per omnia recipiat talionem. Altera insuper filia Feliciani maior Sebe nomine cuidem nobili nomine Kopay matrimonialiter nupta, ante castrum Lewa iussu Emerici dicti de Bechei castellani ipsius castri capite truncatur et ipse Kopay in captiuitatis uinculo mortis debitum soluit. Filii eiusdem insuper in insulam marinam per cruciferos transportantur, nunquam terram natiuam reuisuri. Multi denique de ipsius genere Feliciani nobiles trucidantur.

Sic igitur Felicianus infelix lese maiestatis crimen incurrit, turbauit regnum, extinxit semen proprium, suam gentem infamauit, et perdidit esca canum effectus, solutus a seculo ligatus est in baratro, ac sepultus in inferno: mundo extitit fabula, et infidelibus disciplina. Tam enorme factum uno die uix creditur accidisse. Huc usque quo istud accidit rex Karolus uentis prosperis nauigauit et crispancia maris equora sue fortune carina ad uotum sulcauit. Sed iam fortuna uertibilis auersa [1]) facie ualefaciens terga uertit, quia undique bellis insurgentibus sua expedicio uincebatur; pedum etiam ac manuum dolore nimium torquebatur.

CIII. *Rex uadit cum exercitu contra Bazaraad* [2])

(144) Nam anno eodem quo Felicianus indigne memorie periit, uidelicet anno domini MCCCXXX cum rex copiosum exercitum con-

1) Toldy: aduersa.

2) V. Motogna, Iarăşi lupta dela Posada în *Rev. Ist.* IX, p. 81, reproduce un document din Blagay, családoklevéltára p. 110 sq. în care chiar regele personal vorbeşte despre lupta dela Posada:

După un preambul Karului, Dei gratia . . . . . spune că recompensează pe credinciosul Nicolae, fiul lui Radoslau, fiul lui Wahonik şi continuă:

Primo siquidem, dum nos tempore iam elapso, propter occupationem

gregasset, non tamen totum suum posse, quia ad confinia regni sui in diuersas expediciones contra aduersarios eiusdem regni, quam plurimos destinauerat pugnatores. Ipse uero per Zeurim in mense Septembri transtulit se in terram Bazarad Woyuode Vlachorum, ad induccionem Thome Woyuode transiluani, et Dyonisii filii Nicolai filii Jancha, que terra est inhabitabilis genti ignote; ut de ipsa terra ipsum Bazarad rex expelleret, aut certe terram ipsius uni ipsorum insultancium traderet possidendam: cum tamen ipse princeps censum debitum regie maiestati semper fideliter persoluisset. Cum autem rex Zeurim et castrum ipsius recepisset Dyonisio tradidit memorato omnia cum dignitate banatus. Quo facto Bazarad regi sic mandauit nuncios per honestos: Quia vos domine mi rex laborastis in conuocacione exercitus, laborem uestrum recompensabo VII milibus marcarum argenti. Ipsam etiam Zeurim cum suis atinenciis que nunc habetis pre manibus per potentiam, pacifice uobis tradam. Insuper censum quo teneor uestre corone, fideliter persolui faciam omni anno. Et nichilominus unum ex filiis meis uestre curie ad seruiendum deputabo, cum meis pecuniis et expensis, tantummodo reuertimini in pace uestra et personarum periculis precauete; quia si ueneritis ulterius, periculis minime euadetis. Quo audito rex elata mente in tale uerbum prorupit nunciis sic dicens: Sic dicite Bazarad: Ipse est pastor ouium mearum; de suis latibulis per barbas suas extraham. Tunc quidam fidelis baro Donch nomine, comes de Zolio et de Liptou, sic ait regi: Domine cum magna humilitate uobis et ad honorem uestrum ipse Bazarad loquitur, idcirco regie benignitatis fauorem et plenam dileccionem gracie sibi uelitis

---

terrarum et confiniorum regni nostri rationabilibus ex causis animum nostrum regium mouentibus, cunctorum etiam prelatorum et baronum ac regni nostri procerum uniuersorum ad id habito consilio prematuro, illum seuum Bozorad, Vayuodum Volahorum, rebellem et notorium emulum nostrum, diffidassemus et, congregato nostro ualido exercitu, in terram suam transalpinam, gentibus nostris ignotam, nostro regio culmini subiciendam, se transtulimus, ubi, certis diebus sine prelio inter alpes et montes per latibulos se moventes, fere omnibus edilibus hominum et equorum destituti laborabamus, factaque treuga cum predicto Bozorad, data fide sua perfida ut nobis uti regi pararet ac securum, exinde redeundi simul cum exercitu nostro iter preberet, confidentes de fide scismatici, in quo non fides, sed error fidei existit, revertebamur et cum gentibus nostris in quadam via perpetue anathemati data, ex utraque parte ripis preeminentibus circumsepta et ante, unde patentior erat, in pluribus locis indaginibus fortiter circumsepta et Volahorum pugnatorum gentium dicti Bozorad multitudine obsessa, asperrime circumquaque rabide et vehementi impetu, in

per (145) uestras literas remandare. Tunc rex uerbum superbie et comminacionis superius propositum iterauit. Relicto consilio saniori, protinus ultra pugnaturus processit. Et cum sibi et suis in terra incognita et inter alpes et montes siluarum uictualia inuenire nequirent, famis inedia ipse rex milites et equi sui laborare protinus ceperunt. Quo facto treuga ordinata cum Bazarad, et data fide ut ipse regi pareret, et securitatem regi cum suis omnibus redeundi preberet, et iter rectum ostenderet; rex reuertebatur securus, confidens de fide perfidi scismatici. Venit in quandam uiam cum toto exercitu que uia erat in circuitu et in utraque parte ripis prominentibus circumclusa, et ante unde erat dicta uia patencior indaginibus in pluribus locis fortiter fuerat circumsepta per Vlachos. Rex autem et sui omnes nichil tale quid penitus opinantes, in ripis undique Vlachorum multitudo innumerabilis superius discurrendo iacula iacientes super regis exercitum, qui erant in fundo depresse uie, que nec uia dici potest, sed quasi nauis stricta, ubi propter pressuram cadebant dextrarii fortissimi cum militibus circumquaque. Quia nec ad ripas utriusque lateris uie propter precipitium ascendere poterant contra Vlachos, nec ultra procedere, nec fuge locum habebant propter indagines ibi factas; sed erant omnino sicut pisces in gurgustio, uel in rethe comprehensi. Cadebant iuuenes et senes, principes et potentes sine delictu. Darauit quippe sic iste miserabilis euentus a sexta feria usque ad secundam feriam, in quibus diebus collidebantur inuicem milites electi, sicut in cunis mouentur et agitantur infantes, uel sicut arundines que uento mouentur. Facta est autem ibi strages maxima, et cecidit militum

---

nos et nostrum irruendo exercitum diversis modis horrendis, caninosis insultibus, fundarum iaculis et aliis crudelium verberum ictibus afficiendo, gladiis feriunt turmas nostras sagittas lanceasque suas inebriant sanguine occisorum, undique ut muro obstructi momordiuis *(sic)* uerberum plagis, ubi nec ultra procedere, nec fuge locum habere poteramus, ceu pisces in gustrio vel sagena comprehensi, ad plasmatorem omnium rerum, protector noster aspice Deus, alta suspiria clamantes, in eodem Ihesu Christo pro nobis crucifixo et eius sacre genitricis simul cum sanctis omnibus, cum paucis nostris collateralibus, divino tutamine, scutis desuper facto velamine creberrimos et in hoc *(sic)* ictus gladiorum, sagittarum, lancearum, et aliorum nonnullorum iaculorum super se tollendo, velut imbres pluviarum, vitam a mortis impetu arctius evitare cogebamur. Ubi prefatus Nicolaus, iuvenis atleta, ut tiro fortis, fidelis noster, vehementi spiritu ac mentis nostre intuitu, leonina ferocitate, viribus resumptis in virtute sui militaris bracchii, cunctis tamen suis feramentis de suo ad terram ruptis, corpore tantum scuto et acutissima sua vibrata lancea,

et principum ac nobilium incomputabilis multitudo, feria sexta in uigilia beati Martini, et post in sequenti. Ibi etiam occubuerunt tres prepositi, uidelicet: Magister Andreas prepositus albensis ecclesie, uir ualde uenerabilis, uice-cancellarius regie maiestatis existens cum sigillo regis periit. Item Michael prepositus de Posoga, et Nicolaus prepositus de Alba transilvana. Item Andreas plebanus de Sarus et Frater Petrus de ordine Predicatorum, uir honestus, dire mortis poculum acceperunt, quia in cerebra capitum eorum ligneos clauos miserabiliter affixerunt. (146) Quidam etiam sacerdotes qui erant capellani regis sunt occisi. Cumanorum denique corruit intestimabilis multitudo. Cadauera enim omnium, tam uirorum ecclesiasticorum quam laicorum nobilium in loco certaminis ibidem tempus resurrectionis generalis expectant; nec cari eorum potuerunt suos dilectos propter hostium incursus aliquatenus rehabere. Tulerunt enim Vlachi multos captiuos, tam uulneratos quam illesos, et acceperunt plurima arma uestesque pretiosas omnium elisorum, pecuniamque in auro et argento, in uasis pretiosis, et baltheis, et multa marsupia latorum grossorum, et equos multos cum sellis et frenis, que omnia portauerunt et tradiderunt ipsi Bazarad uoyuode. Rex autem mutauerat armorum suorum insignia quibus induerat Deseu filium Dyonisii, quem putantes esse regem crudeliter occiderunt. Rex uero ipse cum paucis pro tuitione suorum aliquorum fidelium uix euasit. Stabant enim in circuitu eius quasi muri lapidei: magister Donch cum Ladizlao filio suo, et militibus aliis de familia regis; et Magister Martinus filius Berend, qui omnes ictus gladiorum et sagittarum super

---

rursum in aciem offensorum nostrorum se viriliter contulit pugnaturus, caput nostrum priusquam suum fideliter defendendo coram oculis nostris, quinque fortiores Volahorum pugnatores qui pre cunctis caput nostrum regium orbare festinabant, sua veloci agilitate occisit et preceps in terram vita exutos prostravit, ubi et ipse Nicolaus miles ex adverso sex vulnera ad caput et humera sua tulit non modica, et fere viginti quinque suos nobiles familiares dimisit interemptos. Illico, favente Domino lassata ferventia pugnatorum, qui, de muro se ad latum dextrum trudentes, hinc inde peditantes, ex inopinato conflictu, volente Altissimo, qui cuncta solus preordinat, fuge presidio coacti et a loco elongati, ad salubriorem processimus tempus et exinde redditum sumpsimus ad propria (urmează donațiunea pentru meritele câștigate).

Datum per manus discreti uiri magistri Andree lectoris quinquecclesiensis, aule nostre vicecancellarii dilecti et fidelis nostri, anno Domini MCCC tricesimo quinto idus decembris regni autem nostri uigesimo (Vezi *Introducerea*, nota 76).

se recipiebant, uelut ymbres pluuiarum, ut regis uita a mortis impetu seruaretur. Cadebant etiam in circuitu exercitus undique de canina multitudine Vlachorum quasi musce, que perdiderunt suauitatem unguenti, cum christianum populum, et unctos christi sacerdotes immisericorditer percusserunt. Quorum Vlachorum numerum ibi per hungaros occisorum, subtilis solummodo infernalis compotista collegit. Rex autem cum tali eventu uenit in Vyssegrad. Porro cum hungari fortissima et durissima prelia ubique gessissent, istud tamen eis accidit, ne propter uictoriarum frequenciam superbirent, uel certe post superbiam precedentem corriperentur, ut humilitatem discerent, et docerent, quatenus diuine dilectionis gratiam per paterne correctionis flagella uberius mererentur: quia illos corrigit deus pater, quos diligit.

Explicit secunda cronica Hungarorum.

Dezastrul armatei ungurești. Fuga lui Carol Robert.
Anul 1330.

CRONICA PICTATA DELA VIENA.

In anul Domnului 1358, în ziua de marţi, după Inălţare, s'a început această cronică care tratează despre faptele celo de demult şi cele de acum ale Ungurilor, despre originea şi propăşirea lor, despre victoriile şi vitejia lor, fiind culese datele din diferite cronici mai vechi, căutând adevărul şi dând la o parte orice minciună. In numele Domnului, amin.

Prologul cronicei Ungurilor.

«Prin mine cârmuiesc regii», zice Dumnezeu Domnul prin gura înţeleptului Solomon, în capitolul al optulea al Proverbiilor sale. Dumnezeu cel prea mărit între sfinţi, de o maiestate minunată, a cărui înaltă şi neştirbită înţelepciune este fără de margine şi fără de sfârşit, orânduieşte cu dreapta-i judecată deopotrivă şi cele din cer şi cele de pe pământ. Deşi el preaslăveşte pe toţi slujitorii săi şi-i încarcă de mari onoruri şi-i face stăpâni ai fericirii celei cereşti; totuşi, pentru ca să răsplătească pe cei vrednici cu vrednicie, ridică la demnităţi înalte şi-i împărtăşeşte cu o mai bogată răsplată pe cei pe cari îi găseşte mai demni şi pe cari îi recomandă meritele lor excepţionale. Aceasta iese în evidenţă mai strălucit din superioritatea regilor celor distinşi şi din victoriile celebre repurtate de regii Ungurilor cari, sprijiniţi de ajutorul autorităţii divine, după ce au biruit în lupte cu vitejie, distrugând fortăreţele regilor şi ale împăraţilor, au ajuns în războaie astfel de eroi, că nimenea nu le-a mai putut rezista. Aceasta se vede scris, negru pe alb, în vorba oracolului divin: «Prin mine, zice Dumnezeu, iar nu prin meritele lor proprii, domnesc şi vor domni regii Ungurilor». Când pentru întâiaşi dată se manifestă autoritatea divină care are să aducă cu sine biruinţa de neîntrecut, zice: «prin mine însumi, care sunt de

o nesfârşită virtute şi care pot să ajut pe toţi pe câţi îi am înaintea mea. Fiindcă eu voiu ucide şi eu voiu face să trăiască, eu voiu lovi şi eu voiu tămădui, şi nu este nimenea care să poată scăpa din mâinile mele; eu ridic din pulvere pe cel sărac şi-l fac ca să şază împreună cu principii şi să ocupe tronul regesc». De aceea el adaugă: «Numai acei regi cârmuesc cari au cu ei dreptatea şi justiţia, limpezimea înţelepciunii, liniştea răbdării, pietatea îndurării, după vorba sfântă a Proverbiilor XX: «Mila şi dreptatea sunt paza regelui, iar îndurarea îi întăreşte tronul». Şi de asemenea spune Scriptura într'alt loc: «Regele înţelept şade pe tron şi înlătură orice rău numai cu privirea sa». Şi iarăşi Solomon zice în cartea Inţelepciunei VI: «Regele înţelept şi plin de milă este temelia poporului, el îndepărtează pe cei nelegiuiţi şi scapă din mâinile tiranilor popoarele robite». Toate acestea s'au împlinit faţă de regii Ungariei cari, biruind pe toţi tiranii, au izbutit să facă popoarele Ungariei ca să trăiască în frumuseţea păcii şi în liniştea plină de bogăţie, fiindcă ei, mai presus decât ori cari alţi regi, au avut teamă de Dumnezeu Domnul. De aceea în capitolul XVII al Deuteronomului stă scris: «Dumnezeu, vorbind despre regi, grăieşte: Regele odată ales, după ce se va fi aşezat pe tronul regatului său, va copia legea lui Dumnezeu, o va purta totdeauna cu sine şi o va citi în toate zilele vieţii sale, ca să înveţe să se teamă de Domnul Dumnezeul său şi să-i păzască vorbele lui, trecute în lege, pentru ca să domnească, el şi fiii săi, mulţi ani pe pământ şi să aibă o slavă vecinică». Originea, începutul, plecarea din Sciţia a acestor regi, anume ai Ungurilor, o voiu descrie pe rând, după diferitele istorii ale învăţaţilor sfinţi.

I. *Prima origine a Ungurilor, după sfânta Scriptură.*

După cum scrie autorul Scripturii, în capitolul al zecelea al Facerii: Iată cari sunt urmaşii fiilor lui Noe şi din aceşti trei fii ai săi şi anume din Sem, Cam şi Iaphet au ieşit, după potop, şaptezeci şi două de naţiuni. Din Iaphet cincisprezece, din Cam treizeci, din Sem douăzeci şi şapte. Acestea s'au risipit în cele trei părţi ale pământului. Lui Sem i-a căzut la sorţi Asia, lui Cam Africa, iar lui Iaphet Europa. Căci, după cum spune Iosephus, fiii lui Iaphet au luat în stăpânire regiunea nordică, dela munţii Taurus şi Amanus din Sycilia (Scitia) şi Siria până la fluviul Tanais, care este

în Scitia [1]). Acelaşi lucru îl confirmă şi Sfântul Ieronimus, în cartea sa despre Chestiunile Ebraice, că fiii lui Iaphet au stăpânit în Asia dela munţii Aman şi Taurus până la fluviul Tanais, iar în Europa până la Gades, lăsând localităţilor şi popoarelor numiri dintre cari, în urmă, foarte multe s'au schimbat, iar altele au rămas aceleaşi, sau aproape aceleeaşi sau numai asemănătoare. Fiii lui Iaphet sunt: Gomer, după care s'au numit Galatii şi în urmă Galicii, cari sunt părinţii Francilor, numiţi astfel după un oarecare Francio, fiul lui Paris, fiul lui Priam, primul rege al Troiei. Aceştia venind din Troia, după dărîmarea acestei cetăţi, în Pannonia care, odinioară, în vremea lui Alexandru cel Mare, se numea Grecia Superioară, au construit, la poalele muntelui Sicaan, de lângă fluviul Istru, care pe nemţeşte se numeşte Dunăre, o cetate foarte întărită, căreia i-au dat numele de Siccambria, după muntele Sycca şi au rămas aci patru sute de ani înainte de întruparea lui Christos; în urmă, temându-se de popoarele din răsărit, au trecut în ţinuturile din apus şi au ocupat regiunea de lângă fluviul Sakana [2]), căreia i-au dat numele Francia, după ducele lor Francio şi cetatea lor principală au numit-o Paris, după numele tatălui acestui Francio. Al doilea fiu al lui Iaphet, Magog, din care, după Sfântul Ieronimus, descind Sciţii apoi Maday, după care s'au numit Mezii; Iauan, după care se chiamă Grecii; de aceea pe ebreeşte Grecia se numeşte până în ziua de astăzi Iauan; şi Tubal, din care se pogoară Spaniolii; şi Mesoch, din care se trag Capadocienii; de aceea la ei, până în ziua de astăzi, se găseşte cetatea Mazecab; şi Tyras, după care s'au numit Tracii. Apoi fiii lui Gomer: Assenech, din care se trag Troianii; fiii lui Iauan Elyza, după care s'au numit mai întâi Elyseii, apoi Eolizii; şi Tarsis, din care au descins Cylicii. De aceea şi cetatea lor metropolă s'a numit Tharsus. Aci s'a născut apostolul Paul, după cum se vede în Faptele Apostolilor, în capitolul al douăzeci şi unulea şi următorul: «dela aceştia s'au împrăştiat însulele de popoare în ţările lor, fiecare cu limba sa». Aceasta o spunem aci prin anticipare, fiindcă faptul s'a petrecut mai târziu, în timpul despărţirii limbilor. Iar fiii lui Cam sunt: Chus, după care s'au numit Etiopienii de aceea în evreeşte Etiopia se numeşte Chus; şi Mezarim, din care pogoră Egiptenii, de aceea în evreeşte Egiptul

1) Cf. *Introducerea.*
2) *Sakana* este desigur *Sequana.*

se numeşte Mazarim. Phuth din care descind Sibii; aceştia la început s'au numit Phutei; de aceea se găseşte aici un fluviu care până în ziua de astăzi se numeşte Phut. Şi Chanaan, după care s'au numit Chananeii, a căror ţară a fost dată în urmă fiilor lui Israil. Iar fiii lui Chus: Saba, după care s'au numit Sabeii; Evila, din care purced păgânii; şi Sabatha, din care purced Sabatenii. 'In urmă Chus a dat naştere lui Nemproth. Acesta a fost cel ce a pus la cale pe urmaşii lui Noe să zidească o cetate şi un turn împotriva lui Dumnezeu, şi despre care se vorbeşte în capitolul al unsprezecelea din cartea Facerii. De aceea se spune în Scriptură: „Acesta a început să fie puternic pe pământ şi prin puterea sa şi-a supus sieşi pe ceilalţi şi cu deasila i-a pus să muncească pentru el». De aceea spune mai departe Scriptura: «Şi era el un vânător strajnic, adecă un prigonitor de oameni, în faţa Domnului, căci nimica nu rămâne ascuns înaintea ochilor acestuia». De aci a ieşit proverbul, adecă vorba comună în gura tuturora: „ca şi un Nemproth». Căci, în urmă, de câte ori se ivea cineva prigonind pe oameni, îi se spunea, e un al doilea Nemproth sau asemenea cu Nemproth. Domnia acestuia a fost la început în Babilon şi urmaşii săi au stăpânit regiunile de lângă marea oceanului.

Din toate acestea se vede lămurit că nu este adevărată ideea acelora cari susţin că Hunor şi Magor, părinţii Ungurilor, ar fi fost fiii lui Nemproth care a fost fiul lui Chus, care a fost fiul lui Cam, blestemat de Noe; atât pentrucă atunci Ungurii n'ar fi din neamul lui Japhet, după cum afirmă sfatul Ieronimus, cât şi pentrucă Nemproth n'a locuit niciodată lângă fluviul Thanais care se găseşte în Orient, ci lângă marea Oceanului.

Deci, după cum spune sfânta scriptură şi sfinţii învăţaţi, Ungurii au descins din Magor, fiul lui Japhet care, în anul al cincizeci şi optulea după potop, după cum spune sfântul Sigilbert, episcopul din Antiochia, în Cronica popoarelor orientale, a intrat în ţara Evilat şi a dat naştere, cu soţia sa Enee, lui Magor şi Hunor, după cari s'au numit Maghiarii şi Hunii.

II. *Prima origine a răspândirii Ungurilor în Orientul Scitiei.*

Intr'una din zile însă s'a întâmplat ca ei (Magor şi Hunor) să pornească la vânătoare. Ieşindu-le în cale într'un deşert o cerboaică şi ei urmărind-o până în bălţile Meotyde, ea fugea înaintea lor. Aci însă dispărând cu totul din ochii lor, deşi au căutat-o mai multă vreme, n'au putut-o găsi nici de cum. In cele din urmă, străbătând amintitele regiuni băltoase, au observat că acestea sunt potrivite pentru hrana turmelor lor. De aci întorcându-se la tatăl lor şi luând învoiala acestuia, au intrat în regiunea băltoasă Meotyda, împreună cu tot ce aveau, cu gândul de a rămânea aci pentru hrana turmelor lor. Regiunea aceasta Meotyda este vecină cu patria lor Persia. Ea este înconjurată, în afară de un singur vad, din toate părţile de mare; are fluvii curgătoare şi este bogată în livezi, păduri, peşti, păsări şi fiare. Intrarea şi ieşirea de aci este anevoioasă. Intrând deci în ţara băltoasă Meotyda, au rămas aci nemişcaţi cinci ani. In al şaselea an însă, ieşind de acolo, au găsit din întâmplare într'un loc pustiu stând fără bărbaţi în corturi pe soţiile şi fiii fiilor lui Bereka [1]), cari la sunetul unei simfonii, sărbătoreau cu trompete o sărbătoare şi dănţuiau. Pe acestea răpindu-le repede le duseră cu toate lucrurile lor în regiunea Meotyda. Aceasta a fost cea dintâi pradă după potop. S'a întâmplat însă ca în acea luptă să fie prinse, între tineri, cele două fete ale lui Dule, şeful Alanilor, din cari pe una a luat-o de soţie Hunor şi pe a doua Magor. Din aceste femei şi-au tras originea toţi Hunii şi Ungurii. Locuind mai multă vreme în regiunea băltoasă Meotyda, au ajuns ca să se sporească într'un popor puternic şi ca acea regiune să nu-i mai poată nici cuprinde nici hrăni. Deci trimiţând de aci spioni în Sciţia, după ce au cercetat cu o rafinată şi scrupuloasă şiretenie regiunea Sciţiei au intrat în ea, ca în patria lor, având să rămână pentru totdeauna aci împreună cu copiii şi turmele lor. Iar când au sosit în această ţară, au aflat locuind în ea pe Alpruzi cari acum se numesc Pruteni. După ce au distrus sau au gonit şi au ucis pe aceştia, sunt recunoscuţi până în ziua de astăzi ca fiind posesorii acestei ţări, deşi fără voia vecinilor lor. Căci ţinutul Scitiei se găseşte în Europa şi dintr'o parte se întinde spre răsărit până la marea Nordului, iar, din altă parte, se mărgineşte cu munţii Rifei. Spre răsăritul ei este Asia, spre apus

---

1) *Bereka, Belar,* la Simon de Keza, p. 23; *Bular,* la Anonymus p. 70.

fluviul Ethul, adecă Donul. In adevăr popoarele ce trăesc acolo sunt neactive, dedate la superstiţii, dispreţuind natura, umblând după desfrâu, iubitoare de hoţie; în general de o culoare mai mult neagră decât albă. Căci Scitia este, ca cuprins, o unitate, dar ca guvernare se împarte în trei regate şi anume în Bascardia, Dencia şi Magoria. Ea are şi 108 provincii ce odinioară fuseseră împărţite între cele o sută opt neamuri ale fiilor lui Hunor şi Mogor, neamuri ce au ieşit din coapsele acestora, când pornind din băltoacele Meotyde au intrat în Scitia. De ţara scitică însă se mărgineşte dinspre răsărit ţara Iurianilor şi după aceasta Tarsia [1]; iar în urmă Mangalia [2], unde se isprăveşte şi Europa. Iar în regiunea de miazăzi se găseşte naţiunea Corosmină şi Etiopia care se numeşte India Minoră şi după acestea între miazăzi şi cursul fluviului Don se află un deşert de nepătruns, unde, din cauza intemperiilor climei din acea zonă, sunt şerpi de diferite feluri, broaşte cât purceii, basiliscus şi mai multe animale otrăvitoare; tigri şi inorogi se produc aci. Marele fluviu Don izvorăşte din Scitia, de Unguri se numeşte Etul şi, dupăce străbate aci munţii cei plini de zăpadă ce înconjoară Scitia, îşi schimbă numele şi se chiamă Don. Lângă el spre Sud începe poporul Kytanilor şi al Alanilor şi în sfârşit prin trei guri se varsă în marea Rotundă [3]. Şi un al doilea fluviu, cu numele de Togata [4], foarte mare, izvorăşte din ţara Sciţilor. Acesta curge prin păduri pustii şi străbătând bălţi şi munţi plini de zăpadă, pe unde soarele nu luceşte niciodată, intră în cele din urmă în Ircania şi se îndreaptă spre marea Nordului. Lungimea Sciţiei se spune că s'ar întinde trei sute şaizeci de stadii, iar lăţimea de una sută nouă zeci. Situaţia ei este aşa de întărită că numai într'un singur loc foarte îngust se găseşte un vad; din această cauză Sciţii n'au fost supuşi de nici un popor nici odată, nici chiar de Macedoneni şi, de aceea, îi numim noi dent-os, adecă scutiţi din partea ori cărei puteri. Ii numim deci Dentos [5]) dela dentositas, fiindcă precum dinţii rod şi sdrobesc toate, deasemenea şi ei sdrobeau pe toate celelalte popoare. De aceea, Romanii îi numeau biciul lui Dumnezeu. Numita Scitie,

---

1) *Tarsia*, *Tartaria*, cf. Simon de Keza, p. 24.
2) *Mangalia*, Mongolia.
3) *Mare rotundum*, Marea Neagră.
4) *Togata*, *Togora*, la Simon de Keza, p. 23, 24.
5) *Dentos*, *Dentumogeri*, la Anonymus, p. 24.

totuşi, în unele părţi se zice că este destul de plăcută [1]). Incântătoare prin dumbrăvile, pădurile şi livezile sale, ea este bogată şi plină de tot felul de animale. Spre răsărit au vecini pe Pecenegi şi pe Cumanii cei Albi. Din spre marea Nordului care îi mărgineşte spre apus până la Susdalia [2]) este o pustietate plină de păduri, de nepătruns de piciorul omenesc, şi care se spune că se întinde într'un mare spaţiu, pe unde ceaţa stă necontenit timp de două luni şi pe unde soarele nu se zăreşte în aceste luni decât în lunile Iulie, Iunie şi August şi numai în atâtea ceasuri din zi, cât este dela şase până la nouă. In munţii amintitei pustietăţi se găseşte cristal, grifonii îşi fac cuiburi, iar păsările legisfalk cari pe ungureşte se numesc kereceet se ştie că-şi clocesc aci puii lor.

III. *Prima intrare a Ungurilor în Pannonia.*

In anul dela întruparea Domnului 373, în timpul împăratului Valens şi al lui Celestin I, papă al bisericii romane, într'a şasea epocă a lumii, fiindcă Hunii cari locuiau în Scitia se înmulţiseră, s'au strâns la un loc şi după ce şi-au ales de căpetenii pe Wele, fiul lui Chele, de origine din neamul lui Zemein, pe Keve [3]) şi pe fratele acestuia Kadicha, pe Ethele, Kewe şi Buda fiii lui Bendekus din neamul lui Kadar, s'au hotărît să invadeze regiunile apusului. Căci din cele o sută opt triburi au ales un milion de bărbaţi înarmaţi, adecă din fiecare neam câte zece mii, şi au lăsat pe ceilalţi Huni în Scitia ca să le păzească de duşman locuinţele şi ţara. Şi şi-au ales dintre ei un conducător, pe unul numit Kadar, din neamul lui Turda, ca să împace certurile dintre cei învrăjbiţi, să pedepsească pe hoţi, pe tâlhari şi pe răufăcători, cu aceea condiţie însă, că dacă acelaşi conducător ar da o sentinţă nedreaptă, comunitatea să o poată revoca şi să poată desărcina când ar voi pe conducătorul şi pe căpitanii cari ar greşi. Şi acest obiceiu legal s'a păstrat între Huni sau Unguri până în timpul ducelui Geysa [4]), fiul lui Toxun. Căci înainte de încreştinare în tabere, prin vocea crainicului, astfel strigând îi strângea pe Unguri la armată: «Glasul lui Dumnezeu şi al comunităţii întregi este ca fieştecare să se prezinte exact în cutare

1) Unele ediţii în loc de *lata* au *laeta*.
2) *Susdalia*, în Rusia, lângă Volga.
3) *Kewe, Reuwa*, la Simon de Keza, p. 25.
4) *Până în timpul ducelui Geysa*, cf. Anonymus, p. 28.

lor înarmat sau aşa precum este, spre a auzi porunca şi povaţa comunităţii». Deci oricare va fi călcat această poruncă, neputând să prezinte un motiv, legea scitică îl sancţionează, tăindu-l în două cu cuţitul, sau este aruncat în procese infamante sau fără nici o milă făcut sclav al comunităţii [1]). Deci abateri şi excese de acest fel au făcut ca un Hun să se diferenţieze de alt Hun. De altfel, pe câtă vreme un tată şi o mamă au dat naştere prin procreare la toţi Hunii, cum s'ar putea spune că unul este nobil şi altul nenobil, dacă în existenţa lor nu s'ar fi produs întâmplări nelegiuite? Deci, atunci toate căpeteniile cu un singur gând şi cu un singur suflet ieşind din Scitia au intrat la Pecenegi şi la Cumanii cei Albi apoi la Susdali şi Ruteni şi în ţara Cumanilor Negri. Ieşind apoi de aci au ajuns la Tisa şi dupăce au cercetat dejur împrejur regiunea, întreaga ceată a găsit cu cale în unanimitate să nu meargă mai departe cu soţiile lor, cu carele lor şi cu corturile lor. Şi deoarece pe vremea aceea stăpânea Pamfilia, Frigia, Macedonia şi Dalmaţia tetrarchul Macrinus, longobard de naţiune şi din Sabaria de origine, fiind prevăzut cu arme de războiu, după ce a aflat că Hunii s'au aşezat deasupra Tisei şi că zi de zi îi devastează ţara, temându-se să-i atace numai cu fiii ţării sale, şi-a trimis delegaţi la Romani, cerând ca să i se trimeaţă ajutor împotriva Hunilor, căci el domnea peste cei amintiţi numai din graţia împăratului Romanilor. Romanii însă în acest timp îşi aleseră de rege peste ei, din bunăvoia lor, pe Detricus din Verona, de naţiune german. Cerându-i-se ca să dea ajutor lui Macrinus, şi el primind bucuros, a pornit cu o armată de Italici, Germani şi de alte popoare amestecate din părţile de apus. A ajuns în cele din urmă în Zazholm[2]), unde se adunaseră chiar Longobarzii, la cetatea Potenciana [3]), pentru ca să trateze cu Macrinus planul dacă trebuie să atace şetrele Hunilor la trecerea lor peste Dunăre sau în alt loc potrivit. Pe când deci îşi făceau planurile şi-şi pierdeau timpul cu tratativele, Hunii trecând peste Dunăre în tăcerea nopţii peste burdufuri în Sicambria [4]), bătură crunt armata lui Macrinus şi a lui Detricus pe când ea se găsea în câmp în corturi, fiindcă cetatea Potentiana nu-i putea cuprinde pe toţi. Amărît din

1) *Sclav al comunităţii*, cf. Simon de Keza. p 25.
2) *Zazholm, Centum Colles, Centum Montes*, în judeţul Alba.
3) *Potentiana*, cetate romană, azi probabil în localitatea Hansabek.
3) *Sicambria*, Buda Vechie.

pricina acestei invazii Detricus a ieşit împotrva Hunilor, având să se lupte în câmpia Tarnukuolg [1]), unde, dând lupta, se spune că ar fi învins pe Huni, deşi cu o mare pierdere şi primejdie pentru ai săi. Cei ce au mai rămas dintre Huni au fugit dincolo de Tisa. Au căzut însă în acea zi dintre Huni 125 de mii şi între ei au pierit în această bătălie şi căpitanul lor Kewe. Iar dintre soldaţii lui Detricus şi Macrinus în afară de aceia cari fuseseră ucişi în corturile lor au pierit 210 mii. Văzând însă Detricus că a suferit în bătălie un aşa de mare dezastru pentru poporul său, dupăce s'a întâlnit în ziua următoare cu Macrinus, a plecat spre cetatea Tulna care pe atunci era o cetate a Latinilor, socotită printre oraşele Pannoniei. Cetatea Tulna este în Austria, trei conace [2]) depărtare de Viena. Hunii însă, când au aflat că vrăşmaşii lor s'au retras, s'au întors la locul de luptă şi au înmormântat cu toată pompa cadavrele tovarăşilor lor şi pe căpitanul lor Keve, după obiceiul scitic, aproape de şosea şi, după cum credem, s'a ridicat o statuă de piatră, şi locul acela şi regiunea aceea au numit-o Keweoza [3]). Cunoscând deci din lupta precedentă curajul Romanilor şi pregătirea lor armată, după ce şi-au refăcut oastea, Hunii au plecat spre cetatea Tulna unde se strânseseră duşmanii lor. In contra lor se zice că le-au ieşit în cale Detricus şi Macrinus la Cesumaur [4]) şi luptând de dimineaţa până la ora nouă, Romanii au fost biruiţi. Aci a fost omorît şi Macrinus, iar Detricus a fost rănit în frunte de o săgeată şi întreaga armată a Romanilor a fost măcelărită şi fugărită. Iar dintre Huni au pierit în acea bătălie patruzeci de mii, fiind omorîţi Wela, Kewe şi Kadicha. Cadavrele acestora luându-le de aci le-au înmormântat lângă statua amintită împreună cu ceilalţi Huni. După ce însă armata Romanilor a fost împrăştiată la Cezunmaur, în urmă, timp de mai mulţi ani, Romanii n'au mai putut să se adune împotriva Hunilor.

---

1) *Tarnukuolg*, Tawarnucweg, la Simon de Keza p. 27 azi Tarnok, în comit. Pilis.

2) *Rastu*, conac, milă germană.

3) *Kewe oza*, Kewe háza.

4) *Cesumaur*, Zeiselmaur, în Austria Inferioară.

IV. *Alegerea lui Atyla ca rege al Ungurilor și victoria aceluiași monarch.*

In anul patru sute unu dela întruparea Domnului, iar dela intrarea Ungurilor în Pannonia în anul al 28-lea, Ungurii sau Hunii, într'o voință unanimă, își aleseră peste ei, după obiceiul Romanilor, rege, pe Atyla, fiul lui Bendekuz, care la început era socotit ca unul dintre căpitani. Acesta a pus pe fratele său Buda [1]), duce și conducător, dela fluviul Tisa până la Don, dispunând ca el însuși să fie numit regele Ungurilor, groaza lumii, biciul lui Dumnezeu: Atyla, din grația lui Dumnezeu, fiul lui Bendekuz, nepotul marelui Magor, crescut în Engadi, regele Hunilor, Mezilor, Goților, Danilor, groaza globului pământesc și biciul lui Dumnezeu.

Regele Atyla era de coloare negricioasă cu ochii fioroși, cu pasul maiestos, lat în piept, purtând o barbă mare, afemeiat peste măsură. Nu-i plăcea să ție bani în caseta sa, de o îndrăzneală însă moderată. Era în lupte foarte viclean și prevăzător, era de un corp ce se potrivea cu vitejia sa. De o voință extraordinară, se folosea de arme strălucitoare, de corturi curate și civilizate. In adevăr, el era iubit de popoarele străine, pentru că era darnic și popular; din cauza severității sale însă pe care o avea dela natură, era grozav de temut de ai săi. De aceea, națiuni de diferite limbi alergau la el dela marginea pământului cărora le da bucuros ajutor după putință. Căci avea zece mii de care prevăzute cu coase, diferite mașini și toate uneltele cu cari se sparg castrele și cetățile și pe cari le ducea cu sine în armata sa. Avea obiceiul să aibă corturi făcute după diferitele chipuri ale diferitelor țări. Unul însă îl avea totuși așa de celebru și de extraordinar că era minunat încheiat din lame de aur așa că aci se desfăcea aci se strângea din nou, după voia celor ce-l întindeau. Coloanele lui lucrate din aur și având capiteluri mobile, fiind însă la mijloc goale, se legau în cheutori cu pietre prețioase, artistic lucrate. Dar chiar, și staulele [2]) sale, când pleca cu armata, erau pline cu cai din diferite țări, pe cari, deși ținea mult la ei, îi dădea bucuros celor ce aveau lipsă, așa că uneori de abia mai rămânea cu doi pentru trebuința călăriei sale. Iar aceste staule aveau o paratură de purpură și de pânză de in; șeile regale însă erau lucrate din aur și pietre prețioase. Masa lui era în întregime de aur, de ase-

---

1) *Buda,* el se numea de fapt *Bleda,* la Iordanes, *Bleta.*

2) *Maristalla,* germ. Marstall, staul.

menea şi vasele de bucătărie. Iar patul lui, o minunată lucrare din cel mai curat aur, îl purta cu sine în armată. Prin acestea şi alte străluciri de acest fel din timpul său, Atyla, regele Hunilor, a rămas celebru. Iar oştirea sa, în afară de popoarele străine, era formată dintr'un milion de soldaţi, aşa fel că dacă se întâmpla ca un Scit să moară, altul să-l înlocuiască îndată. Armele soldaţilor săi erau lucrate mai ales din piele şi din diferite feluri de metale; ei aveau arcuri şi deasemenea lănci foarte ascuţite şi cuţite încinse la brâu. Insigna [1]) regelui Atyla, pe care de obiceiu o purta pe propriul său scut, avea asemănarea unui vultur în cap cu o coroană. Această insignă Hunii au purtat-o în totdeauna cu ei în armată, câtă vreme au trăit în comunitate, până în timpul ducelui Geycha, fiul lui Toxun.

V. *Continuarea povestirii.*

După ce Hunii, în urma bătăliei dată la Cezumaur, s'au întors victorioşi la corturile lor, au rămas câteva zile dincolo de Tisa împreună cu soţiile lor şi apoi regele Atyla a dispus să se strângă într'una din zile adunarea lor solemnă. La aceasta venind Detricus din Verona, împreună cu principii din Germania, se spune că au adus omagii şi onoruri regelui Atyla. In urmă au sugerat regelui ideea să pornească personal în regiunile occidentale, unde ar putea să dobândească o mare glorie. Primind această propunere, după ce şi-a strâns în grabă armata, se spune că a plecat din Siccambria şi a făcut mai întâi o invazie în Iliria, apoi a trecut în regatul dela Constanţa, unde regele Sigismund i-a ieşit în drum lângă Basilea cu o armată numeroasă. Pe acesta Atyla l'a sdrobit cu întregul său popor şi l-a supus domniei sale. Pornind apoi din această localitate, a asediat cetatea Argentina de lângă Rin, cetate pe care, dela fundarea ei, nici un împărat roman n'a putut să o cucerească; Atyla însă a cucerit-o, dărâmându-i zidurile în mai multe locuri, pentru ca să fie deschsă fără de greutate o cale liberă tuturor celor cari ar sosi aci şi a dat ordin sever ca, atât timp cât va trăi el, să nu se refacă zidurile şi pentru ca această cetate să nu se mai numească Argentina, ci Strozburg, pentru mulţimea drumurilor, pe cari puse să se facă în zidurile ei. Pornind apoi cu armata, dela Argentina a distrus până

1) *Galnerium*, bannerium, drapel, insignă, cf. Simon de Keza, p. 29.

la pământ Luxovium, Bizancia [1]), Chalon, Masticon, Ligon, Burgundia şi Lugdunum. Şi de aci plecând dealungul fluviului Rou a ajuns la Catalauni, unde împărţindu-şi oştirea, a treia parte din armata sa, împreună cu generali distinşi, a trimis-o împotriva prea puternicului sultan Miramommona. Aflând despre aceasta sultanul a fugit dinaintea Hunilor din oraşul Sevila [2]) în Maroc, trecând braţul mării ce se numeşte golful Sevilei. Intr'aceea, a atacat pe regele Atyla pe neaşteptatee împreună cu zece regi din Occident un patriciu al Romanilor, cu numele de Aetius. Şi pe când se pregăteau să dea atacul asupra lui Atyla, acesta cerând un armistiţiu pentru ca să-şi adune armata ce fusese trimisă împotriva sultanului şi refuzându-i-se aceasta, s'a dat lupta între ambele armate de dimineaţa şi până noaptea în câmpia ce se numeşte Belwinde[3]). Intre cele două armate era un pârâu curgător, aşa de mic, că dacă cineva ar fi aruncat în el un fir de păr, prin mişcarea sa înceată de abia ar fi putut să se urnească din loc. După ce însă s'a dat lupta, inundând sângele animalelor şi al oamenilor, se spune că s'a făcut un torent atât de mare că ar fi târât cu sine un vizitiu cu car cu tot şi oameni înarmaţi şi în ambele armate acest torent a pricinuit nu o mică mortalitate. Aceasta este bătălia ce s'a dat între regii Occidentului şi Atyla în câmpia Beuscite dela Catalaunia, decât care luptă nu se aminteşte alta în vechime, nici mai grozavă nici mai crâncenă, dintre toate bătăliile din această lume cari s'au dat vr'odată într'o singură zi şi într'o singură localitate. In adevăr, în această ciocnire a rămas mort pe loc cel mai mare rege al Goţilor, cu numele Aldaricus. Când ceilalţi regi au aflat despre moartea acestuia, ei cari scăpaseră au căutat prin fugă să se ascundă. Deci, în acea zi, s'a ridicat curajul Hunilor şi al regelui Atyla, şi groaza a cuprins întreg pământul şi, la auzul acestora, cele mai multe ţări se supuseră cu bani şi cu tribut. Iar a treia parte a armatei regelui Atyla, care n'a putut să ia parte în această bătălie, temându-se de Atyla, din cauza întârzierii sale, a rămas la Catalauni până la moartea lui Atyla şi s'au făcut locuitori ai nouei lor patrii, nemai voind să se întoarcă în Pannonia. Căci, în afară de popoarele străine, numai dintre Huni fuseseră trimişi în contra lui Miramammona şaizeci şi cinci de mii de inşi. Dintre aceşti Huni, mai mulţi fuseseră numiţi căpitani,

---

1) *Bizancia, Vesontio,* azi Besançon.
2) *Sibilia,* Sevila. *Strictum Sibilae,* golful Sevilei.
3) *Belwinde, Beluidar,* la Simon de Keza.

cari pe limba lor se numeau Spani. După numele acestora şi-a primit numele toată Spania. Rămânând Atyla numai câteva zile în locul luptei, s'a retras în sfârşit victorios şi a venit în cetatea Tolosa, în care cetăţenii l-au primit cu mari onoruri. Pornind apoi de aci a plecat în contra cetăţii Reims, adecă cetatea capitală a Goţilor care, atunci când el a plecat spre Catalaunia, îi se opuse cu străşnicie şi pe care acum ocupând-o fără zăbavă pe toţi câţi a găsit aci i-a distrus prin foc şi sabie. Prefăcând în ruine în chipul acesta toată Franţa şi Flandria, a ajuns la Colonia unde sălbătecia Hunilor a ucis cu cruzime pe Sfânta Ursula, fiica regelui Bractanilor, împreună cu unsprezece mii de fete. Trecând aci, la Colonia, peste Rin, a intrat în Turingia, în cetatea Ysnac [1]), unde, după ce a ţinut o adunare solemnă, şi-a trimis armata împotriva Dacilor [2]), Normanilor, Frisonilor, Litvanilor şi Prutenilor, pe cari după ce i-a învins, i-a făcut supuşii săi. Plecând de aci, după ce a ţinut adunarea, a intrat în cetatea Siccambria, din Pannonia, unde a ucis cu mâna sa proprie pe fratele său Buda şi i-a aruncat corpul în Dunăre, fiindcă, pe când Atyla zăbovea în apus, aci Buda trecuse în cârmuirea sa peste hotarele stabilite între el însuşi şi fratele său Atyla. Căci pusese ca Siccambria să se numească după numele său Buda Wara. Şi, cu toate că regele Atyla interzisese Hunilor şi altor popoare ca această cetate să nu se mai numească Budavar, ci cetatea lui Atyla, Teutonicii, temându-se de interdicţie, au numit-o Eccylburg [3]), adecă cetatea lui Atyla, Ungurii însă neţinând seama de interzicere o numesc şi o chiamă până în ziua de astăzi O-Buda. După ce a adus la îndeplinire astfel toate acestea, timp de cinci ani s'a odihnit la Siccambria, trimiţându-şi sau distribuindu-şi observatorii săi în cele patru colţuri ale lumii. In adevăr, prima grupă de observatori a fost aşezată la Siccambria, încât strigătul unuia să poată fi auzit ziua şi noaptea până la cetatea Colonia din Germania; a doua parte până în Lituania; a treia până pe malurile fluviului Don, adecă Etul; iar a patra staţiune a aşezat-o în cetatea Yadra din Dalmaţia. La vocea şi strigătul acestora cele patru părţi ale lumii ar fi putut să ştie ce face Atyla, sau cu ce ocupaţie se îndeletniceşte.

---

1) Ysnac, Eisenach, orăşel în Turingia.

2) *Impotriva Dacilor*, adecă a locuitorilor din Dania sau Danemarca.

3) Eccylburg, *urbs Ethelae*, lângă Buda.

VI. Fuga popoarelor

Oraşele din Pannonia, Pamfilia, Frigia, Macedonia şi Dalmaţia cari din cauza deselor asedii ale Hunilor fuseseră pustiite, părăsindu-şi solul natal, după ce au obţinut îngăduinţă dela Atyla, au trecut în Apulia pe marea Adriatică lăsându-şi trupele lor şi renunţând să mai fie supuse lui Atyla; Vlachii cari erau colonii lor şi pastorii lor rămaseră de bună voia lor în Pannonia.

VII. Cucerirea cetăţii Aquilea de regele Atyla.

După ce regele Atyla s'a odihnit cinci ani la Siccambria, a căutat să refacă lipsurile armatei sale, şi anume ale părţii a treia care rămăsese de mai de mult la Catalauni şi, după ce şi-a ţinut adunarea, a plecat din Pannonia şi trecând prin Carintia, Stiria şi Dalmaţia, s'a unit cu toţi ai săi în cetăţile Salona şi Spaletum, din marea Adriatică, şi a pus să se dea foc la amândouă aceste cetăţi. Iar plecând din acel loc, s'a îndreptat pe lângă mare spre cetăţile Tragura [1]) Sardona, Sibinic, Jadra, Nona, Scenia, Parentia, Pola, Caputistria şi Terestrina şi distrugând şi alte multe cetăţi din munţi, a ajuns în sfârşit la Aquilea a cărei mărime după ce a examinat-o, s'a îngrozit şi s'a socotit pierdut dacă ar lăsa numita cetate necucerită, cu atât mai vârtos cu cât mai mulţi rebeli Longobarzi se spunea că au fugit acolo din Pannonia. Reclamându-i pe aceştia dela cetăţeni printr'o solie şi refuzându-i-se predarea lor, a început să atace prin diferite maşini cetatea, pe care neputând nicidecum să o cuprinză, a asediat-o timp de un an şi jumătate. Intr'una din zile însă s'a întâmplat ca să înconjoare cetatea cu mai mulţi paznici care îl însoţeau, şi în cari, după părerea sa, el avea să-şi pună cea mai mare nădejde şi a văzut o barză sburând dela mare şi aşezându-se pe acoperişul unui palat, unde îşi avea cuibul, şi luând în cioc un puiu, l-a dus în nisipul mării. Intorcându-se din nou a transportat şi pe ceilalţi pui împreună cu cuibul. Văzând aceasta regele Atyla şi-a convocat soldaţii şi le-a spus: «Observaţi tovarăşi, cum această barză prevesteşte faptele viitoare şi cum simte că cetatea aceasta va fi distrusă de noi şi ca

1) Tragura. Identificarea oraşelor, precum şi notele explicative, se pot vedea în vol. IV al acestei colecţii de izvoarei istorice, textul cronicei pictate fiind luat după cel al lui Simon de Keza.

să nu piară împreună cu cetățenii își ia precauțiunile ei. Fiți deci pentru ziua de mâine mai viteji și veți vedea cetatea prăbușindu-se». Apoi comunicând tuturora ordinul, pe lângă întrebuințarea de tot felul de mașini de războiu, folosindu-se de o stratagemă scitică a cerut câte o șea dela fie care din cei un milion de soldați și făcând din șei lângă zidul înconjurător o grămadă enormă, a poruncit să se dea foc șeilor; de flacăra și căldura acestora zidul înmuindu-se, s'a prăbușit la pământ cu turnuri cu tot. Văzând aceasta cetățenii au părăsit orașul și au fugit într'o insulă din mare; au hotărât adecă să intre într'o insulă oarecare a mării, vecină cu Aquileia spre a rămânea pentru totdeauna acolo. Ea până în ziua de astăzi se numește Veneția. După ce au locuit câtăva vreme în aceasta, au părăsit-o tot de frica regelui Atyla și au intrat cu gândul de a rămânea în insula ce se numește Realth.

VIII. Originea Veneţienilor.

Unii Veneţieni sunt Troiani, după cum sună Cronica Veneţienilor: «după dărâmarea Troiei, au mai rămas totuşi la Aquilea pe care se spune că au fundat-o». In adevăr, Veneţienii nu admit că originea lor ar fi dela Sabaria, după cum cred unii. Căci la Sabaria locuiau Latinii, anume Longobarzii şi în Aquilea era aci o şcoală generală atât pentru Longobarzi cât şi pentru alte naţii din lume, foarte celebră pentru multe învăţături de poeţi şi filosofi, supusă însă rătăcirilor diferitelor idolatrii. Această cetate voind la început să o cuprinză regele Goţilor, Arcellaus, deşi a asediat-o mult timp, n'a putut-o lua. In cele din urmă a cucerit-o spaima hunii (Atyla). Locuitorii acesteia fiind goniţi de Huni, acum locuesc la Papia [1]) în Italia, lângă fluviul Ticin.

IX. Devastarea Germaniei.

Deci, după ce a distrus Aquilea şi Concordia, a dărâmat în urmă fortăreaţa din Forum Julii. De aci intrând în Marca Longobardiei a supus puterii sale Teruisium, Padova, Verona, Brixa, Cremona, Mantua, Perganum, Mediolanum, Alexandria şi Ferraria şi alte mai multe oraşe din aceeaşi regiune. După aceasta venind la Ravenna, arhiepiscopul Arianilor care făcuse să se ridice chiar în

1) Papya=Pavia.

cetate împotriva scaunului apostolic doisprezece cardinali, cari imitau secta sa, şi având un tezaur bogat, introduse pe ascuns fără ştirea concetăţenilor săi pe Huni în cetatea Ravenna şi a pus să fie ucişi creştinii cari erau căpeteniile cetăţii, făgăduind nu mai puţin regelui Atyla, că dacă ar primi secta sa şi ar prigoni pe creştini, i-ar da în mână, fără pierderi din partea poporului său şi fără cheltuială, întreaga Italie şi cetatea Roma şi Africa. Atyla primi bucuros propunerea mulţumindu-se mai mult de stăpânirea ţărilor decât de secta amintită. Romanii văzând primejdia, fiindcă din aceastä cauză ar fi putut să se prăpădească creştinătatea, se adresară Papei Leon ca să-şi îndrepte paşii spre Atyla, cerându-i din partea Romanilor ca Atyla să primească cât va trăi tribut şi supunere. Intr'aceea regele Attila trimisese armata sa în Aquilea, punând în fruntea oştirii pe căpitanul Zorard, de fel din tribul Zoard. Acesta a jefuit Apulia, Terralaboris şi Calabria până la cetatea Regio şi Catona pe care se zice că ar fi fundat-o Cato şi s'a întors cu o foarte mare pradă. Când Papa Leon a ajuns la Ravenna, la Atyla, împreună cu mulţime de cler şi de cruci, au avut numai decât o convorbire unul cu altul, de călare, şi ascultând făgăduelile şi vorbele Romanilor, lui Atyla îi s'au părut condiţiunile grele, totuşi a admis cererile lor, din consideraţie pentru scaunul apostolic şi de teama unei viziuni ce i s'a arătat. Căci când regele şi-a ridicat ochii mai sus a văzut deasupra capului său un om atârnând în aer, având în mână o sabie care îl ameninţa oarecum să-i taie capul şi scrâjnind din dinţi. Deci aprobând cererile Romanilor, după ce a concediat pe papă, regele s'a întors la Ravenna, unde a pus să prinză pe arhiepiscopul Arian, împreună cu aderenţii săi, ascultând în aceasta de sfatul Papii. Şi după ce a cerut dela el şi dela complicii săi şaizeci de mii de mărci de aur, i-a tăiat capul, şi cu toată mulţimea armatei sale s'a întors în Panonnia. Şi astfel întinzându-şi imperiul său în lung şi în lat, în miază zi, apus, miază noapte şi răsărit, îşi puse în minte să treacă marea, pentru ca să subjuge Egiptul, Asiria şi Africa.

X. *Căsătoria regelui Atyla.*

Atunci i s'a adus într'una din zile ca mireasă fiica regelui Bractanilor cu numele Mikolch [1]), de o frumuseţe supraomenească, pe care se spune că aşa de mult a iubit-o, că a întrecut orice măsură,

1) Mikolch, *Micolt*, la Simon de Keza, *Ildico*, la Jordanes.

după cum avea obiceiul când bea. Şi când a isprăvit contactul cu fata, adormind, i-a năpădit în timpul nopţii sângele din nări şi, cum dormea cu faţa în sus, sângele i-a intrat pe gură în gât, unde, închegându-se, i-a împiedicat respiraţia şi a ucis pe Atyla. Iar Mikolch, sculându-se din somn şi atingând cu o mişcare repede pe bărbatul ei şi el neputându-se mişca, a văzut că trupul îi este rece şi lipsit de căldura naturală. Atunci, ţipând cât putu, a chemat pe uşierii regelui, arătându-le că bărbatul ei a intrat în viaţa de veci. Aceştia urlând cu strigăte puternice, făcură pe toţi străjerii să alerge cu ţipete la intrările palatului şi l-au îngropat în urmă împreună cu Wele, Cadicha şi Kewe şi alţi căpitani ai Hunilor în locul amintit mai sus. Aflându-se despre moartea lui Atyla, lumea întreagă a rămas încremenită, şi vrăşmaşii săi nu ştiau ce să facă, să-l plângă sau să se bucure, temându-se de mulţimea fiilor săi cari, cât un popor întreg, nu puteau să fie număraţi. Ei credeau că vr'unul dintre fiii tatălui lor va avea să domnească. Dar, prin viclenia lui Detricus şi a altor principi germani, pe cari Atyla în timpul domniei sale îi avea de gâtul său, comunitatea unită a Hunilor s'a împărţit în două cete, aşa că, unii se sileau să-şi aleagă de rege, după Atyla, pe Csaba, fiul regelui, născut cu fiica împăratului Grecilor, Honorius, alţii însă pe Aladariu, născut cu o principesă germană, anume cu domniţa Crumheldina [1]). Partea cea mai sănătoasă a Hunilor alăturându-se pe lângă Csaba, iar Detricus şi naţiile străine împreună cu puţinii Huni pe lângă Aladariu, începură amândoi să domnească deodată. Şi în vreme ce fiecare căuta să se alipească de unul din ei, prin şiretenia lui Detricus, care pe acea vreme la Siccambri era de partea lui Aladariu, între amândoi regii s'a iscat un războiu atât de cumplit că, timp de cincisprezece zile neîntrerupte, aşa de mult au inundat de sânge german Dunărea că, dacă Nemţii de ruşine n'ar ascunde măcelul ce li s'a făcut de Huni în zilele amintite, de sigur ar trebui să mărturisească că dela Siccambria până la Potentiana, nici oamenii nici animalele spurcate n'au putut să bea apă curată din Dunăre.

Aceasta este faimoasa bătălie pe care Hunii o numesc bătălia Crumheld până în ziua de astăzi. In aceste lupte Csaba şi Hunii totdeauna au avut victoria; în urmă însă Detricus, din Verona a făcut, prin trădare, ca Csaba să fie biruit. Căci, la început, Csaba

1) Poligamia era permisă la Sciţi şi la primii Unguri până la încreştinarea lor, când s'a introdus dreptul de primogenitură.

învinsese pe fratele său, dar în cele din urmă a fost el învins, aşa că de abia i-au mai rămas lui Csaba cincisprezece mii de oameni, ceilalţi Huni şi fiii lui Atyla fiind cu totul sau distruşi sau omorîţi. Deci, după moartea lui Atyla, atât fiii săi, cât şi Hunii, s'au distrus între sine. Fiind deci învins Csaba şi fraţii săi în număr de şaizeci, fiii regelui Atyla cari îl sprijiniseră, se spune că au plecat cu cincisprezece mii de Huni la unchiul său, Honorius. Şi cu toate că Honorius, împăratul Grecilor, ar fi voit să-l ţină locuitor al Greciei, el, nevoind să rămâie, s'a îndreptat spre locaşurile părinteşti, anume spre Scitia, cu gândul să rămâie aci. Csaba însă a stat în Grecia, împreună cu Honorius treisprezeci ani, şi a făcut drumul spre Scitia timp de un an întreg, din cauza primejdiilor călătoriei şi greutăţilor trecerii peste ape. Iar după ce a ajuns în Scitia şi anume în locaşul părintesc, nu şi-a luat soţie din Scitia, ci a luat una dela Corosmenia, după sfatul lui Bendekuz, bunicul său, pe care se spune că l'a găsit sănătos, dar foarte decrepit. Din această soţie a sa a născut pe Edemen şi Ed. Deci, acest Csaba, prin îndemnul său, a făcut ca Scitii să se întoarcă din nou în Pannonia. Mai rămăseseră însă dintre Huni trei mii de bărbaţi, cari scăpând cu fuga din lupta Crumheldină, s'au strâns în câmpia dela Csigla [1]). Ei fiindcă se temeau de popoarele din apus să nu dea buzna peste ei fără veste, au intrat în Ardeal şi s'au numit aci nu Unguri, ci Zekul [2]), cu alt nume. In adevăr, în timpul vieţii lui Atyla, Hunii înşişi fuseseră duşmani ai popoarelor din Occident. Zekulii însă sunt rămăşiţe ale Hunilor rămânând în câmpia amintită până la întoarcerea celorlalţi Unguri. Când deci au aflat că Ungurii se întorc pentru a doua oară în Panonnia, le-au ieşit înainte în Rutenia, cucerind împreună cu ei regiunea Pannoniei. După cucerirea acesteia, au avut aceeaşi soartă ca Ungurii, după cum au voit-o aceştia, nu în câmpia Pannoniei, ci au avut aceaşi soartă ca Vlachii, vecinii lor din munţi. De aceea, amestecaţi cu Vlachii, se spune că s'au folosit de alfabetul acestora. Aceşti Zeculii crezuseră anume că Csaba a pierit în Grecia. De aceea poporul până astăzi spune: «Atunci să te întorci, când se va întoarce Csaba din Grecia». Deci acest Csaba este fiul legitim al lui Atyla, născut cu fiica lui Honorius, împăratul Grecilor, şi ai cărui fii s'au numit Edemen şi Ed. Edemen însă când Ungurii s'au întors pentru a doua oară în Panonnia, a venit

1) *Csigla*, localitate până astăzi neidentificată.

2) *Zekul. Siculi*, Szekler, Secuii, Cf. *Sicules et Roumains*.

cu o foarte mare familie a tatălui său şi a mamei sale. Căci mama sa se născuse la Corosmini. Ed însă a rămas în Scitia la tatăl său. Din acest Csaba se trage neamul lui Aba. Când deci Csaba, ducându-se în Scitia, se lăuda în gura mare cu neamul mamei sale, nobilimea Hunilor l-a ţinut de rău, afirmând că el nu este un adevărat fiu al ţării Scitiei, ci un intrus al unei naţii străine, din care cauză nu şi-a luat de soţie o femee din Scitia, ci a luat una din neamul Corosmin. După ce însă fiii lui Atyla au pierit aproape cu totul, împreună cu poporul scitic, Pannonia a rămas zece ani fără de rege, rămânând în ea numai Slavii, Grecii, Vlachii, Teutonii şi străinii, Messiani, cari, pe când trăia Atyla, îi erau supuşi ca oameni de rând. S'a ridicat după aceasta un principe oarecare, numit Zuatapolug, fiul lui Morot, din Polonia, care, subjugând Bracta, guverna peste Bulgari şi Messiani, începând de asemenea să domniască şi în Pannonia după exterminarea Hunilor. Pe acesta nişte Unguri din Erdelw şi dela fluviul Hung, atrăgându-l prin diferite daruri şi spionându-l prin ştafete, după ce au aflat că armata lui nu este înarmată, au dat deodată năvală asupra lui Zuatapolug, într'un oare care oraş de lângă Podul Banului, de lângă Tata, ale cărui ruine se văd până astăzi şi l-au ucis cu toată oştirea. Astfel ei au început să stăpânească peste amintitele popoare ale Pannoniei peste cari întinzându-se şi le supusese sieşi fiul lui Morot [1]). Unii spun că Ungurii la întoarcerea lor în Pannonia au găsit domnind pe Morot, iar nu pe Zuatapolug; această credinţă provine de acolo fiindcă tatăl său cu numele Moroth era mai mare, dar că istovit de bătrâneţe stetea în linişte în fortăreaţa ce se numeşte Besprem. Auzind nenorocirea ce se întâmplase fiului său, de durere, şi-a sfârşit viaţa printr'o moarte subită. Iar fiul său era nou în domnie. Hunii însă se aşezară lângă fluviul Tisa şi de la Tisa au plecat după cinci ani. Dela lupta dela Kezumaur până la domnia lui Atyla a trecut un an. Atyla însă a domnit patruzeci şi patru de ani, ducatul său a ţinut cinci ani; a trăit însă o sută douăzeci şi cinci de ani. A murit însă după intrarea Ungurilor în Pannonia în anul al LXXII-lea, iar dela întruparea domnului în anul 445 în timpul împăratului Marcian al II-lea şi al papei Gelasius I. Iar în noaptea aceea, în care Atyla a murit în Siccambria, împăratul Marcian a văzut în via

1) *Morot*, la Anonymus este duce de Bihor.

arcul lui Atyla frânt, înţelegând din aceasta că el însuşi a murit. El stetea atunci la Constantinopol.

Sfârşitul primei cronici a Ungurilor.

XI. Prologul despre a doua intrare a Ungurilor şi despre întâmplările fericite şi nefericite ale lor.

După ce am vorbit despre originea Hunilor, despre războaele lor fericite şi nefericite şi de câte ori şi-au schimbat sălaşurile, să vedem acum în ce timp s'au întors a doua oară în Pannonia, cine au fost conducătorii lor la întoarcere şi care a fost numărul ostaşilor din armată; aceasta am socotit cu cale să o arăt în prezenta lucrare.

In anul întrupării Domnului şase sute şaptezeci şi şapte, iar dela moartea lui Atyla, regele Ungurilor, în anul o sută patru, în timpul împăratului Constantin al treilea şi al papei Zaharia, după cum se spune în cronica Romanilor, Ungurii au pornit pentru a doua oară din Scitia în chipul următor: Eleud, fiul lui Ugeg, a născut în Scitia cu fata Eunodbilia, un fiu care s'a numit Almus, după faptul că mamei sale îi s'a arătat în vis o pasăre, venind la ea subt chipul unui vultur, pe când era însărcinată; că din pântecele ei a ieşit un râu, dar care nu s'a sporit în ţara ei, şi de aceea îi s'a proorocit că din coapsa ei se vor naşte regi glorioşi. Şi fiindcă în limba noastră somn se zice alm, şi fiindcă naşterea lui s'a proorocit printr'un vis, de aceea el s'a numit Almus. Acesta a fost fiul lui Eleud, acesta a fost al lui Ugeg, acesta al lui Ed, acesta al lui Csaba, acesta al lui Atyla, acesta al lui Bendecuz, acesta al lui Turda, acesta al lui Scemen, acesta al lui Ethei, acesta al lui Opus, acesta al lui Kadicha, acesta al lui Berend, acesta al lui Zulta, acesta al lui Bulchu, acesta al lui Bolug, acesta al lui Zambur, acesta al lui Zamur, acesta al lui Leel, acesta al lui Leventa, acesta al lui Kulche, acesta al lui Ompud acesta al lui Miske, acesta al lui Mike, acesta al lui Beztur, acesta al lui Budli, acesta al lui Chanad, acesta al lui Buken, acesta a l lui Bondofard, acesta al lui Farkas, acesta al lui Othmar, acesta al lui Kadar, acesta al lui Beler, acesta al lui Kear, acesta al lui Keve, acesta al lui Keled, acesta al lui Dama, acesta al lui Bor, acesta al lui Hunor, acesta al lui Nemproth, acesta al lui Thana, acesta al lui Iaphet, acesta al lui Noe.

Almus a dat naştere lui Arpad. Arpad a dat naştere lui Zoltan, Zoltan a dat naştere lui Toxun.

Deci în anul dela întruparea domnului şase sute sau şapte sute şaptezeci şi şapte, dela moartea lui Atyla în anul al sutelea, aşa numiţii în deobştie Maghiarii sau Hunii, iar latineşte Ungurii, au intrat din nou în Pannonia, în timpul împăratului Constantin al treilea şi al papei Zaharia. Trecând deci prin regatul Bessilor [1], Cumanilor Albi, Susdalia şi cetatea numită Kyev, au trecut apoi Alpii într'o provincie oarecare, unde văzură vulturi nenumăraţi şi aci n'au putut să rămâe din pricina acelor vulturi, fiindcă vulturii se scoborau din copaci ca muştele şi le consumau devorându-le vitele lor şi caii; căci voia Dumnezeu ca să descalece mai curând în Ungaria. In urmă, scoborîră munţii timp de trei luni şi ajung la hotarele ţării Ungariei, adecă în Ardeal, fără învoirea popoarelor amintite şi aci pregătind şapte fortăreţe de lemn pentru soţiile lor şi pentru conservarea lucrurilor lor, au rămas aci câtva timp; de aceea Teutonii au numit din acea zi acea parte Simburg, adeca Şapte fortăreţe [2].

XII. Alegerea celor şapte căpitani.

Pe când se găseau în cele şapte fortăreţe, temându-se de un atac din partea stăpânitorilor ce se aflau de jur împrejur, după ce s'au sfătuit împreună şi-au ales dintre ei şapte căpitani şi s'au împărţit în şapte armate, astfel ca fiecare armată să aibă un comandant în afară de ofiţerii şi sergenţii stabiliţi după chipul obişnuit. Căci o armată avea trei mii de oameni înarmaţi, în afară de sutaşi. Deci din cele o sută opt triburi, la a doua plecare din Scitia, din fiecare trib au pornit două mii de bărbaţi înarmaţi, ne fiind socotit numărul servitorilor.

XIII. Primul comandant.

Dar între aceşti comandanţi cel mai bogat şi cel mai puternic a fost Arpad, fiul lui Almus, fiul lui Eleud, fiul lui Ugeg. Tatăl său

---

1) *Bessi*, sunt Pecenegii sau Pacinaţii.

2) *Şapte fortăreţe*, vezi *Introducerea*, nota 31.

Almus, a fost ucis în ţara Ardealului [1]), deci n'a putut intra în Pannonia. Rămânând în Ardeal să se recreieze, şi-au refăcut turmele. Aci, aflând dela locuitori despre superioritatea pământului şi că Dunărea ar fi fluviul cel mai bun şi că un pământ mai bun nu s'ar găsi în toată lumea ca în acele regiuni ale Pannoniei, după ce au ţinut împreună o consfătuire, au trimis un crainic, şi anume pe Kusid, fiul lui Kund, ca să meargă şi să observe ţara în întregime şi să ia informaţii asupra locuitorilor pământeni. Şi după ce Kusid a venit în mijlocul Ungariei şi s'a scoborît în ţinutul Dunării, a găsit localitatea încântătoare, şi ţara din toate părţile bună şi roditoare, iar fluviul bun şi din toate părţile plin de livezi şi i-au plăcut mult. In urmă a venit la ducele provinciei, care domnea după Atila, Zuatapolug, cu numele, l-a salutat împreună cu ai săi, şi i-a arătat motivul pentru care a venit. Auzind despre acesta Zuatapolug, s'a bucurat mult, căci credea că sunt nişte ţărani ce au venit ca să-i cultive pământurile; de aceea a concediat pe crainic încărcându-l cu daruri. Kusid însă umplând o damigeană cu apă de Dunăre, şi punând într'un burduf iarbă înspicată [2]) şi primind nişte pământ de humă neagră, s'a întors la ai săi. Şi după ce le-a povestit tot ce auzise şi văzuse, s'au bucurat mult, şi el le-a pus dinainte damigeana, pământul şi iarba. Cercetându-le pe acestea, le-au găsit bune, că pământul este excelent, că apa este gustoasă şi livezile cu iarbă asemenea cu cele ce le-a istorisit crainicul. Iar Arpad împreună cu oamenii săi, umplând un corn cu apa de Dunăre, a rugat în faţa tuturor Ungurilor, îndurarea atot puternicului Dumnezeu asupra acestui corn; pentruca Dumnezeu să le dăruiască pentru vecie această ţară. Spunând aceste vorbe, Ungurii strigară cu toţii de trei ori: Doamne, doamne, doamne, şi de atunci s'a născut acest obiceiu care se păstrează de Unguri până în ziua de astăzi. In urmă, după o hotărîre comună, au trimis din nou la duce pe acelaşi crainic şi, pentru pământul său, i-au dat un cal de Arabia cu o şea aurită şi cu un frâu de aur. Când l-a văzut ducele, a crezut că trebuie să se bucure şi mai mult, fiindcă oaspeţii i-l trimiseseră pentru

1) *Ţara Ardealului*. Cronicarul confundă aci ţara Ardealului, adecă ţara pădurilor, cu regiunea păduroasă dela Ung. *Erdő* în limba maghiară înseamnează pădure.

2) *Periae*, un fel de iarbă. Unguresc ul *perje*, împrumutat dela Slavi, pare a fi fost tradus de autorul cronicei pictate în latinescul *periae*. Cf. Bartal, *Glos*, sub voce.

puţin pământ. Deci crainicul a cerut dela duce pământ, iarbă şi apă. Ducele însă zâmbind zise: Să ia cât vor pentru acest dar. Şi astfel crainicul s'a întors la ai săi. In timpul acesta însă Arpad cu cei şapte duci au intrat în Pannonia; nu ca oaspeţi, ci stăpânind ţara cu dreptul de moştenire. A trimis apoi la duce pe un alt crainic, încredinţându-i solia următoare: Arpad şi ai săi îţi comunică să nu mai stai de loc în această ţară pe care au cumpărat-o dela tine, fiindcă pământul l-au cumpărat pentru cal, iarba pentru frâu, apa pentru şea. Iar tu, din cauza unei emfiteose, adecă din cauza lipsei şi a lăcomiei i-ai cedat pământul, iarba şi apa. După ce solii au comunicat acestea ducelui, el zâmbind zise: Să omoare calul acela cu un maiu de lemn, frâul să-l asvârle în livadă, iar şaua aurită să o arunce în apa Dunării. La acestea crainicul zise: Ce pagubă va avea stăpâne din aceasta? Dacă omori calul, va servi de mâncare câinilor săi, dacă frâul îl asvârli în iarbă, oamenii vor găsi aurul frâului când vor cosi fânul. Dacă însă şeaua o arunci în Dunăre, pescarii lui vor depune pe malul ei aurul acelei şei şi-l vor duce acasă. Deci, dacă ei au pământ, iarbă şi apă, au totul. Auzind aceasta ducele, şi-a strâns repede armata şi de groaza Ungurilor după ce şi-a câştigat ajutoare dela prieteni s'au adunat la un loc şi au pornit împotriva lor. In timpul acesta Ungurii ajunseră la Dunăre şi într'o câmpie prea frumoasă începură lupta în zorii zilei. Ajutorul lui Dumnezeu însă a fost de partea Ungurilor, din faţa cărora ducele sus numit a luat-o la fugă. Ungurii l-au urmărit până la Dunăre şi aci de frica lor s'a aruncat în Dunăre, unde s'a înecat de furia apelor. Iar Dumnezeu a dat Ungurilor din nou Pannonia, precum dăduse drept moştenire în timpul lui Moise fiilor (lui Israil) ţara lui Seon, regele Amorreilor şi toate regatele Canaanului. Şi precum în Scitia comandantul Arpad avea privilegiul special şi acest privilegiu devenise la familia sa scitică lege şi deci recunoscut, ca el singur să trebuiască să meargă în expediţii în fruntea tuturora, iar la întoarcere să meargă cel din urmă, tot astfel se spune că pornind spre Pannonia, el a mers în fruntea celorlalţi comandanţi. De aceea Arpad, după ce a biruit şi a omorît împreună cu ceilalţi Unguri pe Zuatapolug, după cum s'a spus mai sus, şi-a aşezat tabăra pe muntele Noe, aproape de Alba şi acest loc este cel dintâi pe care Arpad şi l-a ales în Pannonia. Din această cauză cetatea Alba a fost fundată aproape de aci de către regele Ştefan cel Sfânt, care se trăgea din Arpad.

XIV. Al doilea comandant.

Iar al doilea comandant Zoboleh, dela care se trage neamul lui Chak, se zice că s'a aşezat în câmpia şi locul unde acum se găseşte părăsita Chakvara. Căci acea fortăreaţă a fundat-o căpitanul Zoboleh; în urmă, după moartea acestuia Chak a dat ordin să se numească de ai săi şi de familia sa, după numele său. La început, ea se numea Zoboley. Chiar şi această fortăreaţă a fost distrusă după hotărîrea comună a Ungurilor, în vremea lui Andrei, Bela şi Levanta, fiii lui Ladislau Pleşuvul.

XV. Al treilea comandant.

Iar al treilea comandant a fost Gyula, din care se trage Gyula, fiul lui Ladislau. Acest Gyula era un prinţ mare şi puternic care găsise într'o vânătoare a sa în Ardeal o mare cetate ce fusese construită mai de mult de Romani. El avea o fată foarte frumoasă ce se chema Sarolt, de a cărei frumuseţe vorbeau de multă vreme ducii de prin provincii. Pe aceasta ducele Geysa, la sfatul şi cu sprijinul lui Beliud, care stăpânise teritoriul lui Culan, a luat-o de soţie legitimă. Acestui Beliud Culan îi dete pe fiica sa, pentru ca să lupte împotriva fratelui său Kean. Şi după moartea lui Culan, ţara sa a moştenit-o acelaşi Beliud. In cele din urmă, fiindcă Gyula a fost duşman al Ungurilor ce locuiau în Pannonia şi şi-a făcut o situaţie grea în multe privinţe, a fost trecut de regele Ştefan cel Sfânt în Pannonia. Totuşi nu acest comandant Gyula, ci al treilea după acesta.

XVI. Al patrulea comandant.

Numele celui de al patrulea comandant fusese Cund, ai cărui fii au fost Kusyd şi Cupan, cari şi-au fixat tabăra lor lângă Nyr şi aci, după primirea botezului, au fundat o mânăstire.

XVII. Al cincilea comandant.

Iar al cincilea a fost numit Leel care a gonit din părţile Golgotei pe Messiani, adecă pe Bocmi şi se spune că au avut mai multă vreme tabăra aci. Din acesta îşi trage originea sau strămoşii neamul lui Zuard.

XVIII. Al şaselea comandant.

Al şaselea comandant a avut numele de Werbulchu despre care se dovedeşte că şi-a fixat tabăra în apropierea Balatonului.

XIX. Al şaptelea comandant.

Al şaptelea comandant se numeşte Urs. Urmaşii acestuia locuesc la Seyo.

Celelalte triburi însă cari, ca familie, sunt deopotrivă sau asemănătoare cu cele despre cari am vorbit, au găsit loc de descălecare după bunul lor plac. Prin urmare, dacă unele manuscrise ne spun că au intrat în Pannonia numai aceşti şapte comandanţi şi că Ungaria a provenit şi s'a colonizat numai de cei şapte, de unde a venit neamul lui Akus, al lui Bor şi al lui Aba şi al altor nobili Unguri, câtă vreme aceştia nu sunt străini, ci au descins din Scitia? Căci se arată numai această socoteală singură, pe care ni-o spune poporul: cei şapte Unguri [1]). Dar dacă sunt numai şapte Unguri cu familiile lor şi nu pot fi primite mai multe familii, soţii, fii, fiice, servitori şi servitoare: cum se poate ca împreună cu o atare armată să fi cucerit ţara? Este cu neputinţă. S'a întâmplat deci ca în vremea lui Tocsun armata Maghiarilor să plece în Galia după pradă. Această armată la întoarcerea ei, după ce a trecut peste Rin, s'a împărţit în trei părţi, dintre cari două au revenit în Ungaria încărcate de glorie, iar una sdrobită. Pe aceasta a nimicit-o în întregime ducele Saxoniei la Eisenach, o cetate din Thuringia, în afară de şapte Unguri. Păstrând dintre toţi numai pe şapte inşi, după ce le-a tăiat urechile, i-a trimis în Pannonia. «Duceţi-vă astfel, le zise el, la Ungurii voştri, spunându-le, să nu mai vie pe viitor în acest loc de tortură». Celelalte două armate intraseră în Suevia. Auzind acestea despre cele ce li se întâmplase tovarăşilor şi rudelor lor, au renunţat să-şi mai ia prăzile din Suevia, ci tot ce le-a ieşit în cale, dela fluviul Iller [2]) până la fluviul Saar [3]) sau Leytak, au ucis dela om până la vită. Iar celor şapte Unguri fără urechi, fiindcă s'au întors vii acasă şi n'au preferat să moară împreună cu tovarăşii lor, co-

---

1) Cei şapte Unguri=*Hetumoger.*

2) *Iller,* un fluviu în Suevia.

3) *Saar* sau *Saytah,* afluent al Mosellei. Nu e vorba aci de Leytha. Cf. Podhradczky, *Chr. Bud.* p. 45.

munitatea se spune că le-a făcut următoarea judecată: Au pierdut tot ceeace au avut atât ca avere mişcătoare cât şi ca avere nemişcătoare şi, separându-i de soţiile şi de copiii lor şi lăsându-i desculţi fără încălţăminte, nu li s'a îngăduit să aibă nimica al lor propriu. In acelaşi timp, i-au făcut ca toată viaţa lor să trăiască cerşind din cort în cort. Din cauza acestei înjosiri cei şapte s'au numit în urmă Lazari [1]). Prin urmare, poporul vorbeşte despre aceşti Unguri condamnaţi astfel, iar nu despre cei şapte comandanţi. In afară de aceasta, fiindcă este oarecum natural ca omul să-şi atribuie merite mai mari el însuşi decât să-i atribuie alţii, comandanţii aceştia compunând cântece despre sine, au făcut ca meritele lor lumeşti să fie celebrate şi numele lor popularizat, pentru ca urmaşii aflând despre toate acestea să aibă cu ce să se fălească înaintea vecinilor şi a prietenilor lor. Este prin urmare constatat că nu numai cei şapte comandanţi au cucerit Pannonia, ci şi alţi nobili cari au descins din Scitia. De aceea, numele demnităţii şi cel al influenţei lor poate să fie mai preţuit la ei decât la alţii, numele nobleţei lor însă este deopotrivă. Prin urmare, fiindcă în timpul de care vorbim, se găsesc unii străini egali în nobleţă ca şi Ungurii, trebuie să cercetăm de unde provine aceasta, câtă vreme, ca număr, Ungurii ar fi fost de ajuns să umple întreaga Pannonie.

Fiindcă ducele Geysa, prevestit între alţii de un oracol divin, a început să treacă la religia creştină poporul maghiar şi fiindcă prin îndemnul său nu putea uşor să convertească pe cei dedaţi cu totul şi aplecaţi riturilor păgâne, a trebuit pe unii să-i înduplice cu armele. Spre a face aceasta, de oarece cei ce se opuneau nouei legi erau mai mulţi de cât cei ce aderau la ea, a găsit necesar ca această dorinţă a sa să o comunice şi regilor şi principilor creştini. Aceştia, auzind de o astfel de dorinţă, nu numai că i-au trimis ajutor, dar au venit chiar în persoană, pentrucă ei au considerat cruzimea Ungurilor ca primejdioasă şi stricăcioasă.

XX. Neamul lui Tata.

A intrat deci mai întâi dintre comiţii sfântului Severin din Apulia Deodatus, care a fost fundatorul şi înzestratorul mânăstirii dela Tata. Acesta, împreună cu sfântul episcop Adalbert din Praga, a botezat pe regele Ştefan cel Sfânt; de aceea mânăstirea poartă

1) Aceşti Lazari s'au mai numit şi cei şapte Unguri, *Hetmagiar*.

după el numele de Tata. Căci, fiindcă sfântul rege Ştefan din consideraţie pentru el nu i-a pronunţat numele, ci l-a numit Tată, s'a pierdut numele de Deodatus şi a rămas numele de Tata.[1])De aceea şi mânăstirea s'a numit astfel. Neamul acestuia nu s'a păstrat în Pannonia, fiindcă, deşi a avut o soţie, totuşi şi-a sfârşit vieaţa fără de copii.

XXI. Neamul fiilor lui Hedrih.

In urmă a venit din Germania Volphgerus împreună cu fratele său Hedric, de origine din comiţii Heinburg, şi cu trei sute de pedestraşi îmbrăcaţi în platoşe. Ducele Geycha, pentru descălecarea sa de totdeauna i-a dat muntele Kyscen şi insula Dunării de lângă Jaurinum, unde făcându-şi o fortăreaţă de lemn, a construit pe acelaşi munte şi o mânăstire. Aci a şi fost înmormântat. Din aceştia se trage neamul lui Hedric.

XXII. Neamul lui Vecellinus care a venit din Germania.

A descins de asemenea Vecellinus din Bavaria şi anume din Vazunburg. Acesta a ucis în Symigiu, împreună cu Ştefan cel Sfânt, pe principele Kupan. Căci în acel timp era comandant de armată. Din aceştia îşi trage originea şi începutul neamului lu Jako.

XXIII. Neamul lui Hunt şi Paznan.

Mai sosiră în aceste zile Hunt şi Paznan cari încinseră, după un obiceiu nemţesc, cu sabia în fluviul Goron [2]) pe regele Stefan cel Sfânt. Căci neamul acestora nu pare a fi departe de aceste nume. Deci ducele Geycha sprijinindu-se pe ajutorul acestor comiţi şi regele Stefan cel Sfânt, fiul său, mai ales pe ajutorul divin, au convertit la creştinism pe unii, mai rebeli, cu puterea armelor, iar pe alţii, de bunăvoie. Pe cei doi comiţi atât ducele Geycha cât şi fiul său i-a îmbogăţit cu mari şi întinse proprietăţi pentru serviciile lor, după cum se constată aceasta astăzi în mod lămurit. Aceştia, cu trecerea vremii, s'au amestecat cu Ungurii prin contractarea de căsătorii. După sfatul şi cu ajutorul acestora a ajuns Stefan rege

1) *Tata.* Obsearvă numele.

2) *Goron.* Acesta era un vechiu obiceiu german de a face pe cineva cavaler.

peste Unguri şi mai mulţi nobili unguri, aderenţi ai ducelui Cupan, respingând botezul şi legea creştină, au fost aruncaţi în robie ruşinoasă. Căci, în aceste vremuri cu atât era socotit cineva mai nobil, cu cât primea mai repede legea lui Christos.

XXIV. Neamul lui Poth.

Iar neamul lui Poth se trage de la împăratul Conrad de Altimburg. Poth a venit în Pannonia, în timpurile regelui Solomon, fiul regelui Andrei. Acest Poth s'a numit Ernest. Fără îndoială el s'a numit Poth, fiindcă făcea pe crainicul între împăratul Conrad şi regii Andrei şi Solomon. Căci Poth din limba germană se traduce în latineşte prin «nuntius».

Iar neamul lui Merse şi Gregoriu este din Franţa, din familia lui Guilelm numit Comes.

Iar neamul lui Kyquin şi al lui Renald îşi trag originea din Spania, sosind în Pannonia împreună cu regina Margareta, soţia regelui Bela, fiul lui Ladislau cel Pleşuv. Prima soţie a acestui Bela fusese din Polonia.

Despre neamul lui Guth Keled se povestesc multe; dar este sigur că ei au fost aduşi în ajutorul său de regele Petru, când acesta a fugit la împăratul Henric. Cei din castelul Stoph (Staufen) se trag din Suevia, de unde îşi are obârşia şi împăratul Frideric. Neamul acesta este dintre fruntaşii din Suevia; ei sunt săraci ca proprietăţi, dar în patria lor amintită au fost oameni de treabă şi energici. Neamul acestui Guth Keled în timpurile regelui Solomon şi al ducilor Ladislau şi Geycha se spune că au fost în fruntea afacerilor. Căci, pe vremea aceea familia aceasta a fost împărţită în două, unii fiind alături de duci, alţii alături de Solomon şi în special Wyd despre care se spune că Solomon l-a ridicat peste ceilalţi din familia amintită.

XXV. Neamul lui Oliver şi Ratold.

In urmă au venit în Ungaria din regatul Apuilei Oliver şi Ratold, în timpul regelui Coloman. Originea lor este din Caserta.

Iar Sambucii se trag din comiţii Campaniei din Franţa.

XXVI. Neamul lui Herman din Alemannia.

Impreună cu regina Keisla a venit şi neamul lui Herman. Ei sunt oameni liberi din Nurumburg, lipsiţi de proprietăţi.

XXVII. Neamul lui Buzad.

Trebuie să vorbim acum despre neamul lui Buzad. Neamul acestuia a fost adus în Ungaria de regele Stefan, fiul lui Bela al II, în ajutorul regelui amintit. Comiţii Orlamundi se trag din ei. Cel dintâi care a venit în ţară s'a numit Hadoch, ai cărui fii au fost deasemenea un Hadoch şi Arnold. Dela aceştia îşi trage originea banul Buzad. Neputându-se exprima numele de Hadolch, s'a spus prin schimonosire Hoholt. Neamul lui Chaak, cu alte câteva neamuri, făcură o conspiraţie împotriva acestui rege; prin Hohold şi prin armata sa se spune că au fost distruşi.

XXVIII. Neamul Keled.

Familia fiilor lui Keled, Ştefan, Ladislau şi Grigorie, îşi trag obârşia din provincia Meissen. Căci Ştefan a fost fiul surorii marchizului din Meissen, fiul contelui de Herfold. Acesta, după uciderea în Frankfurt a Langrafului din Turingia, într'o adunare solemnă, unde trebuia să se aleagă împăratul, prin el şi prin alţii, aducându-se în contra sa o sentinţă de moarte de către principii germani, a decins, în zilele regelui Geycha, fiul regelui Bela II, în Panonnia împreună cu şaizeci de cavaleri îmbrăcaţi în platoşe şi a fost primit solemn de numitul rege şi investit precum se vede cu foarte bune şi întinse proprietăţi, în regiunea Meissen el intrând în pedeapsa proscripţiunii. Iar neamul lor, care se numesc Boiotha, a venit în Pannonia din Samberg.

XXIX. Neamul lui Symon şi Michael

Iar neamul lui Symon şi al fratelui său Michael se numeşte de Martindorf; în timpul regelui Andrei, fiul lui Bela III, a descins din Spania. Neamul acesta are în Spania multe fortăreţe, dintre cari una mai însemnată, numită Bogoth. Bunicul acestui Symon, având de mai mulţi ani sfadă cu regele Aragoniei, a fost în cele din urmă

aruncat în închisoare, prizonier al acestui rege. Comitele Symon şi Bertramus, îngrozindu-se de aceasta, au venit în Ungaria împreună cu soţia a doua a numitului rege Andrei, care soţie era din Campania. In Spania nici un neam nu îndrăznea să poarte pe scut acvila, afară de Symon şi Michael, fiindcă se spune că numai neamul lor a gonit armata sultanului din Tunis, când acesta a ocupat insulele Maiorca şi Minorca şi când au intrat cu navele şi ocupaseră flota, toţi ceilalţi soldaţi ai regelui Aragoniei dând bir cu fugiţii. De aceea, printr'un decret al regelui şi al oştirei, s'a stabilit ca emblema de mai înainte care fusese cu totul roşie, fără vr'o figură expresă, să fie prefăcută într'o acvilă [1]).

XXX. *Intrarea diferitelor popoare.*

Pe lângă aceea, au intrat în Ungaria, atât în timpul regelui Geicha şi al regelui Stefan cel Sfânt, cât şi în zilele altor regi, Boemi, Poloni, Greci, Spanioli, Ismaeliţi sau Saraceni, Bessi, Armeni, Saşi, Turingi, Misneni, Rhenensi, Cumani şi Latini [2]). Aceştia, rămânând mai multă vreme în Ungaria, cu toate că nu se cunosc familiile lor, amestecându-se cu Ungurii în urma diferitelor căsătorii contractate, au dobândit pe lângă nobleţă şi descendenţi.

XXXI. *Recapitularea faptelor petrecute în timpul ducelui Toxun.*

După ce însă Zuatapolug, fiind ucis, Ungurii, după cum s'a spus mai sus, au descins în Panonnia, timp de şase ani, au căutat să-şi îmbunătăţească armamentul şi caii. Iar în anul al şaptelea devastară cumplit Boemia care, pe acea vreme, pare a fi fost condusă de Vratislav. De aci, întorcându-se victorioşi, după ce au făcut un armistiţiu [3]) cu ducele amintit, au stat liniştiţi un an. După aceea intrând ca duşmani în Carintia, dincolo de fortăreaţa Leopah, ducele Meraniei, numit Gothfrid şi ducele Carintiei Eberhard precum şi Grigorie, patriarchul din Aquilea, ieşindu-le înainte, s'a dat o luptă cumplită şi cu toate că dintre Unguri au pierit aci mai mulţi

---

1) Asupra nobililor unguri de origine străină, vezi amănunte la Simon de Keza: *De nobilibus advenis*, p. 59.

2) Nu este de mirare că nu sunt amintiţi şi Blachii. Ei se găseau în ţară. Dacă ar fi fost amintiţi şi ei, ar fi însemnat că sunt străini în ţara lor.

1) *Treuga*, fr. trêve, armistiţiu.

inşi, totuşi Ungurii au ucis pe amândoi ducii, patriarchul scăpând cu fuga. In urmă, jefuind Carintia, Carniolia şi Stiria, s'au întors acasă cu o mare pradă. Când împăratul Conrad a aflat despre aceasta, că anume Ungurii au intrat în hotarele ţării sale şi că au ucis pe ducii amintiţi, a hotărît să vie în Ungaria şi după ce a ieşit din Italia şi a ajuns la cetatea Augusta din Suevia şi apoi s'a îndreptat spre Pannonia, având să atace pe Unguri, s'a ivit în timpul acesta un războiu intern între Romani; din această cauză, a trebuit să se întoarcă înapoi. Intr'aceea Ungurii, nemişcaţi timp de trei ani, n'au mai pornit în nici o parte.

XXXII. Devastarea Bulgariei de Unguri.

Iar în anul al patrulea Ungurii devastară Bulgaria şi luară din ea tezaurul şi arme nenumărate, ocupându-i castelele şi distrugându-i cetăţile cari, din voia lui Dumnezeu, le au şi le stăpânesc şi acum. După ce au supus amintitele regate, au intrat prin Forum Julii [1]) în marca Lombardiei, unde au distrus prin foc şi sabie cetatea Padua. De aci intrând în Lombardia, după ce au ucis pe Linthar, episcopul cetăţii din Vercelle, cel mai credincios consilier al împăratului Carol, au răpit din biserică un foarte mare tezaur şi, jefuind aproape întreaga Longobardie, s'au întors victorioşi în Pannonia cu foarte mari prăzi. După aceasta, odihnindu-se zece ani, în anul al unsprezecilea, distrugând Saxonia, Turingia, Suevia şi pe Francii orientali, adecă pe Burgunzi, pe când se găseau la marginea Bavariei, dincolo de fortăreaţa Abah, de dincoace de Dunăre, o armată de Germani, pe neaşteptate, le căzu în spate când se întorceau încărcaţi de prăzi. Ungurii puseră pe aceştia pe o fugă ruşinoasă, omorînd mulţi dintre soldaţii lor. In această ciocnire dintre Unguri pieriră trei mii de bărbaţi; cei cari însă scăpară, întorcându-se acasă la ei, timp de şaisprezece ani, rămaseră în Ungaria în nemişcare.

XXXIII. Moartea comandaţilor Leel şi Bulchu.

In timpul împăratului german Conrad I, în anul al optsprezecelea al domniei sale, Ungurii, pornind de acasă, au ajuns, după

1) Forum Julii, azi Frejus.

ce au devastat unele regiuni din Germania, la cetatea Augusta [1]), episcopul Ulrich împreună cu cetăţenii şi fruntaşii din Suevia neopunându-le nici o rezistenţă. In sfârşit, fiindcă Ungurii asediară cetatea şi în încăpăţânarea lor nu voiră să se retragă, s'au trimis stafete la numitul Conrad ca să le dea de grabă ajutoare, ceea ce el n'a întârziat să facă. Dar, fiindcă Ungurii în asediul oraşului n'au fost destul de prevăzători, armata germană şi armata italiană i-au atacat pe neaşteptate, aşa că dacă ar fi voit să fugă, n'ar fi putut, dintr'o parte, din cauza pârâului [2]) care în acele zile se revărsase într'un mod extraordinar prin canalele sale, iar, din altă parte, din cauza amintitelor armate cari îi înconjuraseră ca un zid şi-i ţineau strânşi. Şi astfel strâmtoraţi de duşmani, unii au fost prinşi, iar alţii ucişi cu cruzime. In această localitate au fost făcuţi prizonieri şi duşi înaintea împăratului distinşii comandanţi Leel şi Bulchu. Iar când împăratul i-a întrebat de ce se poartă ei atât de crud cu creştinii, ziseră: Noi suntem răzbunarea lui Dumnezeu celui prea înalt, fiind trimişi de el însuşi ca pedeapsă pentru voi, căci am fi prinşi şi ucişi de voi, dacă am înceta de a vă urmări». Atunci împăratul le zise: «Alegeţi-vă moartea pe care o voiţi». Leel spuse atunci: «să mi se aducă trompeta mea, cu care, după ce voiu fi cântat, îţi voiu da răspunsul». Ii s'a adus trompeta şi apropiindu-se de împărat, în vreme ce se pregătea să cânte, se spune că a lovit pe împărat în frunte cu atâta putere că acesta a murit din cauza unei singure lovituri. Şi i-a spus: «vei merge tu înaintea mea pe cealaltă lume şi mă vei sluji acolo». Căci există credinţa la Sciţi că pe acei pe cari îi omori în vieaţă, aceştia pe cealaltă lume sunt siliţi să-ţi slujească. Au fost prinşi fără întârziere şi ucişi în ştreang la Ratispona [3]).

O altă armată ungurească însă, în care se găseau patruzeci de mii de ostaşi bine înarmaţi şi cari îşi aşezaseră tabăra mai departe de cetatea Augusta, simţind că tovarăşii lor sunt aşa de cumplit strâmtoraţi, prinşi şi ucişi, s'au retras mai sus într'o insulă, aşteptând ca, la rândul său, armata împăratului să se separe. Şi când cea mai mare parte a armatei împăratului a căutat să meargă spre Rin, Ungurii atacându-i într'o câmpie, le-au ucis la început cu săgeţile caii, neîngăduind, ziua întreagă, nici să se retragă, nici

1) *Augusta*, Augsburg.
2) Pârâului numit *Lih*.
3) *Ratispona*, Regensburg.

să fugă undeva. In fine, fiindcă nu puteau să se mişte, s'au predat ca prizonieri, cu cari Ungurii rescumpărară pe tovarăşii lor reţinuţi la Ratispona. Iar, după ce au trecut şi prin această întâmplare, au ars mânăstirea Fulda, de unde au luat mult aur; apoi trecând Rinul au devastat cu sabie şi foc ducatul Lotaringiei, unde, lângă Strasburg căruia îi se spune în limba latină Argentina, au tăiat gâtul după ce i-au prins, lui Ekhard, ducele Lotaringiei şi lui Bertold, ducele de Brabant, cari veniseră în ajutorul acelora. Apoi, lovind cumplit Galia şi prădând îngrozitor biserica domnului, devastară teritoriul dela Metz, Trier şi Aachen, apoi, prin prăpăstiile munţilor, distrugând popoarele Senonilor [1]) îşi deschiseră cu sabia drum. Aci distruseră cetăţile Susa şi Turinul şi după ce au străbătut munţii amintiţi, văzând câmpia Lombardiei pustiiră într'o raită aproape întreaga provincie; şi astfel victorioşi se întoarseră în ţara lor proprie.

XXXIV. Infrângerea Grecilor de Unguri.

Iar în anul al douăzeci şi unulea Ungurii plecând de acasă au intrat în Bulgaria şi de aci ajungând la Ydropolis, după ce au cucerit cetatea, au asediat în urmă Constantinopolul. Pe când ei se găseau în asediul acestei cetăţi, un Grec oarecare, cât un uriaş, ieşind din cetate a cerut ca să se lupte cu el doi Unguri, zicând, că dacă nu va învinge pe amândoi, împăratul Grecilor le va plăti Ungurilor un tribut. Fiind faţă de Unguri provocător în afară din cale, s'a găsit un adversar care grăi astfel Grecului: — Eu, zise el, sunt Botond [2]), Ungur adevărat, cel mai mic dintre Unguri. Ia cu tine ca tovarăşi doi Greci, dintre cari unul să-ţi primească sufletul, când vei muri, iar celălalt să-ţi îngroape cadavrul, fiindcă fără îndoială eu am să fac pe împăratul Grecilor tributar naţiei mele». Atunci comandantul Ungurilor, cu numele de Apor, care fusese pus în fruntea armatei cu consimţământul tuturora, a dat ordin ca Botond să plece cu securea la poarta cetăţii care era de metal şi la poartă să-şi arate forţa cu securea. Venind acesta la poartă, se spune că a dat o aşa de puternică lovitură şi că a făcut o astfel de spărtură în poartă că un copil de cinci ani ar fi putut uşor

1) Pasagiul acesta nu este sigur, fiind manuscrisul alterat.
2) *Botond*, Asupra acestui Botond vezi Anonymus, p. 54 sq. şi Simon de Keza, p. 44.

să iasă şi să intre pe gaură. Aranjându-se în urmă spectacolul Ungurilor şi al Grecilor, s'a pregătit terenul de luptă înaintea porţii cetăţii şi după o luptă, de mai puţin de o oră, Grecul a fost culcat la pământ şi numai de cât în urmă şi-a dat sufletul. Socotind-o drept o mare ruşine această faptă şi această întâmplare, împăratul Grecilor care împreună cu soţia sa stetea pe întăriturile cetăţii şi-a întors faţa, plecând spre palatul său. Când însă Ungurii cerură tributul pentru care se dase spectacolul şi se făcuse lupta, împăratul Grecilor, râzând de pretenţia tributului, Ungurii au plecat dela asediul cetăţii, dar au devastat toată Grecia, luând din ea aur, pietre scumpe şi nenumărate vite şi aşa s'au întors acasă. Şi astfel comunitatea Ungurilor subt comandanţii săi, subt ducii săi, se spune că au făcut aceste isprăvi şi alte isprăvi de acest fel, până în timpurile ducelui Toxun.

XXXV. Naşterea lui Ştefan cel Sfânt, primul rege al Ungurilor.

Toxun a născut apoi pe Geycha şi pe Michael, iar Michael a născut pe Ladislau cel Pleşuv şi pe Vazul. Geycha însă, în urma unei prevestiri a oracolului divin, a dat naştere cu Sarolth, fiica lui Gyula [1]), în anul întrupării domnului 969, sfântului rege Stefan, după cum stă scris în Legenda fericitului rege Stefan. Iar regele Stefan a avut mai mulţi fii şi între ei a avut un fiu cu numele de Emeric, iubit de Dumnezeu şi preţuit de oameni, a cărui pomenire a rămas binecuvântată. Acesta însă a fost răpit din lumea aceasta, pentru ca răutatea să nu-i întunece mintea şi pentru ca deşărtăciunea să nu-i amăgească sufletul, după cum stă scris în Cartea Înţelepciunii cu privire la morţile premature. Iar noi, pentru ca cele făptuite să nu le mai tratăm, şi cele scoase odată la iveală să nu le mai scoatem din nou la iveală, nu vom mai istorisi nici câte şi cât de mari virtuţi a avut acesta şi nici cât de aprins propagator în slujba lui Dumnezeu a fost sfântul principe Emeric. Cel ce va voi să afle aceasta, n'are decât să ia cunoştinţă deplină

1) *Sarolth, fiica lui Gyula, a dat naştere lui Ştefan cel Sfânt.* Acest Ştefan, înainte de a fi fost botezat în religia catolică s'a numit *Bela,* sau în limba slavă *Voicu.* Iată ce ne spune I. Haugen II. 19, citat de Podhradczky în *Chr. Bud.* p. 62: Nach der gepurt Christi, Neunhundert neun und sechtzig jar, gebar Geycha den heyligen sanct Şteffan, aus Sarolth der tochter Giula, der erstlich in seiner geburt Bela (bohemice Waic) genant ward».

despre purtarea plină de cucernicie a acestuia din Legenda aceluiaşi prea fericit creştin. Noi căutăm aci să descriem pe scurt şi în rezumat mai ales cele ce alţi scriitori au trecut cu vederea.

XXXVI. Lupta sfântului rege Stefan împotriva ducelui Cupan.

Iar sfântul rege Stefan, încă din tinereţea sa, a purtat un războiu glorios împotriva viteazului şi puternicului duce Cupan. Cupan era fiul lui Zyrind[1]) cel Pleşuv care, încă pe când era în vieaţă ducele Geycha, tatăl regelui Ştefan cel Sfânt, conducea un ducat. După moartea ducelui Geycha însă, Cupan a voit să ia în căsătorie incestuoasă pe mama sfântului rege Ştefan, şi să ucidă pe Sfântul Stefan şi principatul acestuia să-l supună puterii sale. El fusese duce de Symigiu[2]). Dar sfântul Stefan, după ce şi-a convocat pe fruntaşii săi, prin intervenţia duhovnicului său, prea fericitul Martin, a implorat ajutorul milostiveniei dumnezeeşti. In urmă, strângându-şi armata, a pornit împotriva duşmanului său şi şi-a încins mai întâi sabia la fluviul Goron şi şi-a aşezat aci ca paznici pentru paza sa personală, pe cei doi principi Hunt şi Pazman. Iar ca şef şi ca generalisim pentru întreaga sa armată a pus pe străinul Vencellinus. Şi, dându-se astfel lupta, s'au bătut mult timp vitejeşte din ambele părţi, şi, cu ajutorul milostivirei divine, fericitul duce Ştefan a obţinut o victorie strălucită. In aceeaşi luptă, comitele Vencellinus a ucis pe ducele Cupan şi a fost răsplătit cu mare dărnicie de fericitul Ştefan, pe atuncia numai duce. Iar pe Cupan fericitul Stefan a pus să-l taie în patru părţi: prima parte a trimis-o la poarta Strigoniului, a doua la cea a Vesprimului, a treia la cea a Jaurinului, a patra în Ardeal[3]). Iar fericitul duce Ştefan, promisiunea, pe care o făcuse atunci lui Dumnezeu, a ţinut-o. Căci întregul popor ce se găsea atunci în provincia ducelui Cupan a ho-

---

1) *Zyrind.* După numele lui Zyrind s'a numit provincia Zarandului.

2) *Duce de Symigiu,* Somogy Nobilii din Somogy şi din Zala, nevoind să-şi părăsească ritul părinţilor lor şi să primească credinţa catolică s'au revoltat în contra lui Ştefan, *asserentes nullo modo a ritu parentum discedere, nec unquam fidem catholicam recipere.* Pelbartus in *Serm. de laudibus S. Stephani,* la Podhradczky, în *Chr. Bud.* p. 64. Nu ştim dacă subt *ritus parentum* este de a se înţelege păgânismul sau ortodoxismul?

3) In Ardeal, corpul ciopârţit al lui Kupan a fost expus pentru privelişteа tuturora la Alba Iulia. *Chr. Bud.* p. 64.

tărît să dea pe vecie şi de drept pentru mănăstirea sfântului Martin[1]) a zecea parte din copii, din fructe şi din vite. Iar Vencellinus amintit mai sus a dat naştere lui Radi, Radi însă a dat naştere lui Misca, iar Misca a dat naştere lui Cupan şi lui Martin.

XXXVII. Lupta regelui Stefan cel Sfânt împotriva lui Gyula ducele Transilvaniei.

In urmă, fericitul Stefan, după ce a primit din graţia lui Dumnezeu coroana maiestăţii regale, a purtat un faimos şi folositor războiu împotriva unchiului său cu numele Gyula care, pe acea vreme, avea domnia peste întregul regat al Ultrasilvaniei. Deci, în anul domnul 1002, fericitul rege Stefan a prins pe ducele Gyula împreună cu soţia şi cei doi fii ai săi şi i-a trimis în Ungaria. Aceasta însă pentru aceea a făcut-o, fiindcă, deşi îi s'a atras de foarte deseori luarea aminte de fericitul rege Stefan, el totuşi nu s'a întors la legea creştină şi n'a încetat de a ataca pe Unguri. Şi întregul lui regat, foarte mare şi foarte bogat, l-a unit cu monarchia Ungariei. Regatul acela însă al său se numeşte pe ungureşte Erdeleelw, care este udat de foarte multe râuri, din nisipul cărora se culege aur şi aurul din acea ţară este foarte bun.

XXXVIII. Al treilea războiu al regelui Ştefan cel Sfânt, împotriva ducelui Kean.

Iar după aceasta a pornit cu războiu împotriva lui Kean, ducele Bulgarilor şi Slavilor, cari popoare locuiau în nişte locuri foarte întărite[2]) dela natură. De aceea numai după multă osteneală şi sudoare a biruit în cele din urmă în războiu şi a ucis pe amintitul duce şi a luat o cantitate nepreţuită de tezaure şi mai ales aur, giuvaiere şi pietre nestimate şi a aşezat aci pe un strămoş al său, cu numele de Zoltan care în urmă a lăsat de moştenire acele părţi din Transilvania şi de aceea ele se numesc de obiceiu: Erdeelui Zoltan. Căci el era foarte bătrân şi trăise până în vremea sfântului rege şi de aceea a şi voit acesta ca el să stăpânească peste popoare bogate. De aceea, sfântul rege Ştefan, îmbogăţindu-se foarte mult

1) *Mânăstirea Sf. Martin*, zidită de Sf. Ştefan, la a. 1001, în Pannonia.
2) *Locuri întărite*. Este vorba de Ardeal.

cu aceste diferite tezaure, a donat şi a înzestrat biserica din Alba, pe care el însuşi o fundase, cu altare de aur şi cu cruci şi cu potire şi chiar cu haine preoţeşti brodate cu cel mai curat aur şi cu pietrele cele mai preţioase. Şi a dăruit cu belşug regesc vase pentru slujbă şi celelalte unelte necesare aceleeaşi biserici şi de asişderea a dăruit şi celelalte biserici ale lui Dumnezeu. Iar între altele a dat aceleeaşi biserici din Alba unele daruri demne de amintire vegnică, anume două odăjdii [1]), dintre cari amândouă aveau marginea brodată cu şaptezeci şi patru de mărci de cel mai curat aur şi pietre nestimate pe cari prea fericitul Benedict [2]) pontificele Sfintei biserici romane, la rugămintea sfântului rege Stefan, le-a distins cu privilegiul unei autorităţi atât de mari că oricine celebrând liturghia se folosea de ele, putea legal să ungă pe rege, să-l încoroneze şi să-l încingă cu sabia. Dar, fiindcă banii acelui Gyula au fost câştigaţi pe căi rele, biserica însăşi a suferit de mai multe ori incendiu. In aceeaşi biserică a silit chiar pe unchiul său, în contra voinţei lui, să se boteze cu toată familia, iar, după aceea, l-a tratat cu cinste, ca pe un părinte. Regina Keisla însă, soţia sfântului rege a îmbogăţit peste măsură de mult biserica cu cruci de aur, cu mese sfinte, cu potire, cu giuvaericale şi cu podoabe.

XXXIX. *Zidirea de către regele Stefan cel Sfânt în Buda Veche a unui templu pentru canonici.*

In urmă, sfântul rege a venit în cetatea ce se numeşte Buda Veche împreună cu fiul său, sfântul Emeric şi cu regina. Şi fiindcă aci n'a găsit nici o lucrare închinată lui Christos, în care să poată să fie lăudat Creatorul tuturora, a început numai decât prea sfântul rege să zidească în mijlocul cetăţii o mare catedrală[3]) din tesaurul luat dela susnumitul Kean, ducele Bulgarilor şi al Slavilor, în cinstea apostolilor Petru şi Pavel, îmbogăţind-o cu multe moşii şi întărind-o cu libertăţi asemănătoare cu cele ale bisericii romane, în cinstea şi în onoarea curţii dela Roma, pe care o vizitase personal. Şi pe când se făcea clădirea la care fuseseră aduşi maeştri pietrari din Grecia, regele prea sfânt împreună cu regina, în semn de cucerni-

1) *Rationale*, stola pontificalis, odajdie.
3) *Benedict al VIII.*
3) *Caenobium*, biserică, catedrală.

cie, îşi petreceau vremea aci pe şantier. Regina însă se îngrijea de cruci, de icoane şi de podoabe. Fiindcă însă această mare operă dăinuise mai mulţi ani, de aceea mânăstirea nu s'a putut isprăvi în timpul vieţii sfântului rege Stefan ci, cu voia lui Dumnezeu, lucrarea a terminat-o, după mult timp, prea sfântul rege Ladislau, nepotul aceluiaşi fericit Stefan, aducând astfel la îndeplinire dorinţa strămoşului său, precum se va arăta mai târziu mai cu deamănuntul. Iar obiceiul cel mai de seamă al regelui Stefan cel sfânt era acesta, ca toate bisericile pe cari el le funda să le viziteze cel puţin de trei ori pe an. Şi când ajungea la o biserică, mai întâi se ducea la toate altarele şi la fiecare se închina. In urmă, când ieşea, înconjura biserica şi examina cu ochi scrutători şi pe îndelete crăpăturile şi spărturile din pereţi şi nu pleca din localitatea oraşului sau satului, decât după ce a văzut mai întâi renovarea. După această cercetare, regina când ajungea la vr'o biserică din Ungaria, punea să i se arate toate lucrurile ce existau în casa domnului şi reînoia în fiecare an cele ce trebuiau reînoite atât cele de postav cât şi cele de catifea. Iar fiul lor, fericitul Emeric depunea pe altare propriile sale haine de purpură spre a îmbrăca altarele cu ele, după cum se vede în bisericile regale până în ziua de astăzi. Iar prea sfântul său tată purta la brâu o pungă de aur plină de denari de argint curat şi când vedea câte un sărac, se apropia de el şi-l miluia cu mâinile sale proprii. De aceea, mâna dreaptă este mâna cea cu milă, în faţa ochilor Ungurilor, până în ziua de astăzi.

XL. Digresiune.

In anul domnului 1022, în mai multe localităţi au fost incendii multe şi mari şi un colosal cutremur de pământ a fost la 12 Mai într'o joi după Inălţarea domnului, la ora 10. Şi la 23 Iulie s'au văzut doi sori.

XLI. Moartea ducelui Sf. Emeric şi orbirea lui Vazul.

După ce însă domnul cel de sus şi-a arătat mila sa faţă de fericitul rege Stefan, întorcând, spre fugă, spatele regilor din faţa sabiei sale, şi supunând domniei sale principatele şi puterile tuturor naţiilor externe învecinate, Sfântul rege Stefan, după deli-

berări, a statornicit ca el personal, călcând peste orice fast al gloriei lumeşti, şi depunând diadema temporară a regatului, să se dedea numai slujbei lui Dumnezeu şi deslegat de orice griji exterioare, să se consacre unei vieţi contemplative şi unei păci liniştite şi a dispus să dea coroana maiestăţii regeşti fiului său ducelui Emeric, un tânăr înzestrat de Dumnezeu cu cele mai divine moravuri. Căci era fericitul Emeric în prima floare a tinereţii, prin graţia cerească, mai presus decât firea comună a oamenilor, înarmat cu dreptate, prevedere, vitejie, cumpătare, înţelepciune, ştiinţă, blândeţe, milă, bunătate, dărnicie, smerenie şi răbdare şi împodobit cu celelalte virtuţi creştineşti şi politice, întocmai ca şi tatăl său, Sfântul Stefan. Şi, pe când prea sfântul său părinte intenţiona să încredinţeze prea sfântului său fiu grija administraţiei şi năcazurilor guvernării ţării, fericitul duce Emeric a murit de o moarte prematură. Şi l-a plâns sfântul rege Stefan şi l-a bocit mult, fără mângâere, Ungaria întreagă. Iar de durerea unei aşa de mari amărăciuni, sfântul rege Ştefan de mâhnire a căzut într'o boală grea şi după multe zile de abia s'a recules, dar vechia sănătate n'a mai putut să şi-o recapete cu totul. Căci suferea de podagră şi era chinuit de întristare şi de jale, mai ales fiindcă din sângele său nu vedea pe nimenea potrivit ca, după moartea sa, să păstreze ţara în legea lui Christos. Căci poporul unguresc era mai aplecat să încline spre păgânism decât pentru credinţa creştină. Intr'aceea au început să-l părăsească puterile şi simţindu-se copleşit de o boală grea a trimis în grabă un crainic, şi anume pe Buda, fiul lui Egiruch, care să aducă la sine pe Wazul [1]), fiul unchiului său după tată, pe care regele din cauza moravurilor lui destrăbălate şi a nebuniilor lui tinereşti îl băgase în închisoare ca să se îndrepteze şi porunci să-l scoată afară din închisoarea dela Nitria şi să-l aşeze de rege înainte ca el să moară. Aflând despre aceasta regina Keysla a făcut un complot cu nelegiuitul de Buda. Şi a trimis în cea mai mare grabă un crainic al său, cu numele de Sebus, fiul chiar al aceluiaşi Buda, la închisoarea în care se găsea Vazul. Deci Sebus luând-o înaintea crainicului regelui, a scos ochii lui Vazul şi i-a umplut cavităţile urechilor cu plumb şi apoi a fugit în Boema. După el, sosind crainicul regelui, a văzut pe Vazul orbit de ochi şi cu ochii aceia răniţi l-a condus la rege. Regele Stefan

1) *Vazul*, Basilius, Vasile sau Ladislau.

văzându-l așa de mișelește prăpădit, a izbucnit în lacrămi amare, dar din cauza boalei sale, n'a putut să pedepsească cu pedeapsa meritată pe răufăcători. De aceea, chemând pe fiii lui Ladislau cel Pleșuv, unchiul său, și anume pe Andrei, Bela și Leventa, i-a sfătuit să fugă cât mai repede, pentru ca să se salveze pe ei și să scape teferi și pe oamenii lor. Aceștia ascultând de sfatul sănătos al sfântului rege, fugiră în Boemia, scăpând din fața primejdiilor și a durerilor.

XLII. Moartea fericitului rege Stefan și înmormântarea sa la Alba.

Iar fericitul rege Stefan plin de sfințenie și de grație este răpit din această lume de nimic în al 46-lea an al domniei sale, la sărbătoarea Adormirii preafericitei Maria, pururea fecioară, și a intrat în ceata sfinților îngeri. Și a fost îngropat în biserica dela Alba pe care el însuși o zidise în cinstea prea sfintei născătoare de Dumnezeu pururea fecioarei Maria, unde se arată multe semne și minuni la intervenirea meritelor aceluiași prea sfânt rege Ștefan spre lauda și gloria domnului nostru Iisus Christos care este prea slăvit în vecii vecilor. Amin. Și îndată s'a prefăcut în cântec de jale glasul chitarei din întreaga Ungarie și tot poporul din regat, atât nobili și deopotrivă și bogat și sărac deplânseră cu foarte multe lacrimi și strigăte de jale moartea prea sfântului rege, părintele cel mai bun al copiilor sărmani. Băieții și fetele din cauza întristării și a doliului, îmbrăcați în haine negre timp de trei ani n'au mai jucat și au amuțit orice fel de muzică, orice fel de distracție și orice fel de cântec de veselie. Și l-au plâns cu plânset din inimă fierbinte și plânsetul era mare și fără mângâiere. Dar regina Keysla, împreună cu satelitul ei de crime Buda, au hotărît să facă rege pe Petru Alamanul adecă Venetul, fratele reginei. Prin aceasta intenționau ca regina Keysla să poată să aducă la îndeplinire, după bunul ei plac, pornirile voinței ei și regatul Ungariei, pierzându-și libertatea, să poată să-l supună fără de nici o piedică Teutonilor. Iar Vilhelm, tatăl regelui Petru a fost fratele regelui Sigismund al Burgunzilor, dar, după moartea sfântului Sigismund, a venit la împărat. Pe acesta împăratul l-a așezat peste Venețieni și-i dăduse ca soție pe sora sa, numită Gertruda, cu care a născut pe regina Keysla. După moartea Gertrudei însă Vilhelm a luat de soție pe sora regelui Stefan, cu care a născut pe regele Petru.

XLIII. Cruuzimea regelui Petru.

După ce însă Petru a ajuns rege a dat la o parte bunătatea ce se cădea unei seninătăți regale și scrâjnind de furie teutonică, a început să aibă dispreț pentru nobilii unguri. Cu o privire plină de îngâmfare și cu o inimă nesăturată el mânca lacom averile țării împreună cu Nemții săi cari răgeau de sălbăticie de fiară și cu Latinii cari murmurau cu limbuție ca niște rândunici. Locurile fortificate, garnizoanele, castelele le încredința spre pază numai Nemților și nimenea pe acea vreme, nu mai putea să fie sigur de cinstea unei soții sau de fecioria unei fete sau a unei surori din cauza obrăzniciei curtenilor regelui cari le violau nepedepsiți. Căpeteniile Ungurilor văzând atunci nenorocirile ce se făceau poporului împotriva lui Dumnezeu, au ținut sfat și au rugat pe rege să-și îndemne oamenii să înceteze cu purtarea lor atât de ticăloasă. Regele însă plin de o îngâmfare nemai pomenită și-a dat pe față balele desgustătoare ale blestematului său venin preconceput, zicând: «Câtă vreme voiu fi în vieață, am să așez în regatul Ungariei numai pe Nemți, atât ca judecători în fruntea magistraturilor, cât și ca subalterni și ca ofițeri și ca administratori și ca fruntași și ca potentați ai țării și voiu umplea regatul cu străini și-l voiu da cu totul în mâna Teutonicilor». Și mai spunea: «acest nume de Ungaria este derivat dela angaria (gâtuire) și ei înșiși trebuie să fie gâtuiți». Acesta a fost deci izvorul vrajbei dintre regele Petru și Unguri.

XLIV. Fuga lui Petru și alegerea lui Aba.

Deci în anul al treilea al domniei lui Petru, principii Ungurilor și ostașii lor se întruniră într'un consiliu al Episcopilor împotriva regelui Petru și plini de îngrijorare s'au întrebat dacă nu s'ar putea găsi atunci în țară cineva din neamul regilor, care să fie în stare să ia cârma domniei și să-i libereze de tirania lui Petru. Și, fiindcă un astfel de om n'au putut să găsească, aleseră dintre ei înșiși pe un oarecare comite, numit Aba, urmaș dintr'o soră a regelui Stefan cel Sfânt și-l făcură peste ei rege. Iar Aba, după ce și-a strâns o armată de Unguri, a pornit să se lupte împotriva regelui Petru. Regele Petru însă când s'a văzut părăsit de ajutorul Ungurilor, speriindu-se grozav, a fugit în Bavaria, având să implore ajutorul lui Henric, regele Teutonilor. Scăpând deci Petru cu fuga

din mâinile Ungurilor, aceştia omorîră, tăindu-l în bucăţi, pe bărbosul de Buda, pricinuitorul tuturor crimelor, la sfatul căruia Petru aduse atâtea nenorociri Ungariei şi scoaseră ochii celor doi fii ai lui; pe Sebus însă care orbise pe Vazul, după ce i-au frânt mâinile şi picioarele, l-au ucis; iar pe unii bătându-i cu pietre şi pe alţii lovindu-i cu mangane de fer[1]), i-au omorît. Aba însă fiind înălţat la puterea regală, a fost consacrat ca rege: şi toate aşezămintele şi toate dăjdiile pe cari le stabilise regele Petru, după obiceiul său, regele Aba le-a anulat. In regularea tuturor acestora trei au fost mai ales dintre fruntaşii ţării ca mai de seamă: unul se numea Wisce, al doilea Toyzlau, iar al treilea Pezli, cari se năzuiau după libertatea poporului şi se sforţau cu bună credinţă să restitue regatul unei porodiţe regale. Dar, în al treilea an al regelui Aba, Petru împreună cu regele Henric al Teutonilor descinde cu o armată mare împotriva regelui Aba. Regele Aba însă auzind că Petru a fost părăsit de Unguri, şi că a fost bine primit de Henric regele Teutonilor, a trimis, în anul 1042, crainici la Impărat,cari să-l sondeze, dacă îi s'a declarat duşman pentru că a gonit pe Petru din domnie. ori poate să încheie cu el o pace durabilă? Impăratul prin răspunsul său îi s'a arătat ca duşman, spunându-i: „De oarece s'a purtat rău cu oamenii mei, are să simtă el însuşi, ce pot şi cât pot». Auzind aceasta, a înţeles regele Aba că împăratul are intenţia să restabilească în domnie pe Petru. Aprinzându-se deci de mânie, şi-a strâns o armată puternică şi a invadat cu ea Austria şi Bavaria şi ambele maluri ale fluviului Dunărea şi după ce şi-a împărţit în două cetele sale de ostaşi viteji, a trecut pe toţi duşmanii prin ascuţişul sabiei. Şi astfel a luat prăzi şi foarte mulţi captivi târând cu sine dela fluviul care se chema Trasen, peste care a trecut şi a jefuit totul până la cetatea Tuln, unde a înoptat. Aceasta s'a petrecut într'o marţi, din zorii zilei până noaptea; iar când s'a făcut ziuă, s'au întors în Ungaria veseli cu o mulţime renumărată de prizonieri. După aceasta a trimis soldaţi viteji în Carintia cari au luat foarte mulţi prizonieri şi s'au întors apoi în Ungaria. Gothfridus însă marchizul Austriei, dând un atac împotriva lor lângă Petovia, se spune că le-au luat multe prăzi; căci pe atunci Austria nu avea duci, ci marchizi. In acest timp, împăratul sărbătorea Paştile domnului în Colonia şi a cerut sfatul dela principii săi cum ar

1) *Manganum, bellica machina, tormentum*, Du Cange *Glos.* sub voce.

trebui să răzbune insulta adusă pe nedrept țării sale de către Unguri. Ei în unanimitate, i-au dat sfatul să facă o invazie înarmată împotriva Ungurilor cari năvăliseră duşmăneşte în regatul său şi să libereze astfel pe prizonieri din sclavia lor. De aceea au pornit cu o expediție colosală şi, după sfatul lui Vratislav, ducele Boemilor, a venit din partea de Nord a Dunării până la hotarele Ungariei. Solii Ungurilor însă promiseseră împăratului că aceştia stau în toate la dispoziția sa, de cât doar că nu primesc de rege pe Petru; totuşi, împăratul căuta cu tot dinadinsul să-l facă rege, căci îşi dăduse cuvântul lui Petru, că-i va reda domnia. Ungurii însă nicidecum nu se învoiră la aceasta şi trimițându-i daruri, după ce au făgăduit prin jurământ că vor permite prizonierilor teutoni să plece, împăratul s'a întors repede împotriva atacurilor lui Gothfrid ducele Lotaringiei, fiul ducelui Gozzilo.

XLV. Sosirea împăratului în Ungaria în contra lui Aba.

In anul următor regele Aba, trimițând soli la împărat, l-a întrebat în privința păcii, făgăduindu-i liberarea prizonierilor pe cari îi avea, iar pentru aceia pe cari nu putea să-i dea, o compensare potrivită. Impăratul însă n'a voit să stea de vorbă, înainte de a veni în Bavaria, pentruca cei ce au suferit pe nedrept din partea Ungurilor, să ia parte la încheierea păcii. De aceea, împăratul a venit la fruntăriile Ungariei şi a poruncit ca pentru a doua zi să cucerească baricadele, cu cari Ungurii închiseseră fluviul Rabița. Intr'aceea însă împăratul a fost rugat de solii regelui Aba, ca să fixeze un termin potrivit, în lăuntrul căruia să-i remită pe toți prizonierii, şi să-i dea încă şi daruri. Impăratul fiind deci atras de darurile acestea şi fiind preocupat de alte afaceri mai grave, s'a întors în Bizancium [1]), un oraş din Burgundia. Primind prin urmare din această parte siguranță, regele Aba a devenit insolent [2]) şi a început să se poarte cu cruzime față de Unguri. Căci era de părere că toate trebuesc să fie comune cele ale stăpânilor cu cele ale slugilor; dar şi călcarea jurământului său o credea ca un nimica, dispreţuind pe nobilii țării şi considerându-i tot una cu țăranii şi cu cei proşti. Nobilii unguri însă nevoind să-i admită aceasta, şi suportând cu greu molestările lui, făcură o conspirațiune şi se conjurară ca să-l omoare. Cineva dintre ei însă

---

1) *Bizancium*, Besançon.

2) *Insolent*, deşi Anonymus p. 48 ne spune că se purta ca un părinte, *qui pro sua pietate Aba vocabatur.*

a denunțat regelui pe cei ce se conjuraseră împotriva vieții lui; dintre aceștia pe care a putut i-a prins și i-a omorît, fără de vr'o judecată prealabilă, ceea ce s'a întors în detrimentul regelui. Căci pe când regele se găsea la Cenad în postul cel mare, închizând într'o casă în același post vr'o cincizeci de nobili, subt pretextul de a se consfătui cu ei, a pus ca să fie tăiați în bucăți de soldații săi înarmați, fără cercetare și fără să fi făcut mărturisiri. De aceea, fericitul Gerardus[1]), episcopul din Genard, a lovit pe rege cu severitatea canoanelor și i-a prevestit primejdia ce-l amenința. Unii dintre conjurați, determinați mai ales de acest fapt, veniră în fugă la împărat și au vorbit împotriva lui Aba, spunându-i : că el își calcă jurământul dat, că despreţueşte pe nobilii cari l-au ales de rege peste ei, că mănâncă și călărește și vorbește necontenit cu țăranii și cu oamenii de jos. Impăratul le spuse acestora: «Obiceiurile acestea în adevăr nu sunt obiceiuri demne de un domn, ci de unul protivnic domnului». Și astfel instigară pe împărat să se răzbune asupra regelui Aba pentru nedreptățile făcute, fiindcă nu i-a dat nici prizonierii, după cum jurase împăratului și nici nu i-a dat recompense pentru daunele cășunate. Deci împăratul la îndemnurile Ungurilor, a venit, cu o armată din Noric și din Boemia și cu falangele curtenilor săi, în Marchizatul Austriei, prefăcându-se că nu intră în Ungaria și arătând pe față că va face pact cu regele Aba și că se va întoarce înapoi. Atunci delegații regelui Aba venind la împărat cerură pe Ungurii cari fugiseră la împărat, plângându-i-se și zicând: că aceia cari urmează acum cu credință pe împărat nu sunt decât niște tâlhari și niște hoți din țara ungurească, și principalii ațâțători ai războaelor și ai discordiei dintre Unguri și împărat; de aceea pe sămănătorii unei astfel de discordii trebuie să-i dea pe mâinile lui Aba, regele Ungurilor. Impăratul însă a răspuns că aceasta nu o va face în nici un caz. De aceea, împăratul năvăli repede în teritorul Ungariei, intrând pe la Sopron și când a voit să treacă peste Rabuța pe la Bobuth, n'a putut să treacă peste fluviul Rabuța din cauza apelor ce stagnau și a pădurilor celor dese și a bălților pline de izvoare. Dar Ungurii cari erau împreună cu împăratul și cu regele Petru, conduseră armata, călărind noaptea întreagă, în sus pe

---

1) *Gerardus* este primul episcop din Cenad, unde Ștefan cel Sfânt întemeiase episcopia catolică în locul celei ortodoxe de la Morisena, din aceeași localitate.

lângă fluviile Raba şi Rabuţa pe cari, în zorii zilei, le-au trecut printr'un vad lesnicios. Regele Aba însă li-a ieşit înainte la Menfew[1]) lângă Jaurinum cu o mare mulţime de ostaşi, fiind foarte sigur de victorie, fiindcă unii Bavari îi făcuseră cunoscut că împăratul a venit împotriva sa cu puţini oameni. Şi, după cum se spune, regele Aba ar fi câştigat victoria, dacă unii Unguri păstrând încă prietenie pentru regele Petru, n'ar fi aruncat la pământ drapelele lor şi n'ar fi luat-o la fugă. Nemţii însă spun că atunci când ei s'au apropiat de luptă, a apărut un nor subţire şi împreună cu el un semn ceresc şi că un vârtej puternic ridicându-se, deodată printr'o putere divină, a aruncat un praf groaznic în faţa Ungurilor pe cari încă de mai înainte, după cum se spune, îi blestămase Papa ca să-i lovească, fiindcă îşi bătuseră joc de regele Petru, protejatul său. Luându-se deci la luptă, s'a dat o lungă şi înverşunată bătălie; în cele din urmă sprijinit de ajutorul lui Dumnezeu, împăratul a câştigat o victorie strălucită. Aba fiind învins a fugit spre Tisa, şi într'un sat oarecare, într'o groapă vechie a fost omorît mişeleşte de Ungurii cărora le făcuse rău în timpul domniei. Corpul său a fost îngropat în biserica, ce se găsea lângă acel sat. Dar, după câţiva ani, fiind desgropat din mormânt, s'au găsit neatinse giulgiurile şi hainele sale şi locul rănilor vindecate. In urmă corpul său a fost înmormântat în propria sa mânăstire din Sarus. Impăratul însă s'a întors în tabără, a îngenunchiat la pământ cu smerenie şi cucernicie înaintea lemnului sfânt al crucii dătătoare de mântuire şi descălţându-şi picioarele şi îmbrăcându-se cu o haină de pânză groasă, a prea mărit împreună cu întregul său popor îndurarea lui Dumnezeu, fiindcă în acea zi i-a scăpat din mâinile Ungurilor. Dintre Tentoni a căzut în acea zi şi în acel loc o nenumărată mulţime. De aceea acel loc, până în ziua de astăzi în limba lor se numeşte Ferlorum Payer[2]), iar pe limba noastră Westnemţi[3]). Căci din cauza mirosului greu al celor morţi timp de două luni omul nu putea să treacă uşor prin acele regiuni, iar arcaşii l-ar fi omorît. Intr'aceea Ungurii adunându-se la un loc veniră să roage pe împărat, cerând iertare şi milă; împăratul primindu-i în linişte şi cu bunăvoinţă, le-a admis cererea. Apoi a venit cu toată mulţimea sa, la Alba,

---

1) *Menfew*, lângă Jaurinum (Győr) azi moşia Ménfő.
2) Ferlorum Payer = Perditi Bouari.
3) Westnemti = Nemţi pierduţi.

care pe nemțește se numește Weissenburg, care este capitala Ungariei. Deci aci împăratul fiind onorat de Unguri cu cinste imperială și cu un alaiu enorm, după ce a restabilit pe deplin pe regele Petru în coroana regală, și dupăce l-a împodobit ca un rege în sfintele insignii ale Sf. rege Ștefan, l-a condus cu mâna sa la tronul regal și l-a pus să șează ca un rege în biserica glorioasei Maici a domnului, deapururi fecioara Maria și aci a împăcat pe rege cu Ungurii și pe Unguri cu regele lor. Și, la cererea Ungurilor, le-a admis ca să-și păstreze decretele și judecățile să se facă după obiceiurile lor. Orânduind toate acestea astfel, împăratul a lăsat pe regele Petru în Ungaria cu o garnizoană a sa și el mulțumit și fericit s'a întors la Regensburg.

XLVI. Intoarcerea împăratului în Ungaria.

Iar în anul următor, împăratul s'a întors din nou în Ungaria. Atunci regele Petru i-a predat, în mijlocul unei ceremonii solemne și în fața Ungurilor și a Teutonicilor, regatul Ungariei împreună cu o lancie aurită. Și după ce împăratul a fost încărcat de rege cu multe și mari daruri, s'a întors acasă plin de glorie. In vremea aceasta, Andrei, Bela și Levanta, cari fugiseră în Boemia, au trecut de aci, din cauza lipsurilor și a săräciei, în Polonia, unde au fost primiți bine și cu onoruri de ducele Poloniei, Misca [1]). In același timp însă Pomeranii au refuzat să mai plătească tributul anual [2]) ducelui Poloniei de care depindeau. Atunci ducele începu să pretindă cu mâna înarmată tributul datorat de Pomerani. Pomeranii păgâni și Polonii creștini căzură la învoială ca ducii lor să se lupte într'un duel și dacă Pomeranul ar cădea învins să plătească tributul datorat, dacă însă ar cădea Polonul, să regrete numai paguba suferită. Dar fiindcă ducele Misca și fiii săi aveau groază de duelul ce li se impunea, Bela fiind introdus între ei, printr'un tâlmaciu grăi astfel: „Dacă voi, Polonii și ducele, stăpânul vostru, găsiți cu cale, atunci eu, deși sunt de neam mai nobil decât acel păgân, mă voiu lupta totuși pentru folosul țării voastre și pentru onoarea ducală. Această propunere au găsit-o bună atât ducele pomeran cât și Polonii. Și, dupăce, înarmați cu lăncile, s'au încins la luptă,

1) *Misca,* Micislav al II-a.

2) *Annua pensio, annua praestatio,* tribut.

se spune că Bela atât de voiniceşte a lovit pe Pomeran că dându-l de pe cal jos, acesta n'a mai putut să se mişte din loc şi fiind culcat la pământ, a fost străpuns cu sabia.

Atunci ducele pomeran s'a declarat biruit; iar Pomeranii văzând aceasta plătiră supuşi şi umiliţi ducelui Poloniei tributul fără discuţie. Iar, dupăce ducele s'a întors acasă încărcat cu victoria câştigată de Bela, l-a lăudat pe acesta pentru curajul şi puterea sa şi i-a dat, pe lângă tributul pomeranic, şi pe fiica sa de soţie şi a dat ordin ca să i se pună la dispoziţie din larg de tot ce ar avea lipsă şi, încărcat de onoruri, l-a păstrat în ducatul său şi n'a neglijat de a-l face să moştenească o bună parte din ţara sa.

XLVII. Ducele Bela numit Benyn [1].

Iar ducele Bela a dat naştere în Polonia la doi fii, dintre cari pe unul l'a numit Geysa, pe al doilea însă Ladislau, după numele bunicului său. Dar lui Andrei şi lui Laventa nu le-au plăcut să stea la ducele Poloniei împreună cu Bela, oarecum ca o povară [2]) pentru el şi, din pricina titlurilor lor [3]), n'au găsit de cuviinţă să mai rămâie la curtea ducelui. După ce şi-au luat rămas bun dela duce, fratele lor Bela rămânând pe loc, s'au dus la regele din Lodomeria, care însă nu i-a primit. Neavând unde să-şi plece capul, de aci s'au îndreptat spre Cumani. Văzându-i însă Cumanii persoane distinse, au crezut că au venit să facă spionaj în ţara lor şi dacă nu i-ar fi recunoscut un prizonier ungur, i-ar fi omorît. Dar, astfel, i-au ţinut în urmă câtva timp la ei. De aci au plecat apoi în Rusia. In vremea aceasta, câţiva dintre magnaţii ungari, deplângând mizeria ţării lor şi în dorinţa de a scăpa de tirania lui Petru, mai păstrau pentru Andrei, Bela şi Leventa, odrasle din sângele regelui Ştefan cel Sfânt, o fidelitate neîntinată şi le trimiteau prin ştafete cu credinţă tot ce puteau din bunurile lor. Magnaţii despre care este vorba erau Visca, Bua şi Buhna [4]) şi alte rubedenii de ale lor cari aşteptau mereu cu suspine şi gemete timpul potrivit, când să poată să aducă înapoi în Ungaria pe Andrei, Bela şi Leventa şi se căzneau din toate puterile să resti-

---

1) Benyn este un diminutiv al lui Bela.

2) *Appendices*, trăind din pomana altora.

3) Din pricina titlurilor, adecă din cauza neamului lor.

4) *Bua* şi *Buhna*, fiii lui Gyula din Transilvania. Cf. Anonymus, p. 44, 46.

tuie în regat pe o odraslă a regelui Ştefan cel Sfânt, care îi iubise şi-i ridicase. Căci regele Petru, înălţat prin puterea regelui Nemţilor, nu domnea, ci mai de grabă biciuia printr'o tiranie plină de cruzimi Ungaria asuprind-o. Dar, în urma denunţului unor trădători şi anume a lui Buda şi Devecher, Petru a aflat ce gânduri au numiţii nobili unguri, anume Visca, Bua şi Buhna, cum ar putea să restitue regatul unei odrasle regeşti şi să readucă în ţară, în contra regelui Petru, pe Andrei, Bela şi Leventa. Regele Petru însă, aprins de o furie nebună, a dat ordin să-i aresteze şi să-i omoare, spânzurându-i în furci, iar pe ceilalţi să-i chinuiască scoţându-le ochii. Şi întreaga ţară ungurească a lovit-o de atâtea nenorociri că oamenii voiau mai de grabă să moară decât să trăiască într'o mizerie atât de mare. Atunci nobilii maghiari, văzând nenorocirea poporului lor, s'au adunat la Cenad şi după ce au ţinut sfat au trimis, pentru întreaga ţară, curieri oficiali în Rusia la Andrei şi Leventa spunându-le că toată Ungaria îi aşteaptă cu credinţă şi că li se supune bucuros ca unor odrasle regeşti, numai să descalice în Ungaria şi să o scape de furia Nemţilor. Şi au jurat că îndată ce vor intra în Ungaria, toţi Ungurii, în unanimitate, vor alerga la ei şi li se vor supune domniei lor. Andrei şi Leventa însă, temându-se de vr'o cursă prefăcută, au trimis într'ascuns iscoade în Ungaria. Iar când au venit la Novum Castrum [1]), pe care îl construise regele Aba, iată că întreaga mulţime de Maghiari a alergat cu grămada înaintea lor şi cuprinşi de un instinct drăcesc cerură cu încăpăţânare dela Andrei şi Leventa să le permită ca poporul întreg să trăiască după ritul păgân, să ucidă pe episcopi şi pe clerici, se dărâme bisericile, să lepede legea creştină şi să se închine la idoli. Ei le-au îngăduit să facă după dorinţa inimii lor, să meargă şi să piară după ritul strămoşilor lor, căci altfel nu aveau să lupte pentru Andrei şi Leventa împotriva regelui Petru. Şi cel dintâi dintre Unguri, unul cu numele Vatha, din fortăreaţa Belus [2]), s'a dedicat diavolilor, răzându-şi capul şi lăsându-şi după moda păgânilor, trei plete de păr. Iar fiul acestuia, cu numele de Ianus, după multă vreme, urmând ritul tatălui său, a strâns la sine mulţi magi şi

---

1) *Novum Castrum* = Aba Ujvár.

2) *Belus*, probabil în provincia Trencin.

ghicitoare[1]) şi fermecătoare, prin descântecele cărora şi-a câştigat o mare cerebritate printre mai mărimi. Iar din multele zeiţe ale lor pe una cu numele de Rasdi, marele creştin, regele Bela, a prins-o şi a închis-o într'o temniţă, nedându-i drumul până nu şi-a mâncat propriile sale picioare şi până n'a murit acolo. Şi se găseşte astăzi scris în cărţile vechi despre Faptele Ungurilor, că era cu totul oprit creştinilor să-şi ia de soţie o femeie din neamul lui Vatha şi al lui Ianus cari, după cum în legea veche Dathan şi Abyron s'au sculat cu răzvrătire împotriva lui Dumnezeu, tot astfel şi aceştia au căutat să abată, în anii de mântuire, poporul maghiar dela legea lui Christos. Deci, pe acea vreme, la îndemnul păcătos şi ticălos al acelui Vatha, întreg poporul a început să se închine diavolilor, să mănânce carne de cal, şi în general să facă tot felul de fapte urâte. Căci au omorît atât pe clerici cât şi pe laicii ce se ţineau de ritul catolic şi au dărâmat foarte multe biserici de ale lui Dumnezeu. Apoi au pedepsit cu o moarte grozavă, răzvrătindu-se împotriva regelui Petru, pe toţi Nemţii şi Latinii cari se găseau împrăştiaţi prin Ungaria, puşi în fruntea diferitelor funcţiuni. Şi trimiţând în timpul nopţii în tabăra lui Petru, pe nişte cai sprinteni, trei curieri cari aveau să proclame în public porunca şi cuvântul lui Dumnezeu pentru Andrei şi Leventa: ca să fie ucişi episcopii şi clerul, să fie omorît dijmuitorul, să se reia legea păgână, să se şteargă ori ce fel de dări şi împreună cu Nemţii şi cu Latinii, să piară pe vecie amintirea lui Petru. Dupăce s'a făcut ziuă, informându-se regele Petru de cele petrecute, a aflat faptul sigur că fraţii despre cari era vorba s'au întors în ţară şi că la vederea lor reprezentanţii săi au fost omorîţi de Unguri. Prefăcându-se că nu este îngrozit de aceste veşti, s'a arătat vesel şi dupăce şi-a mutat tabăra din acel loc, a trecut peste Dunăre la Sytiaten [1]), dorind să ajungă la Alba. Ungurii însă bănuind ce voeşte să facă i-au luat-o înainte, şi au ocupat bastioanele şi turnurile cetăţii şi închizând porţile, l-au lăsat afară. Intr'aceea însă Andrei şi Leventa, înaintând cu aceeaşi mulţime de Maghiari, s'au apropiat prin mijlocul Ungariei de portul ce în general se numeşte Pesta. Aflând despre aceasta episcopii Gerardus, Bestricus, Buldi[2]) şi Beneta[3]), precum şi comitele Zo-

1) *Phitonissae, Pythonissae, sau Pythone spiritu afflatae.* Podhradczky. *Chr. Bud.* p. 94.

2) *Sytiaten,* sau Situa-tő, este o localitate la gura râului Zsitva, din com. Con arom.

3) *Buldi,* Buldus, episcop din Agria.

4) *Beneta,* Benedictus, episcop în Calocia.

nuc, ieşiră din cetatea Alba intru întâmpinarea ducilor Andrei şi Leventa ca să-i primească cu toate onorurile. Dupăce însă amintiţii episcopi sosiră în grabă în locul numit Gyod[1]), aci, înainte de a merge la duci, voiră să asculte, în biserica Sfintei-Sabina, liturghia. Deci fericitul Gerardus, episcopul, îmbrăcat în haine preoţeşti spre a celebra liturghia, ca exortaţiune le spuse, zicând următoarele: «Fraţii mei, şi coepiscopii mei şi voi toţi ceilalţi credincioşi, cari sunteţi de faţă! Să ştiţi că noi astăzi vom ajunge, într'o bucurie eternă, cu coroana de martiri, la domnul nostru Iisus Christos. Căci vă aduc la cunoştinţă taina domnului ce mi s'a arătat în această noapte. Am văzut anume pe domnul nostru Iisus Christos şezând la sânul prea sfintei sale mame, pururea fecioarei Maria şi chemându-ne la sine ne-a împărtăşit chiar cu mâna sa împărtăşania trupului şi a sângelui său; iar episcopului Beneta, când s'a apropiat de el, Christos i-a retras cuminicătura. De aceea numai el astăzi va fi lipsit de tovărăşia mucenicieii noastre». Iar după aceasta fericitul Gerardus i-a îndemnat să-şi mărturisească unul altuia păcatele şi dupăce au ascultat liturghia, s'au închinat şi bucurându-se că prin mucenicie vor dobândi nădejdea sigură a unei fericiri veşnice, se împărtăşiră cu toţii. Apoi plecară pe drum spre portul Dunării, spre Pesta. Fericitul episcop Gerardus însă, cum era el mic de statură şi istovit cu totul de puteri puse în slujba lui Dumnezeu, era dus într'o căruţă. După ce au ajuns în mai sus numitul port, iată că nişte oameni nelegiuiţi şi anume Vatha şi complicii săi, stăpâniţi de diavoli, cărora îşi dăduseră sufletele, se repeziră asupra episcopilor şi asupra tovarăşilor lor şi-i loveau cu pietrele. Iar fericitul episcop Gerardus făcea neîncetat semnul crucii asupra celor ce erau lapidaţi. Aceia însă văzând aceasta, cu mai multă furie se repeziră asupra sa, au răsturnat căruţa pe malul Dunării şi după ce l-au scos aci din car, îl aruncară, punându-l într'o teleagă[2]), de pe muntele Kelenfeld[3]). Şi pe când încă nu-şi dăduse sufletul îl străpunseră în piept cu o lancie şi pe urmă îi sdrobiră capul de un bolovan şi astfel, ca un martir plin de glorie, din năcazurile lumii acesteia, a trecut la fericirea de veci. Dunărea, deşi se revărsase de mai multe ori peste acel bolovan, de care a fost sdrobit capul sfântului Gerardus, n'a putut să spele sângele timp de şapte ani

1) *Gyod,* cf. Anonymus, p. 60.
2) *Biga,* căruţă cu două roate, teleagă.
3) *Kelenfeld,* Kreenfeld, numit de atunci Muntele Sfântului Gerard.

de zile, până ce a fost şters de preoţi. Iar bolovanul acela se găseşte acum la Cenad la suprafaţa altarului. In locul în care fusese sdrobit capul său, se înalţă astăzi subt un deal o biserică în cinstea fericitului Gerardus. Acest Gerardus a fost un călugăr din Rosacium, de naţiune Veneţian [1]). El, venind în Pannonia, a dus la început vieaţă de eremit în Beel, în urmă însă a fost transferat ca episcop în catedrala dela Cenad. De asemenea şi episcopul Buldi, fiind lapidat cu pietre, a trecut la gloria eternă. Beztricus însă şi Beneta, după ce au trecut cu o corabie peste Dunăre la Andrei şi Leventa, ereticii [2]) cari se găseau pe malurile de dincolo au rănit pe episcopul Beztricus care a murit în urmă a treia zi. Ducele Andrei însă intervenind într'aceea a scăpat pe Beneta din mâinile lor şi astfel s'a împlinit proorocia sfântului Gerardus. Toţi au fost puşi între martiri, în afară de Beneta. Şi comitele Zonuk, sărind călare pe un cal trecea înnot peste Dunăre. Venind cu corabia un oarecare Ungur cu numele Murthmur, l-a ridicat în corabia sa ca să-l scape dela moarte. Căci acest Murthmur fusese botezat de comitele Zonuk. Şi pe când voia ca să scape pe numitul comite, ereticii începură să-l ameninţe cu moartea, dacă el însuşi nu ucide pe Zonnk. Murtbmur având teamă de ameninţările lor, a ucis el însuşi pe comite în corabie cu sabia sa. Şi o aşa de mare mulţime de clerici şi de laici au suferit în aceeaşi zi martiriul pentru credinţa lui Christos, că numărul lor îl cunoaşte numai Dumnezeu şi îngerii.

XLVIII. Moartea regelui Petru.

Regele Petru însă, văzând că Ungurii în unanimitatea lor s'au alipit de ducii Andrei şi Leventa, a luat fuga, împreună cu Nemţii săi, spre Moson [3]), pentru ca de aci să treacă în Austria; dar n'a putut să scape. Căci, într'aceea, Ungurii ocupară mai întâi porţile şi ieşirile din ţară; iar, în acelaşi timp, delegatul ducelui Andrei a chemat pe regele Petru subt pretextul încheierii unei păcii onorabile. Acesta încrezându-se, era în întoarcere, după cum se spune. Dar mai mult de nevoie, fiindcă aflase că armata îi este protivnică

1) *Episcopul Gerardus* din Cenad fusese mai înainte călugăr în Rosacium, mânăstire în Calabria.

2) Se crede că aci n'ar fi vorba de păgâni, ci de creştini ortodocşi.

3) *Moson, Musum,* Wieselburg.

şi voia să se întoarcă în grabă la Alba. Abătându-se însă din drum pe la satul Zamur [1]), numitul delegat a voit să-l tragă într'o capcană, şi să-l ducă legat la ducele Andrei. Petru însă presimţind aceasta, s'a refugiat într'o curte, unde s'a apărat vitejeşte luptând el însuşi timp de trei zile. In sfârşit, toţi ostaşii săi fură ucişi de arcaşi şi el însuşi a fost prins de viu şi orbit [2]). Fiind dus la Alba, de marea sa supărare şi-a sfârşit în scurt timp vieaţa. A fost îngropat la Cinci Biserici pe care el însuşi o fundase în cinstea fericitului apostol Petru, în anul al treilea al domniei sale de a doua oară.

XLIX. Incoronarea de Unguri a regelui Andrei

In urmă ducele Andrei [3]), asigurându-se din partea turburărilor duşmane, a primit coroana regală în cetatea Alba, numai din partea a trei episcopi cari au scăpat din acel mare dezastru al creştinilor. S'a încoronat în anul Domnului 1047. Deci a dat ordin întregii naţii, subt ameninţarea pedepsei cu moartea, că dând la o parte ritul păgân, îngăduit lor mai înainte, să se întoarcă la adevărata lege a lui Christos şi să trăiască în toate după poruncile acelei legi pe care le-a propovăduit-o lor regele Ştefan. Leventa însă în timpul acesta a murit. Acesta, dacă ar fi trăit mai mult şi dacă ar fi ajuns la cârmuirea regatului, fără îndoială toată Ungaria ar fi corupt-o la idolatria păgână. Şi fiindcă Leventa însuşi n'a trăit după credinţa catolică, de aceea a fost îngropat lângă satul lui Toxun [4]), dincolo de Dunăre, unde se spune că repauzează după legea păgână bunicul său Toxun. — Unii susţin că cei trei fraţi au fost fiii ducelui Vazul, născuţi cu oare care fată din neamul lui Tatun şi că nu ar fi ieşit dintr'o căsătorie legitimă şi că din această legătură cei din Tatun [5]) şi-ar trage nobleţea lor. Fără îndoială aceasta este neexact şi transmisă din răutate. Căci în afară de aceasta ei sunt nobili [6]) fiindcă ei sunt fiii lui Ladislau cel Pleşuv, care se zice că şi-a luat de soţie o femeie din Rutenia, din care a dat naştere acestor

1) *Zamur* sau *Zamor*, o localitate în apropiere de Buda.
2) *Orbit.* Usurpatorii de tron erau pedepsiţi cu orbirea.
3) *Andrei.* sau Endre.
4) *Villa lui Taxun*, este satul Takson, pe malul Dunării, mai jos de Pesta.
5) Familia *Tatun*, avea proprietăţi în regiunea Somogy.
6) *Nobili*, adecă prinţi.

trei fraţi. Regele acesta însă a fost numit Andrei cel Alb şi Catolicul [1]) şi timp de trei ani a făcut prin armele sale tributari Ungurilor pe Poloni, Boemi şi Austriaci. Dar acest rege Andrei fiind lipsit de fratele său [2]), a trimis în Polonia după celălalt frate al său, după Bela, chemându-l cu mare dragoste la sine şi spunându-i: «Noi cari am fost odinioară părtaşi de sărăcie şi de năcazuri: te rog prea iubite frate, să vii cât mai în grabă la mine, pentru ca să fim tovarăşii bucuriilor şi să ne folosim în comun de bunătăţile regatului, fiind prezenţi şi trupeşte; căci eu nu am moştenitor şi nici alt frate în afară de tine. Tu să-mi fii moştenitor şi să-mi urmezi în domnie». Deci momit de aceste vorbe Bela a venit la rege cu întreaga sa familie, pe care văzându-l, regele s'a bucurat mult, fiindcă era sprijinit de puterea unui frate. Iar după aceea regele şi fratele său Bela, ţinând sfat, au împărţit ţara în trei părţi dintre cari două au rămas în proprietatea sau puterea Maiestăţii regale, iar a treia parte a fost încredinţată în proprietatea ducelui. Dar, această primă împărţire a ţării a fost pepiniera discordiei şi a războaielor dintre duci şi regii Ungariei [3]). In acel timp regele Andrei a construit lângă lacul Balaton o mânăstire în onoarea sfântului Anian, în locul ce se numeşte Tyhon [4]). Iar ca soţie a luat pe fiica ducelui Rutenilor, cu care a dat naştere lui Solomon şi David. Dintr'o concubină însă, pe care a avut-o din satul Moroth, a născut pe George. Mai departe ducele Bela a născut în Polonia pe fiii săi Geysa şi Ladislau, în Ungaria însă a născut pe Lampertus şi fete. Şi trăia regele şi ducele într'o complectă linişte şi pace.

L. Regele Teutonilor.

In timpul acela regele Teutonilor a asediat cu o mare oştire fortăreaţa Pojon, voind să răzbune ocara adusă lui Petru şi să subjuge Ungaria puterii sale. Şi a construit multe maşini de războiu pentru a cuceri fortăreaţa, dar n'a înaintat de loc în urma unui asediu de opt săptămâni. Numitul rege însă venise cu corăbiile pentru îm-

1) *Catholicus*, catolicul, probabil fiindcă s'a opus ortodoxismului.

2) Leventa care murise.

3) Impărţirea teritoriului ţării pentru o mai bună administrare era generală în acele vremuri.

4) *Tyhon*. In actul de danie al acestei mânăstiri se constată mai multe numiri d localităţi având un caracter românesc. Cf. Fejér. *Cod. Dipl.* I. p. 388,

presurarea Pojonului. Atunci Ungurii cari se găseau în fortăreaţă aflară un om foarte priceput la înotat, cu numele Zothmund, pe care îl trimiseră în tăcerea nopţii la corăbiile împărăteşti; acesta venind pe sub apă a găurit toate corăbiile cari se umplură deodată de apă şi puterea Teutonilor a fost frântă şi aşa de slăbiţi şi lipsiţi de puteri, că s'au întors acasă. Căci în Pojon erau mulţi ostaşi şi mai ales se găseau între ei Wojtech, Andrei, Vylungard, Vrosa şi Martin cari se luptau voiniceşte în fiecare zi cu Teutonii.

In anul următor însă a venit în Ungaria cu o mare mulţime de războinici pentru acelaşi motiv însuşi împăratul, până lângă izvoarele râurilor Zala şi Zelice [1]). A trimis însă şi corăbii încărcate cu provizii pe Dunăre în Ungaria şi în fruntea lor a pus pe episcopul Gebarth, fratele său. Aflând despre toate acestea regele Andrei şi ducele Bela au ars în foc toate grămezile de cereale şi tot fânul, iar pe locuitori împreună cu toate animalele lor i-au dus departe din acele ţinuturi, pe unde avea să treacă împăratul. Când Cesarul a intrat în Ungaria şi a sosit în acele regiuni arse, n'a putut să găsească provizii nici pentru soldaţi şi nici pentru cai şi nu ştiea nici unde se găseau navele sale şi nu putea să aibă dela ele nici un ajutor. Iar după ce a trecut pădurile şi s'a apropiat de munţii Bodohot [2]), a început să sufere de lipsa ori cărei hrăni. Intr'aceea însă episcopul Gebarth a ajuns la Geur şi trimiţând o scrisoare împăratului Henric, îl întreba, unde ar trebui să-l aştepte. Cel ce ducea scrisoarea, cu voia lui Dumnezeu, a fost prins de iscoadele [3]) regelui Andrei şi condus la el. Şi când i-a aflat conţinutul scrisorii, tălmăcind-o episcopul Nicolae[4]), i-a trimis înapoi episcopului Gebarth o scrisoare pe care i-a dus-o un oare care prieten al lui. Acesta însă prefăcându-se că a fost trimis de împărat, a dat scrisoarea episcopului Gebarth în care sta scris următoarele: «Ştii, prea bunule episcop Gebarth, că ne-a determinat să plecăm din Ungaria în Teutonia mari şi grele afaceri ale imperiului nostru; căci vrăşmaşii ne-au ocupat ca duşmani ţara noastră. Deci, haida, grăbeşte-te şi distrugându-ţi corăbiile cât vei putea mai repede, să ne ieşi înainte la Ratispona[5]), căci nu ai nici

---

1) *Zala* şi *Zelize,* râuri din Pannonia lângă lacul Balaton.

2) *Bodohot,* la Simon de Keza, Bodoct, o parte din pădurea Bakony.

3) *Latrunculi* regis, praecursores, iscoadele regelui, cari par a fi fost Pecenegii şi Secuii ce mergeau în fruntea armatelor maghiare.

4) *Episcopul Nicolae,* era secretarul regelui.

5) *Ratispona,* Regensburg.

o siguranţă zăbovind în Ungaria». Astfel aflând toate acestea episcopul Gebarth fugi în grabă în Teutonia. Deci împăratul fiind înşelat în nădejdea unei susţineri ce o aştepta dela corăbii, a început să ducă o lipsă cumplită, şi, de aşişderea şi întreaga sa armată împreună cu caii şi cu conducătorii lor se găseau în cea mai mare primejdie din cauza foamei. Pe deasupra acestora, Ungurii şi Bisenii în fiecare noapte îi atacau voiniceşte, ucizându-i cu săgeţile lor cele otrăvite şi, întinzând funii între corturile lor, prindeau pe foarte mulţi din cei cari le făceau oare cari servicii. Iar de frica ploii de săgeţi de cari Teutonii erau acoperiţi şi omorîţi, săpau pământul şi întinzând deasupra lor scuturile, zăceau ca în morminte cei vii împreună cu cei morţi. Căci mormântul ce-l săpau ziua pentru vr'un mort, cel viu zăcea în el noaptea şi cel care era săpat pentru cel viu pentru timpul nopţii, şi-l reclama mortul ziua. Văzând deci împăratul că este prins de atâtea şi de atât de mari primejdii, a trimis la regele Andrei şi la ducele Bela, rugându-i pentru încheerea unei păci durabile. Căci zicea că dacă regele Andrei îi oferă un drum sigur pentru întoarcere şi dacă îi va da ajutoare de trai pentru armata sa chinuită de foame, el nu va mai duşmăni nici odată pe regele Andrei şi pe urmaşii lui şi că de atunci înainte nu va mai căuta să supere pe regele Ungurilor cu vorba sau cu fapta, sau cu sfatul său. Dar chiar şi dacă cineva dintre urmaşii săi va ridica armele să se lupte împotriva Ungariei, să-l ajungă blestemul atot puternicului Dumnezeu şi să fie vecinic subt pedeapsa afurisenii. Şi că pe fiica sa, cu numele de Sofia, i-o dă de soţie lui Solomon, fiul regelui Andrei, pe care fiică dintru început o promisese cu jurământ fiului regelui Franciei, spre a întări mai mult legăturile unei păci vecinice. Că el va păzi toate acestea cu credinţă, le întăreşte prin puterea jurământului. Deci regele Andrei şi ducele Bela voind să fie mai mult iubitori de pace de cât sămănători de vrajbă, încheiară pacea cu împăratul. Iar împăratul în persoana sa proprie a întărit toate prin jurământ, pe care zise că-l va ţine cu credinţă. Atunci regele Andrei, folosindu-se de obicinuita dărnicie a regilor Ungariei, a trimis împăratului cinci zeci de husoni colosali şi două mii de slănini, o mie de tauri enormi; iar pâine mai mult decât putea să ducă cu sine; şi oi şi boi sau vite de păşune şi o mare cantitate de vin. Şi foarte mulţi Teutoni din cauza îndopării lor cu nemăsurate mâncări şi din cauza gâlgâirei prea multei băuturi, mâncând şi bând au murit. Ceilalţi însă scăpând din ghiarele morţii prin mila Ungurilor, după ce şi-au părăsit corturile

şi scuturile şi după ce şi-au aruncat uneltele, s'au grăbit să plece în Teutonia, în aşa mare fugă că nici nu se mai uitau înapoi. Locul acesta însă după astă întâmplare, de unde Teutonii au fugit aşa de ruşinos, aruncându-şi scuturile, s'a numit până în ziua de astăzi Werteshege [1]).

LI *Incoronarea lui Solomon în timpul vieţii tatălui său, a regelui Andrei.*

După ce însă împăratul Henric a fugit aşa de ruşinos din Ungaria în ţara sa, regele Andrei i-a trimis o solie şi i-a cerut ca să-i dea pe fiica sa Sofia în căsătorie pentru fiul său Solomon, după cum şi promisese· Impăratul şi-a ţinut cuvântul cu credinţă, după cum îi făcându-se prin jurământ. Şi celebrându-se astfel căsătoria regală lângă fluviul Morva, şi întărindu-se deci prin aceasta şi mai puternic tratatul de pace, împăratul şi regele s'au întors veseli acasă. Dar regele Andrei, curând după aceasta, s'a paralizat şi atât în timp de iarnă cât şi în timp de vară trebuia să fie purtat pe un fotoliu. Deci după moartea regelui Ştefan cel sfânt au trecut unsprezece ani şi patru luni până la anul întâi al domniei regelui Andrei. Iar în timpul acesta Petru Teutonicul sau mai bine zis Venetul în prima şi a doua sa domnie a stăpânit cinci ani şi jumătate. Iar Aba a domnit trei ani. Fiindcă însă dragostea filială şi iubirea de cei de acelaşi sânge de obiceiu împiedică adevărul, la regele Andrei iubirea de fiu a biruit dreptatea şi rupând învoiala făgăduinţei sale, ceeace n'ar trebui să se întâmple la nişte regi, pe fiul său Solomon, un băieţaş numai de cinci ani, Andrei istovit de bătrâneţe a căutat să-l ungă de rege şi să-l încoroneze peste întreaga Ungarie, în anul al doisprezecilea al domniei sale. Pe faţă, spunea că face aceasta pentru pacea regatului, fiindcă împăratul nu i-ar fi dat pe fiica sa pentru fiul său, dacă nu l-ar încorona. Pe când însă se cânta la încoronarea lui Solomon: Să fii domn peste fraţii tăi; şi când printr'un interpret s'a făcut aceasta cunoscut ducelui Bela, că anume copilaşul Solomon a fost aşezat domn peste el, s'a supărat foarte tare. Alţii spun că a fost uns de rege cu asentimentul ducelui Bela şi al fiilor acestuia, anume Geycha şi Ladislau şi al tuturor nobililor ţării, dar că, în urmă la

1) *Werteshege*, Cf. Anonymus, p. 62, *Vertes*, o pădure mare în Pannonia numită astfel propter clipeos Theotonicorum inibi dimissos.

instigaţia semănătorilor de discordie, s'a născut vrajă între ei. Căci oamenii cari murmurau, cum de altfel se găsesc şi în timpurile noastre, insinuau pe lângă rege că Solomon nu va putea domni, dacă nu va fi ucis fratele său Bela. Iar, pe de altă parte, căutau să convingă pe Bela că este prilejul potrivit să pună mâna pe domnie, câtă vreme Solomon este încă un copil, iar tatăl sau istovit de bătrâneţe şi bolnav. Veniră deci regele şi ducele la Varkun. Regele însă ştiea bine că fiul său nu va putea să domnească după moartea sa, fără voia ducelui. De aceea, a chemat la o consfătuire pe doi credincioşi ai săi, cu cari intrând la sfat le spuse: «Vreau să încerc pe duce şi să-l întreb una din două; dacă vrea să aibe coroana ori ducatul»? Şi regele a pus să se aşeze o coroană înaintea sa pe un straiu roşu şi alăturea o sabie, care însemna ducatul. «Dacă ducele va voi să aibă, în bună pace, ducatul, să-l aibă; dacă însă coroana, voi doi fruntaşi, numai decât, săriţi şi cu aceeaşi sabie tăiaţi gâtul ducelui Bela». Şi ei făgăduiră că vor face întocmai. Pe când însă urzeau acest plan, Nicolae, comitele crainicilor, stând afară la uşa palatului, a auzit toate acestea, şi când au chemat pe duce la rege, şi când acesta intra pe uşe, comitele crainicilor i-a spus pe repezeală ducelui afacerea. «Dacă vrei să rămâi în vieaţă, primeşte sabia», şi mai mult n'a putut să-i spună. Când însă a intrat ducele, şi a văzut coroana stând jos înaintea regelui, împreună cu sabia, s'a mirat. Indată ce însă s'a aşezat, regele care zăcea s'a ridicat şi stând pe patul său, zise: «Duce, eu am încoronat pe fiul meu, nu atât din vr'o dorinţă, ci mai mult pentru pacea ţării, pace care mai dăunăzi a fost încheiată cu împăratul. Dar tu ai voinţa liberă: dacă vreai regatul, primeşte coroana, dacă ducatul, primeşte sabia; din acestea una să o dai fiului meu, dar coroana pe dreptate este a ta. Numai decât ducele şi-a adus aminte de vorbele comitelui Nicolae şi zise: «Să aibă coroana fiul tău care este uns şi mie dă-mi ducatul». Şi a primit îndată sabia.

Atunci regele s'a înclinat la picioarele lui, ceea ce rar s'a întâmplat vr'odată. Căci credea el că a dat coroana fiului său, cu aceeaşi desinteresare precum sieşi i-o dase Leventa. Dar ducele o făcuse aceasta de frică. In sfârşit, în urma însinuărilor sinistre ale unor oameni ticăloşi, regele şi ducele se certară. Ducele însă cum era el priceput şi precaut faţă de cursele regelui, a plecat cu toată familia sa în Polonia, la socrul său. Aflând despre aceasta regele Andrei şi temându-se de uneltirile aceluia, a trimis pe fiul său Solomon la împărat, socrul lui. Şi acolo l-au urmat mai mulţi fruntaşi din Ungaria. In timpul acesta ducele Bela a făcut cunoscut socrului său, ducele Polo-

niei, toate neajunsurile ce-i făcuse fratele său, regele Andrei. Ducele Poloniei atunci l-a ajutat cu bună credinţă şi efectiv. Şi astfel ducele Bela s'a întors în Ungaria întărit cu trei armate de ale socrului său. Regele Andrei însă, când a aflat că el a intrat cu armată în Ungaria, a făcut să i se dea din partea împăratului Teutonilor în ajutor doi duci şi anume pe Villelm şi pe Poth [1]). Şi pe ducele Boemilor, care era rudă cu el, l-a angajat pe plată, şi avea acum încredere în mulţimea celor angajaţi. Unguri însă nu aveau prea mulţi ostaşi, căci foarte mulţi din aceştia însoţiseră pe fiul lui Solomon şi dintre aceia cari rămăseseră în ţară, mulţi fugiră la ducele Bela. Atunci ducele Bela, deşi îi s'a vestit, că regele Andrei are o foarte marte mare mulţime de mercenari, totuşi a voit mai de grabă să moară în războiu de cât să fugă, fără de luptă, dinaintea armatei regelui. Atunci cu mult curaj şi-a dus armata îmbărbătată împotriva regelui Andrei spre Tisa. Villelm însă şi Poth, comandanţii Nemţilor, aprinşi de furie, trecură în grabă peste Tisa cu armatele lor şi dându-se lupta s'au bătut vitejeşte din ambele părţi. Dar, cu ajutorul lui Dumnezeu, ducele Bela a obţinut victoria, fiind omorîţi acolo aproape toţi Nemţii, şi comandanţii lor prinşi. In urmă Ungurii cari erau pe lângă regele Andrei, văzând că ducele Bela a dobândit victoria, părăsind pe regele Andrei, se duseră şi ei la ducele Bela. Regele Andrei însă fugi în Teutonia, dar n'a putut să scape, căci a fost prins la poarta Musun şi fiind rău tratat în pădurea Bocon a murit la crucea [2]) ce se numeşte Scirc. A fost înmormântat în mânăstirea sfântului duhovnic Anian, mânăstire pe care acelaşi rege a construit-o în Tihon lângă lacul Balaton. A fost prins şi ducele Boemilor şi orbit, dar fără ştirea ducelui Bela. Iar generalii Villelm şi Poth au fost aduşi la ducele Bela, care le-a permis să plece de acolo liberi.

LII. *Fericita încoronare de rege a lui Bela.*

Deci ducele Bela, cunoscut şi sub numele de Benyn [3]), după victoria sa, a intrat triumfător în cetatea Alba şi aci, după ce a

1) *Poth*, este Ernistus Both de Lebyn.

2) La crucea, *ad crucem*, după alţii, la curtea, *ad curtem*.

3) *Benyn*, diminutivul lui *Bela*, care în acelaşi timp pare format din *Adalbertus*.

fost uns de episcopi, s'a încoronat de rege fericit cu diadema regală. Domnia sa a fost pașnică, fără să fi fost supărat de dușmani și n'a umblat decât după binele poporului. In adevăr, între alte dovezi de priceperea sa, a pus să se bată bani, de o monedă ceva mai mare, din cel mai curat argint și ca prețul de vânzare a lucrurilor să fie proporționat cu valoarea lor, după o socoteală justă. Și n'a îngăduit ca negustorii și bancherii să-și însușească pe nedrept dela oamenii simpli și dela țărani printr'o urîtă lăcomie câștigul acestora. Căci acesta este motivul care aruncă de obiceiu poporul în sărăcie și în lipsă; prețul fiind acum stabilit fie cine vindea și cumpăra pe dreptate și fără păcăleală. Regele a stabilit ca toate târgurile pentru vânzare și cumpărare să fie în ziua de Sâmbătă [1]) și a dat voie să circule în teritoriul țării sale bizanți. Și a pus să se bată, după cum s'a spus mai sus, și denari de argint [2]), din cari patru zeci valora un bizanț. De aceea, până în ziua de astăzi patru zeci de denari se numesc aur, nu doar fiindcă ar fi de aur, ci fiindcă pe acea vreme atâția denari valorau cât un bizanț. Și în toate zilele vieții sale în întreaga Ungarie moneda n'a fost schimbată.

A făcut și alte fapte vrednice de amintire vecinică. Intre altele a dispus ca soțiile și copiii și tot ce aveau acei cari urmaseră pe regele Solomon să fie păzite și păstrate neatinse, pentru ca astfel aceia să se întoarcă de bunăvoe acasă și să se bucure în pace de bunurile lor. De aceea foarte mulți inși ii s'au prefăcut în adepți credincioși.

Acest rege dintr'un sentiment de dragoste a ușurat și sarcinile poporului unguresc, scutindu-i de serviciile la cari fusese obligați, de prestațiile obicinuite și de stoarcerile de bani de mai înainte. De aceea, Ungaria îmbogățindu-se foarte mult, și-a ridicat capul peste toate celalte țări dimprejur, întrecându-le prin avere și glorie. Pe vremea aceasta săracii se înavuțeau și bogații se încărcau de glorie. Ba încă a trimis prea îndurătorul rege crainici în întreaga Ungarie ca să convoace din fiecare sat [3]) câte doi bătrâni buni de gură în sfatul regelui. Aflându-se despre aceasta au venit la rege,

1) *Sâmbătă.* Inainte vreme târgurile se făceau dumineca; de aceea până în ziua de astăzi duminecă se zice în ung. *vasórnap,* adecă ziua târgului.

2) *Denari de argint, denarius,* dela *decem.*

3) *Fiecare sat.* Villa însemna nu numai sat ci și oraș. Aci nu pare a fi vorba de sate, ci, într'o țară de nobili, e mai probabil că v'a fi fost vorba de orășeni.

la Alba, nu numai cei cari fuseseră convocați, ci chiar toți țăranii și robii cu întreaga gloată din Ungaria. Regele însă și episcopii și toți fruntașii, văzând mulțimea imensă, se temură ca nu cumva să-i atace și au intrat în cetate, să-i observe de acolo. Gloata însă și-a ales representanți [1]), pentru cari ridicară o tribună de lemn [2]), de unde să poată fi văzuți și auziți de oameni. Iar reprezentanții trimiseră la rege și la fruntașii țării crainici, spunându-le: «Permite-ne să avem ritul strămoșilor noștri: să trăim după obiceiul păgân, să omorîm cu pietre pe episcopi, să ucidem pe preoți [3]), să spânzurăm pe perceptori, să dărâmăm bisericile, să spargem clopotele». Regele s'a întristat auzind toate acestea și a cerut un răgaz de trei zile ca să chibzuiască asupra acestei afaceri. In timpul acesta reprezentanții poporului stând pe tribuna lor cea înaltă predicau versuri blăstămate împotriva legii creștine; iar poporul întreg aplaudându-i striga: «Așa să fie, așa să fie!» Când însă după trei zile așteptau răspunsul, soldații înarmați năvăliră, din porunca regelui, asupra lor și pe unii din ei îi omorîră, pe șefii lor aruncându-i din înălțime îi sdrobiră, iar pe alții legându-i îi bătură cu bătăi grozave și astfel ucizând, legând și bătând, soldații deabia putură potoli revolta lor. De când regele Ștefan cel Sfânt a convertit Ungaria la creștinism, de două ori ea s'a întors la păgânism: odată în timpul regelui Andrei, a doua oară în timpul regelui Bela, după cum am spus acum.

Iar regele Bela, plin de evlavie, după o domnie de trei ani rănindu-se la prăbușirea tronului său, la Dömös, moșie regală, a început să se îmbolnăvească fără vindecare, și îl duseră jumătate mort la râul Kynisua pentru oare cari nevoi ale țării și aci și-a dat sufletul. Și a fost înmormântat în sfânta mănăstire a Mântuitorului, mânăstire pe care el însuși o construise în localitatea ce se numește Zugzard [4]). Acest Bela era pleșuv [5]), de o coloare castanie [6]) de aceea mânăstirea s'a numit după chipul său, Zugzard.

1) *Praepositi*, prefecți, reprezentanți.
2) *Orcistrum*, tribună de lemn.
3) *Exentherare*. viscera extrahere.
4) Zugzard=Szőgszard, din comit. Tolna.
5) Pleșuv, ung. szárd.
6) Szőg, ung. castaniu.

LIII. *Sosirea împăratului cu ginerele său, regele Solomon.*

Când însă a auzit regele Solomon despre moartea regelui Bela, s'a dus la socrul său, împăratul Teutonilor, şi l-a rugat să-l restitue în domnia Ungariei. Rugăciunilor sale împăratul le-a dat bucuros ascultare şi cu vestita sa armată de putere romană şi cu o suită strălucită a imperiului său glorios a readus pe Solomon în Ungaria. Intr'acea Geysa, fiul regelui Bela, cum era el om înţelept şi prevăzător, a pornit-o în sus spre Polonia împreună cu cei doi fii ai săi în vârstă tânără. Căci deocamdată nu putea să reziste unui atac al lui Solomon şi al Teutonilor. Deaceea, regele Solomon împreună cu împăratul au intrat fără greutate în Ungaria lipsită de rege şi au venit siguri în cetatea regească Alba şi aci au fost primiţi cu mari onoruri de tot clerul şi de tot poporul din Ungaria. Şi împăratul a grăit către întreaga mulţime de Unguri în favoarea ginerului său Solomon şi a întărit pacea reînoind-o între ei, adăugând şi sfinţenia jurământului. Şi a făcut ca regele Solomon să şează cu glorie pe tronul părintesc, încoronându-l cu asentimentul şi în aclamaţiunea întregei Ungarii. Iar el însuşi împăratul remunerat de regele Solomon din bogatul tezaur al Ungariei s'a întors acasă. Indată ce însă a plecat împăratul, Geysa de acolo, de unde din precauţiune se dusese, a revenit în Ungaria. Dar regele Solomon ca unul ce era nou şi nu bine înzdrăvănit în domnie, temându-se ca nu cumva Geysa să vie asupra sa cu armată de Poloni, s'a retras puţin cu ai săi şi s'a aşezat în fortăreaţa dela Musun, într'o garnizoană mai sigură. Dar, în urmă, episcopii şi alţi bărbaţi din cler îl sfătuiră insistent să facă între ei pace. Şi mai ales episcopul Desideriu căuta să înduioşeze inima ducelui Geysa prin sfaturi liniştitoare şi prin cuvinte dulci ca să redea în pace domnia lui Solomon, deşi acesta era mai tânăr, iar el să primească în linişte ducatul pe care îl avusese tatăl său. Iar Geysa, dând la o parte supărarea, a ascultat de sfaturile sănătoase ale episcopului. Şi la sărbătoarea sfinţilor mucenici Fabian şi Sebastian, regele Solomon şi ducele Geysa au încheiat pace la Geur [1]) în faţa Ungariei întregi. Apoi ziua Invierii domnului amândoi împreună au sărbătorit-o cu curtea lor la Cinci Biserici. Aici regele Solomon, chiar în ziua de Paşti în asistenţa capeteniilor ţării a fost încoronat cu cinste de mâinile

1) *Geur*, Győr.

ducelui Geysa şi a fost condus cu glorie în biserica[1]) regală a Sfântului Petru, cel dintâi dintre apostoli, spre a asculta liturghia. Şi astfel întreaga adunare a Ungurilor, văzând pacea dintre rege şi duce şi iubirea lor mutuală, lăudară pe Dumnezeu, iubitorul de pace şi s'a făcut o mare veselie în popor. In noaptea următoare însă s'a ivit prevestirea unei viitoare discordii şi turburări. Căci întreaga acea biserică şi toate palatele şi celelalte edificii şi dependenţele au fost cuprinse de o flacără neaşteptată şi toate s'au prăbuşit la pământ, pustiite de incendiu. Şi pe toţi îi cuprinsese teama din cauza furiei flacărilor ce ardeau şi de zgomotul grozav al clopotelor ce se răsturnau din turnuri. Şi nimeni nu ştiea încotro să o apuce. Regele şi ducele speriaţi de neaşteptata grozăvie şi înspăimântaţi de bănuiala unei urîte viclenii, apucă îndată fiecare în altă parte. Făcându-se însă ziuă, prin crainicii lor credincioşi, au aflat adevărata stare de lucruri, fiindcă nimica rău nu se pusese la cale din partea celor două partide prin vr'o ticăloşie, căci incediul s'a născut dintr'o întâmplare neaşteptată. Regele şi ducele s'au întâlnit din nou în pace.

Iar regele Zolomer din Dalmaţia, care era cumnat cu Geysa, a trimis crainici la regele Solomon şi la ducele Geysa şi i-a rugat să-l ajute în persoană împotriva duşmanilor săi şi anume în contra Carantanilor, cari pe atunci ocupaseră marca Dalmaţiei. Deci regele şi ducele, după ce şi-au strâns oastea, au plecat în Dalmaţia şi i-au restabilit toate ce i se luase. Iar regelui şi ducelui i-au dăruit daruri regale de mare preţ, mult aur şi argint. La întoarcerea lor însă palatinul Atha a rugat pe rege şi pe duci ca să ia parte la construirea mănăstirei sale pe care a zidit-o la Zelys, ceea ce ei au şi făcut.

LIV. *Lipsa de copii a regelui Solomon şi a fratelui său David.*

Iar regele Solomon şi fratele său David n'au avut nici odată copii şi cu ei s'a stins seminţia regelui Andrei. Aceasta, credem, s'a făcut din voinţa divină, fiindcă atunci când pentru întâiaşi dată s'a întors în Ungaria Andrei şi cu fratele său Leventa, pentru ca să poată pune mâna pe domnie, a îngăduit ca nelegiuitul de Vatha şi alţi ticăloşi să omoare pe sfântul Gerard şi pe mai mulţi creştini. Iar ducele Geysa a dat naştere lui Coloman şi lui Almus şi la mai

1) *Basilica*, însemna la început casa împăratului, mai târziu biserica.

multe fete. Şi între rege şi duce a fost pace şi linişte timp cam de treisprezece ani. Intr'aceea însă Boemii plini de îngâmfare năvăliră spre Trencin şi, în jaful lor, luară o mare pradă de oameni şi de animale. Regele şi ducele socotind aceasta ca o mare injurie, invadară Boemia cu armatele lor. Iar Boemii neîndrăznind să se împotrivească, Ungurii pustiiră cu sabie şi foc aproape întreaga Boemie. Cu această împrejurare Bator Opus, fiul lui Martin, a culcat vitejeşte la pământ într'un duel pe un oare care Boem, având un trup cât un uriaş, fapt care a rămas de pomină în urmă la rege şi la toţi fruntaşii Ungariei. Şi astfel, regele şi ducele răzbunând bine injuria alor lor împotriva Boemilor, s'au întors veseli în Ungaria cu o foarte mare pradă de prizonieri din Boemia.

LV. *Devastarea Ungariei de Cumani.*

Iar după aceasta păgânii de Cumani distrugând prisăcile din partea de sus a porţii Meses, [1]) pătrunseră în Ungaria şi jefuind cu cruzime întreaga provincie Nyr până la fortăreaţa Byhorului [2]) şi târând cu ei o nesfârşită mulţime de bărbaţi şi de femei şi animale de tot felul, se întorceau acasă, trecând fără să fi bănuit cineva peste râurile Lapus şi apa Someşului. De aceea regele Solomon şi ducele Geysa împreună cu fratele său Ladislau, strângându-şi armata, alergară în cea mai mare grabă, trecând prin poarta Meses, mai înainte ca să fi trecut Cumani peste munţi, în cetatea Dobuka şi aşteptară aci sosirea păgânilor, aproape o întreagă săptămână. Un spion oare care însă, cu numele Fantiska [3]), ce era din Castrul cel Nou a anunţat pe rege şi pe duci, într'o joi, că armata Cumanilor se apropie. Atunci regele şi ducii, merseră călări cu armata grăbindu-se într'acolo şi în noaptea aceea descinseră aproape de Cumani. Sculându-se în zorii zilei însă, vineri, se îmbărbătară cu toţii prin împărtăşania cuminicăturii şi aşezându-se în linie de bătaie, porniră să lovească pe păgâni. Văzând aceasta şeful oştirii păgânilor, cu numele de Osul [4]) care a fost în slujba lui Gyula, ducele Cumanilor, cum era el plin

---

1) *Porta Meses*, forma trecerea din Ungaria în Ardeal.

2) *Fortăreaţa Byhorului*. Fortăreaţa a dat numele întregei regiuni.

3) Fantisca este o localitate lângă Dobriţin.

4) *Osul*, sau Oslu. Asupra acestui nume de factură românească vezi N. Drăgan, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticii*, p. 297 sq.

de îngâmfare şi având o prea bună idee despre valoarea sa, zise oamenilor săi să se repeadă asupra Ungurilor cari sunt neînarmaţi şi să dea lupta ce are să fie o jucărie pentru ei. Deci înaintând păgânii împotriva Ungurilor, văzură grozavele trupe ale acestora şi vestiră numai decât pe şeful lor Osul. Acesta adunându-şi armata de mercenari a Cumanilor [1]), s'au strâns în grabă pe sprânceana unui munte foarte înalt, socotind că acesta are să-i fie de cea mai mare siguranţă. Căci este foarte greu urcuşul acelui munte, care de locuitori se numeşte Kyrieleys [2]). Intreaga oştire a Ungurilor însă s'a strâns la poalele acelui munte. Şi toţi soldaţii regelui purtau la fel drapelele făcute din pânză de in. Păgânii însă se strânseseră în vârful muntelui; dintre ei arcaşii cei mai viteji şi mai îndrăzneţi se scoborîseră în mijlocul coastei muntelui pentru ca să îndepărteze pe Unguri de la urcarea pe munte. Incepură deci să lovească cu ploaia de săgeţi cetele legiunilor regelui şi ale ducelui. Unii însă dintre soldaţii mai distinşi ai Ungurilor năvăliră asupra acelor arcaşi şi pe foarte mulţi din ei i-au ucis pe coasta aceluiaşi munte şi numai foarte puţini, în zorul lor, bătându-şi caii cu arcurile, au putut să se urce la tovarăşii lor. Regele Solomon însă, înferbântat în curajul unei întreceri îndârjite, s'a urcat pe un suiş foarte anevoios împreună cu ceata sa, târându-se oarecum spre păgânii cari vărsau asupră-i o ploaie foarte deasă de săgeţi. Iar ducele Geysa cum era un om totdeauna prevăzător, urcându-se pe un suiş mai lesnicios, a atacat cu săgeţile pe Cumani. Fratele său Ladislau la primul atac a doborît pe patru din cei mai viteji păgâni şi de al cincilea dintre ei a fost grav rănit cu o săgeată, duşmanul fiind ucis îndată în acelaşi loc. In urmă, din îndurarea lui Dumnezeu, s'a vindecat curând de acea rană. Deci păgânii strâmtoraţi de Unguri printr'o grozavă lovitură a morţii, începură să fugă de le plângeai de milă. Iar Ungurii urmărindu-i cu zor îşi înmuiară săbiile lor ascuţite şi însetate în sângele Cumanilor. Căci capetele Cumanilor, rase de curând, întocmai ca şi dovlecii neajunşi încă bine la coacere, Ungurii le secerau prin lovituri de sabie.

---

1) *Conductus exercitus*, stipandiatus exercitus.

2) *Kyrieleys*, Cserhalom, după Bonfinius, Kérlés după Timon. Carol Hodor, *Descrip. Comit. Dobocensis*, p. 771, în *Chr. Bud.* p. 131, ed. Podhradczky, derivă cuvântul dela Kyrie eleison, quod iam illa aetate in loco Kérlés ad montis radicem sito, orantes meridiano ac vespertino tempore ad pulsum campanarum Kyrie eleison intonare soliti fuerint. La Kérlés s'a fundat în urmă o mânăstire benedictină.

In urmă prea fericitul duce Ladislau a văzut pe unul dintre păgâni care ducea pe spatele calului său pe o fată unguroaică foarte frumoasă. Deci ducele Ladislau socotind că aceea este fiica episcopului din Oradia, cu toate că era grav rănit, totuşi l-a urmărit în grabă călare pe calul său ce se numea Zug. Când însă s'a apropiat de el până într'atâta încât să-l lovească cu lancea, nu putea de loc să-l atingă, fiindcă nici calul său nu alerga destul de repede, nici al aceluia nu întârzia puţin, ci ca un braţ de om era între lancie şi dosul Cumanului. De aceea fericitul duce Ladislau strigă către copilă şi-i zise: «Frumoasă soră, apucă pe Cuman de brâu şi aruncă-te la pământ». Ceea ce a şi făcut. Şi când fericitul duce Ladislau era să-l lovească de departe cu lancea pe cel trântit la pământ şi voia să-l ucidă, fata s'a rugat grozav să nu-l omoare, ci să-l lase să plece. De unde se vede că la femei nu este bună credinţă, fiindcă aceea a voit să-l libereze poate din dragostea ei pentru păcat. Sfântul duce însă luptându-se mult timp cu el, după ce i-a rupt arcul, l-a omorît. Dar acea fată n'a fost a episcopului. Deci, regele şi glorioşii duci, după ce au ucis aproape pe toţi păgâni şi după ce au liberat pe toţi creştinii din robie, s'au întors acasă cu o fericită biruinţă a întregei Ungarii, bucurându-se de triumful victoriei. Şi o mare veselie a fost în întreaga ţară şi prin imnuri şi cântece de recunoştinţă binecuvântau pe Dumnezeu care le-a dat victoria.

LVI. *Sosirea Pecenegilor în Ungaria.*

Iar în al treilea an după sosirea Cumanilor s'a întâmplat ca Pecenegii, venind prin cetatea Alba din Bulgaria [1]), să treacă peste fluviul Sava în câmpia dela Buzias [2]) şi în jaful lor să ia cu ei acasă, în captivitate, nu o mică mulţime de popor şi prăzi. Regele însă şi ducele învinuiră de trădare Alba bulgărească, fiindcă au permis bandelor de Pecenegi, călcând pacea, să jefuiască Ungaria. De aceea, strângându-şi armatele, s'au întrunit la Zalankemen, unde după ce s'au consfătuit, au hotărît să asedieze şi să cucerească cetatea trădătoare Alba. De aci mutându-şi tabăra, se scoborîră pe lângă fluviul Sava, direct spre Nandor-Fejevar [3]). Şi s'a dat ordin atât din

1) Alba din Bulgaria este Belgradul, capitala Serbiei.
2) *Buzias*. Câmpia de lângă Sirmium.
3) Nandor Fehérvar, adecă cetatea Alba sau Belgrad.

partea) regelui cât şi a ducelui ca întreaga armată ungurească să treacă cât mai în grabă peste fluviul Sava în Bulgaria. Grecii însă şi Bulgarii navigând în bărcile lor aruncau cu meşteşug foc sulfuric în navele Ungurilor şi le aprindeau în mijlocul apei. Au fost însă biruiţi de către Unguri Grecii vărsători de foc cari prin mulţimea corăbiilor lor acoperiseră fluviul. Deci, luând-o la fugă Grecii şi Bulgarii, au trecut Ungurii şi au ocupat hotarele Bulgarilor.

Regele şi ducele trecură peste Sava într'o luni şi dis de dimineaţă îşi orânduiră trupele şi manipulele de infanterie, vârându-le din toate părţile între excadroane de cavalerie şi asediară cetatea cu scuturile lor. Atunci Grecii şi Bulgarii temându-se de primejdia ce-i ameninţa în urma asediului, rugară pe Pecenegi, prin crainici trimişi într'ascuns ca, fără frică, să le vie într'ajutor, fiindcă nici regele nici ducele nu le-au împresurat oraşul, ci că au invadat asupra lor numai contele Vyd cu soldaţii din Bacia. Iar Pecenegii, fiind amăgiţi de vorbele lor înşelătoare, veniră în grabă în ajutorul lor şi momiţi de lăcomia lor de jaf pe care nădăjduiau să-l aibă după înfrângerea comitelui Vyd, se repeziră indată asupra cetelor de Şopronieni, al căror şef era un comite numit Jan. Acesta însă a respins vitejeşte atacurile Pecenegilor, culcând la pământ cu spada pe foarte mulţi şi ducând pe cei rămaşi în captivitate. Insuşi şeful Pecenegilor, cu numele de Kazar, de abia a scăpat cu fuga împreună cu câţiva inşi din mâinile Ungurilor. De aceea regele şi ducele au adus acestui ostaş Jan mulţumiri meritate şi i-au dat daruri regale, fiindcă mai înainte ca regele şi prinţul să se fi sculat de la masa lor de dimineaţă, el a sdrobit mai multe mii de Pecenegi, întocmai ca o piatră netedă oalele de pământ. Apoi regelui şi principilor Geysa şi Ladislau, cari se aşezaseră pe o colină din apropierea cetăţii, începură să le aducă pe Pecenegii prinşi şi titvele celtor omorîţi, precum şi cai şi covoare a căror prezentare n'a putut să o termine în ziua de miercuri de dimineaţă şi până seara. Şi aceasta de aceea au făcut-o ei, pentruca Grecii şi Bulgarii cari erau asediaţi, văzând pe Pecenegi, în cari îşi puseseră nădejdea, aşa de crud măcelăriţi, să se îngrozească şi să se predea împreună cu cetatea lor regelui şi ducilor.

In urmă, regele şi ducii căutând locuri mai potrivite de unde să atace cetatea, au poruncit dulgherilor să construiască aci opt turnuri de lemn, îndoit de înalte, cât înălţimea zidurilor, de pe cari turnuri soldaţii să poată să arunce săgeţi în mijlocul cetăţii asupra oamenilor dinlăuntru. Intre turnuri au înălţat tot atâtea baliste cu cari să dă-

râme zidurile şi au ridicat şi maşini de războiu spre a apăra întrarea în turnuri şi alte unelte pentru luptă. Şi astfel în unele părţi au distrus zidurile până la temelie, dar cetatea n'au putut-o lua, fiindcă dinlăuntru o apărau ostaşi foarte războinici. Asediul a ţinut în chipul acesta două luni, în care vreme s'au ciocnit adeseori cu Saracenii ce ieşeau din cetate şi pe unii din ei i-au omorît, iar pe alţii i-au pus pe fugă. In urmă trei Saraceni foarte viteji şi îndrăzneţi ieşiră din cetate, cauzându-le Ungurilor răni prin suliţile, lancile şi săgeţile lor. Atunci Solomon, maşinistul regelui, a trăznit cu o lovitură de balistă pe unul dintre ei, al cărui cadavru Ungurii se căzneau să-l răpească, iar tovarăşii lui luptând vitejeşte îl apărau. Regele şi ducele însă văzând această încăerare, ziseră soldaţilor ce se găseau în jurul lor: «o dacă sângele şi inima Macabeilor s'ar înfierbânta în soldaţi, ca să apere pe Unguri de aceşti Saraceni cari luptă cu îndrăzneală înaintea întăriturilor cetăţii, spre a smulge Ungurii cadavrul Saracenului».

Auzind aceasta Obus, George şi Borş, nişte soldaţi războinici într'un mare avânt dădură năvală ca fulgerul asupra lor. Iar Obus, urmărindu-i de aproape cu mult curaj, i-a fugărit până la porţile cetăţii. Soldaţii de pe zidurile cetăţii aruncau pietrii şi săgeţi, totuşi Obus s'a întors neatins. In vremea aceasta George şi Bors îmbărbătau pe Ungurii cari tocmai răpiră cadavrul Saracenului şi-l aruncară într'un maidan cu gunoaie. Intr'a treia lună de asediu însă, o fată unguroaică ce fusese adusă aci în captivitate, într'o joi, dădu foc cetăţii. Şi un vânt de răsărit suflând cu putere, toate clădirile luară foc. Şi astfel armata Ungurilor dădu năvală în cetate pe acea parte, pe unde zidurile fuseseră dărîmate de baliste şi făcură un măcel groaznic printre Greci, Saraceni şi Bulgari. Iar cei cari dintre ei au putut să scape, fugiră în fortăreaţă împreună cu principele lor Nicota. Iar Ungurii după ce au cuprins cetatea în ziua următoare, stingându-se focul, găsiră tezaurele Grecilor deschise şi luară de acolo mult aur şi argint, pietre preţioase, giuvaericale scumpe şi un tezaur aproape de neştimat. La împărţirea acestuia între rege şi între duce s'a ivit sfadă. Şi nimeni dintre Unguri n'a existat care să nu se fi îmbogăţit.

In urmă cei închişi în fortăreaţă rugară pe rege şi pe principi ca să le dăruiască vieaţa şi libertatea, luând pentru ei cetatea şi toate celelalte. Deci cu mâinile întinse, dându-se în chezăşia regelui şi a principilor că nu-i vor mai ataca mai mult, toţi câţi se găseau în

fortăreaţă s'au scoborît la ei. Iar ducele Nicota purtând o icoană de argint a prea curatei maici a domnului, a pururea fecioarei Maria, venind cu o mare mulţime de popor, se dete în puterea principelui Geysa. Căci cunoştea pe Geysa ca pe un principe devotat lui Dumnezeu şi care avea milă până în adâncul sufletului său de prizonieri sau de cei amărîţi. Iar în puterea regelui Solomon veniră puţini, fiindcă îl cunoşteau ca pe un om aspru şi care asculta în toate poveţele cele urâte ale comitelui Vyd. Acest Vyd era blăstămat şi de Dumnezeu şi de oameni. Când însă regele a văzut că mai mulţi dintre aceia se refugiază la principe decât la el, s'a supărat grozav de mult. Iar când s'au întors cu tezaurul nepreţuit, şi au ajuns în oraşul Buziaş la moşia lui Vyd, voiră să împartă tezaurul şi pe captivi şi chiar şi pe aceia cari se refugiaseră din fortăreaţă subt ocrotirea lor. Principele însă împotrivindu-se deastădată regelui, nu putură să facă împărţeala. Acesta a fost motivul şi izvorul certurilor dintre ei. Dar când a împărţit tezaurul, regele, la sfatul lui Vyd şi al episcopului Frank şi a lui Radoan, fiul lui Bugar, şi al lui Ilia din familia lui Vyd, îl împărţiră în patru părţi. Şi a dat principelui a patra parte, iar din celelalte trei părţi una să o aibă toţi soldaţii, a doua Vyd, iar a treia Ilia. De aceea principele s'a simţit foarte ofensat.

LVII. *Vrajba dintre rege şi principi.*

Intr'aceea împăratul Grecilor, aflând despre mărinimia sufletească a principelui Geysa, a trimis la el crainici ca să încheie o pace şi o prietenie trainică. Principele însă îi trimise înapoi pe toţi prizonierii şi pe toţi câţi se refugiaseră din fortăreaţă la el. Iar la regele Solomon împăratul n'a trimis pe nimeni dintre Greci. De aceea regele Solomon cu atât mai mult a căzut în ghiarele invidiei faţă de principele Geysa. Nu numai atât, dar comitele Vyd stăruia cu îndârjire pe lângă rege ca să gonească pe principele Geysa şi că ar putea uşor să-şi revendice pentru sine ducatul principelui. Şi aceasta spunea el că ar putea-o face cu atât mai uşor, cu cât regele are o mai mare armată decât principele şi insista că n'ar trebui să tărăgănească lucrurile în această privinţă, ci mai curând să se grăbească. Şi determină pe rege prin următorul proverb: «Că precum două paloşe ascuţite nu pot sta în aceeaşi teacă, tot astfel nici voi nu puteţi domni doi inşi în acelaşi regat». Şi astfel regele târît de vorbele pline de venin ale lui Vyd, a fost cuprins de ură şi pismă. De aceea,

în urmă, căuta prilej, ca să pună mâna pe ducele Geysa printr'o capcană, sau să poarte războiu împotriva lui. Totuşi regele lucra într'ascuns şi, prefăcându-se că-i este prieten, l-a lăsat pe principe să plece în ducatul său.

LVIII. *Impăcarea lor.*

Regele în urmă a trimis după amândoi ducii ca să vie deodată la sine, pentru ca să plece cu oaste la Nys, o fortăreaţă a Grecilor. Căci regele în şiretenia sa căuta să-i prindă pe amândoi, pentru că, dacă ar putea să-i prinză pe amândoi deodată, de rest ar fi sigur. Ducii însă presimţind capcana regelui, au stat şi s'au consfătuit împreună. Ladislau cu jumătate din armată a rămas în părţile Nyrului, iar Geysa a plecat la rege care însă n'a îndrăznit să se atingă de el, căci n'ar fi încăput îndoială că Ladislau cu mâna sa puternică ar fi răzbunat pe fratele său.

Intr'acea oamenii din Nys oferiră cu dărnicie regelui şi ducelui o mare cantitate de aur, argint şi haine preţioase. După ce s'au întors dela oraşul Keve [1], regele şi ducele s'au despărţit unul de altul. Ladislau însă, după sfatul fratelui său, s'a dus din Byhor în Rusia ca să ceară ajutorul amicilor săi spre a lua măsuri de precauţiune în contra machinaţiunilor regelui. Căci acum ajunsese la cunoştinţa tuturor nedreptatea şi duşmănia regelui în contra ducilor. Strângându-şi după aceasta armata şi in timpul acesta trimiţându-şi unul altuia dese ştafete, în cele din urmă regele şi ducele se întâlniră la Strigoniu şi aci, după o înţelegere, plecară fie care dintre ei numai cu câte opt oameni dintre episcopi şi fruntaşi în insula din apropierea acestei cetăţi, spre a sta de vorbă. Aici, învinovăţindu-se şi desvinovăţindu-se multă vreme, în cele din urmă, după ce s'au împăcat, încheind între ei un tratat, s'au întors Geysa la ducatul său, iar regele a venit la Alba. După aceasta regele a trimis la ducele Geysa pe Vyd, blestemat de Dumnezeu şi pe blândul Erney, pe cari Geysa de teama trădării lui Vyd, puse să-i spioneze. Şi, în acelaşi timp, a trimis şi ducele la rege pe episcopul din Oradia şi pe ticălosul de Vatha pe cari de aşişderea şi regele a pus să fie spionaţi. Regele însă dela satul Meger s'a dus spre fluviul Rabuţa întru întâmpinarea celor trei duci ai Teutonilor, pe cari îi aştepta să-i vie în ajutor în contra ducelui Geysa.

---

1) *Keve*, cf. Anonymus, p. 58.

Fiindcă însă ducele nu avea pe lângă sine nici pe fratele său şi nici ajutorul prietinilor, a trimis pe Vyd şi pe Erney îndărăt la rege, încheind un armistiţiu, dela sărbătoarea Sfântului Martin până la sărbătoarea Sfântului Gheorghe. Auzind aceasta a trimis şi regele înapoi pe Vatha şi pe episcopul din Oradia. In acelaşi timp, regele a sărbătorit Crăciunul în localitatea ce se numeşte Geminum Castellum [1]). De aci a venit la Zala, unde Marchrat, ducele Teutonilor, şi Vyd stăruiră pe lângă rege ca să pornească lupta împotriva ducelui. Căci Vyd aţâţa pe rege cu următoarele vorbe: «Iată, acum poţi birui uşor şi fără greş pe duce, fiindcă el este lipsit de orice ajutor; iar dacă amâni atacul până după armistiţiul stabilit, el va avea nădejde de scăpare». Iar după ce regele a sosit la Zugzard şi şi-a aşezat tabăra deasupra locului Kestelci, a venit să asculte vecernia în mânăstirea sfântă a Mântuitorului. După slujba vecerniei, chiar în mânăstire, Vyd şi ceilalţi sfătuiră pe rege zicându-i: «Stăpâne, ştii bine că Ladislau s'a dus în Rusia şi Lampert în Polonia ca să angajeze armată pentru fratele lor, ducele Geysa; adeseori ţi-am dat sfatul, ca şi acum, să porniţi asupra ducelui care este la vânătoare în Igfan [2]) şi să dăm un atac împotriva lui în tăcerea nopţii, să-l prindem şi să-i scoatem ochii. Iar când Ladizlau şi Lampert vor fi venit sau vor fi adus armată cu ei, nu vor putea să ni se opună. Şi când vor fi auzit acestea, chiar nu vor îndrăzni să intre în ţară. Şi puteţi să o faceţi, fiindcă toţi sfătuitorii săi, sunt oameni devotaţi ţie. Şi-mi vei da mie ducatul şi astfel îţi vei întări coroana».

Auzind toate acestea regele, a făgăduit că se va gândi până dimineaţă, la utrenie; planul a plăcut înaintea ochilor săi. Abatele din localitate, un latin cu numele Villerm, care stetea închis într'un loc ascuns, spre a se ruga lui Dumnezeu în mânăstire, a auzit planul când s'a urzit. Şi a trimis îndată un crainic la duce cu o scrisoare ca să se păzească de rege. Când însă crainicul a venit la duce, acesta avea sfătuitori necredincioşi, şi chiar trădători ai săi, şi anume pe Petrud, Zounuk şi Bykas, cari îi spuseră: „Domnule duce, nu-ţi fie frică, fiindcă abatele este un beţiv şi în beţia sa a trimis la voi crainicul şi nu ştie ce vorbeşte». Ei spuneau aceasta, fiindcă voiau să trădeze pe duce în mâinile lui Solomon. Iar ducele, încrezându-se în ei, rămase la vânătoare, tot acolo, la Igfan. Pe fratele său Ladi-

1) *Geminum Castellum*=*Ikervár*.

2) *Igfan*. Cf. Anonymus, p. 54 şi 63.

slau l-a trimis însă în Boemia, fiindcă chiar atunci se întorsese din Rusia fără de ajutor, ca să roage pe regele Otton, ducele Boemilor, să-i dea un sprijin, găsindu-se în strâmtorare. Iar în dimineața, până când regele hotărîse să se gândească, după ce a venit la slujba utreniei, același abate s'a ascuns în mânăstire ca să audă consfătuirea, fiindcă el era credincios ducelui, care era fiul fondatorului bisericii sale. După ce s'a cântat utrenia și au ieșit cu toții, regele și Vyd au rămas pe loc și au stabilit planul, după cum se lăudase Vyd să-i facă regelui. Acest plan l-a auzit și numitul abate și care, lepădând îndată haina sa călugărească, s'a îmbrăcat ca un laic, și-a încins sabia, a încălecat un cal și a venit în grabă mare la duce, pe care l-a găsit dimineața dormind și l-a trezit din somn spunându-i: «Fugi repede, duce, că dacă nu fugi, soldații lui Solomon se apropie să te prinză». Atunci ducele strângându-și în grabă armata a voit să alerge spre Boemia spre a se întâlni cu fratele său Ladislau; dar regele îi ieși tocmai în cale. Vyd însă conducea pe rege, întocmai cum conduce un dascăl pe elevul său, și fără nici un drept regele îi era supus de drept; fapt de care ar trebui să se ferească toți oamenii și mai ales regii. S'a hrănit cu cel mai urât sfat al perfidului Vyd și și-a pornit armata împotriva ducelui.

Ducele însă a ieșit cu oștirea sa înaintea regelui la Kemey; capeteniile ducelui, sau mai bine zis trădătorii ducelui, au trimis într'ascuns la rege crainici spunându-i: că dacă regele îi păstrează în demnitățile lor și în grația sa, ei vor părăsi în războiu pe duce și vor alerga la rege. Iar regele le-a dat asigurări în această privință, confirmând aceasta prin jurământ. Atunci regele a trecut peste Tisa care tocmai era înghețată, împotriva ducelui. Și când s'au apropiat de începerea luptii, regele s'a înarmat lângă biserica fiului lui Nog, și-a strâns trupele pentru atac și a năvălit asupra ducelui, pe care l-a biruit, fiind acesta părăsit mișelește de ajutorul oamenilor săi. Iar căpeteniile lui Geysa, Petrud și Bykas, au trecut la Solomon după cum îi făgăduiseră, chiar în mijlocul bătăliei, cu trei cete din tabăra lor. Dar ducele Geysa, deși a fost părăsit de cea mai mare parte din oastea sa, totuși nu s'a speriat, ci a dat cea mai straşnică luptă împotriva celor treizeci de cete ale lui Solomon, fiind susținut numai de o singură ceată a sa. Trădătorii însă în fuga lor își ridicau scuturile în semn că se predau regelui, întocmai ca trădătorul Iuda care dăduse semnul ca soldații regelui să nu-l urmărească. Dar armata regelui necunoscând semnul trădării

şi văzând că trupa ducelui fuge, a urmărit-o până la moarte, aşa că foarte puţini din trădători au scăpat cu vieaţă şi bine ar fi fost ca nimenea să nu fi scăpat dintre acei cari într'un chip aşa de mârşav şi-au trădat pe stăpânul şi binefăcătorul lor! Pierzându-şi pe toţi soldaţii săi, ducele a părăsit lupta trecând peste Tisa la Cothoid [1]) şi a trimis pe căpitanul său George Fekete la fratele său Ladislau, ca să vie la el cât mai în grabă. Iar pe Iuanca, preotul său diacon, l-a trimis la Lampert. Şi Geysa mergând călare până la Vaţ, s'a întâlnit cu fratele său Ladislau, şi cu ducele Otto, cumnatul lor, cari veneau cu un puternic ajutor.

Şi când regele Geysa a văzut pe fratele său Ladislau, a început să plângă de prea marea sa durere, fiindcă şi-a pierdut pe oamenii săi cei mai credincioşi şi se tânguia pentru trădători. Ladislau însă mai tare de suflet, încurajă pe fratele său să nu mai plângă, ci mai degrabă să invoace mila prea puternicului Dumnezeu pentru ca să subjuge celor învinşi pe învingători, după cum se întâmplă în războaie. Intre rege şi duce lupta s'a dat înainte de Postul cel mare, la Kemei [2]), într'o miercuri, după dumineca în care se cântă: Exsurge. Iar în acest războiu Opus, fiul lui Martin, un viteaz vestit, din neamul lui Vecellin, a biruit într'un duel pe un ostaş foarte curajos al ducelui, cu numele de Petru, care mergea înaintea tuturora pe un cal şarg [3]) şi se distingea prin platoşa sa cea strălucitoare şi prin coiful aurit şi provoca la luptă pe toţi soldaţii. Căci din oastea lui Solomon, la susnumitul soldat, singur Opus pe un cal sur în platoşa sa de piele păroasă, smulgându-se l-a lovit cu o izbitură de lancie, ca fulgerul şi după ce, i-a spart platoşa, a stăpuns în două inima lui Petru. In acest războiu Opus cu desele sale lovituri de lancie atâta dezastru a pricinuit, că din cauza multelor izbituri, mâna sa cea dreaptă i-a amorţit şi a rămas lipită de mânerul sabiei. Iar regele Solomon şi mai ales Nemţii se mirau de vitejia şi de curajul în luptă al lui Opus.

Regele căştigând victoria a trecut la Thoroyd peste Tisa care era îngheţată şi a descins în curtea fiului lui Petru şi aci a aflat că Geysa s'a întâlnit cu ducii Ladislau şi Otto cari veneau spre el cu o mare mulţime de soldaţi. Blăstămatul de Vyd însă asmuţea pe

---

1) *Cothoid*, probabil Tokaj.

2) *Kemei*, Cf. Anonymus, p. 70, localitate lângă Tisa.

3) *Equus submirteus*, cal şarg.

rege cu următoarele vorbe: «Am isprăvit până acum cu armata ducelui, i-am ucis nobilii, am băgat groaza în el; acum şi-a strâns slugile, şi-a adunat secerătorii şi s'a înconjurat de ceata lor [1]). Nu trebuie să avem nici o îndoială că nu o să isprăvim îndată şi cu aceştia. Iar armata din Boemia, până ce se vor odihni tovarăşii noştri, eu cu Bacienii mei voiu lovi-o cu primejdia morţii. Ernei însă, totdeauna împăciuitor, auzind aceasta, a început să plângă. Când Solomon l-a văzut plângând, îi zise: «Comite Erney, am convingerea că tu eşti credincios ducelui, iar la mine stai numai din prefăcătorie». Căruia Erney îi răspunse: «Nici decum, stăpâne, dar n'aş vrea ca fraţii să se lupte cu fraţii, şi ca soldaţii să se omoare între ei, fiu pe tată şi tată pe fiu». Apoi adresându-se comitelui Vyd îi spuse: „Tu îndemni pe stăpânul nostru ca să se lupte cu fraţii şi zici: că a adunat o mie de ţărani cu coasele şi cu furcile. Uite, ce taie o mie de cosaşi, zeci mii de ţărani cu furca n'au putut încă să strângă şi nimenea afară de Dumnezeu nu poate să facă socoteala. Noi trebuie să murim pentru regele nostru, însă ar fi mai bine să dăm un sfat mai cuminte".

Deci regele, încrezându-se în vorbele lui Vyd, s'a grăbit cu armata sa şi într'o miercuri a ajuns la Racos [2]). Dar şi ducii Geysa, Ladislau şi Otto şi toată armata ungurească ce era cu ei, descinseră lângă Vaţ. Aci fusese o pădure mare şi nimeni nu rămăsese în ea în afară de un pustnic, cu numele Wach, de o vieaţă sfântă, după numele căruia ducele Geysa a numit cetatea zidită în urmă în această localitate. Şi, în vreme ce armata amintită mai sus aştepta pe Solomon să vie împotriva sa, ducii, într'o dimineaţă, steteau călări şi se consfătuiau, în locul unde acum este capela de piatră a sfântului apostol Petru, discutând cum au să dea lupta. Şi pe când steteau aci, fericitul Ladislau a avut, în ziua mare, o viziune cerească şi zise ducelui Geysa, fratele său: «Ai văzut ceva? Acesta răspunse: „Nimic". Atunci fericitul Ladislau adause: „Pe când steteam aci de sfat, iată că un înger al domnului s'a scoborît din cer, având o coroană de aur în mână şi ţi-a pus-o pe cap; de aceea sunt sigur că vom căştiga victoria şi că Solomon va fugi ca exilat şi biruit afară din ţară. Iar domnia şi coroana Dumnezeu ţi-o va da ţie". Acestuia

1) Soldaţi pe acele vremuri erau numai cei echipaţi milităreşte şi erau oarecum militari de profesie.

2) *Racos*, o câmpie lângă râul Racos, în apropiere de Pesta.

îi zise Geysa: Dacă Dumnezeu Domnul va fi fost cu noi şi ne va fi păzit de vrăşmaşii noştri, şi dacă această arătare se va împlini, vom zidi în acest loc o biserică pentru prea sfânta fecioara Maria, maică sa.

Spunând acestea porniră cu tabăra şi scoborîră în moşia ce se numeşte Zimgota[1]). Şi un munte numit Monorod se găsea între cele două armate şi în dimineaţa unei joi voiră să dea lupta, dar întunecimea deasă a unei ceţe ce veni peste ei pe neaşteptate i-a împiedicat. Dar, în noaptea viitoare, ţinând în mâini frânele cailor, aşteptau răsăritul soarelui. Vineri însă, în zorii zilei, regele după ce şi-a orânduit trupa, s'a suit călare pe creasta muntelui Monorod şi a dat ordin oamenilor cu bagajele, ca să rămâie pe coasta acelui munte, pentru ca duşmanii văzând cetele lor de călăreţi, iar nu bagajele, să crează că ei stau în tabără. Iar Vyd le zicea: «Indată ce vor vedea armata noastră, vor lua-o la fugă». Dar şi ducii îşi orânduiră trupa în zorii zilei. Ladislau, după ce a îmbrăcat armele, a căzut la pământ şi a rugat mila a tot puternicului Dumnezeu, dând sfântului Martin făgăduiala că, dacă Dumnezeu îl va face să câştige victoria, va zidi chiar în acel loc o mânăstire în cinstea sfântului Martin; ceea ce s'a şi făcut. Şi, după ce Ladislau în mijlocul oastei sale din Byhor s'a aşezat în aripa stângă, şi după ce Otto s'a aranjat în aripa dreaptă, ducele Geysa cu Nitrienii săi a ocupat locul de la mijloc. In afară de aceasta, din cele două aripi a format de trei ori câte trei cete, fie care de patru şiruri legându-le împreună. Şi când regele s'a scoborît de pe munte, armata lui Geysa care era într'un loc mai jos, îi s'a părut într'o poziţie mai ridicată decât toate armatele lui Solomon. Văzând aceasta Erney zise comitetui Vyd: «Ar fi mirare ca această armată să fugă dinaintea noastră, fiindcă altfel n'ar fi lăsat Dunărea înapoia lor; ci cred că ei şi-au propus sau să învingă sau să moară cu toţii.

Pe când ducele Ladislau stetea în fruntea oastei sale călare pe un cal mândru, pentru ca să-şi îmbărbăteze şi să-şi animeze soldaţii, s'a întors în cerc înaintea trupei şi atingând cu lancea un mărăcine, o hermelină albă[2]) s'a agăţat ca prin minune de lancie şi i-a alunecat în jos pe lancie până în sân. Când însă a început lupta, comitele Vyd cu Bacienii săi au fost cu totul sdrobiţi la prima ciocnire de

1) *Zimgota*, un sat aproape de Pesta.

2) *Hermellina*, mus ponticus.

Boemieni. Iar ducele Ladislau își schimbase stindardele cu drapelele ducelui Geysa, cu intenția ca Solomon să atace mai vehement acea trupă, în care se purtau standardele lui Geysa, socotind că este trupa acestuia pe care mai înainte o învinsese. Ducele Ladislau însă căută să ferească pe fratele său, ducele Geysa, de atacul lui Solomon și de aceea a preferat să atragă primele atacuri ale războiului asupra sa. Dar când regele a ajuns la oastea lui Ladislau, îngrozit și plin de teamă a dat ordin stegarilor săi să se întoarcă spre trupele ducelui Geysa.

Când însă Ladislau a văzut că regele de frica sa s'a abătut în altă parte, a dat năvală asupra trupelor regelui. Și toți soldații săi au pornit la atac asupra lui pela spate. Dar și ducele Geysa din față a dat năvală asupra lor. Iar armatele lui Solomon găsindu-se ca într'o căldare și fiind rănite de armele cu zăngăt teribil ale trupelor lui Ladislau, se aflau acum destinate unei morți grozave. Dar și din față soldații lui Geysa le îmbiau paharul aceleiași morți îngrozitoare. Sunt măcelăriți Theutonicii, fug Latinii, dar nu găseau lor de fugă și cad înaintea Ungurilor ca boii pe scaunul măcelarului. Iar regele Solomon, după ce și-a pierdut pe toți oamenii săi, a luat-o la fugă și trecând peste Dunăre la Sygetfeu [1]), a ajuns în sfârșit împreună cu Opus, fiul lui Martin, la Musun la mama și soția sa. Armata ducilor l-a urmărit pe el și pe ai săi de dimineața și până seara. Iar în acest război n'au căzut numai Nemți și Latini, ci se spune că s'a prăpădit și cea mai mare parte din armata țării ungurești.

Iar ducii Geysa și Ladislau, cu voia cerească ridicați sufletește de victoria lor triumfală, au înălțat deasupra cadavrelor celor morți osanale lui Dumnezeu. Apoi ducele Ladislau, cum era el totdeauna de o deosebită cucernicie, văzând atâtea mii de morți, deși cei uciși i-au fost dușmani, totuși a fost mișcat până în adâncul sufletului său, și a început să verse lacrimi amare, lovindu-și fața și smulgându-și părul în plânsul său, întocmai ca o mamă la moartea fiilor ei. In urmă din prăzi a zidit biserica dela Monorod [2]). Iar ducele Teutonilor Marchart și Sentepolug, ducele Boemilor, au fost făcuți prizonieri, fiind grav răniți, iar soldații lor omorîți.

Pe când Ladislau se preumbla scoțând gemete de asupra cada-

1) *Sygetfeu*, în capul insulei Sf. Andrei, de lângă Verőcze.

2) *Monorod*, lângă Vaț.

vrelor celor morţi, văzând cadavrul comitelui Erney, a sărit îndată de pe cal şi îmbrăţişându-l îi zise cu lacrămile în ochi: «Comite Erney, iubitor de pace, te deplâng întocmai ca pe un frate al meu, fiindcă inima ta şi povaţa ta au fost întotdeauna pline de împăciuire. Şi ridicându-l cu propriile sale mâini, l-a sărutat şi a dat ordin soldaţilor săi să-l înmormânteze cu onoruri la Bacia. Iar când Ladislau se preumbla în altă parte, a văzut cadavrul lui Vyd şi zise: «Deplâng moartea ta, deşi mi-ai fost în totdeauna adversar; bine ar fi fost să nu fi murit şi să te fi pocăit şi să ne fi împăcat împreună. Dar mă mir că tu care n'ai fost de neam de duce, voiai totuşi, să aibi ducatul, şi de ce tu care nu erai de sânge regesc, umblai după coroană? Inţeleg acum, fiindcă inima ta care râvnea după ducat, zace străpunsă de o lancie, şi capul tău care dorea coroana a fost tăiat de o sabie». Dar a dat ordin ca şi el să fie înmormântat.

Soldaţii lui Geysa şi ai lui Ladislau însă, cari după povaţa lui Vyd fuseseră atraşi pentru pieirea fraţilor şi fiilor lor, în amărăciunea ce i-a cuprins, au sărit îndată de pe caii lor şi după ce i-au spintecat pieptul cu cuţitele, s'au apucat de ochii săi şi băgându-i în ochi pământ ziseră: «Ochii tăi nu s'au săturat nici odată de bogăţii şi de nobleţă, acum pământul să-ţi sature şi ochii şi peptul».

Iar ducele Boemilor Otto care-şi pusese tot sufletul pentru ducii Geysa şi Ladislau, s'a întors în patrie încărcat de nenumărate daruri. Solomon însă, când a venit la Musun, văzându-l mama sa a început să-l deplângă, după cum se şi cădea după unicul ei fiu care fusese acum lipsit de atâtea bunuri şi să-l mustre cu următoarele cuvinte: «Dragă fiule, tu nici odată n'ai vrut să asculţi de sfatul meu şi nici de sfatul lui Erney şi nici de al celorlalţi credincioşi ai tăi, ci te bizuiai numai pe sfatul lui Vyd şi uite acum te-ai distrus pe tine şi pe ai tăi! Nu te-am prevenit şi nu ţi-am spus că ţie îţi ajunge coroana Ungariei şi să dai de bunăvoie ducatul fraţilor tăi? Uite acum Vyd n'a putut să se facă duce şi nici tu nu vei mai avea coroana! Auzind acestea regele înfuriat a voit să lovească în faţă pe mama sa, dar i-a reţinut mâna soţia-sa. Acum a văzut regele Solomon că nu l-a ajutat Dumnezeu în războiu şi în aceeaşi noapte şi-a strâns resturile armatei la Musun şi la Pojon, tabere pe cari şi le construise de mai înainte. Căci pe mamă-sa şi pe soţia-sa când a plecat la luptă tot aci le lăsase; de aceea şi el, fiind biruit în lupte, de teama ducilor, s'a refugiat aci.

LIX. *Incoronarea lui Geysa ca rege.*

Apoi ducii Geysa şi Ladislau veniră cu oastea lor la Alba. In urmă, dupăce şi-au întărit cu garnizoane de soldaţi viteji fortăreaţa dela poarta Bobuth şi dela Alba şi alte fortăreţe, şi-au concediat armata şi au început să locuiască în Ungaria. Atunci Geysa ca duce mai mare, la îndemnul Ungurilor a primit coroana de rege. După încoronare a venit în locul unde li s'a arătat viziunea şi au început să discute cu fratele său Ladislau asupra localităţii, unde aveau să pună temelia construcţiei bisericii în cinstea Maicii fecioare. Şi în vreme ce steteau aci, lângă Vaţ, unde se găseşte acum biserica sfântului apostol Petru, le-a apărut un cerb având coarnele pline de candele aprinse şi a început să fugă în faţa lor spre pădure şi şi-a oprit paşii în locul unde este acum mânăstirea. Şi fiindcă soldaţii aruncau săgeţi asupra lui, el s'a aruncat în Dunăre, şi nu l-au văzut mai mult. Observând aceasta fericitul Ladislau zise: «In realitate n'a fost un cerb, ci îngerul Domnului". Atunci regele Geysa zise: „Spune-mi, frate dragă, ce vor fi însemnând toate aceste candele aprinse ce s'au văzut în coarnele cerbului". Fericitul Ladizlau răspunse că nu sunt coarne, ci aripi, nu sunt candele aprinse, ci pene strălucitoare, şi şi-a oprit paşii, fiindcă a voit să arate aci locul, unde să ridicăm, aci, iar nu aiurea, biserica Sfintei Fecioare. Pentru ca însă locul primei viziuni să nu rămână fără edificiu, s'a hotărît de Geysa şi de fraţii săi să se pună temelia aci a unei capele în cinstea Sfântului Petru, cel dintâi dintre apostoli. De aceea, regele Geysa a construit biserica din Vaţ şi a dăruit-o cu multe moşii şi proprietăţi. Şi nu numai această biserică, ci şi cea dela Buda, căreia i-a stabilit venituri dela Pesta şi alte trei sate în Simigiu şi podoabe preţioase.

In vremea aceasta Pecenegii, în unanimitatea lor, rugară pe regele Geysa că dacă le dă libertatea, ei au să înlăture ori ce atac din partea regelui Solomon, aşa că n'are să mai îndrăznească să iasă din Musun şi din Pojon ca să atace Ungaria. Regele Geysa le făgădui că le va aproba cererea, dacă aduc şi ei la îndeplinire făgăduiala lor. De aceea Pecenegii împreună cu principele lor Zoltan porniră călări împotriva regelui Solomon. Regele Solomon însă chemă în ajutorul său pe marchizul Teutonilor, promiţându-i bani. Când acesta a venit în faţa Pecenegilor, văzându-i marchizul de o înfăţişare îngrozitoare şi teribilă, s'a temut de ei. Aceasta mai

ales fiindcă şi-a adus aminte de felul mişelesc în care a pierit de Unguri ducii lor Villerm şi Poth şi Marcard. Şi zise regelui în chip prefăcut, că în timpul postului mare ei nu se luptă. Dar dacă regele vrea să-i atace şi dacă Pecenegii îl vor birui, atunci el fără discuţie le va veni într'ajutor. Şi astfel împreună cu armata sa s'a urcat pe muntele Baci şi de acolo privea ciocnirea celor ce se luptau. Când însă au ajuns la atac, Pecenegii fugiră din faţa lui Solomon, cum se topeşte ceara din faţa focului şi mulţi dintre ei fiind omorîţi, şi alţii înecaţi în lacul Ferteu [1]), puţini au mai scăpat cu fuga împreună cu Zoltan. Fiind deci învinşi Pecenegii, marchizul a cerut banii dela Solomon; el însă nu i-a dat nimic. Atunci a început să-l ameninţe, că are să-l învinovăţească înaintea împăratului că de teamă el n'a îndrăznit să se arate înaintea netrebnicilor de Pecenegi. Atunci mai sus amintitul marchiz, cu numele de Hermuh, furios a voit să vină asupra lui Solomon, dar temându-ne de împărat s'a oprit pe loc şi s'a întors trist la ai săi acasă.

LX. *Sosirea împăratului*

In urmă însă regele Solomon, temându-se de regele Geysa şi de fraţii acestuia, a plecat cu tot ce avea şi cu familia sa în Stiria şi după ce a lăsat pe mama sa şi pe soţia sa în mânăstirea dela Agmund [2]), el s'a întors la Musun, cu gândul ca să-şi strângă o armată, cu care să atace pe fraţii săi. Dar fiindcă din zi în zi Solomon scădea, în vreme ce ceilalţi propăşeau şi sporeau mereu, pierdut şi-a îndreptat paşii către împărat cu cererea de ajutor spre a se întoarce în Ungaria. Şi deşi i-a dat bani destui împăratului pentru plata soldaţilor, totuşi Nemţii şi Latinii de teama Ungurilor nu l-au sprijinit. Atunci regele Solomon a început să se plângă împăratului pentru pierderea regatului spunându-i: că a fost scos din ţara sa prin forţă şi că prin aceasta i-a adus insultă nu numai sieşi, dar mai ales puterii împărăteşti. Şi-i spunea într'una: «că e Ungaria ta, că e ţara ta, în care m'ai aşezat ca rege: că în timpul domniei mele ţi se dădeau maiestăţii tale toate bunurile ţării împreună cu un tribut anual şi ţi-e ţi se slujea după poruncile tale. Acum însă toate ţi se

1) *Ferteu* Neusiedlersee, între Sopron şi Moson.
2) *Agmund*, lângă fluviul Anasus, mânăstire zidită în an. 1073.

refuză de aceştia cari fac comploturi împotriva imperiului tău. De aceea, vino în Ungaria şi răzbună ocara ce ţi se aduce de duşmanii tăi şi revendică-ţi ţara».

Mişcat deci de astfel de vorbe, împăratul a intrat în Ungaria cu o mare armată. Iar proviziile pentru această armată îi se aduceau în mare cantitate cu năvile pe Dunăre. Şi, după ce împăratul a sosit la fluviul Wag, Solomon a luat în primire trei trupe şi a pornit cu ele călare de la Sempte [1]) împotriva Nitriei. Ieşind însă şi tinerii din cetate se luptau cu sine, fugind când unii când alţii, multă vreme, fără să se rănească. Atunci soldatul Opus, ales dintr'o mie, călare pe calul său, s'a repezit la poarta cetăţii şi ca un fulger a culcat la pământ pe un luptător. Nitrienii însă furioşi din cauza morţii tovarăşului lor, gemeau amarnic şi aruncându-şi lăncile asupra lui Opus, îi omorâră calul; el însă resistându-le vitejeşte s'a întors neatins. Dar Nemţii întorcându-se povestiră împăratului despre îndrăzneala lui Opus şi despre vitejia lui extraordinară în războiu. Impăratul atunci chemându-l la sine, l-a încărcat de laude şi i-a mulţumit cu vorbe plăcute. Şi a întrebat pe Solomon, dacă în armata lui Geysa şi Ladislau se mai găsesc mulţi atari soldaţi. Solomon însă, voind să laude pe Unguri, fără să se gândească a răspuns: «Sunt mulţi, zise el, şi încă şi mai buni». Atunci împăratul zise: «Dacă este aşa, cu atari soldaţi protivnici nu-ţi vei recuceri domnia». Când însă regele Geysa a aflat că împăratul a ajuns la Vaţ, s'a folosit de un plan plin de prevedere şi a dat ordin ca să ispitească şi câştige de partea sa pe patriarhul din Aquilea, de al cărui sfat împăratul asculta foarte mult, şi, în acelaşi timp, pe toţi comandanţii Nemţilor, făgăduindu-le mulţi bani, dacă ar determina pe împărat să se întoarcă înapoi. Deci patriarchul şi comandanţii momiţi de daruri, şi câştigaţi prin aur, se căzneau în diferite chipuri să determine pe împărat să se întoarcă în patrie. Căci patriarchul a născocit că a avut un vis, din tălmăcirea căruia de sigur întreaga armată a împăratului va pieri dintr'o răzbunare cerească, dacă nu se va întoarce cât mai de grabă. Dar şi comandanţii plăsmuiră, că şi ei au fost îngroziţi de atari semne cereşti. Şi începură să se plângă împăratului de nu ştiu ce prevestiri ameninţătoare de dezastru, dacă nu se vor întoarce în grabă. Iar în noaptea următoare comandanţii Nemţilor au învăţat pe câţiva soldaţi isteţi ca prin vociferările lor şi lovindu-şi pe rând scuturile, să

1) *Sempte*, localitate în partea stângă a râului Vaag.

simuleze că s'a produs o revoltă în armată. Făcând aceasta soldații, o mare groază a cuprins pe împărat și întreaga armată care nu știa de înșelăciunea și prefăcătoria născocită. Și s'a produs deci toată noaptea aceea un mare sgomot în tabără. Făcându-se însă ziua, împăratul a convocat pe patriarch și pe comandanții ca să-i întrebe ce e de făcut. Deci patriarhul și comandanții corupți cu bani îi sfătuiră în toate chipurile ca să se întoarcă înapoi. Impăratul însă fiind frumos înșelat, s'a prefăcut că va da ajutor lui Solomon, mai târziu, și-a distrus navele și s'a întors în Germania.

LXI. *Fuga lui Solomon.*

Iar regele Solomon, înșelat în speranțele sale, a plecat la Pojon întristat și cu lacrămile în ochi. Și domnia a ajuns întărită în mâinile lui Geysa, și din acest timp înainte s'a numit acesta marele rege. Ducatul l-a dat fratelui său Ladislau. Acesta însă a asediat fortăreața din Pojon vreme de mai multe zile, când soldații lui Solomon ieșeau din fortăreață și se luau la întrecere cu soldații lui Ladislau. Câteodată și Solomon și Ladislau ieșeau și subt drapele schimbate se luptau ca și soldații. S'a întâmplat însă ca Ladislau în tăcerea unei amiezi să vie până la fortăreață. Solomon l-a văzut venind și după ce și-a schimbat armătura fără să-l cunoască a venit la el, dar nici Ladislau nu-l recunoștea. Soldații lui Solomon ședeau pe ziduri și-i priveau. Solomon credea că acela este un nobil și de aceea se dusese să se lupte cu el. Când însă a ajuns la el și l-a privit în față, a văzut doi îngeri deasupra capului lui Ladislau sburând cu o sabie de foc și amenințând pe dușmanii aceluia. Văzând aceasta Solomon, a fugit in fortăreață. Iar soldații îi spuseră: «Stăpâne, ce-am văzut acum? Nici odată nu te-am văzut fugind dinaintea a doi sau trei inși; ce este acum cu tine»? Solomon le zise: «Știți bine că eu nu fug de oameni, dar acesta pe care îl apără o sabie de foc nu este un om» Și s'au mirat, auzind aceasta. De aceea au început mai mult să se teamă de el. Iar soldații lui Solomon, când împinși de vr'o nevoie veneau la Ladislau, el îi trata cu libertate princiară și cu o largă dărnicie și le îngăduia să se întoarcă liberi la stăpânul lor. Pe vremea aceasta marele rege sărbătorea Naşterea domnului la Zugzard. La cererea sa liturghia solemnă a celebrat-o archiepiscopul Desideriu care printr'o predică foarte clară a atins inima regelui și l-a dispus pentru bucuria păcii.

După celebrarea liturghiei, și după ce s'au isprăvit toate cele de cuviință, regele a dat ordin ca să plece toți, afară de episcopi și de abați. Atunci regele cu lacrimi în ochi a căzut în genunchi înaintea archiepiscopului și a celorlalte persoane din cler sau a prelaților, spunând că el a păcătuit când a ocupat tronul unui rege încoronat legal și a făgăduit că va restitui regatul lui Solomon cu bună învoială, așa ca acela să păstreze de drept coroana, iar a treia parte din regat să rămână în proprietatea sa, și Solomon încoronat să stăpânească două părți din țară, cum le-a avut și mai înainte. Deci episcopii plini de bucurie mulțumiră lui Dumnezeu, fiindcă vedeau că regele a fost împins și iluminat din grația Duhului Sfânt. Atunci marele rege, trimițând crainici la regele Solomon, i-a explicat printr'o scrisoare modul păcii proiectate. Și în vreme ce crainicii alergau și diferiții oameni aveau în această privință diferite păreri, reconcilierea nu s'a putut înfăptui. Intr'acea marele rege a căzut într'o boală grea și în ziua a șaptea dinaintea calendelor lui Maiu, împodobit cu toate virtuțile a intrat pe calea veșniciei. El era catolic de credință, plin de dumnezeiască cucernicie și cel mai desăvârșit principe creștin. A domnit trei ani și a fost înmormântat în biserica sfintei Fecioare, biserică pe care el însuși a construit-o. In primul an al domniei sale țara ungurească a fost lovită de o grozavă foamete.

LXII. *Incoronarea ca rege a lui Ladislau cel Sfânt.*

După ce s'a aflat despre moartea marelui rege, întreaga mulțime de nobili unguri a convenit asupra fratelui său Ladislau și l-au ales în unanimitate cu consimțământul comun al tuturora, cu același vot și cu aceași voință, spre a conduce țara, ba încă l-au determinat la aceasta numai după afectuoase și stăruitoare rugăminți. Căci îl cunoșteau cu toții că este investit cu plinătatea virtuților, de credință catolică, distins prin cucernicie, larg în dărnicie, ales prin dragostea sa. Căci a strălucit ca luceafărul de dimineață în mijlocul unor nori, gonind întunericul cel urât și lucea ca o lună plină când apare pe cer, ba chiar ca un soare strălucitor a strălucit el în mijlocul poporului său, ca grăsimea separată de carne. Și se lupta cu leii și cu urșii, parcă ar fi fost niște miei: n'a ucis el pe uriași și n'a scăpat de rușine pe Israel? Căci el era mare și după numele său, foarte mare. Căci

dacă ne referim la etimologia [1]) numelui său, Ladizlaus însemnează lauda dată de Dumnezeu poporului. Laos însemnează popor, iar dosis însemnează dând, sau dare sau dar. Iar prima silabă a numelui însemnează laus prin paragogă. Şi, deşi Ungurii l'au ales fără de voia sa rege, totuşi nici odată nu şi-a pus pe cap coroana, fiindcă el dorea mai mult o coroană cerească decât una pământească şi coroana unui rege viu. Şi n'a voit multă vreme să se încoroneze legal şi să aibă o coroană, ci a hotărît în sufletul său că dacă ar putea să se încheie o pace solidă, să dea regatul lui Solomon, iar el să păstreze ducatul.

După ce însă prin orânduirea lui Dumnezeu a luat în mâini cârma ţării, n'a căutat să-şi câştige o glorie pământească, şubredă şi trecătoare, ci a dorit din tot sufletul său o patrie cerească şi o glorie divină. Căci teama de Dumnezeu a avut-o totdeauna înaintea ochilor săi, în toate judecăţile sale şi mai ales în procesele criminale, în cari se dă după lege o pedeapsă cu moartea. Fiind luminat de o inspiraţie divină el ştiea că un rege nu are atât să conducă cât să fie condus. De aceea, în toate judecăţile sale se folosea de cea mai blândă severitate a legii şi de cea mai mare milă. Căci el era mângâietorul celor asupriţi, părinte iubitor de orfani, căci schimbându-i-se numele său cel adevărat, era numuit de toţi regele cel evlavios. El fiind onorat ca învingător, s'a arătat un august distins, nu după sensul cuvânului, cât mai mult după adevărul lucrurilor; căci el a mărit statul ungar. El, cel dintâi, a supus monarchiei sale cu drepuri eterne Dalmatia şi Croaţia. Căci murind fără moştenitori regele Zolomer, soţia acestuia, sora regelui Ladislau, fiind atacată cu multe ocări de inimicii bărbatului ei, a implorat în numele Iisus Christos, ajutorul fratelui său, al regelui Ladislau. Iar după ce regele a răzbunat-o complet, i-a restituit ei în întregime Croaţia şi Dalmatia. Acestea, în urmă, regina le-a supus domniei lui Ladislau. Regele a făcut aceasta nu din vr'o lăcomie, ci fiindcă în conformitate cu justiţia regală moştenirea îi revenea lui, fiindcă regele Zolomer era cu el în primul grad de rudenie şi n'avea moştenitori.

Solomon se găsea în vremea aceasta la Pojon şi reverendisimii

---

1) *Etimologia numelui său.* Este o etimologie greşită. Numele vine dela Volod, domnitor sau vladic, domn şi a fost primit în Polonia, unde s'a născut dintr'o mamă polonă.

episcopi lucrau la împăciuirea lor. Regele Ladislau însă, deşi ştiea că Solomon este pornit şi neîmpăciuitor, totuşi fiind biruit de iubirea sa sufletească, şi fiind determinat mai ales de dreptate, fiindcă Ladislau nu avea un drept legal faţă de el, ci toate le-a făcut de fapt, iar nu de drept, în al patrulea an al domniei sale, s'a împăcat cu Solomon, acordându-i sumele necesare pentru cheltuelele regale. Fruntaşii ţării însă, evitând cu precauţiune viitoarele primejdii ale unu dezastru de războiu, nu admiteau ca domnia să se împartă cu Solomon, ca nu cumva cele viitoare să nu fie mai rele decât cele trecute. Dar conştiinţa cauterizată a lui Solomon o sfâşia amărăciunea unei preconcepute supărări. De aceea a început plin de furie să uneltească în sufletul său clocotitor o crimă pentru pieirea sângelui nevinovat al lui Ladislau. A căzut însă în groapa ce a făcut. In acelaşi an crucea domnului ce fusese aşezată în Alba a fost trăznită de un fulger.

După descoperirea planului criminal, regele Ladislau a pus mâna pe Solomon şi l-a aruncat în închisoarea dela Visegrad. In închisoare însă mai era cu Solomon şi Bodus, fiul lui Bokon. Aceasta a făcut-o nu din vr'o teamă, ci findcă era rudă cu regele şi fiindcă ameninţa să facă mai rău decât făcuse înainte şi spre a-i potoli puţintel furia. Căci el însuşi se ruga mereu pentru Solomon ca să se întoarcă la legea lui Dumnezeu. Căci dacă Solomon s'ar fi schimbat, în adevăr i-ar fi redat cu totul regatul, şi el s'ar fi mulţumit cu ducatul. Şi tocmai fiindcă Solomon se găsea în închisoare, Ladislau îl compătimea cu atât mai mult. Dar, în urmă, regele Solomon a fost liberat din închisoare la ziua ridicării corpului sfântului rege Ştefan şi al fericitului confesor Emeric şi a stat câteva zile pe lângă rege şi apoi, fugind, s'a dus la ducele Cumanilor, care se numea Kutesk. Acestuia Solomon i-a făgăduit prin jurământ că-i va da în deplină proprietate [1]) provincia Transilvană şi că-i va da şi pe fiică sa de soţie, dacă-i va veni într'ajutor împotriva lui Ladislau. Iar ducele Kutesk, atras de această speranţă deşartă, a invadat Ungaria cu o mare mulţime de Cumani şi a ajuns până în provincia fortăreţelor Ung [2]) şi Borsova [3]). Aflând despre aceasta regele Ladislau, a năvălit asupra lor şi mulţi au fost sdrobiţi în faţa sa şi au căzut multe mii de Cumani de ascuţişul sabiei sale. Iar regele Solomon împreună cu Kutesk

---

1) *Proprietario*, ca posesiune legitimă, *iure domini*.

2) *Ung*, azi Ungvár.

3) *Borsova*, nu departe de Muncaci.

deabia au scăpat cu fuga, ca două rațe cu aripile smulse de ghiarele unui vultur. Şi astfel regele Ladislau le-a luat prăzile şi în cântece şi imnuri binecuvântau pe Dumnezeu care le-a dat o biruinţă atât de strălucită. A dispus însă să se ridice pe acelaşi loc o biserică în cinstea prea puternicului Dumnezeu pentru pomenirea victoriei ce au dobândit cu ajutorul domnului.

In urmă regele Solomon împreună cu tâlharii de Cumani au invadat Bulgaria şi hotarele Greciei, unde însă au fost bătuţi cumplit de armata împăratului grec şi numai puţini au mai scăpat din ei. Căci, când au văzut Cumanii marea mulţime de soldaţi îmbrăcaţi în platoşe, s'au înspăimântat grozav şi au început să fugă, ca să treacă Dunărea înainte de a fi împresuraţi de duşmani. Şi cei ce n'aveau platoşe, fiind mai uşori, au apucat-o înainte. Solomon însă cu oamenii săi şi cu ceilalţi soldaţi îmbrăcaţi în platoşe, fiind împiedicaţi de greutatea armelor, urmau la distanţă pe tovarăşii lor. Era timp de iarnă şi ningea din greu şi zăpada le umplea ochii şi din cauza zăpezii celei dese nu puteau să-şi vază tovarăşii cari apucaseră înainte. Şi, rătăcind erau purtaţi prin nişte locuri deşerte, iar duşmanii îi urmăreau de aproape. Când au ajuns însă la o fortăreaţă deşartă şi părăsită, intrară în ea şi au rămas acolo o zi şi o noapte întreagă. Duşmanii însă împresurară fortăreaţa din toate părţile. Dar cei asediaţi văzându-se în primejdie de a muri de foame, au preferat mai bine să moară luptând decât să piară de foame. Deci în zorii zilei ieşiră împotriva duşmanilor şi căzură împreună cu omorîtorii lor şi tot atâţia erau omorîţi pe câţi ei omorau. Regele Solomon însă deabia a putut să scape cu fuga împreună cu câţiva inşi şi a trecut Dunărea cu uşurinţă, fiindcă era îngheţată. Şi după ce au ajuns într'o pădure mare, a spus oamenilor săi ca să se repauzeze puţin spre a se odihni caii.Iar el, punând jos scutul, s'a prefăcut că se va întoarce numai de cât şi a intrat în întunericul pădurii; şi fără să bănuiască ceva oamenii săi, s'a îndepărtat de ei şi n'a mai apărut mai mult. Căci, înfrânt de atâtea împotriviri ale soartei, fiind acum învins de un spirit mântuitor care după atâtea nenorociri nu s'a făcut mai rău şi nemai opunându-se, după judecata sa proprie, adevărului prea înalt al lui Dumnezeu, ci simţând mâna lui Dumnezeu celui care cuprinde toate cu mila sa, a plâns amintindu-şi de cele întâmplate, şi pe cât se poate crede, după dreapta socoteală omenească, s'a căit de păcatele sale, călcându-şi pe inimă şi pocăindu-se. In adevăr este o fericită necesitate care te împinge spre mai bine; căci

în realitate aşa trebuie să fie ca cel pe care îl urăşte lumea, să-l iubească Dumnezeu. Iată corpul cel nobil al regelui Solomon, crescut în luxul regal, zace acum căzut în pulvere şi cenuşe şi el care mai înainte se lupta pentru cele lumeşti, acum se gândeşte numai la cele cereşti! Căci tot restul vieţii sale şi l-a petrecut numai în pelerinări, în rugăciuni, în posturi, în vegheri, în năcazuri şi în închinăciuni. A fost văzut odată chiar şi în Ungaria în timpul regelui Coloman, dar s'a ascuns îndată şi, în urmă, nu s'a mai văzut. A plecat apoi din această lume la domnul şi a fost înmormântat la cetatea Pola din Istria. Soţia sa însă şi mama sa au repausat la Agmund [1]).

Iar după aceea un oarecare Cuman, cu numele de Copulci, fiul lui Krul, a intrat cu o mare oaste în Ungaria ca să poarte războiu. Acesta după ce a prădat regatul Ultrasilvan, ducea cu sine o mare pradă. Şi după ce a jefuit teritorul transilvan, a trecut în Byhor şi a rămas câteva zile lângă fluviul Umsoer [2]). De aci trecând peste Tisa la Thocoyd [3]), şi-a împărţit armata în trei părţi; două părţi le-a trimis să devasteze regiunea nisipoasă, iar una să se lupte lângă Tisa. In luptele lor şi în prădăciunile lor, au ajuns până în localitatea ce se numeşte Becsey şi cu mulţimea lor de prăzi au hotărît să se întoarcă acasă. Şi spuneau, am vânat, luptând, acum să ne întoarcem, vânând. Aveau deci cu ei atâta pradă cât n'a avut niciodată un alt popor. Duceau în captivitate cu sine chiar soţii şi copii de nobili. Regele Ladislau însă era cu ai săi în Slavonia. Când, la revenirea sa, îi s'au adus toate acestea la cunoştinţă, s'a întors cât a putut mai în grabă şi călări, împreună cu oamenii săi, s'au luat repede după ei. Şi i-a ajuns lângă râul Timiş. Cumanii însă crezându-se cu totul liberi, erau mai mult vânători decât luptători. Iar Ladislau spunea soldaţilor săi: «Vreau mai bine să mor împreună cu voi decât să văz în robie soţiile şi copiii voştri». Şi spunând aceasta avea lacrimi în ochi şi, el cel dintâi, cu steagul roşiu în mâini, a atacat tabăra Cumanilor. Şi Dumnezeu a sdrobit pe Cumani în faţa Ungurilor. Căci regele Ladislau striga soldaţilor săi: «Să nu omorîm pe aceşti oameni, ci să-i prindem şi dacă se vor fi convertit la legea noastră, să rămână în vieaţă». Kopulci însă şi fruntaşii au murit, şi alţii foarte mulţi au fost făcuţi prisonieri şi nimenea din ei n'a scăpat în afară de un servitor cu numele de Escembu. Iar regele împreună cu toţi ai

1) *Agmund* vezi nota de mai sus p. 190.

2) *Umsoer*. Omsó-ér, un pârâu in Biharia, cf. Anonymus. p. 43.

3) *Thocoyd*, Tokay.

săi pentru o biruinţă atât de mare a mulţumit atotputernicului Dumnezeu, care l-a smuls din mâinile duşmanilor şi a numit acel fluviu Paganti, din cauza păgânilor, nume ce se păstrează până în ziua de astăzi [1]). Când Cumanii au aflat despre aceasta dela servitorul care scăpase, s'au mâhnit grozav şi au făgăduit prin jurământ că vor răzbuna moartea lui Kopulci. Şi au trimis regelui crainici şi au cerut prin vorbe pline de îngâmfare şi de insulte să li se elibereze prizonierii, au batjocorit pe rege şi au hotărît şi ziua când să intre în Ungaria [2]). Când regele a auzit toate acestea, a zâmbit şi, înainte de ziua când ei îşi propuseseră să vină în Ungaria, le-a ieşit înainte călare, căci se temea de devastarea ţării. Şi într'o sâmbătă dis de dimineaţă aproape de Dunăre a atacat pe Cumani. Iar în primul atac regele a culcat la pământ pe ducele Cumanilor cu numele Akus şi pe Cusem pe care regele îl socotea ca necredincios sieşi, dar care în aceeaşi zi l-a servit cu credinţă şi cu eroism. Şi Dumnezeu a nimicit pe Cumani în faţa Ungurilor şi regele s'a întors acasă victorios.

LXIII. *Invazia în Rusia.*

Iar după aceasta regele încărcat de glorie a năvălit asupra Ruşilor, fiindcă, la sfatul lor, au intrat Cumanii în Ungaria. Şi când au văzut Rutenii că sunt rău strâmtoraţi, invocară îndurarea regelui, promiţându-i supunere în toate. Regele, făcându-i-se milă de ei, i-a primit bucuros. In urmă el a năvălit în Polonia. Polonii însă, ridicându-se împotriva sa, au dat luptă, însă, cu autorul lui Dumnezeu, Ungurii au câştigat victoria. In urmă Ungurii au asediat, timp de trei luni, fortăreaţa Korokou [3]). Intr'acea atât asediaţii cât şi asediatorii începură să ducă lipsă. Regele atunci şi comandanţii cerură dela toţi Ungurii ca, în tăcerea nopţii, să ducă fiecare câte o tureatcă plină cu pământ; ceeace ce s'a şi făcut. Făcură apoi din pământul acela o movilă mare înaintea fortăreţei şi o acoperiră cu făină. Văzând atunci cei împresuraţi, că împresurătorii au din abundenţă de ale mâncării şi că pot să rămână multă vreme înaintea fortăreţii, au predat regelui cetatea, cu tot ce aveau şi se liniştiră, adică încheiară pace după dorinţa regelui. In urmă trecu de aci în Boemia şi a luat

1 Numele Paganti, dela *paganus*, este un nume de origine latină.

2) Din acest pasagiu rezultă că Transilvania nu era în mâna Ungurilor

3) *Korocou*, Cracovia.

neatinşi mulţi prizonieri din Boemia în Ungaria. Şi astfel regele încărcat de o mare victorie s'a întors vesel acasă.

LXIV. *Construirea bisericii din Oradia şi moartea regelui Ladislau.*

După aceasta a găsit în parochia fortăreţii Bihor între fluviile Criş, într'o vânătoare, un loc, unde la îndemnul îngerilor a hotărît să ridice în cinstea fecioarei Maria o mănăstire, loc pe care l-a numit Varad. Dar regele Ladislau gândindu-se totdeauna mai departe şi, îngrămădind virtute peste virtute, a răspândit mirosul suavităţii sale nu numai în Ungaria, ci în toate ţările creştine. De aceea, după moartea împăratului roman, ducii şi tetrarchii Theutonilor şi toţi baronii şi nobilii îl rugară pe el în comun şi în unanimitate ca să primească imperiul. Fiindcă însă în vremea sa el se îngrijea, nu numai de ale sale, ci şi de cele ce sunt ale lui Iisus Christos, şi meditând stăruitor, în mintea sa, la acea profeţie divină: «Să nu treci peste hotarele părinţilor tăi», a voit mai bine să se mulţumească cu hotarele sale, decât să umble să treacă peste măsura dreptului său, şi a refuzat să primească conducerea popoarelor, străine ca neam şi necunoscute. Slujind însă cu pietate şi cu credinţă pe Dumnezeu şi respectând cu sfinţenie legile, de abia putea să conducă Ungaria cu deplină vigoare.

După sărbătorirea Paştilor domnului la Bodrog, iată însă că sosesc la el stafete din Franţa, din Spania, din Anglia şi din Britania şi mai ales dela Wyllerm, fratele regelui Francilor, şi-i cerură să răzbune insulta adusă lui Dumnezeu atotputernicul şi se gândiră să libereze din mâna Saracenilor prea sfântul mormânt. De aceea, rugară pe gloriosul rege să le fie lor conducător şi cârmuitor în armata lui Iisus Christos. Regele însă, când a auzit aceasta, tare mult s'a bucurat şi în aceeaşi festivitate şi-a luat rămas bun dela nobilii Ungariei; şi toată Ungaria s'a întristat pentru el. Dar el ce începea odată, nu o lăsa până nu o aducea la îndeplinire. Şi a trimis crainici la Conrad, ducele Boemiei, fiul lui Otho, şi a cerut dela el şi l-a îndemnat să se pregătească să meargă împreună cu el dincolo de mare pentru răzbunarea nedreptăţii lui Iisus Christos. Acesta însă i-a făgăduit-o cu toată inima. Intr'aceea o rudă a ducelui Conrad, cu numele Sentapolug, venind la Praga în tăcerea unei nopţi, a cuprins cetatea. Făcându-se ziuă, a fost aşezat în tronul ducelui de episcopul din Praga şi a fost primit de unii cu onoruri. Conrad însă a venit

la gloriosul rege, unchiul său, şi i-a povestit ce i s'a întâmplat şi a rugat pe rege să-i vie personal într'ajutor. Regele a primit dar subt condiţia să nu se lase ducele de serviciul promis lui Dumnezeu. Şi fiindcă era legat de el cu legătură de rudenie şi aducându-şi aminte de acţiunea ducelui (Otto), tatăl său, care îi venise în ajutor în contra lui Solomon, i-a făgăduit că-l va ajuta personal. Iar regele avea cu sine pe fraţii săi mai mici, fiii regelui Geysa, pe Coloman şi Almus. Şi se prevestise regelui despre Coloman că are să verse sânge; deaceea a voit să-l facă episcop în Agria. Aflând Coloman despre aceasta, în aceeaşi noapte a plecat în Polonia, fiindcă auzise că odinioară a fost primit aci cu cinste tatăl său şi bunicul său. Şi l-au urmat din Ungaria Marcus, Ugra şi alţii.

Regele, strângându-şi deci armata, a pornit să se ducă în contra Boemilor pentru răzbunarea nepotului său. Când însă a ajuns la hotarul Boemiei, l-a cuprins o mare slăbiciune. Şi, convocându-şi căpeteniile sale, a trimis o stafetă la Coloman şi anume pe prepositul Marcel şi pe comitele Petru, ca să se întoarcă în Ungaria. Iar fericitul Ladislau astfel a orânduit ca, după el, să domnească Almus care, mânat de o simplicitate sinceră, a dat cinste fratelui său Coloman, preferind pentru acesta coroana regatului, ca unul căruia i se cuvenea în temeiul dreptului de primogenitură,

Dacă cineva vrea să ştie câte şi cât de mari binefaceri a adus neamului său fericitul Ladislau, va putea să ia cunoştinţă deplină din scrierile despre isprăvile sale. Plin deci de sfinţenie şi de har, a trecut în ceata îngerilor în anul al XIX-lea al domniei sale, şi a fost îngropat în mânăstirea sa dela Oradia. In anul domnului 1095, la 29 Iulie, într'o duminecă.

LXV. *Moartea regelui Ladislau cel Sfânt şi încoronarea legală a regelui Coloman, fiul lui Geysa.*

Deci, Coloman, fiul lui Geysa, s'a întors în grabă din Polonia şi a fost încoronat de rege şi a dat în depline puteri ducatul principelui Almus. In timpul lui Coloman, s'a întâmplat mai multe nenorociri, după cum se va arăta mai jos. Căci el era urât ca figură, dar viclean şi docil, sbârlit, păros, miop, ghebos, schiop şi peltic. Şi când mai susnumiţii peregrini ai lui Iisus Christos au aflat despre moartea gloriosului rege Ladislau, s'au întristat grozav şi au trimis apoi crainici la regele Coloman şi după cum au rugat pe glo-

riosul Ladislau, au cerut tot astfel şi de la el, socotindu-l a fi de aceeaşi cucernicie ca unul care era de acelaşi sânge. Regele Coloman însă, auzind aceasta, nu numai că nu le-a făgăduit să meargă cu ei, dar nu le-a încuviinţat de loc ca să treacă prin ţara sa. Şi-a trimis însă armata împotriva lor, ca să nu le permită să intre în regatul său, socotindu-i ca tirani, iar nu ca peregrini. Ei însă punându-şi nădejdea în Dumnezeu şi încrezându-se în aceia cari purtau semnul lui Iisus Christos, intrară cu curaj în Ungaria, omorînd pe mulţi dintre Unguri. Auzind aceasta regele şi-a strâns armata lângă Timiş şi, simulând pace, i-a lăsat să treacă. Şi când au ajuns la Zemlin şi ei crezându-se în pace, şi-au ridicat o tabără. Ocupară însă fortăreaţa Zemlin, cu gândul că regele nu o să le mai întindă alte curse şi că nu va fi mai rău decât a fost. Apoi devastară toată acea regiune, pentru hrană, şi tot ce puteau să jefuiască duceau la tabăra lor. Regele însă, folosindu-se în Timiş de un plan mai abil, a încheiat pace cu ei şi i-a cinstit cu multe daruri şi provizii şi i-a lăsat să plece în pace. Ei însă, peregrinii, plecând au cucerit Antiochia şi, cu ajutorul lui Dumnezeu, au ajuns la Ierusalim.

După ce regele s'a întors acasă şi după ce ducele Almus a plecat la ducatul său, unii oameni nesocotiţi împinşi de un plan drăcesc începură să bage intrigi între ei. Căci spuneau ducelui: «Duce, regele îţi întinde curse şi vrea să pună mâna pe tine». Apoi spuneau regelui, «rege, ducele ţi-a întins curse şi dacă nu te păzeşti să ştii că, fără îndoială, ai să te prăpădeşti». Auzind însă acestea amândoi, tineri fiind şi uşuratici, şi-au strâns armata. Iar regele a venit cu armata sa împotriva ducelui la Varkony şi ducele la rândul său a venit aproape de Varkony, lăsând între ei numai fluviul Tisa. Ungurii cinstiţi însă cerură dela ei un armistiţiu, pentru ca să aibă loc o convorbire între ei. Căci îşi ziseră: «De ce să ne luptăm noi? Aceştia ne atacă şi noi vom muri; iar dacă ei ies din cetate, vor fugi; după cum mai înainte părinţii sau fraţii noştri s'au luptat cu părinţii sau fraţii lor, şi au murit. Noi nu vedem motiv de războiu. Dar, dacă lor le place lupta, să se lupte ei doi şi, cine va fi ieşit biruitor, acela să ne fie domn». Stabilindu-se acest plan, principii s'au întors. Şi când Grak a comunicat regelui ceeace s'a stabilit, şi Ilia a anunţat aceasta ducelui, s'au potolit fără de voia lor.

Iar după aceasta regele a pornit cu războiu în Rusia şi principesa Rutenilor cu numele de Lanca a venit întru întâmpinarea regelui şi căzând în genunchi înaintea lui, l-a rugat cu lacrimi în

ochi să nu-i prăpădească poporul. Şi, fiindcă ea prin rugăciunile ei insistente pe lângă rege care nu-i dădea ascultare îl plictisea, regele a gonit-o şi a respins-o de la sine, spunându-i: «Nu se cade ca maiestatea regală să fie înjosită de plânsetul unei femei». Iar ea bocindu-se, s'a întors înapoi şi a rugat pe atotputernicul Dumnezeu să o ajute. Şi foarte mulţi Comani, împreună cu Mircod, veniseră cu rugăciuni în favoarea Rutenilor. Ei, sculându-se de noapte atacară în zorii zilei tabăra regelui şi o jefuiră cumplit până la distrugere. Nobilii unguri însă înconjurară pe rege din toate părţile şi făcură în jurul lui un zid inexpungnabil. Dar Cumanii, urmărind pe comitele Euzem din familia lui Almasus, un bărbat viteaz şi voiu, îl uciseră împreună cu toţi cei ce erau împreună cu el. De aşişderea uciseră, străpungând cu săgeţile lor, pe episcopii Kuppan şi pe Laurenţiu şi pe mulţi alţi luptători viteji. Iar unul dintre Cumani, cu numele de Monoch, urmărea strajnic pe Unguri. Pe acesta vrând să-l prinză Matei, cel mai destoinic ostaş al regelui, s'a repezit asupra lui. Acela însă, în fuga sa, aruncând înapoi o săgeată, a lovit pe Matei în picior şi dacă mulţi tovarăşi de ai săi nu l-ar fi apărat cu scuturile lor, n'ar fi scăpat de moarte. Dar Petru se întoarse spre Monoch şi când a aruncat săgeata spre Petru, n'a putut să-l săgeteze şi până ce să primească o altă săgeată, Petru a străpuns coasta lui Monoch, pe care, prinzându-l, îl duse viu la rege. Atunci comitele Jula, deşi rănit la picioare, a scăpat, dar din pricina acelei răni a murit în Ungaria. Atunci regele şi toţi ai săi fugind în grabă au venit în Ungaria. Tezaurul regelui însă şi toţi câţi n'au putut să fugă repede, au fost luaţi de Cumani. Şi aşa de mare a fost dezastrul de acolo, cât rareori au suferit Ungurii un aşa dezastru. Cei cari însă dintre Unguri au scăpat în păduri, de foame îşi mâncau frigându-şi talpa cismelor lor. Ce mai vorbă? A fost atunci o primejdie ce nu se poate spune.

Cu prima sa soţie regele a dat naştere lui Ladislau şi lui Ştefan, în anul domnului 1101. Şi pe când regele se găsea în Dalmaţia, în cetatea Zadur, şi se gândea să dea foc acelei cetăţi, din cauza cruzimilor poporului de acolo, şi pe când într'una din zile dormea în palatul său, pe care şi-l zidise aci, iată că sfântul (N) episcop din Zadra vine la el, cu o înfăţişare îngrozitoare şi apucându-l îl trase de păr şi l-a bătut cumplit cu vergi de laur. După ce episcopul l-a părăsit şi el s'a deşteptat, nu l-a mai văzut, dar simţea durerea şi vedea pe corpul său loviturile vergilor. De aceea, fără să vrea a renunţat la pedepsirea cetăţii. In urmă regele voi să plece în Rusia. In anul

domnului 1106 ducele Almus s'a întors din Padua, unde fugise de teama regelui. Regele l-a primit în pace, în urmă a fugit în Polonia şi cerând sfatul şi ajutorul Polonilor şi al Ungurilor, s'a întors în Ungaria şi a cuprins Novum Castrum [1]) şi a intrat în el. Auzind aceasta regele, a asediat fortăreaţa. Dar când a doua zi, voia să dea lupta, iată că deodată ducele încălecă pe un cal şi ieşind pe poarta fortăreţii a plecat singur spre tabăra regelui. Şi când a ajuns la cortul regelui, a descălecat repede şi a căzut la picioarele lui şi în faţa tuturora s'a declarat vinovat. Regele însă l-a iertat fără ştirea celorlalţi căci, la intervenţia ducelui, regele şi-a părăsit supărarea faţă de Ungurii ce erau în fortăreaţă [2]). In urmă, ducele a plecat la Ierusalim şi întorcându-se cu isbândă, regele l-a primit în pace. Ducele se îndeletnicea bucuros cu vânătoarea şi adeseori îşi petrecea vremea cu vânatul, iar regele îi dădea toate cele necesare pentru această plăcere.

LXVI. *Clădirea bisericii din Demes.*

Iar ducele, construind o mânăstire în Demes, a rugat pe rege ca să ia parte la târnosire, ceea ce s'a şi întâmplat. După aceea, palatiştii acuzară pe duce că i-ar fi întins curse, pentru ca să omoare pe rege cu ocazia târnosirii mânăstirii sale. Aceasta poate s'ar fi şi întâmplat, dacă prietenii regelui nu l-ar fi păzit cu cea mai mare veghere. Regele însă supărat, a voit să-l aresteze, dar respectabilii episcopi şi alţi boeri fruntaşi, ştiind că nu este adevărat ceea ce din închipuire se imputa principelui, intervenirä pentru el la rege şi se împăcară prin jurământ şi a dat drumul în pace ducelui ca să se ducă la vânătoare în Bakony. Şi a trimis cu el doi nobili subt pretext să-i facă onoare; cărora însă pe ascuns le-a dat instrucţii ca să observe cu atenţie starea sufletească a ducelui, dacă cumva ducele ar unelti împotriva regelui şi să raporteze regelui. Şi când ducele a ajuns la Chour şi un vultur căruia i s'a dat drumul a prins o cioară, în naivitatea sa, zise nobibililor [3]). «N'ar jura oare cioara aceasta vulturului că dacă i-ar da drumul, n'ar mai cârâi nimic în altă privinţă? Ei însă îi răspund: «Că nici vulturul n'ar da drumul cioarei pentru un jurământ, nici cioara n'ar putea să jure, fiind un animal fără raţiune». Iar, în aceeaşi noapte, vorbele ducelui au fost comunicate regelui. Când însă

1) *Novum Castrum*, Ujvár.

2) Textul nu este tocmai sigur.

3) *Iobagio* însemna la început om nobil.

ducele a ajuns la Bakony pentru vânat, s'a despărţit îndată de ei şi a fugit din nou la Padua spre a cere ajutor dela regele Nemţilor. In anul domnului 1112, N. fiul regelui Coloman, a murit şi regele şi-a luat o a doua soţie din Rusia pe care prinzând-o în păcatul adulterului, i-a dat drumul fără să întrebuinţeze violenţă. Căci ştiea că este scris: «Pe cei pe cari i-a unit Dumnezeu, omul să nu-i separe; de sigur contrar legii şi fără de nici o raţiune. De aceea, nu el s'a separat de ea, ci legea l-a separat de aceea pe care păcatul a acuzat-o, vina a condamnat-o, crima a sdrobit-o. Legea, deci, a trimis-o în ţara ei. Aceasta în şi din adulter a născut un fiu cu numele de Borich, iar Borich a dat naştere lui Coloman.

LXVII. *Orbirea ducelui Almus şi a fiului său.*

In anul domnului 1113 împăratul a pornit cu o armată colosală pentru ducele Almus şi a ajuns până la hotarele Ungariei ca să aibă o convorbire cu regele şi să încheie pace între ei; ceeace s'a şi întâmplat. Regele însă a trimis împăratului foarte multe daruri şi acesta, cinstit astfel, s'a întors acasă. In urmă, regele a făcut din nou pace cu ducele. După încheierea păcii însă, regele a prins pe duce, împreună cu fiul acestuia, Bela, un copilaş, şi le-a scos ochii. Şi dăduse ordin să şi castreze pe copilaşul Bela. Cel care l-a orbit însă, temându-se de Dumnezeu şi de sterilitatea regatului, a castrat un căţel, ale cărui testicule le-a dus regelui. Iar dintre nobilii regatului a orbit pe Uros, pe Vatha şi pe Paul. Totuşi vărsarea de sânge nevinovat nu i-a folosit întru nimic aceluia pe care, în urma răzbunării divine, l-a înghiţit o moarte prematură şi l-a pedepsit distrugerea unei domnii lumeşti. De unde este şi vorba: «Non sic impii, in omnes», etc. Iar ducele Almus a fost dus în mânăstirea sa dela Demes. După aceasta regele a căzut grav bolnav şi avea un medic oarecare latin, cu numele de Draco, în care avea o desăvârşită încredere. Acesta a aplicat un flastron pe cavităţile urechilor regelui, care suferea grozav de cap, şi prin deschizăturile urechilor puterea flastronului i-a scos nu o mică parte din creer. Dând însă la o parte flastronul pe care nu-l mai putea suporta, l-a arătat comitelui Othmar. Comitele Othmar examinând flastronul, a observat creerul scos şi a spus regelui: «Stăpâne, se cade să te pregăteşti de ducă». Auzind aceasta regele, s'a îngrozit şi a început să se vaite. In urmă însă a intrat la sfat cu criminalii Marc, fiul lui Syma şi cu Achille, fiul lui Iaco, şi cu alţi comiţi, după sfatul

cărora orbise pe duce şi pe fiul lui de abia ieşit din sânul mamei sale. Şi a trimis dintre ei pe unul cu numele de Benedict, fiul lui Both, să aresteze pe duce ca nu cumva, murind din întâmplare regele, să-i urmeze în domnie. Regele însă, la moartea sa, a dat povaţă fiului său şi fruntaşilor ţării, ca după moartea sa să răzbune împotriva Ruşilor nedreptatea ce ei i-au făcut. Iar, după ce a plecat Benedict, ducele şedea înaintea mânăstirii, plângându-şi durerea proprie. Auzind însă că nişte călăreţi se apropie în grabă, presimţând în sufletul său că-l ameninţă o primejdie, a pus să fie dus în mânăstire şi ţinea cu mâinile altarul sfintei fecioare Margareta, ca doar din respect pentru Dumnezeu şi sfinţii lui, să nu îndrăznească să-l smulgă de acolo. Benedict însă, numit astfel prin antifrază, s'a repezit cu mâinile-i nelegiuite asupra lui şi deşi ţinea cu mâinile altarul, l-a smuls cu forţa. Şi pe când, şi aşa, căuta să-l smulgă, mâna ducelui a fost rănită până la os şi altarul a fost umplut de sânge. Preoţii însă vedeau jertfa bisericii şi vrură să prinză pe acel Benedict. El însă, observând aceasta, furios în sufletul său, a ieşit cum a putut şi, pe când mergea călare grăbit prin pădurea Pilis, a căzut de pe cal şi frângându-şi gâtul a murit. Şi câinii săi cari îl urmau i-au mâncat carnea şi oasele.

Coloman acesta, după cum spun unii, ar fi fost episcop în Oradia, dar fiindcă fraţii săi pe cari îi avea au murit de vreme, marele pontifice dându-i deslegare, a fost împins spre domnie. De Unguri a fost numit Cunves Calman [1]), fiindcă avea cărţi din cari, în orele canonice [2]) cetea întocmai ca un episcop. Tot el, după ce regele, numit Petru, a fost asasinat în munţii Petergozdia [3]), a adăugat la Ungaria regatul Dalmaţiei. Şi tot el, închiriind galerele şi corăbiile Veneţienilor şi alocându-le o mare sumă de bani, a trimis în Apulia o numeroasă armată. Aceştia, după ce au devastat Apulia, au rămas în ea, timp de trei luni. După ce însă au cucerit Monopolis şi Brundisium, le-au lăsat în seama Veneţienilor spre folosul regelui Coloman; în urmă s'au întors şi ei de aci în Ungaria. Aceste cetăţi după gonirea Veneţienilor, în urma trimiterii de soldaţi din Pisa de către împărat, au fost recucerite. El a domnit două zeci şi cinci de ani, şase luni şi cinci zile; iar în anul domnului 1114, la 3 Februarie într'o marţi, a părăsit această lume. Corpul său se odihneşte la Alba.

1) *Cunves Calman*, Coloman cărturarul, ung. könyv, carte.

2) *Horae canonicae*, slujbele divine ce se fac în biserici.

3) *Petergozdia*, muntele lui Petru, Petersberg. Cf. Simon de Keza, p. 54.

LXVIII. *Incoronarea de rege a lui Ştefan, fiul lui Coloman.*

Fruntaşii ţării încoronară de rege pe Ştefan, fiul lui Coloman. Acesta era însă nevârstnic, dar sufletul său şi-l purta în palmă. In anul al nouălea al domniei sale a intrat în Dalmaţia şi a fost primit cu onoruri de Dalmatini. Intorcându-se de aci, şi-a trimis armatele şi a devastat hotarele Polonilor. Ţara însă a găsit de cuviinţă ca regele Ştefan să aibă o convorbire cu ducele Boemilor. Şi când a sosit la frontiera Ungariei, aproape de fluviul Orşova, iar ducele Boemiei a venit în faţa lui, îi mai despărţea numai fluviul. Se găsea însă de faţă Solth, un om urzitor totdeauna de gânduri rele care din cauza ticăloşiilor sale fusese izgonit din Ungaria şi care atunci se afla printre Boemi. Inainte ca regele să ajungă la convorbire cu ducele, Solth a trimis într'ascuns la rege o ştafetă, spunându-i: «Sunt credincios stăpânului meu; şi ceea ce am aflat dela Boemi îţi comunic. Să ştii că îndată ce vei avea convorbire cu ducele, acesta te va pierde. Fiindcă a auzit că ai tăi au venit fără de arme». Iar tot el, întorcându-se către duce, îi zise: «Indată ce vei fi avut convorbirea cu regele, acesta te va prinde. De aceea înarmează-ţi pe ai tăi şi să stea înarmaţi în tabără». Deci Boemii cum sunt ei furioşi şi băutori, făcură aşa precum îi sfătuise Solth. Şi a trimis o a doua ştafetă la rege spunându-i: «Regele să trimită arcaşi în apropiere de tabăra ducelui, ca să nu poată ei să fie întrecuţi de călăreţii ducelui». Regele însă cum era el pornit, a făcut precum zisese Solth, fără să ia sfatul oamenilor săi. Boemii văzând pe arcaţi venind, fără îndoială îşi dădură seamă că este adevărat acea ce auziseră. Se repeziră deci asupra arcaşilor. Pecenegii şi netrebnicii Secui [1]) fugiră până la tabăra regelui fără să fi fost răniţi. Regele însă auzind aceasta, a pornit în grabă călare spre Ungaria cu puţini inşi, fiindcă ai săi veniseră neînarmaţi şi cari aveau arme nu se puteau înarma, fiindcă nu cunoşteau planul regelui. Regele se socotea în înţelepciune egal cu Solomon, în vitejie cu Samson şi în curaj cu David. Dar nu era asemenea cu aceştia. Boemii devastară cumplit tabăra regelui. Ianus însă, fiul lui Vrosa, comitele palatin, era departe de rege. Acesta auzind, s'a înarmat bucuros şi în tăcere împreună cu ai săi şi năvăli asupra Boemilor cari îi devastau tabăra. Dumnezeu i-a sdrobit, trecându-i prin ascuţişul sabiei Ungurilor şi i-a prăpădit într'o moarte îngrozitoare. Şi Janus a trimis după rege

---

1) *Netrebnicii Secui.* Dovadă că Secuii au trăit la început în Nordul Ungariei, nu în Ardeal, unde, de altfel, au fost colonizaţi mai târziu.

o ştafetă, şi i-a comunicat victoria sa, pe care i-o dădu-se Domnul. De aceea, regele s'a întors bucurându-se mult. Dar i-a părut rău că Solth n'a murit în această bătălie, el care a produs atâta nenorocire prin minciunile sale.

Regele Ştefan însă nu voia să-şi ia o soţie legitimă, ci avea legături cu concubine şi femei desfrânate. De aceea baronii şi nobilii, fiind supăraţi din cauza pustiirii ţării şi a lipsei de moştenitori ai regelui, i-au adus de soţie o doamnă nobilă, fiica regelui Robert Viscardus din Apulia. In vremea aceasta sosi la rege ducele Teutonilor [1]), cu numele de Bezen, şi îi s'a plâns că fratele său l-a alungat din domnie şi se roagă de îndurarea sa, ca să-l ajute personal.

Regele Ştefan însă, voind să răzbune păţania tatălui său, a regelui Coloman, a făgăduit că va ajuta pe duce şi strângând o armată a plecat în Rusia. Şi după ce a ajuns aci, i-a asediat mai întâi fortăreaţa. S'a întâmplat însă ca, dis de dimineaţă, numitul duce Bezen să se plimbe pe dinaintea taberii sale, interesându-se de pregătirile pentru cucerire. Cei asediaţi ieşiseră din tabără să viziteze pe Unguri. Când i-a văzut ducele, a dat năvală asupra lor, cari însă luptând vitejeşte, au rănit pe duce mortal. Când regele a auzit de moartea ducelui, s'a supărat grozav şi a dat ordin tuturor Ungurilor, ca să cucerească fortăreaţa şi în aceeaşi zi să aleagă ori să pună mâna pe întărituri ori să moară. Fruntaşii Ungurilor, după ce au ţinut sfat, ziseră: «Ce şi de ce să murim? Dacă vom cuceri ducatul, pe cine dintre noi va pune regele de duce? Să fie deci stabilit între noi, că nimeni n'are să atace fortăreaţa şi să spunem regelui că toate acestea le face fără sfatul nobililor». Când însă nobilii se adunară în sfatul regelui, s'au împărţit cu toţii în două partide. Atunci Cosma, din neamul lui Paznan se sculă şi zise regelui: «Stăpâne, spune-ne ce faci tu? Dacă cucereşti fortăreaţa cu mulţimea, dar cu moartea soldaţilor tăi, pe cine ai să aşezi ca duce? Dacă alegi pe unul dintre nobilii tăi, nimenea nu rămâne aci. Pe cine crezi tu că va vrea să aibă ducatul, părăsindu-şi ţara? Noi, baronii, nu vom lupta pentru cucerirea fortăreţii. Dacă vreai să-o cucereşti, luptă singur. Noi însă ne vom retrage în Ungaria şi ne vom alege alt rege». De aceea, după povaţa nobililor, crainicii începură să vestească în tabără, ca Ungurii să se întoarcă cât mai repede în Ungaria. Atunci regele văzându-se părăsit de ajutorul oamenilor săi, s'a întors şi el în Ungaria. După aceasta, în anul

1) Trebuie cetit: ducele Rutenilor.

al treilea, trimiţându-şi oastea a devastat hotarele Poloniei. In urmă şi-a trimis armata, dar numai falangele curtenilor săi, ca să devasteze teritoriile Bulgariei şi ale Serbiei.

In timpul acesta, împărăteasa din Constantinopol, fiica regelui Ladislau, cu numele Pyrisc, a trimis regelui Ştefan crainici cari să-i spună: că împăratul Mauritius, bărbatul ei, a criticat pe regele Ştefan spunându-i că regele Ungariei este un om crud; că ea contrazicându-l, împăratul a pedepsit-o. Aflând despre aceasta regele şi socotind-o drept o insultă, şi-a strâns în supărarea sa cea mare o armată cu care a invadat părţile Greciei şi a devastat cu foc şi sabie şi alte cetăţi ale Greciei şi a băgat groaza în toate cetăţile din acea provincie [1]). Toţi regii din toate ţările aveau teamă de regele Ştefan, întocmai ca de lovitura de fulger, de aceea copiii cei mici când ţipau erau aduşi la tăcere prin amintirea numelui regelui Ştefan. Regele avea pe lângă sine şapte sute de soldaţi din Franţa, cu ajutorul cărora a devastat Bulgaria şi prin a căror iscusinţă a putut să distrugă zidurile fortăreţelor greceşti. Dar fiindcă împăratul n'a venit la el, regele a trimis la împărat un crainic care să-l mustre spunându-i: Că nu este vrednic să fie numit împărat şi nici rege, ci o babă bătrână, fiindcă stă mereu la o parte, ca o babă». Auzind aceasta, împăratul i-a răspuns: «Să ştie sigur regele că chiar în acest an baba are să-i taie bărbăţia cu buric cu tot. De aceea împăratul a trimis o mare armată în Ungaria. După ce au sosit în Ungaria, la Haram, Ungurii n'au putut să-i opuie nici o piedică, fiindcă Grecii prin iscusinţa lor aruncau sulfur aprins asupra navelor ungureşti şi le incendiau chiar în mijlocul apei. Atunci regele şi-a trimis toate forţele ţării împotriva Grecilor, punând în fruntea lor pe generalul Setephel. După ce au sosit acestea, s'a dat lupta cu Grecii dincolo de râul Karaso în spre Boron. Iar mâna domnului a fost cu Grecii şi Ungurii n'au putut să le reziste. Şi astfel rareori s'a întâmplat un dezastru mai mare de cât cel ce a fost aci. Căci pârâul Karasu aşa de mult s'a amestecat cu sânge de om, că se credea că este cu totul de sânge. Zăceau în fluviu oameni îmbrăcaţi în platose, întocmai ca buştenii, peste cari cei ce fugeau şi cei ce îi urmăreau, treceau râul ca pe punte. Şi erau măcelăriţi Ungurii ca şi boii şi nu se găsea cine să-i răscumpere din mâinile Grecilor. Şi s'au prăpădit aci comitele Ciz şi alţi mulţi ostaşi viteji. După aceasta, împăratul şi regele stabiliră prin crainici credincioşi ca

1) Pasagiul acesta este nesigur. El are înţeles numai făcându-se oarecari întregiri.

să stea de vorbă, ducându-se cu navele în insula care este foarte aproape de cetatea Bororich. Aci, după lungi discuţii între comandanţi, scuzându-se şi acuzându-se, au încheiat în cele din urmă pacea şi s'au întors acasă.

Şi astfel regele Ştefan a făcut numai din pricina pornirii sale sufleteşti multe năzbâtii ce nu trebuia să le facă. Astfel a ars în foc o damă creştină, iar pe unii oameni punea să-i murdărească cu baligă de cal, şi le vâra în dos lumini de ceară aprinsă. Ducele Almus din cauza cruzimii regelui suferise şi el mica sau mai bine zis, jumătatate din diminutio drepturilor sale. Acesta deşi fusese orbit, totuşi temându-se de moarte din partea regelui Ştefan, fugise în Grecia. Aci fusese primit bine de împărat şi îi s'a dat numele de Constantin. El zidise şi aci, încă de mai înainte, o cetate Constantina, în Macedonia, şi mulţi Unguri fugiseră la el din cauza grozăviilor regelui Ştefan. După moartea sa, corpul i-a fost luat din porunca regelui de episcopul Fulbert şi îngropat în biserica din Alba. Bela însă, fiul său, din cauza furiei regelui, era ţinut ascuns în Ungaria de nobili. Aceştia, după ce s'au sfătuit împreună, au făcut aceasta cunoscut regelui, care îl credea mort după orbire. Iar când regele a fost convins de episcopul Paul şi de comitele Othmar, cu ştiinţa cărora fusese el salvat, că în adevăr trăieşte, s'a bucurat grozav de mult, fiindcă ştiea bine că el nu are moştenitori. Şi a trimis numai de cât crainici în Serbia cari au adus ca soţie legitimă pentru Bela pe fiica marelui comite Uros. Aceasta nu după multă vreme a dat naştere lui Geycha. Aflând despre aceasta regele s'a bucurat mult. Căci regele hotărîse ca el să trăiască în Tolna [1]), şi-i dedea acolo subvenţii regale. Regele însă înainte să fi aflat despre existenţa lui Bela, dispusese prin jurământ ca să urmeze la domnie fiul surorei sale Sofia, numit Saul. S'a întâmplat însă ca regele să cază într'o grea boală la Agria, aşa că toţi îi prevedeau sfârşitul. Dar comitele Bors şi Iwan, mânaţi de o speranţă deşartă, au fost aleşi ca rege de către trădători. Regele însă însănătoşindu-se, cu voia lui Dumnezeu, lui Joan i-a tăiat capul, iar pe comitele Bors l-a gonit cu ruşine dela curtea sa în Grecia şi a hotărît ca nimenea dintre urmaşii lui să nu mai fie socotit demn de a mai intra vr'odată la curtea regală. Şi fiindcă regele ţinea mult la aceea că cine are să-i urmeze la tron, nobilii îl îndemnau să aleagă pe Bela.

---

1) *Tolna*, din jud. Tolna, vechia *Alta Ripa*.

In vremea aceasta regele Ştefan ţinea la Cumani mai mult decât s'ar fi cuvenit. Ducele acestora, numit Tatar care după omorul împăratului fugise cu câţiva inşi la rege, rămăsese la rege. Regele însă s'a îmbolnăvit de desinterie. Dar Cumanii cari, din prea marea îngăduinţă a regelui se deprinseseră la tot felul de crime, se purtau rău cu Ungurii. Atunci ţăranii unguri auzind că regele este pe patul de moarte, au început să ucidă pe Cumanii ce le jefuiau averile. Tatar însă, ducele Cumanilor, se plânse regelui de omorul oamenilor săi. Regele acum se simţea întrucâtva mai uşurat după boala sa. Când însă a văzut pe Tatar plângând şi pe ceilalţi Cumani din jurul său bocindu-se. fiindcă ţinea la ei foarte mult, a scos un gemet şi a zis: «Dacă mă voiu face sănătos pentru fiecare mort dintre ai voştri, voiu omorî zece Unguri. Acum însă să nu vă pierdeţi nădejdea de vieaţa mea, fiindcă m'am făcut sănătos». Şi spunând acestea, şi-a întins mâinile spre Cumani. Aceştia se repeziră să-i sărute mâinile, dar cu prea marea lor învălmăşeală, obosiră pe rege. De aceea, cuprins din nou de un atac de boală, şi-a dat sufletul. Pe când însă era pe pragul morţii, a îmbrăcat haina de călugăr. A părăsit tronul în anul al 18-lea al domniei şi a fost înmormântat la Oradia [1]).

LXIX. *Incoronarea lui Bela cel Orb, fiul lui Almus cel Orb, ca rege legitim*

După el însă a ocupat domnia Bela cel Orb, fiul ducelui Bela cel Orb. Evitând numărul nenorocirilor din trecut, el s'a îndeletnicit, în smerenia sa, cu practica operilor celor bune. Căci şi-a luat ca ajutor nu braţul său de carne muritoare, şi nici nu şi-a pus nădejdea în oameni, ci a alergat la ajutorul Celui prea înalt şi s'a pus subt pavăza lui Dumnezeu, care în mila sa cea mare l-a scos afară din sărăcie şi l-a aşezat în sânul său. Şi astfel domnia a fost dată în mâinile sale şi pe duşmanii săi Dumnezeu i-a lăsat de batjocură până în ziua de astăzi. El a dat naştere al patru fii şi anume lui Geysa, Ladislau, Ştefan şi Almus. In timpul domniei sale, regina Elena, după ce a ţinut sfat cu regele şi baronii [2]), a convocat o adunare generală a ţării, la

1) *A fost înmormântat la Oradia,* în mânăstirea Praemonstratensilor pe care el însuşi a zidit-o în a. 1130.

2) *Baronii.* Baron era pe vremea aceasta un fost soldat inobilat pentru faptele sale războinice.

Arad. Deci în acea zi de adunare generală, pe când regele şedea pe tronul regatului său, a venit regina cu fiii săi şi s'a aşezat lângă rege. Şi, adresându-se poporului întreg zise: «Ascultaţi, voi toţi cei credincioşi, bătrâni şi tineri, bogaţi şi săraci! Câtă vreme fiecăruia dintre voi Dumnezu i-a dat vedere naturală, aş vrea să ştiu dece regele, stăpânul nostru, a fost lipsit de ochi şi după al cui sfat s'a făcut aceasta; spuneţi-mi acum deschis, şi pedepsindu-i cu bună credinţă chiar în acest loc, daţi-ne nouă socoteală despre aceasta. Căci iată Dumnezeu a dat regelui nostru, în loc de doi ochi, patru». După ce a spus aceste cuvinte întreg poporul s'a repezit asupra acelor baroni, după sfatul cărora regele fusese orbit. Şi pe unii dintre ei i-a legat, iar pe alţii i-a măcelărit. Şi în cruzimea lor au ucis aci saizeci şi opt de ticăloşi [1]) şi toţi urmaşii acestora atât bărbaţi cât şi femei au fost trecuţi în nişte registre [2]). Mai mult încă, toate averile acestora au fost distribuite bisericilor catedrale. Şi astfel toate satele libere bisericeşti [3]) din Ungaria se numesc donaţiuni regale.

Dar fiindcă Ungurii, întocmai ca şi marea sărată, sunt necontenit agitaţi în nedreptatea lor, fiii netrebnicului Leviatan au invitat prin nişte stafete pe bastardul Borich să vie în ţară şi cu ajutorul lor să-şi revendice domnia, socotindu-l că este fiul lui Coloman. Atunci Borich, dupăce a dobândit ajutorul Rutenilor şi al Polonilor, a venit la hotarul Ungariei, direct în localitatea ce se numeşte Seo. Regele însă strângându-şi armata, porni împotriva lui. Şi foarte mulţi dintre nobili trecură de partea lui Borich. Fruntaşii unguri însă au fost convocaţi la o convorbire cu regele. Şi i-a întrebat regele dacă ştiu ei că Borich este un bastard sau este fiul regelui Coloman? Cei credincoşi regelui răspunseră că ştiu sigur că Borich este un bastard şi că nu este nici decum vrednic de coroana regală. Cei necredincioşi însă şi protivnicii începură să murmure că nu ştiu sigur şi şovăind se despărţiră în două partide. Regele însă şi consilierii săi, întrucât le-a stat în putere, despărţiră iezii de miei şi luată hotărârea fermă să omoare pe loc pe trădători; ca nu cumva trădători să treacă de partea lui Borich şi interesele ţării să fie primejduite. S'a născut astfel o răscoală şi au prins acolo pe loc pe comitele Lampert, pe care pe

1) *Prophanus, reus,* vinovat, ticălos.

2) *Registrati,* trecuţi în nişte registre ca *infamati.* Pentru lèse maiestate li se confisca averile.

3) *Conditionalis sau conditionarius* erau oamenii liberaţi, subt condiţia de a face servicii stăpânilor. Cf. Simon de Keza p. 66.

când îl târa de lângă rege, fratele său vitreg l-a lovit cu un scaun în cap atât de rău că i-a ieşit creerul prin spărtură. Şi tot acolo i-au tăiat capul şi fiului acestuia, lui Nicolae, şi au omorât tot aci şi pe Moynolth din neamul lui Acus şi pe alţii. Cei cari însă dintre trădători au scăpat, s'au dus în diferite părţi şi, strângându-şi forţele, voiau să dea un atac asupra regelui. Cei credincioşi însă le-au ţinut piept. Capul trădătorilor era Teodor din neamul Symad şi Folcus şi Tytus şi mai ales Sampson. Şi a îndemnat pe Sampson care era tatăl conuiţilor Thomas şi Turda să se ducă în adunarea regelui şi să-l insulte în faţa mulţimii. Toţi aplaudară acest plan. Şi însuşi Borich, împins de o speranţă deşartă, i-a mulţumit mult şi l-a încurajat să aducă la îndeplinire ceeace şi-a propus, socotind că în urma insultei regelui va obţine domnia. Regele în timpul acesta se apropiase de fluviul Seo, şi pe când se găsea în cortul său împreună cu nobilii şi cu vitejii săi, iată că intră Sampson şi spuse regelui: «Ce faci cu domnia, câine nemernic? Ar fi mai bine să laşi domnia stăpânului tău Borich, iar tu să trăieşti într'o mânăstire, cum a trăit şi tatăl tău». Dar în vreme ce fruntaşii ţării rămaseră consternaţi de această neaşteptată insultă, Ioan, fiul lui Otto, secretarul regelui, prepositul din Symigiu, zise către comitele Bud: «Ce mai aşteptăm, de nu punem mâna pe el?» Şi când vrură să-l prinză, acela, încălecându-şi în grabă calul, a început să fugă. Ceilalţi însă pentru moment n'aveau un cal la îndemână, fiindcă cei din cercul regelui veniseră la consiliu pe jos: dar totuşi a fost o mare turburare. Când însă a auzit aceasta servitorul comitelui, a sărit pe un cal fără şea şi s'a luat cu lancea după el până la Seo. Dar Teodor şi ceilalţi tovarăşi ai săi voiau să se urce într'o corabie şi să treacă de grabă, dar încă n'au izbutit să o facă. Sampson însă fiind călare, a căzut în apă şi urmăritorul său l-a străpuns cu lancea în fluviu. Căci Sampson avea subt tunică o cuirasă şi, din cauza greutăţii ei, n'a putut să înoate. Intr'acea Borich cu o mare mulţime de Ruteni şi de Poloni şi-a aşezat tabăra în apropierea regelui. Fruntaşii ţării ungureşti trimiseră atunci la ducele Rutenilor şi la al Polonilor cari veniseră în ajutorul lui Borich ca să le spună: «Nu se cade ca voi să căutaţi, împotriva dreptăţii, domnia pentru un bastard. Căci noi ştim că pe dreptate domnia trebuie să o aibă Bela şi ca el să domnească cu asentimentul tuturora». Auzind aceasta ducii Rusiei şi ai Poloniei încetară de a mai sprijini pe Borich şi s'a întors fiecare în provincia sa. Borich însă cu mulţimea oamenilor săi a venit să se lupte cu regele. Dar regele cu ajutorul lui Dumnezeu a sdrobit

în luptă toate forțele lui Borich și cu sabia în mână l-a pus pe fugă, iar armata polonă a pus-o în primejdie de moarte tocmai de ziua Mariei Magdalena, luându-i prăzile și s'a întors acasă cu o mare biruință. In această bătălie însă s'au luptat deosebit de vitejește Myksa, Gaab și Batur și au prins pe mulți dintre ei și i-au omorît și ei își aveau platoșele acoperite de sânge omenesc. In această bătălie Miksa a prins pe Teodor, urzitorul nenorocirilor, Vosos a prins pe Vitale, iar Gaab pe fratele comitelui polon din Cracovia și Batur a prins pe Andrei. După ce i-au dus pe toți aceștia la rege, au primit mulțumiri și au fost din plin recompensați. Iar după ce domnia a fost consolidată în mâinile regelui Bela, s'a făcut uz de mult vin. Cei dela curte erau obișnuiți cu aceasta, și obțineau tot ce voiau în beția regelui. Iar după beție regele nu mai putea să revie. Poch și Saul în beția regelui au dat în mâinile dușmanilor fețe bisericești cari au fost uciși fără judecată. Și a domnit regele Bela cel orb nouă ani, unsprezece luni și douăsprezece zile și a plecat din lumea aceasta în anul domnului 1141, la idele lui Februarie într'o joi. Corpul său se odihneșee la Alba.

LXX. *Incoronarea lui Geysa ca rege.*

Dumnezeu însă și-a întors ochii spre Ungaria și i-a dat un luptător care mergea înainte în mulțimea vitejiei sale. Căci Dumnezeu a dat domnia fiului acestuia, Geytha, care a fost încoronat în ziua sfintei fecioare Cecilia. Dreapta lui a prins-o și a întărit-o și multe popoare i-a supus lui și regi mulți au fugit din fața sabiei sale. Rapolt însă, un viteaz din Germania cuprinsese fortăreața Pojon din cauza ticăloșiei comitelui Julian, ceea ce Ungurii au socotit-o ca o mare rușine. Dar tânărul rege nu putea privi aceasta cu indiferență. De aceea regele a pornit cu armata împotriva furiei Teutonilor cari au atacat și au pustiit hotarele Ungariei. Deși n'a venit personal împăratul împotriva regelui, totuși trimise toate forțele imperiului german spre a distruge Ungaria. Henric însă un principe care care din Austria, principalul adversar al regelui, adusese cu sine pe toți soldații din Saxonia și din Bavaria; căci el era tutorul minorului duce Henric Leon, căruia îi revenea ca moștenire Saxonia și Bavaria. Se strânseseră deci Nemții încrezători în forțele lor și stăteau ca niște uriași în fața Ungurilor. Regele însă cu întreaga sa armată și-a pus toată nădejdea în Dumnezeu și după ce și-au rân-

duit trupele a început să meargă spre dușmanii săi. Dar și preoții și leviții și toți clericii turburați în sufletul lor și cu inima sdrobită implorau ajutorul domnului nostru Iisus Christos și sprijinul îngerilor și mai ales invocau îndurarea fecioarei Maria, născătoare de Dumnezeu, subt a cărui protecție fericitul rege Ștefan pusese țara ungurească. Regele însă a încins sabia, iar gloria Domnului a apărut asupra sa și inima lui s'a întărit în chip miraculos și a devenit mai puternic decât a fost mai înainte și fața sa s'a înveselit și mergea acum la războiu, cu totul altul, plin de vioiciune. Și când s'a apropiat bine, Guncel, o persoană de încredere care cunoștea temeinic ambele limbi, a anunțat regelui că armata germană se apropie. Și i-a spus în acelaș timp că este momentul cel mai potrivit ca regele să-i atace, fiindcă sunt puțini și că n'au venit în ajutor toți pe câți i-a chemat. Atunci regele împreună cu toată armata sa s'a grăbit să dea năvală peste ei, dincolo de hotarele Ungariei. Teutonii însă, țapeni ca niște uriași pe caii lor cei înalți și sprinteni, îngâmfați și bătându-și necontenit joc, râdeau de Unguri, pentru ca prin insultele lor să bage spaima în ei. Ungurii însă din cea laltă parte se apropiau ca să se lupte și făcură să răsune trompetele și trâmbițele și invocau pe Dumnezeu. Strigătele celor ce vociferau și celor ce voiau să se lupte s'au urcat până la cer. Dar Pecenegii cei netrebnici și Secuii cei ticăloși [1]) fugiră cu toții de odată, ca și oile din fața lupilor, ei cari după obiceiu mergeau în fruntea cetelor unguresti. Și atunci, chiar înainte de a se începe lupta câteva cete de Unguri s'au îngrozit de furia Nemților. Și la începutul ciocnirii lor războinice asupra Ungurilor, Germanii avură oarecare superioritate, întocmai ca ereticii cari la început se aprind, iar la sfârșit se potolesc. Atunci unchiul regelui, numit banul Bela, viteaz glorios între viteji, atacând cetele Teutonilor, i-a lovit din față așa de grozav, că a făcut un mare dezastru printre ei. Dar și soldații aleși ai regelui dădură năvală asupra dușmanilor. Atunci lupta s'a întețit asupra Nemților, a căror putere a slăbit și căzură de ascuțișul săbiei mai mult de șapte mii de soldați, iar cei rămași o luară la fugă. Și astfel Dumnezeu a scăpat pe Unguri în această zi din ghiarele diavolilor furioși și cruzi. Și până într'atâta a fost sdrobită puterea Germanilor că nici măcar țăranilor unguri cari locuiau la fruntariile țării nu le-au mai pricinuit vr'un rău și nu le-au mai făcut cea mai mică pagubă. Regele însă

1) *Pecenegii cei netrebnici și Secuii cei ticăloși*, vezi nota p. 206.

câştigând, în ajutorul lui Dumnezeu, victoria a binecuvântat şi a preamărit, împreună cu tot poporul său, pe Domnul. In această bătălie Uros a prins pe comitele Rapolt care mai înainte ocupase printr'un atac de noapte fortăreaţa Pojon şi Gabriel prinse pe Accio. După aceasta, a lovit Ungaria, în acele zile, o foamete care a secerat o mare parte din oameni.

LXXI. Trecerea împăratului Conrad prin Ungaria spre Ierusalim.

Cam în aceeaşi vreme împăratul Conrad făcând drumul spre Jerusalim a trecut prin Ungaria. Pentru ţara ungurească însă el n'a apărut ca un pelerin al lui Christos, căci n'a arătat duhul păcii, ci mai degrabă mânia unui tiran şi a unui pirat. Căci găsind motivul prefăcut al cererii de sprijin, a stors din regatul Ungariei nu puţini bani, aşa că n'a scăpat nici o parochie şi nici o mănăstire din întreaga ţară din care să nu fi stors bani şi care de teamă să nu fi oferit împăratului pelerin. Urmând după trecerea acestui împărat trecerea distinsului rege al Francilor, cu respect şi cum se cădea unui pelerin, el a fost primit cu onoruri de regele Geycha. La care rămânând câtva timp, s'a aliat cu regele Geycha prin legătură de rudenie şi intervenind între ei o atare prietenie şi dragoste a fost condus chiar de regele Geycha încărcat de multe daruri şi onoruri şi, cu toată supărarea pricinuită în ţară, a pătruns prin teritoriul Ungariei cu întreaga sa armată în Grecia. In urmă însă regele Geycha, după denunţul ce i-a făcut un soldat oarecare cu numele Gurk, a aflat că Borich, bastardul regelui Coloman ar fi în tovărăşia regelui Franţei şi a trimis la el spunându-i: «Nu se cade ca un om de treabă să răsplătească binele cu rău şi nici să apăraţi pe cel care a urzit împotriva vieţii mele». Aflându-se despre aceasta, s'a ivit discuţie între regii Francilor; şi au întrebat pe soldaţii lui cine se află între ei care să pună la cale moartea regelui, şi găsindu-l să fie ucis. Borich de fapt venise în sfatul unor unguri, pentru ca, dacă ar putea să intre în ţară, atunci ar fi considerat de mulţi inşi ca domnitor şi părăsind pe rege s'ar uni mulţi cu el. Borich însă când a aflat de reclamaţiune, s'a aruncat îndată la picioarele regelui francez, rugându-se de iertare, să-l scape cu vieaţa şi să-i permită ca neatins să meargă cu el afară din ţară. Când regele Geycha a auzit că Borich se găseşte chiar pe lângă regele francez, l-a rugat ca în temeiul prieteniei lor să-i trimeată pe Borich legat. Când a aflat despre aceasta regele Francilor, i-a spus: «Nu ştie

regele, că domiciliul regelui este ca o biserică, picioarele lui ca un altar şi cum aş putea să-i dau legat pe acela ce a venit la casa regelui ca la o biserică şi s'a aruncat la picioarele regelui ca la un altar?» Crainicul însă îi răspunse: «Invăţaţii noştri susţin că biserica nu poate să aibă nimic comun cu o odraslă bastardă». Borich însă văzând că-l ameninţă moartea, chiar în acea noapte, punând mâna pe un cal al regelui Ludovic, a fugit. Dar cineva dintre rândaşii grajdului, ieşindu-i în cale, a voit să-l prinză. Borich însă lovindu-l cu sabia, i-a spintecat pieptul în două şi astfel a scăpat din mâinile celui ce-l urmărea.

Iar, după aceea, regele Geycha a făcut pentru fraţii săi Ladislau şi Ştefan cheltueli princiare şi şi-a pornit armata în Rusia împotriva ducelui Lodometriu, pentruca să răzbune pe socrul său Minosloy, pentru care şi mai înainte îşi trimisese o armată care însă fusese maltratată de Ruteni şi de Cumani. El a domnit douăzeci de ani, trei luni şi cincisprezece zile. A plecat în sânul lui Dumnezeu în anul domnului 1161, în ajunul calendelor lui Iunie într'o miercuri. Corpul său se odihneşte la Alba.

LXXII. *Incoronarea lui Ştefan.*

In locul său este încoronat ca rege fiul său Ştefan care a domnit unsprezece ani nouă luni şi trei zile. In timpul domniei acestuia a usurpat coroana o jumătate de an ducele Ladislau, fiul regelui Bela cel orb. A repausat în anul domnului 1172 la 1 Februarie într'o duminecă. Corpul său se odihneşte la Alba.

LXXIII. *Ştefan usurpă coroana pentru sine.*

După aceasta însă fratele său Ştefan usurpă coroana pentru sine timp de cinci luni. A fost încoronat la 15 Februarie în dumineca Exsurge [1]) şi a fost biruit în ziua Sfinţilor Gervasiu şi Protasiu într'o marţi, când au pierit mulţi nobili unguri. In urmă a fost gonit din domnie. A murit în fortăreaţa Zemlin [2]) în anul domnului 1173, la 3 Aprilie, într'o joi. Corpul său se odihneşte la Alba. Iar în acelaşi an a adormit în domnul regele Ştefan, fiul lui Geysa, în anul domnului 1173 în ziua de 4 Mai, într'o duminecă. Corpul său este îngropat la Strigoniu.

---

1) *Dumineca Exsurge* sau Sexagesima, 5 Febr. a. 1162.

2) *Zemlin,* lângă Sava, în faţa Belgradului.

LXXIV. *Incoronarea lui Bela al III-a.*

După aceea a domnit fratele său mai mic Bela care a stârpit pe hoţi şi pe tâlhari şi a introdus moda, după obiceiul Curţii romane şi a imperiului roman, de a se vorbi prin petiţiuni scrise. A fost încoronat la 13 Ianuarie, într'o duminecă. A domnit însă două zeci şi trei de ani, o lună şi nouăsprezece zile. A adormit în domnul în acelaşi an 1190, la 1 Mai, într'o marţi. Corpul său se odihneşte la Alba.

LXXV. *Incoronarea lui Emeric.*

Acestuia i-a urmat fiul său Emeric care a domnit opt ani, şapte luni şi şase zile. Soţia acestuia Constanţa, fiica regelui Aragoniei, s'a măritat în urmă, la sfatul marelui Pontifice, după împăratul Frederic. A adormit în domnul în anul 1200, la 30 Novembre, într'o marţi. Corpul său se odihneşte în biserica dela Agria.

LXXVI. *Incoronarea lui Ladislau al II-a.*

După el a domnit fiul său Ladislau care a fost încoronat la 25 August, într'o joi. A domnit însă şase luni şi cinci zile. A adormit în domnul în anul 1201, la 7 Mai. Corpul său se odihneşte la Alba.

LXXVII. *Incoronarea de rege a lui Andrei, tatăl Sfintei Elisabeta.*

După el a urmat Andrei, fiul lui Bela al III-a. Acest Andrei s'a încoronat în ziua a douăzeci şi şaptea după moartea regelui Ladislau, la Rosale, în ziua a patra înainte de calendele lui Iunie. Soţia acestuia a fost doamna Gertruda din Germania, cu care a născut pe Bela, Coloman, Andrei şi fericita Elisabeta. Dar din nenorocire pentru neamul omenesc, la sfatul de sigur al unui duşman, amintita doamnă pe soţia banului Bank, un bărbat distins, a dat-o cu forţa spre a fi batjocorită de un oarecare frate străin. Din cauza aceasta, acelaşi ban Bank, originar din neamul lui Bor, şi-a înmuiat mişeleşte sabia în sângele reginei şi lovind-o cu o rană grea, a ucis-o în anul domnului MCCXII. Corpul acesteia este îngropat în mănăstirea călu-

gărilor suri [1]) din Peliş [2]). Pentru moartea acesteia a răsunat în toată Pannonia voci de jale şi în întreg neamul banului Bank a urmat o urâtă şi grozavă vărsare de sânge.

LXXVIII. *Plecarea lui Andrei la Ierusalim.*

După aceea Andrei a vizitat ţara sfântă, la cererea Papei, a tot stăpânitor. Această cerere o primise, pe când era încă numai principe, după cum se vede scris, în afară de făgăduiala şi de aducerea la îndeplinire a făgăduielii: Facem cunoscut tuturora [3])... El a împlinit şi s'a achitat de făgăduiala tatălui său. Iar în ţara sfântă a fost pus generalisim peste întreaga armată a creştinilor împotriva sultanului din Babilon şi a ieşit în curând învingător, plin de glorie. A rămas aci trei luni. In urmă, din tezaurul său regal a cumpărat relicviile multor sfinţi: şi anume capul marelui mucenic Ştefan, capul sfintei fecioare mucenice Margareta, mâna sfântului apostol Toma şi a sfântului Vartolomeu; de asemenea toiagul lui Aaron, unul din cele şase ulcioare în cari Christ a prefăcut apa în vin şi alte multe obiecte pe cari a putut să le strângă. Şi s'a întors în Ungaria cu tezaurele preţioase ale sfinţilor.

Regatul său însă l-a regăsit în stare prosperă. Aceasta însă a voit să fie atribuită nu meritelor sale, ci relicviilor sfinte pe cari le adusese. Deci, întru întâmpinarea regelui, Benedict fiul lui Ega, cancelarul reginei, a pus să-i iasă înainte toţi prelaţii bisericii. Iar astăzi acele relicvii sfinte le au în special acele biserici, a căror prelaţi au ieşit în calea regelui, la întoarcerea sa. După trecere de nouă ani însă, regele a măritat pe nobila sa fiică Elisabeta cu un nobil bărbat, cu Ludovic Landgraful de Turingia. Acesta, după mai mulţi ani, mergând de asemenea la Jerusalim, ca un devotat a cruciferilor, a adormit aci întru Christos. Iar regele Andrei a murit în anul domnului 1235, în al treizecilea an al domniei sale. Corpul său se odihneşte în pace în mănăstirea dela Agria.

---

1) *Călugări suri*, adică îmbrăcaţi în haine cenuşii, mai înainte fiind îmbrăcaiţ în haine negre. Ei erau călugării Cistercensi.

2) *Pelis*. Este abaţia din comitatul Pelys, de lângă Strigoniu.

3) Facem cunoscut tuturora. Textul era: *Licet universis liberum sit arbitrium in vovendo, nec necessitas in votis locum habeat, sed voluntas* etc.

LXXIX. *Incoronrea regelui Bela al IV-a.*

După el este încoronat de rege fiul său Bela [1]), cu o zi înante de idele lui Octomvrie, în prima duminecă în care se cântă: Da pacem domine! în catedrala bisericei fericitului Petru din Alba pe care el însuşi a căutat să-o târnosească. Ducele Coloman, fratele său, ţinea în cinstea lui şi fiind alăturea de el sabia regală, iar Daniel, ducele Rutenilor, ducea înaintea lui, cu cea mai mare smerenie, calul. Şi a domnit 25 de ani. In anul domnului 1241 pe când domnea însuşi Bela, Mongolii sau

LXXX. *Prima sosire a Tătarilor.*

Tătarii invadară regatul Ungariei cu 500.000 de soldaţi înarmaţi. Impotriva lor regele Bela luptând lângă râul Saio este biruit într'o bătălie în care este distrusă întreaga oştire a regatului Ungariei. Iar însuşi regele Bela luând fuga până la mare, Tătarii îl urmăresc cu înverşunare până aci. Tătarii rămaseră în regatul Ungariei trei ani. Şi fiindcă în acest timp Ungurii n'au putut să samene, de aceea după plecarea Tătarilor cu mult mai mulţi oameni au pierit de foame decât au fost aceia cari au fost duşi în robie şi cari au pierit de sabie [2]). După aceea regele Bela s'a întors din regiunile maritime şi poporul său a ucis pe ducele Austriei Frideric, un bărbat viteaz, înaintea Cetăţii Noui [3]), într'o bătălie cu Ungurii şi i-au sdrobit falca cu o săgeată. Totuşi, fiindcă acest duce a căzut în acest războiu, mai sus numitul rege Bela n'a putut avea cu Ungurii un triumf.

LXXXI. *Războiul cu Othocar.*

După aceasta, acelaşi rege şi-a strâns, în anul domnului o mie două sute şaizeci, o numeroasă armată împotriva lui Othocar, regele Boemilor, lângă Moravia, împreună cu fiul său Ştefan şi cu Alpra,

1) *Bela,* numit şi *rex iunior,* care a domnit împreună cu tatăl său Andrei, până la moartea acestuia, din 1235, când este deplin încoronat, ca singur rege. A domnit până în 1270.

2) Amănunte asupra acestei invazii se pot vedea în Rogerii, *Carmen Miserabile.*

3) *Nova Civitas,* Neustadt. Lupta s'a dat la 15 Iunie 1246.

ducele Cumanilor; dar fiind învins a fugit la Haymburg. în ziua a treia a idelor din Julie. Căci el era un bărbat pacinic, iar în armată şi războaie foarte puţin norocos.

LXXXII. *Biciuirea poporului.*

Tot în timpul acestuia, în anul domnului 1263, poporul de jos alerga în toate părţile lovindu-se cu biciul [1]. El a murit deci în anul domnului 1270, la 3 Mai, în ziua de vineri, la sărbătoarea Aflării sfintei cruci, în insula dela Buda [2] şi corpul său a fost înmormântat în biserica Fraţilor Minoriţi din Strigoniu, biserică zidită în cinstea Sfintei Fecioare şi pe care regele Bela, fiind încă în vieaţă, pusese să se înceapă printr'o frumoasă şi costisitoare lucrare. Aci odihneşte el în pace împreună cu soţia sa regina, numită Maria, fiica împăratului Grecilor şi cu prea scumpul său fiu, principele Bela. El a fost un bărbat plin de virtuţi, a cărui pomenire a rămas plăcută în gura tuturor Ungurilor şi a altor mai multe naţii. Corpul său a lăsat să fie scos, desgropându-l, din numita biserică, archiepiscopul Filip din Strigoniu, în contra ori cărui drept şi să fie înmormântat, fără îndreptăţire, în biserica sa catedrală. In această privinţă, chestiunea fiind adusă mai multă vreme în discuţia marelui Pontifice, Fraţii Minoriţi au obţinut să-l recapete din nou şi să fie îngropat cu toată pompa în faţa altarul Sfintei Fecioare, unde se văd aceste frumoase versuri:

Uite ce lucru frumos, trei inşi la altarul Fecioarei,
Rege, regina şi un duce, deci trei bucurii deodată.

Şi apoi urmează:

Timp cât ţi-a fost ţie dată domnia, puternice rege,
Frauda a lipsit, iar pacea şi cinstea au fost în vigoare.

LXXXIII. Incoronarea lui Ştefan, fiul lui Bela.

După el a început să domnească, în anul domnului o mie două

1) *Biciuirea poporului.* In *Chr. Bad.* p. 202, Podhradczky ne dă, după Siffridus Presbyter, următoarea informaţiune subt a. 1261: «Eodem anno multa millia Flagellatorum prodierunt in mundum, dicentes, hominem ab omnibus peccatis absolvi, si in tali secta per unum mensem versaretur».

2) *Insula Budensis*, numită mai înainte *Insula leporum*, s'a numit *Insula Fecioarei Maria*, în cinstea căreia se ridicase acolo un templu. De când Bela IV a transportat aci dela Vesprim osămintele fiicei sale Margareta, insula se numeşte până astăzi *Insula Margaretei*.

sute şapte zeci, fiul său Ştefan, peste toată Ungaria, el care a bătut vitejeşe şi a pus pe fugă lângă fluviul Răbuţa pe Othocar, regele Boemilor, care venise cu putere în Ungaria cu Boemii, Austriacii, Bramburgenzii şi cu neamuri amestecate. Pe lângă aceea, a cucerit Vidinul o cetate a Bulgarilor şi a biruit pe Bulgari şi a silit pe regele lor să-i fie supus. A domnit însă doi ani şi a murit în anul al treilea al domniei sale, în Insula cea Mare şi a fost îngropat în biserica fericitei Fecioare, la Buda, în locul Beginelor.

LXXXIV. *Incoronarea de rege a lui Ladislau, fiul lui Ştefan.*

Acestuia i-a urmat fiul său Ladislau care a fost încoronat în acelaşi an, în care a murit şi tatăl său şi anume în anul domnului 1273. Acesta a ucis cu ajutorul împăratului în războiul de lângă Morava pe regele mai sus numit Othocar. In urmă, în anul domnului 1282, Oldamir, ducele Cumanilor, strângându-şi o armată de Cumani, adunată lângă lacul Hood, voind să invadeze, ca duşman, în regatul Ungurilor spre a şi-l supune puterii sale, Ladislau a pornit împotriva lui, întocmai ca un Iosua, având să lupte pentru neamul şi regatul său. In armata acestuia, Lorand, fiul lui Toma, ostaş viteaz, s'a luptat împotriva Cumanilor cu tot eroismul virtuţii sale şi a lovit vitejeşte şi a sdrobit pe foarte mulţi Cumani. După aceea, când s'a dat bătălia cea mare între cele două părţi s'a ivit deodată, din îndurarea divină, pe neaşteptate o ploaie torenţială în contra feţii păgânilor şi aceştia, cari îşi puneau toată nădejdea lor în arcuri şi săgeţi, din cauza ploiei celei dese, s'au prefăcut, după vorba profetului, în tina pământului. Şi astfel regele Ladislau a câştigat victoria, fiind sprijinit de ajutorul divin. In sfârşit, după aceea, puţinii dintre Cumani cari au mai scăpat au fugit la Tătari şi la îndemnul lor Tătarii în anul domnului 1285 pentru a doua oară năvălesc în Ungaria.

LXXXV. *A doua invazie a Tătarilor.*

Tătarii au intrat în Ungaria şi mişeleşte au ars totul până la Pesta. Iar regele Ladislau ţinea în căsătorie pe fiica regelui Carol din Apulia. Dar, dispreţuind patul conjugal, s'a alipit de fetele Cumanilor numite Cydua, Cupchech şi Mandula şi de alte mai multe

pe cari le-a avut de concubine [1]). De dragostea acestora, inima regelui cu drept cuvânt s'a stricat şi a ajuns să fie urât şi de baronii şi de nobilii din regat.

LXXXVI. *Sosirea delegatului Firmanus.*

Mai mult decât atât, împotriva regelui care trăia mai mult ca un cuman decât ca un catolic, sosi delegatul scaunului apostolic Filip Firmanus care cerea ca oamenii să se lepede de a-şi rade barba, de a-şi tăia părul în contra datinilor ungurşti şi să părăsească pletele cumanice a căror purtare se făcuse acum obiceiu în Ungaria, lovind pe rege chiar cu legătura anatemei pentru ca să urască pe păgâni, să ţină la legea creştinască şi să trăiască ţinând la patul conjugal. Dar ne izbutind întru nimica faţă de rege, s'a înapoiat în patria sa.

LXXXVII. *Uciderea regelui Ladislau.*

După aceasta, în scurtă vreme, însuşi regele a fost asasinat mişeleşte în anul domnului 1290, în ziua de luni înainte de sărbătoarea sfintei fecioare şi mucenice Margareta, în fortăreaţa Kereszeg[2]), chiar de Cumani, pe cari el îi îmbrăţişase. Iar în timpul acestui rege Ladislau Ungaria a început să decadă din gloria ei cea strălucită, cum vor dovedi-o mai jos întâmplările şi evenimentele demne de plâns. Căci au început să se ivească războaie interne, să se nimicească oraşe, să se reducă la nimic satele prin incendii, pacea şi unirea să fie cu totul călcate în picioare, bogaţii să sărăcească, nobilii să se rustifice, din cauza sărăciei. In vremea aceasta, trăsura regelui Ladislau era numită teleagă, adecă vehicul cu două roate, de către locuitorii ţării, fiindcă din cauza multor prădăciuni animalele de tracţiune lipseau în ţară şi oamenii, întocmai ca dobitoacele, înjugaţi la telegi, îndeplineau rolul de animale.

LXXXVIII. *Sosirea în Ungaria a ducelui Andrei de Veneţia.*

După moartea acestui rege, în acelaşi an, în ziua a 18-a, este

1) Soţia sa era închisă în mânăstirea din Insula Budensă, a Sfintei Fecioare Maria. Regele era un bărbat frumos şi captivant, după cum ne spune Simon de Keza, în *Prologul* operii sale, p. 19: *cuius pulchritudinem mirantur sol et luna.*

2) *Kereszeg*, fortăreaţă în judeţul Bihor, nu departe de Oradia.

încoronat Andrei, principe de Veneţia. Acesta, pe când trăia încă regele Ladislau, fusese adus în Ungaria. Să vedem care este naşterea şi originea acestui rege Andrei şi în temeiul căror drepturi a meritat el să primească acum coroana Ungariei. Regele Andrei al II-lea, tatăl regelui Bela al IV-lea şi al principelui Coloman, murindu-i prima sa soţie sau mai bine zis după uciderea primei sale soţii, după cum s'a arătat mai sus, pe când călătorea spre ţara sfântă, din însărcinarea bisericii, spre a cuceri mormântul domnului şi pe când pornind victorios de aci se întorcea fericit spre casă cu mare cinste, s'a abătut în cele din urmă în Italia şi într'o ocazie a fost prea bine ospătat de marchizul de Este. Acest marcgraf ştiind că regele este văduv a făcut să vie în faţa regelui fiica sa, o fată foarte frumoasă şi bine gătită. Regele văzând-o frumoasă şi fermecătoare, fiindcă şi în afară de aceasta avea de gând să se căsătorească, a contractat chiar în aceeaşi zi căsătoria sa cu această domnişoară şi a dus-o cu sine în Ungaria. După moartea regelui Andrei însă, această doamnă voind să se întoarcă la părinţii săi, după ce a convocat pe principii regatului, pe archiepiscopi şi episcopi, dovedindu-le prin probe evidente că ea este însărcinată, s'a întors în ţara ei numită Esth şi aci la tatăl ei a născut un copil de sex masculin pe care la botez l-a numit Ştefan. Acesta, fiind crescut şi educat cu titlul de fiu al regelui Ungariei, a ajuns în sfârşit în vârstă matură şi prin înşelăciune a voit să usurpe marchizatul bunicului său. Acest bunic însă fiind mai puternic l-a gonit dela sine. Şi fugind astfel Ştefan a plecat în Spania la Iacob, regele Aragoniei, care ţinea de soţie pe sora acestui Ştefan, pe fiica regelui Andrei al Ungariei. După ce a rămas câtva timp aci, a venit din nou în Italia şi a fost ales şef al cetăţii Ravena. Alungat de aci a venit în Veneţia. Aici însă un cetăţean oarecare din cetatea Veneţia, foarte puternic şi bogat, cunoscând şi ştiind sigur că acesta este fiul regelui Ungariei, i-a dat pe fiica sa în căsătorie şi l-a făcut părtaş al averilor sale. Cu această fată a avut Ştefan un fiu, pe care l-a numit Andrei, după numele tatălui său. Acest Andrei cu ajutorul şi sfatul unchilor săi cari aveau bogăţii enorme a intrat în Ungaria, pe când trăia încă regele Ladislau, subt cuvântul că era principe şi care trebuia să aibă o porţiune din regatul regelui Andrei, în baza titlului dela bunicul său. Când însă a fost ucis regele Ladislau, ducele Andrei avu fericirea să fie încoronat de baronii ţării. Acesta, în anul al doilea al domniei sale, s'a luptat în Austria în fruntea unei armate foarte mari. Subt domnia acestuia nişte no-

bilı ai ţării şi anume Joan şi banul Henric şi Ugrin, fiul lui Poce de Uylac, şi alţi mai mulţi au cerut, în prejudiţiul regelui Andrei, un rege dela papa Bonifaciu al VIII-a.

LXXXIX. *Introducerea in Ungaria a lui Carol, încă de copil, de câţiva baroni ai ţării.*

Papa, dând urmare cererilor insistente ale acestora, a trimis, pe când trăia încă regele Andrei, în Ungaria, în anul domnului 1299, pe un copil, numit Carol, de 11 ani. Familia şi originea acestui Carol este următoarea: Regele Ştefan al V-a, fiul lui Bela al IV, regele Ungariei, între alte fete a avut una numită Maria pe care o dăduse în căsătorie lui Carol cel Schiop, fiul lui Carol cel Mare, care din dărnicia bisericii a fost rege în Sicilia. Acest rege Carol cel Schiop a avut cu această fiică a regelui Ştefan pe Carol numit Martell. Iar Carol Martell a dat naştere, cu fiica împăratului Rudolf, numită Clementia, unui fiu care în ţara sa s'a numit Carobert, adică Carol Robert. In Ungaria însă pierzându-şi numele de Robert, s'a numit de Unguri numai Carol. Pentru ca însă să poată domni acest Carol şi să aibă putere în contra regelui Andrei, numitul papă a trimis pe unul şi pe altul dintre oamenii săi împotriva regelui Andrei şi pentru Carol.

Aceştia însă neputând face nimic, se întoarseră îndărăt acasă. Intr'aceea, în anul domului 1301, în ziua de Sf. Felix de Pincis, acest Andrei a repausat în domnul în fortăreaţa dela Buda [1]) şi a fost înmormântat în biserica Sfântului evanghelist Ioan, la Fraţii Minoriţi.

XC. *Introducerea în Ungaria a principelui Venceslav din Boemia.*

In urmă, după moartea regelui Andrei, baronii ţării se despart curând în acelaşi an în două partide, aşa că Mathei, Omodeu şi Ugrin cei mai puternici fruntaşi din ţară, şi alţi nobili mai mulţi, se alipiră de copilul Carol şi-l socoteau rege şi cu vorba şi cu fapta. Dominic însă, fiul lui Ştefan, numit Porcs, odinioară magistrul tezaurului regelui Andrei[2]), Dumitru, fiul lui Nicolae, Henric, fiul lui Henric, bărbaţi de o mare influenţă, împreună cu Ioan, arhiepiscopul din

1) *Castrum Novum*, Montis Pestiensis.

2) *Magister Thavarnicorum*, magistrul tezaurului regelui.

Calocia și Andrei, episcop din Agria, și Emeric, episcop din Oradia, Haab, episcop din Vaț, Anton, episcop din Cenad, Nicolae, episcop din Bosnia, și Jacob, episcop din Zips, căruia îi s'a cedat episcopatul pentru întreaga sa vieață, au pornit în luna Iulie spre Boemia, la regele Venceslav, ca să primească acesta guvernul regatului unguresc, pentruca să nu piarză independența regatului liber, primind un rege dat de biserică. Iar la regele Boemiei, de aceea și-au îndreptat pașii, fiindcă regele Otocar, care fusese omorît de regele Ladislau, după cum s'a povestit mai sus, a avut de soție pe fiica doamnei Anna, fiica regelui Bela al IV-lea, și care a născut cu ea un fiu numit Venceslau, care a domnit în Boemia mulți ani, după moartea tatălui său. Acest Venceslau n'a voit să vină, ci le-a dat Ungurilor ca rege natural pe fiul său, născut cu fiica împăratului Rudolf și născut de asemenea cu numele de Venceslau, în oarecare localitate numită Godin [1]) de lângă Morava, din Boemia, unde se strânseseră numiții nobili și episcopi. Și după ce cu toții făcură învoială scrisă și după ce o întăriră prin jurământ, îl primiră în unanimitate. De aci proclamând cu voce tare: „Pre tine, Doamne, te lăudăm" au ajuns la cetatea Alba Regală, unde archiepiscopul Ioan din Calocia, împreună cu ceilalți episcopi numiți mai sus, l-au încoronat. Căci pe vremea aceasta archiepiscopatul din Strigoniu era vacant. Apoi au venit la Buda. Aci archiepiscopul Ioan a adormit în domnul și episcopul Iacob din Zips s'a odihnit în pace. Ei însă au fost îngropați în biserica Sfântului Ioan, la Frații Minoriți.

XCI. *Regele Venceslau se întoarce în patria sa, adică în Boemia.*

In urmă, regele amintit, pe care Ungurii l-au numit Ladislau [2]), petrecând un an în fortăreața dela Buda, n'a primit din partea nobilimii, ca de altfel și copilul Carol, nici o putere și nici un drept regal. Dar o parte din țară numea de rege pe Carol, cealaltă parte pe Ladislau, dar numai ca nume, nu și de fapt, ca maiestate sau putere regală. Atunci regele Venceslau, tatăl regelui Ladislau cel de curând încoronat, văzând și gândindu-se la viclenia prefăcută a Ungurilor, a intrat în Pannonia cu o mulțime de armată în anul domnului 1303 și stând câtva timp lângă Dunăre, aproape

1) *Godin*, azi Göding.

2) *Venceslau*, ca să-și atragă favoarea Ungurilor, după încoronare, s'a numit Ladislau.

de Pesta, dupăce a primit pe fiul său Ladislau cu coroana regală şi pe Ladislau, fiul lui Verner, primarul sau magistratul din Buda, s'a întors liniştit în ţara sa.

XCII. *Excomunicarea făcută de papă împotriva preoţilor din Buda.*

In acelaşi timp, fratele Nicolae din ordinul predicatorilor, episcop cardinal la Ostia, învestit cu autoritatea scaunului apostolic, sosi în Ungaria în interesul lui Carol. Acesta şezând câteva zile la Buda, şi văzând că nu poate ajunge la nici un rezultat, s'a întors la Roma şi aci murind Bonifaciu al VIII a fost ales şi întărit în cea mai înaltă demnitate pontificală şi este numit Benedict. La plecarea sa însă din Buda lăsase subt interdicţie pe câţiva cetăţeni din Buda, pentru un motiv oarecare. Preoţii şi parochii observând cu stricteţă interdicţia, ieşiră la iveală pseudo-preoţii şi necredincioşii cari celebrau pe faţă înaintea poporului slujba divină şi dedeau în public celor interzişi sacramentele bisericeşti. Peste acest rău îngrămădind şi un alt rău mai primejdios, după ce au convocat poporul şi după ce au aprins lumânări proclamară în gura mare de excomunicaţi pe marele pontifice, înlocuitorul lui Christos, pe toţi archiepiscopii şi episcopii din ţara ungurească şi deopotrivă pe toţi preoţii. Aceasta s'a petrecut, pe când fortăneaţa dela Buda o conducea Peturman, amintit şi aiurea şi pe care îl alesese regele Venceslau pe când Ladislau era prizonier.

XCIII. *Intoarcerea în ţară ca rege a lui Ottho,*

Iar într'aceea fiii lui Henrich şi alţi câţiva nobili introduc ca rege al Ungariei pe Ottho, ducele de Bavaria [1]). Acesta sosind, a cerut să-i se dea coroana regală înapoiată de Venceslau şi luând-o cu sine s'a îndreptat în anul domnului 1305 spre cetatea Alba Regală ca să se încoroneze aci de rege, după formele legale. Benedict, episcopul din Vesprem şi Fratele Anton, episcopul din Cenad, îl unseră ca rege şi-l încoronară cu acea coroană regală. De aci venind la Buda şi, într'o zi solemnă, având ca podoabă regală sfânta coroană pe cap, a mers pe toate străzile şi cartierele călare, însoţit de o mulţime de popor, pentru ca să facă tuturor cunoscut că el este rege în toată forma. După câtva timp a socotit cu cale să viziteze

1) *Ottho, duce de Bavaria,* era şi el înrudit cu regii Ungariei.

ţara Ardealului împreună cu Beke, fiul lui Toma. Aci însă voevodul Ladislau[1]) a pus mâna pe el şi l-a ţinut închis în fortăreaţa sa mai multe zile. Şi având suferinţe de îndurat, a fost în urmă gonit din regatul unguresc.

XCIV. *Găsirea coroanei.*

Nu trebuie să trecem neamintit faptul că pe când sfânta coroană era purtată de acest duce Ottho prin Ungaria, de teama duşmanilor, el a făcut ca să fie închisă de un meşter strungar într'o lădiţă[2]). Şi pe când mergea călare, împreună cu oamenii săi, în tăcerea unei nopţi pe o şosea publică, pe care umblau mai mulţi călători, deslegându-se din întâmplare legăturile dela şeaua sa, de care era legată lădiţa, întocmai ca o damigeană de vin, a căzut fără să vază nimenea. In urmă însă, când s'a făcut ziuă, observând că lipseşte acel tezaur preţios, alergară înspăimântaţi cât putură mai în grabă pe şosea înapoi. Şi, deşi erau mulţi călători, au aflat coroana în mijlocul şoselei publice, fără să fi fost găsită de cineva. Probabil că ea căzuse noaptea târziu şi a fost regăsită fără îndoială spre seară în ziua următoare. O întâmplare de sigur ciudată şi care merită să fie amintită! Dar, ce să înţelegem prin aceea că s'a perdut această coroană, decât doar că acest principe nu putea să poarte această coroană până la sfârşitul vieţii sale şi că avea să o piardă de pe cap împreună, în acelaşi timp, şi cu cinstea. Şi ce să înţelegem prin aceea că ea n'a fost găsită de nimenea altul în afară de aceia cari o purtau, decât că Ungaria ce-i fusese dată avea să-i fie luată de îngerul ce-i o dăduse. Pe când se petreceau toate acestea şi în mijlocul acestor evenimente, Ladislau, fiul lui Werner este liberat, cam după trei ani, din captivitatea regelui Venceslau şi a intrat, în tăcerea nopţii, împreună cu Ioan, fiul lui Csak, în fortăreaţa dela Buda pe poarta ce se găseşte lângă sinagoga ovreiască, în ziua de joi, după sărbătoarea fericitei fecioare Petronella şi, punând repede mâna pe câţiva cetăţeni din Buda adversari şi trădători ai săi, i-a nimicit. Magistratul cetăţii însă Petur man de abia a scăpat gol cu fuga. Iar pe doi dintre cetăţeni şi anume pe Martun-

1) Ca să câştige favoarea lui Ladislau Apor, voevodul Ardealului, s'a decis să vie la curtea acestuia ca să ia în căsătorie pe fiica voevodului. Cf. amănunte în *Izv. Ist. Rom.* vol. III, p. 17.

2) *Flasco sau flasca* era propriu zis un vas în care se transporta vin.

hermann şi pe magistul Martin, dintre cei doisprezece juraţi, a pus să fie târîţi cu cruzime de cozile unor cai prin uliţele şi mahalalele oraşului şi oasele lor să fie arse în foc. A pus apoi mâna pe averile lor şi le-a păstrat pentru sine. Pe lângă aceea, pe preoţii necredincioşi amintiţi mai sus i-a trimis, legaţi în lanţuri de mâini şi de picioare, archiepiscopului din Strigoniu Thoma. Archiepiscopul i-a aruncat în închisoare, unde şi-au dat tristul lor sfârşit.

XCV. *Venirea în Ungaria a Cardinalului Frate Gentilis.*

Pe când deci copilul Carol se găsea în Ungaria, fără mângăierea coroanei regale, a sosit în Pannonia în anul domnului 1308 Fratele Gentilis din mânăstirea muntelui Sfântului Martin, preot Cardinal din ordinul Fraţilor Minoriţi, având deplina autoritate a supremului Pontifice. In adevăr, trecând un an în pace, în anul domnului 1309, după promulgarea unei teribile constituţii, a înnodat în nodul anatemei pe nobilii regatului, iar tuturor celor bogaţi şi celor săraci le-a interzis cu stricteţe slujba divină. Şi a făcut aceasta pentru acei nobili cari nu voiau să restituie regelui Carol, amintit mai sus, drepturile regale şi reginale şi cari nu voiau de loc să-l recunoască de rege. Iar pe Ladislau, voevodul Transilvaniei, îl lovi cu o excomunicare specială, fiindcă deţinea fără drept coroana regatului, pe care o primise de la principele Ottho, când l-a prins în captivitate şi fiindcă pe fiica sa, acelaşi Ladislau o dăduse ca soţie fiului lui Ştefan, regele Serbiei, care era schismatic [1]). De aceea când nobilii amintiţi au văzut trupurile morţilor zăcând afară din cimitire, turburaţi în sufletele lor amărîte, adunându-se în anul domnului 1309 în câmpul Racoş de lângă Pesta, au primit unanim de rege pe adesori amintitul Carol şi grăbindu-se spre Alba într'o joi după ziua Sfântului rege Ştefan, l-au încoronat veseli şi solemn cu sfânta coroană restituită de voevodul Ladislau. In acelaşi an, papa Clement al IV prin cruciaţii Ioaniţi a căutat cu multă iscusinţă printre creştinii acestei lumi să strângă un tezaur nepreţuit pentru o expediţie generală spre a cuceri ţara sfântă; acordând amintiţilor cruciaţi o favoare deosebită, dându-le bani din belşug, scoşi din achitarea, prin indulgenţe, de ori ce crimă pe timp de cinci ani încontinuu. Dar, în urmă, dintr'un tezaur atât de mare n'am văzut nimic să se fi făcut efectiv.

1) Schismatic, adică ortodox.

XCVI. *Lupta de lângă Kassa a regelui Carol şi a alor săi în contra lui Mathei şi a fiilor lui Omodei.*

In anul domnului 1312, pe când regele Carol asedia cu toate forţele sale fortăreaţa regală, numită Sarus, pe care o stăpânea Dumitru, fiul lui Nicolae, din însărcinarea lui Mathei, cel mai puternic şef de armată, a trimis acelaşi Mathei, fiul lui Petru din Trencin, împotriva regelui şi ca ajutor pentru Dumitru, o mie şapte sute de ostaşi mercenari înarmaţi cu lancii, şi toate forţele sale, pentru ca să alunge cu puterea pe rege departe de fortăreaţa sa. Ca şefi de armată a aşezat pe Dumitru, amintit mai sus, şi pe Aba numit cel Frumos sau cel Mare. Regele aflând de unirea lor a socotit că nu poate să li se opună şi s'a retras la Sepes. Scepusenzii, călăreţi ca şi pedeştri, îi s'au declarat credincioşi şi cu ei a atacat regele cu mai mult curaj pe duşmanii săi. Aceştia începură să cucerească cetatea numită Cassa din cauza omorului palatinului Omodeu pe care Teutonicii din Cassa, mai de grabă Saşii din Cassa, îl uciseseră fără de nici o vină. Iscoadele anunţând sosirea regelui, ei au ieşit din cetate şi plini de curaj alergară întru întâmpinarea regelui. Şi atât regele cât şi ei se grăbeau să ocupe o poziţie mai bună de luptă, poziţie pe care au ocupat-o mai întâi duşmanii regelui. Acesta însă, în vremea aceasta, într'o vale de lângă satul Harnad, după ce împreună cu armata sa şi-a îndeplinit cele creştineşti, spovedindu-se şi împărtăşindu-se cu trupul domnului de către numiţii cruciaţi, erau pregătiţi în toate pentru moarte. Dar duşmanii grozavi ai păcii, după ce şi-au încins armele, scoborau acum de pe culmea unui deal spre valea amintită, având să dea lupta împotriva regelui din faţă, şi pe coasta zisului munte s'a dat cea mai crâncenă bătălie într'o vineri în ziua sfinţilor mucenici Vitus şi Modestus, bătălie cum nu s'a mai întâmplat să se dea în Ungaria din timpul Tătarilor. In această bătălie au pierit cei mai distinşi nobili din familia regală, Kokos, fiul lui Ştefan, numit Porch, şi Ştefan, fiul lui Bager, şi Ladislau, fiul lui Thoma, şi Iacob, fiul lui Aladariu, şi Michael, fiul lui Petru, Gurke şi Michael, fiii lui Gurke, şi Petru, castelanul din Bereg. Gurke găsindu-se stegar subt steagul regelui, a fost ucis, căzând steagul regelui, iar regele luptând subt steagul cruciaţilor. Din partea cealaltă însă a căzut curând şefii de armată Dumitru, fiul lui Nicolae, şi Aba, precum şi cei doi fii ai lui Omodeu, fiind răniţi de săgeata morţii, şi alţii, foarte mulţi, lo-

viţi mortal şi-au dat sufletul aici şi pe aiurea. Şi, cu toate că din partea regelui au căzut foarte mulţi, totuşi regele a câştigat o victorie strălucită. Ceea ce credem şi mărturisim că s'a făcut din voia lui Dumnezeu.

XCVII. *Moartea doamnei Maria, prima soţie a regelui Carol.*

In anul domnului 1315, doamna Maria, prima soţie a regelui, de naţiune polonă, fiica ducelui Casimir, a treia zi după ziua fericitei fecioare şi mucenice Lucia, şi-a sfârşit fericită zilele vieţii sale la Timişoara şi a fost băgată în sânul pământului, în Alba Regală, în biserica sfintei Fecioare. In anul domnului 1318, regele a luat de soţie pe doamna Beatrice, fiica regelui Romanilor, sora regelui Boemilor d'n ţara Luxemburgului; aceasta după trecere de un an a repausat în domnul şi a fost îngropată în catedrala bisericii din Oradia. In acelaşi an, biserica sfintei fecioare din Alba, care de multeori a fost pustiită de foc, a început regele să o acopere cu învăliş de plumb şi să o împodobească cu boltituri mărețe; pe lângă aceea, să o consolideze cu coloane foarte puternice. In acelaşi an a murit palatinul Mateiu.

XCVIII. *Căsătoria regelui Carol cu Elisabeta.*

In anul domnului 1320 regele Carol a luat de soţie pe fiica regelui Poloniei, cu numele de Elisabeta, cu care în anul domnului 1321 regele a avut un fiu, numit Carol. Acest copil a murit în acelaşi an în care s'a născut şi a fost înmormântat la Alba. In anul domnului 1324 regele a avut cu aceeaşi regină la Visegrad, în ziua sfântului Remigius [1]) un fiu cu numele de Ladislau.

XCIX. *Fundarea mânăstirii din Lipova.*

In anul domnului 1325 regele a început să zidească pentru Fraţii Minoriţi o biserică în Lipova în cinstea fericitului Ludovic, un sfânt nou, episcop şi duhovnic în Tholosa, care era frate de sânge cu tatăl său, adecă primogenitul regelui Siciliei şi al reginei Maria, fiica regelui Ştefan al Ungariei, nepot al lui Bela al IV-a chirotonisându-se şi îmbrăcând rasa ordinului Fraţilor Minoriţi.

---

1) *Sf. Remigius*, la 1 Octomvrie.

C. *Naşterea lui Ludovic.*

In anul domnului 1326, cu trei zile înainte de nonele lui Martie, aceluiaşi rege îi s'a născut un fiu pe care de bucurie l-a numit Ludovic, după numele acestui sfânt duhovnic, ruda sa. In anul domnului 1327, miercuri înainte de duminica Floriilor, biserica sfintei Fecioare din Alba Regală, deşi era acoperită împotriva incendiului cu plumb, după cum am amintit mai sus, a ars totuşi în chip de plâns şi tot materialul de plumb topindu-se, întocmai ca ceara, a curs în şivoaie de pe acoperiş din cauza focului celui puternic, în afară de o clopotniţă care era deasupra sacristiei, unde se găseau foarte multe moaşte de ale sfinţilor şi nimenea n'a stat la îndoială să crează că ele au scăpat numai mulţumită meritelor acelor sfinţi. In urmă însă biserica a fost nu mai puţin acoperită tot cu plumb.

CI. *Nasterea principelui Andrei.*

In acelaşi an, în ziua sfântului apostol Andrei, îi s'a născut un fiu, pe care l-a numit Andrei.

CII. *Felicianus răneşte pe regina Elisabeta.*

In anul domnului 1329, a murit fiul său, Ladislau. Pe când, în vremea aceasta, regatul Ungariei se bucura în linişte de o pace aşa de dorită şi se găsea în siguranţă din toate părţile de duşmani, diavolul, vrăjmaşul păcii şi sămănătorul de vrajbă, a trimis gândul în inima unui oarecare ostaş, cu numele de Felician, din familia lui Zaah, un om bătrân ca zile şi încărunţit ca vârstă, să asasineze cu sabia în acelaşi timp şi pe stăpânul său, regele Carol, şi pe stăpâna sa, regina Elisabeta şi pe cei doi fii ai lor, Ludovic şi Andrei. Acest Felician fusese ridicat odinioară la măriri de palatinul Mateiu din Trencin. Dar, în urmă, părăsind pe Mateiu, a venit la rege. Regele împărtăşindu-l de favoarea sa regală, Felician avea intrarea liberă, fiindu-i în totdeauna deschisă uşa palatului. Intr'un cuvânt, pe când regele se găsea la masă în palatul său din suburbiul castrului sau dela Visegrad, împreună cu regina şi cu

2) La 7 Martie.

cei doi fii ai săi amintiţi mai sus, în anul domnului 1330, la cincisprezece înainte de calendele lui Maiu, miercuri, în ziua a patra după Paşti, acest Felician, intrând pe ascuns, s'a oprit înaintea mesei regelui şi scoţând din teacă o spadă ascuţită, repezindu-se cu furie, întocmai ca un câine turbat, a voit să omoare mişeleşte pe rege, pe regină şi pe fiii lor. Mila lui Dumnezeu cel îndurător împiedicându-l însă, n'a putut să aducă la îndeplinire ce a voit. Totuşi a rănit uşor pe rege la mâna dreaptă. Dar, durere, a tăiat, în acelaşi timp, patru degete dela mâna dreaptă a reginei, degete pe cari ea le întindea dând milă săracilor, nevoiaşilor şi oamenilor de jos. Cu aceste degete chiar cosea ea diferitele odăjdii pentru nenumăratele biserici şi cu acestea trimitea ea podoabe pentru altare şi pentru preoţi, din purpură scumpă, şi potire, fără ca să obosească vreodată. Voind să omoare şi pe fiii regelui ce se găseau acolo, pedagogii copiilor, şi anume fiul lui Gyula din Kenesich, şi Nicolae, fiul palatinului Ioan, căutând să se opună, au fost răniţi de moarte la cap, în vreme ce copiii amintiţi scăpau cu fuga. Atunci Ioan, fiul lui Alexandru, din comitatul Patak, un tânăr de o fire distinsă, fiind pe atunci, ajutorul de sufragiu al reginei se repezi asupra lui Felician, ca asupra unei fiare sălbatice şi lovindu-l puternic cu un cuţit între gât şi gulerul hainei, l-a străpuns şi l-a culcat la pământ. Iar soldaţii regelui, atunci, dintr'o parte şi din alta intrând pe uşi cu sabiile lor teribile ciopârţiră membrele nenorocitului, lăsându-l ca pe un monstru. Capul său a fost trimis la Buda, iar mâinile şi picioarele apucară alt drum pentru alte cetăţi. In cele din urmă, unicul său fiu, un băiăţandru, şi singura sa slugă credincioasă, deşi au fugit, n'au putut să scape şi şi-au sfârşit vieaţa de cozile unor cai. Cadavrele tuturor acestora împreună cu oasele lor le-au ros câinii pe maidane. Şi în adevăr o merita aceasta Felician care pe mulţi creştini, mutilându-i ca o fiară, i-a lipsit de membrele lor, el însuşi acum să fie lipsit prin judecata lui Dumnezeu celui drept de toate membrele sale şi el care fusese neobosit chinuitor al săracilor, fiind lipsit acum de moartea obicinuită a oamenilor, să moară de o moarte năprasnică de câine şi întocmai ca şi un câine să-şi primească porţia sa împreună cu câinii. Şi fiica sa, cu numele de Clara o fată foarte frumoasă a fost scoasă afară din palatul regal şi tăindu-i în chip oribil, împreună cu nasul, buzele, şi lăsându-i să i se vază numai dinţii, i s'a ciungărit dela amândouă mâinile opt degete şi i s'a lăsat nu-

mai degetele policare şi astfel a fost dusă jumătate moartă pe un cal călare prin străzile şi mahalalele oraşului fiind silită nenorocita să strige: «Cine este trădător, să-şi primească toată răsplata». O a doua fată, fata mai mare a lui Felician, cu numele de Sebe, măritată după un oare care nobil Kopay a fost decapitată înaintea fortăreţii Lewa, din porunca lui Emeric, castelanul de Becha şi însuşi Kopay şi-a terminat zilele în închisoare. Pe lângă aceasta, fiii acestuia, au fost transportaţi de cruciaţi într'o insulă din mare, nemai având să-şi vază niciodată ţara lor de naştere. In sfârşit mulţi nobili din neamul lui Felician au fost omorîţi.

Şi astfel mişelul de Felician a căzut în crimă de lèse maiestate, a turburat o domnie, şi-a stins sămânţa sa proprie, a adus faimă rea neamului său şi s'a pierdut pe sine, ajungând hrană câinilor; deslegându-se din această lume, a fost legat în fundul tartarului, fiind îngropat în iad. In lumea aceasta a rămas de pomină şi ca pildă pentru trădători. Şi un fapt atât de grozav cine ar putea crede că s'a săvârşit într'o singură zi? Până la această întâmplare, regele Carol a navigat cu corabia sa pe vânt favorabil şi a brăzdat, după dorinţă, cu nava sorţii sale întinsul încreţit al mării. De acum înainte destinul cel schimbăcios, luându-şi rămas bun, şi-a întors spatele, ridicându-se războaie din toate părţile, copleşindu-i prin mulţimea lor misiunea de îndeplinit; şi îl mai chinuia şi o durere de picioare şi de mâini.

CIII. *Expediţia lui Carol Robert împotriva lui Basarab Voevod* [1]).

In acelaşi an, în care a murit nevrednicul de pomenire Felician, adecă în anul domnului 1330, regele şi-a adunat o mare oaste, — nu însă toată puterea sa armată, căci trimisese soldaţi la hotarele ţării în diferite expediţii, împotriva numeroşilor săi duşmani — şi la îndemnul voivodului ardelean Thoma şi a lui Dionisie [2]), fiul lui Nicolae, nepotul lui Ivanca, s'a dus în persoană, în luna lui Septembrie, prin Severin în ţara voevodului Vlahilor Bazarad, ţară care nu poate fi locuită de un popor neobicnuit cu ea, ca să alunge din această ţară pe Bazarad, sau cel puţin să dea în posesiune ţara aceluia unuia dintre curtenii săi, cu toate că voevodul plătise întotdeauna cu credinţă darea cuvenită Maiestăţii sale Regelui.

1) Acest capitol a fost tradus şi de I. Lupaş, *Lect. din izv. ist. rom.*

2) *Dionisie,* fiul lui Nicolae, era comite de Bihor.

După ce regele a cuprins Zeurinul (Severinul) şi fortăreaţa lui, le-a încredinţat toate numitului Dionisie împreună cu demnitatea de Ban. Făcându-se aceasta, Bazarad a trimis la rege o solie vrednică de toată cinstea ca să-i spună regelui: „Fiindcă voi, rege şi stăpân al meu, v'aţi ostenit cu strângerea oştirii, eu voiu răsplăti osteneala voastră cu 7000 mărci de argint, şi vă voiu lăsa în pace şi Zeverinul, cu toate ce se ţin de el, pe care acum, cu puterea le ţineţi în mâinile voastre. Pe deasupra, tributul ce datorez coroanei voastre, îl voiu plăti cu credinţă în tot anul. Şi nu mai puţin voiu trimite la curtea voastră pe unul dintre fiii mei, pentruca să servească pe banii mei şi pe cheltuiala mea, numai să vă întoarceţi îndărăt cu pace şi să înconjuraţi primejdia persoanelor voastre, pentrucă dacă veniţi şi mai mult înlăuntrul ţării, nu veţi putea nicidecum să înconjuraţi primejdia». Regele, auzind acestea, cu mintea trufaşe, a izbucnit faţă de soli cu următoarele vorbe, zicându-le: «Să spuneţi aşa lui Bazarad, că el e păstorul oilor mele şi eu, din ascunzişurile sale, de barbă îl voiu scoate".

Atunci un baron [1]) credincios, cu numele Danciu, comite de Zolyom şi de Liptou aşa a grăit regelui: «Stăpâne, acest Bazarad se adresează către voi cu mare smerenie şi spre cinstea voastră; pentru aceasta răspundeţi-i în scrisoarea voastră cu favoarea bunătăţii regale şi arătaţi-i deplină iubire şi milostivire».

Regele atunci a repetat vorba de sumeţie şi de ameninţare pomenită mai sus şi părăsind sfaturile mai sănătoase, a pornit îndată mai departe ca apoi să dea lupta. Şi neputând regele şi ai săi să găsească de mâncare în ţară necunoscută, între munţi şi dealuri cu păduri, au început să sufere în curând de foame regele însuşi, ostaşii şi caii. De aceea, s'a ordonat o împăcare cu Bazarad, dându-şi acesta cuvântul că va asculta de rege şi că va da regelui şi tuturor oamenilor săi siguranţa de a se întoarce acasă şi că-i va arăta un drum drept; şi astfel regele se întorcea în siguranţă punând temeiu pe credinţa perfidă a schismaticului.

Regele a ajuns pe o cale oarecare cu toată oastea sa, dar calea aceasta era cotită şi închisă de amândouă părţile de râpe foarte înalte de jur împrejur şi pe unde această cale era mai largă acolo Vlahii în mai multe locuri o întăriseră împrejur cu prisăci. Iar

1) *Baro, onis.* Cuvântul apare mai întâi pe la sfârşitul sec. XII şi înseamnează om liber şi om viteaz, care merge pe cheltuiala sa la războiu. Cf. Bartal, *Gloss.* sub voce.

regele şi toţi ai săi negândindu-se în adevăr la aşa ceva, mulţimea nenumărată a Vlahilor sus pe râpe a alergat din toate părţile şi a aruncat săgeţi asupra oastei regelui, care se găsea în fundul unei căi adânci, ce nici nu se putea numi cale, ci mai curând un fel de corabie strâmtă, unde din pricina înghesuelii cei mai sprinteni cai şi ostaşi cădeau din toate părţile în luptă. Căci din pricina urcuşului, prăpăstios din acea cale nu se puteau sui în contra Vlahilor pe nici una din râpele de pe amândouă laturile drumului, nici nu puteau merge înainte, nici nu aveau loc de fugă, fiind făcute acolo prisăci, ci erau cu totul prinşi ostaşii regelui ca nişte peşti în vârşe ori în mreajă.

Cădeau tineri şi bătrâni, principi şi nobili fără nici o deosebire. Căci această tristă întâmplare a ţinut mult dela ziua a şasea a săptămânii până la ziua a doua a săptămânii viitoare, în cari zile soldaţii aleşi aşa se izbeau unii de alţii, precum în leagăn [1]) se leagănă şi se scutură pruncii sau cum se clatină trestiile de vânt. Şi a fost aci un cumplit dezastru, căci au căzut o mulţime de ostaşi, de principi şi de nobili şi numărul lor nu se poate socoti, din ziua a şasea, în preziua sfârşitului Martin [2]) şi după aceea în cea următoare.

Au murit acolo şi trei preposiţi şi anume magistrul Andrei, prepozitul bisericii din Alba, un bărbat foarte venerabil, vicecancelarul maiestăţii sale regale, fiind acolo a pierit cu sigiliul regelui. Apoi Mihail, prepozitul din Pozsega şi Nicolae, prepozitul din Alba Transilvană. De asemenea Andrei, plebanul din Sarus şi călugărul Petru din ordinul predicatorilor, bărbat onorabil, acolo şi-a primit paharul morţii crâncene, pentru că în creerul capetelor lor au bătut mişeleşte cuie de lemn [3]). Şi au fost ucişi şi unii preoţi cari erau capelanii regelui. A căzut în sfârşit şi o mulţime nenumărată de Cumani.

Cadavrele tuturora, atât ale feţelor bisericeşti, cât şi ale nobililor laici acolo, pe locul luptei, aşteaptă vremea de apoi a învierii celei de obşte. Şi nici măcar cei mai de aproape ai lor n'au putut, din cauza năvălirii duşmanilor, să găsească pe cei scumpi ai lor, pentru ca înşişi să-i îngroape. Dar Vlachii au dus mulţi prizoni-

1) *Cunae*, leagăn.

2) După calendarul catolic, episcopul Martin cade în ziua de 11 Noembrie. Lupta a ţinut de vineri până marţi.

3) *Lignei clavi*, cuie de lemn ce le-au fost bătute în cap, obiceiu întrebuinţat de barbari.

eri, atât răniţi cât şi neatinşi şi au pus mâna pe foarte multe arme şi haine de preţ ale tuturor celor căzuţi şi bani în aur şi argint şi vase preţioase şi brâuri de sabie şi multe pungi cu groşiţe late [1]) şi mulţi cai cu şele şi cu frâne ce toate le-au luat şi le-au dus lui Bazarad Voevod.

Iar regele îşi schimbase insemnele armelor sale, cu cari s'a îmbrăcat Desev, fiul lui Dionisie, pe care crezându-l Vlahii a fi însuşi regele l-au omorît cu cruzime. Şi însuşi regele de abia a scăpat cu câţiva inşi. Căci au stat împrejurul regelui, ca nişte ziduri de piatră, magistrul Danciu cu fiul său Ladislau şi alţi ostaşi cari erau în serviciul personal al regelui şi magistrul Martin, fiul lui Berend, cari primeau asupra lor toate loviturile de sabie şi de săgeţi, numai să scape vieaţa regelui de lovitura morţii.

Cădeau şi împrejurul oastei, din toate părţile şi din mulţimea câinească a Vlahilor, ca muştele cari au pierdut dulceaţa untului de lemn, când ucideau fără milă pe poporul creştin şi pe preoţii lor, unşi ai lui Christos.

Numărul Vlahilor ucişi acolo de Unguri numai judecătorul priceput din Infern a putut să-l socotească. Regele însă după această întâmplare a venit la Vişegrad. Intr'un cuvânt, cu toate că Ungurii au purtat războaie foarte mari şi foarte crâncene, totuşi aceasta li s'a întâmplat şi lor, ca nu cumva să se sumeţească de mulţimea victoriilor sau, cel puţin, să fie pedepsiţi pentru îngâmfarea lor de mai înainte, pentru ca să cunoască şi ei umilinţa şi să înţeleagă că [2]) de mila iubirii dumnezeeşti se fac cu atât mai vrednici, cu cât rabdă loviturile de îndreptare ale tatălui ceresc. Căci Dumnezeu tatăl pe aceia îi pedepseşte, pe cari îi iubeşte *(Nam Deus Pater illos corrigit, quos diligit)*.

---

1) *Grossus, i*, groşiţă, monedă introdusă în Ungaria de regele Carol Robert. Un gros valora 3 cruceri sau 5 denari. *Grossus latus sau minor*, valora 4 groşiţe, *grossus maior*, 8 groşiţe. Cf. Ant. Bartal. *Gloss.* sub voce,

2) *Quatenus*, cu această vorbă se încheie manuscrisul cronicei pictate.

INDICE

CUPRINSUL

DIN PUBLICAŢIUNILE AUTORULUI

Mitologia greco-romană în lectură ilustrată, 2 vol. cu ilustraţiuni şi planşii.
Legende şi poveşti antice, cu stampe şi ilustraţiuni.
Monografia Drâstorului-Silistra, cu hărţi şi ilustraţiuni.
Cetăţi şi oraşe greco-romane în noul teritoriu al Dobrogei, cu o hartă şi ilustraţiuni.
Romanica (Tablele cerate, Insula Şerpilor, etc.) studii istorice, filologice şi archeologice, cu o hartă şi ilustraţiuni.
Vieaţa şi opera lui G. Lazăr (în colaborare).
Basarabia, privire istorică.

Versificaţiunea latină, Prosodia şi Metrica.
Istoria literaturii latine, Antologie şi Crestomaţie.
Studii pedagogice, Limbile clasice în învăţământul secundar şi metodica lor.
Secuii şi secuizarea Românilor.
Sicules et Roumains, Un procès de dénationalisation.
Date privitoare la maghiarizarea Românilor.

Plinius, *Corespondenţa cu Impăratul Traian,* traducere.
Apuleius, *Amor şi Psyche,* cu ilustraţiuni, traducere.
Lucian, *Toxaris sau Prietinia,* traducere.
Cicero, *Discursul pentru Archias,* traducere.

INST. DE ARTE GRAFICE «BUCOVINA» I. E. TOROUŢIU, BUCUREŞTI